

საერთაშორისო
სამეცნიერო
კონფერენცია

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC
CONFERENCE

კავკასიის კარი
—
საქართველოს
ჩრდილოეთი კარიბჭე

THE CAUCASIAN GATES
—
NORTHERN OUTPOST
OF GEORGIA

მასალები
MATERIALS

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია

**კავკასიის კარი – საქართველოს
ჩრდილოეთი კარიბჭე**

25-27 ივნისი, 2021

International Scientific Conference

**THE CAUCASIAN GATES – NORTHERN
OUTPOST OF GEORGIA**

25-27 June, 2021

**მასალები
MATERIALS**

თბილისი – 2021 – Tbilisi

კრებული იბეჭდება შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (პროექტი BRG-II-19-137).

პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

რედაქტორ-შემდგენლები: **შ. გლოველი, ვ. ვაშაკიძე,
ს. ქადაგიშვილი, ნ. ჯალაბაძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: **ა. რუაძე**

© თსუ, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა
და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

© ავტორები, 2021

დაიბეჭდა სტამბა კოლორში

ISBN 978-9941-8-3424-0

სარჩევი
CONTENTS

მაქა ალბოგაჩიევა

საქართველო და ინგუშეთი:
კულტურათა ურთიერთმოქმედების გამოცდილება7

Makka Albogachieva

GEORGIA AND INGUSH:
EXPERIENCE OF CULTURAL INTERACTION.....21

აგუსტი ალემანი

ღარიალი და დარუბანდი, როგორც საზღვარი
ევრაზიის სტეპების მომთაბარეთა და
ახლო აღმოსავლეთის იმპერიებს შორის:
ზოგიერთი ცნობა პრეისტორიული პერიოდის შესახებ.....32

Agustí Alemany

DARIAL AND DARBAND AS A BORDER BETWEEN
EURASIAN STEPPE NOMADS AND NEAR EASTERN EMPIRES:
SOME NOTES ON THE PRE-ISLAMIC PERIOD41

ისა ალმაზოვი

ტირმინთა ქისტის, ქისტების და ქისტეთის
ისტორიოგრაფიის ევოლუცია XIII-XVIII სს.
დასავლეთევროპულ, ქართულ და სომხურ
დოკუმენტურ წყაროებში.....49

Issa Almazov

EVOLUTION OF HISTORIOGRAPHY OF THE TERMS KISTI, KISTS,
KISTETI IN GEORGIAN AND ARMENIAN DOCUMENTARY
SOURCES OF THE 13TH-18TH CENTURIES.....59

ენდრიუ ენდერსონი

პირველი მსოფლიო ომი,
კავკასიის ფრონტი და საქართველო63

Andrew Andersen

THE CAUCASUS FRONT OF WORLD WAR I:
IMPLICATIONS FOR GEORGIA.....68

ვალერიან ვაშაკიძე, როლანდ თოფჩიშვილი ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციები, ნომადური სამყარო და კავკასიის კლდეკარები.....	72
Valerian Vashakidze, Roland Topchishvili MIDDLE EASTERN CIVILIZATIONS, THE NOMADIC WORLD, AND THE GATES OF THE CAUCASUS	84
ებერჰარდ ვ. ზაუერი, ლანა ჩოლოგაური, ივ მაკდონალდი, დავით ნასყიდაშვილი, სეთ მ.ნ. ფრისტმანი დარიალის ციხესიმაგრის მომავალი: საფრთხეები, კითხვები და კვლევის სტრატეგია.....	93
Eberhard W. Sauer, Lana Chologauri, Eve MacDonald, Davit Naskidashvili, Seth M.N. Priestman THE FUTURE OF DARIALI FORT: DANGERS, QUESTIONS AND A RESEARCH STRATEGY	104
ალექსანდრე თვარაძე კასპიის კარი (დარიალი) პრესბიტერ იონანეს ეპისტოლეში	112
Alexander Tvaradze DARIALI – THE CASPIAN GATES IN THE EPISTLE OF JOHN THE PRESBYTER	122
ნინო მინდაძე ანთროპოეკოლოგიის ხალხური ტრადიციები ხევში.....	130
Nino Mindadze FOLK TRADITIONS OF ANTHROPOECOLOGY IN KHEVI	139
დავით მინდორაშვილი დარიალის ციხის ისტორიიდან	147
David Mindorashvili FROM THE HISTORY OF DARIALI FORTRESS	157
ნიკოლა ჯ. პროდომი ამბაზუკი და დარიალის ხეობის კარიბჭის მცველები გვიან ანტიკურ ხანაში	165
Nicolas J. Preud’homme AMBAZOUKES AND THE GATEKEEPERS OF THE DARIAL PASS DURING LATE ANTIQUITY	171

ლიუბოვ სოლოვიოვა	
ქართველი მთიელები ჩრდილოეთ ოსეთში: ხალხური ტრადიციების შენარჩუნება	176
Lyubov Solovyova	
GEORGIAN HIGHLANDERS IN NORTH OSSETIA: PRESERVING FOLK TRADITIONS	183
ქეთევან ქუთათელაძე	
დარიალის სახელწოდება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით და მისი დიალექტური შესატყვისობანი	189
Ketevan Kutateladze	
THE NAME OF DARIALI ACCORDING TO THE GEORGIAN CHRONICLES AND ITS DIALECTICAL CORRESPONDENCES	209
გაგა შურღაია	
ვანტანგ I გორგასლის ლაშქრობა ჩრდილოეთ კავკასიაში	226
Gaga Shurgaia	
EXPEDITION OF VAKHTANG I GORGASALI TO THE NORTH CAUCASUS	228
მერაბ ჩუხუა	
საქართველოს ჩრდილოეთის კარიბჭე – დარიალი/დარიალანი	230
Merab Chukhua	
NORTHERN GATE OF GEORGIA – DARIALI / DARIALANI	235
მარიამ ჩხარტიშვილი	
მთა და მთიელები ქართულ იდენტობრივ ნარატივში	240
Mariam Chkhartishvili	
MOUNTAINS AND MOUNTAINEERS IN THE GEORGIAN IDENTITY NARRATIVE	252
მარიელ ცაროევა	
რუსეთის მცდელობა ინგუშებს შორის „გამქრალი“ ქრისტიანობის აღსადგენად (XVIII-XIX სს.)	261
Mariel Tsaroieva	
RUSSIA’S ATTEMPTS TO RESTORE THE FADED CHRISTIANITY AMONG THE INGUSH (18 th -19 th CENTURIES)	271

ნათია ჯალაბაძე	
ყაზბეგის რაიონი რუსული ჰიბრიდული ომის პროპაგანდისტული პოლიტიკის ტერიტორია.....	279
Natia Jalabadze	
KAZBEGI DISTRICT IN THE CONTEXT OF THE PROPAGANDA POLICY OF THE RUSSIAN HYBRID WARFARE	288
ლავრენტი ჯანიაშვილი	
თრუსოს ეთნოდემოგრაფიული დინამიკის ზომიერობის ასპექტი.....	295
Lavrenti Janiashvili	
SOME ASPECTS OF THE ETHNODEMOGRAPHIC DYNAMICS OF TRUSSO	307

საქართველო და ინგუშეთი: კულტურათა ურთიერთმოქმედების გამოცდილება

მაქა ალბოგაჩიევა

რუსეთი

ინგუშები კავკასიის აბორიგენები არიან, რასაც ადასტურებს მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა, ტოპონიმიკა და წერილობითი წყაროები. ამასთანავე, ჩვენ ხელთ არსებული წყაროების მთელი კომპლექსი არ არის საკმარისი ინგუში ხალხის ისტორიის სათანადოდ გასაშუქებლად. კავკასიის ხალხთა უძველესი ისტორიის შემსწავლელი მრავალი მეცნიერი ეთნონიმ ინგუშს (ГІАГІа – ღაღლა) უკავშირებს გარგარებს, ქისტებს, ძურძუკებს, თუშებსა და სხვ. უფრო გვიანი პერიოდის მკვლევრები იყენებენ ტერმინ „ვაინახებს“ და მასში გულისხმობენ ინგუშებს, ჩეჩნებს, ბაცებს, რაც თავის მხრივ დიდწილად ართულებს დასმულ ამოცანას.

ცნობილი კავკასიოლოგის, ე.ი. კრუპნოვის ცნობით, რომელიც მიმოიხილავს სხვადასხვა წყაროებს და მათ ავტორთა მონაცემებს ეყრდნობა, XI ს. ხევსურეთი (ისტორიული ფხოვის ნაწილი), ქისტეთსა და ჩეჩნეთთან ერთად, ადმინისტრაციულად კახეთის ნაწილი იყო და კვეტერის ერისთავს ექვემდებარებოდა. ხევსურების, თუშების და ფშავლების გარკვეულ ჯგუფებში დღემდე თვალსაჩინოა ინგუშურ კულტურასთან მსგავსება. ვახუშტის თანახმად, ფარსმელი (პირიქითი ალაზნის ხეობა) თუშები „სარწმუნოებითა და ენით აღრეულნი არიან ქისტებთან“. სხვა მონაცემებით, „წოვასა და პირიქითელ თუშებს ქისტური წარმომავლობა აქვთ“. ა. ნ. გენკოს ისიც კი მიაჩნდა, რომ „თანამედროვე თუშეთი ჩეჩნურ-ინგუშური ეროვნული ყოფის უძველესი კერა იყო, რომელიც შემდგომში გაქართველდა“. ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა, რომ „კახელები თავისიანად თვლიან ძურძუკებს, ღლიღვებს და ქისტებს, მათ კი ეს დაივიწყეს მას შემდეგ, რაც ჩვენ ჩამოგვშორდნენ“¹. „იმის მიუხედავად, ზემოთ აღნიშნული ქართული წერილობითი წყაროების ცნობები ძურძუკების შესახებ ლიტერატურულ ტრადიციას ემყარებიან თუ ზეპირ გადმოცემებს, ისინი სრულ ნდობას იმსახურებენ, რადგან სწორედ ფარნავაზის მეფობის ხანაში (რომელიც, სხვათა შორის, ძურძუკ ქალზე იყო დაქორწინებული) ქართულ-ნახური ურთიერთობები განსაკუთრებულად მჭიდრო კონტაქტებით ხასიათდებოდა“². ამ კავშირს უნდა განემტკიცებინა ორ ხალხს შორის პოლიტიკური ურთიერთობები და გაეფართოვებინა სავაჭრო და კულტურული კონტაქტები.

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. Магас, 2008. გვ. 56.

² Харадзе Р. Л., Робакидзе А. И. К вопросу о нахской этнонимике. Кавказский этнографический сборник, II, Тб., 1968, გვ. 23.

ერთ-ერთი ინგუშური გადმოცემის მიხედვით, ოდესღაც ქვეყნად ცხოვრობდა სამი ძმა – ლალა, გურჯე და გიაბარტე; შესაბამისად, მათგან წარმოიშვნენ ლალეები (ინგუშები), ქართველები და ყაბარდოელები. ამგვარი გადმოცემის შექმნა შეიძლება აიხსნას, პირველ ყოვლისა იმით, რომ ჯერ კიდევ გვიან შუასაუკუნეებში ინგუშებს სამხრეთიდან ემეზობლებოდნენ ქართველები, ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან კი – ყაბარდოელები; გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ ამ სამი მითიური ძმის სახელების სანყისი ასო-ბგერები გ/ღ (RI) გარკვეულწილად ერთნაირი უღერადობისაა. ის, რომ ოდესღაც ამ, თუნდაც გამოგონილ, თქმულებაში ინგუშებმა, ძმებად დაასახელეს ეს ორი ხალხი, თავისთავად მეტყველებს ამ უკანასკნელთა შორის ისტორიულად არსებულ მჭიდრო და მეგობრულ კონტაქტებზე¹.

ლიტერატურაში არსებობს ცნობები ამიერკავკასიაში ინგუშთა უკუ-მოძრაობაზეც, რომელსაც ადგილი ჰქონდა XIV-XVI სს-ში და უფრო მოგვიანებითაც; მაგრამ ეს მაგალითები ძირითად სურათს არ ცვლის, რადგან, როგორც წესი, ადასტურებს მხოლოდ ერთი-ორი გვარის წარმომადგენელთა გადაადგილებას. ნიშანდობლივია, რომ ცნობები ინგუშთა გვიანდელ კავშირებზე სამხრეთელ მეზობლებთან, განსაკუთრებით „ბაცებებთან“, შემონახულია მხოლოდ ხევსურეთთან ინგუშეთის მოსაზღვრე რაიონებში, ჯერახ-მეცხალისა და ნანილობრივ – ხამხის ტერიტორიაზე. ეს ფაქტები თვალნათლივ ადასტურებენ ცალკეულ ინგუშურ საგვარეულოთა უძველეს კავშირს „ბაცებებთან“ და უფრო სამხრეთით მდებარე რაიონებში მცხოვრებ სხვა გაქართველებულ ხალხებთან. როგორც ჩანს, ამ კავშირს საფუძვლად ედო ძველი ეთნოკულტურული სიახლოვისა და ნათესაობის შეგნება, რაც ინგუშებს უმყარებდა რწმენას, რომ სამომავლოდ, გასაჭირის დროს ამიერკავკასიის ხალხების სტუმართმოყვარეობის იმედი უნდა ჰქონოდათ².

ინგუშებისა და სხვა საზოგადოებათა წარმომავლობის შესახებ სხვა გადმოცემებიც არსებობს: „ჯერახის ხეობიდან რამდენიმე ინგუშური გვარი ოდესღაც, დიდი ხნის წინ, საქართველოში გადასახლდა და სადღაც თბილისის ახლოს ცხოვრობენ. ეს გადასახლება განაპირობა ჯერახის ხეობის მკვიდრ სხვა გვარების წარმომადგენლებთან უთანხმოებამ. გადმოცემის თანახმად, საქართველოში ჩამოსახლებულ ინგუშთა შთამომავლები დროდადრო ჩადიოდნენ ჯერახის ხეობაში ადგილობრივებთან დაძმობილებისა და ძველი ნათესაური კავშირების შენარჩუნების მიზნით“³.

¹ Зязиков М. М. На рубеже столетий. Ингушетия в конце XIX - начале XX веков, Ростов на-Дону, 2011, გვ. 113.

² Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 73.

³ იქვე, გვ. 62.

ინგუშთა თქმულებებსა და გადმოცემებში მრავლად არის შემორჩენილი ცნობები როგორც საქართველოში მათი ჩასახლების, ასევე უკან, სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. ცნობილი მკვლევარი ნ. ჯალაბაძე აღნიშნავს, რომ ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი ყოველთვის განიხილება სხვა კავკასიელი ხალხების ეთნოგენეზთან კავშირში, სადაც განსაკუთრებულად უნდა გამოვყოთ ვაინახური სუბსტრატი. ქართველი მემათიანის – ლეონტი მროველის (IX ს.) ცნობით, ქართველებსა და ვაინახებს ერთი საერთო წინაპარი ჰყავდათ; ამ ორი ხალხის ნათესაობრივ კავშირს ადასტურებენ საკმაოდ მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური, ანთროპოლოგიური, ლინგვისტური, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალები¹.

ვ.პ. ხრისტოანოვიჩი მიიჩნევდა, რომ ინგუშები თავიანთ ამჟამინდელ საცხოვრებელ ტერიტორიაზე სამხრეთიდან, მთების გადაღმიდან მოვიდნენ. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა საქართველოს ტოპონიმიური სახელწოდებების ანალიზზე დამყარებული ი. ა. ჯავახიშვილის მოსაზრებები; მან დაადგინა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთი პროვინციები ოდესღაც ვაინახური და დაღესტნური ტომებით იყო დასახლებული და მათი წინსვლის მაგისტრალი მიმართული იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ².

ინგუში ხალხის ისტორიის უფრო თვალმისაწვდომი პერიოდისა და მეზობელ ხალხებთან მათი კონტაქტების კვლევისას უნდა აღინიშნოს, რომ XIX ს-ის ბოლოს ლარსიდან ყაზბეგისაკენ მე-7 ვერსზე დარიალის ხეობაში, დაბა ყაზბეგის სიახლოვეს (ქართველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის – 1848-1893 წწ. სამშობლო) მდებარეობდა ინგუშური სოფელი გვილეთი. გაზეთში „Терские ведомости“ ამ დასახლებული პუნქტის შესახებ ნათქვამია: „ამ სოფელში, ან აულში, – როგორც მას ზოგჯერ მოიხსენიებენ, 15-დან 20-მდე სახლი იდგა, სადაც დიდი ხნის წინ ჯეირახის ხეობიდან გამოსული ინგუშები ცხოვრობდნენ; ზუსტად არ არის ცნობილი, როდის დასახლდნენ ისინი აქ, თუმცა არსებობს გადმოცემა, რომ ამ ადგილზე მათ დამკვიდრებას რეკომენდაცია გაუწია ახლანდელი ყაზბეგების გვარის ერთ-ერთმა წინაპარმა, რომელიც ქართველ მეფეთა ქვეშევრდომი იყო და გარეშე მტრებისაგან საქართველოს სამფლობელოების დაცვა ევალებოდა“³.

XIX საუკუნის ბოლოს, 1888 წ. მაისში, ქართველ თავადთა თხოვნით, საქართველოს სამხედრო გზაზე მდებარე, ტიფლისის გუბერნიაში შემავალი სოფ. გვილეთის (გელათე) მკვიდრი ინგუშების 51 კომლი გაასახლეს. გვი-

¹ Джалабадзе Н. Традиционные нормы взаимоотношений между грузинскими и чеченскими горцами (конфликты – пути их урегулирования). Адат. Кавказский культурный круг: Традиции и современность, М.-Тб., 2003, გვ. 69.

² Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 65.

³ Козьмин В. Малоизвестные окрестности Военно-Грузинской дороги. Гулетское пепелище. Об Ингушетии и ингушах, сост. Албогачиева М. С.-Г., Магас-СПБ., 2005, вып. 3, გვ. 74-75.

ლეთელები, 329-მდე ადამიანი, ჩაასახლეს ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების სხვადასხვა სოფლებში (თითოეულში 2-3 ოჯახი გადანაწილდა). გადასახლების მომენტამდე გვიღეითი იყო ერთადერთი სოფელი ინგუში მოსახლეობით. 1896 წ. გვიღეითელებმა ინგუშეთში (ტერსკის ოლქში) დამკვიდრების ნებართვა მიიღეს იმ პირობით, რომ თითოეულ სოფელში მხოლოდ 2-3 ოჯახი ჩაასახლდებოდა¹.

გვიღეითიდან გამოსულად მიიჩნევენ საკუთარ თავს ათობით ინგუშური გვარის წევრები (ბუზურტანოვები, გაზიკოვები, დოსხოვეები, ხუჩიევიები, კურკიევიები და სხვ.), რომლებსაც ერთი საერთო სახელწოდება – გელათხოი აერთიანებთ. საგულისხმოა, რომ ქართული გადმოცემის თანახმად, თარგამოსის შვილიშვილმა, ქართლოსის ძემ „...კახოსმა ააშენა გელეითი, კუხოსი კი (ქართლოსის მეოთხე შვილი) მას ამ საქმეში ეხმარებოდა“².

XIX ს. ბოლოს ინგუშებმა დაიკავეს სუნჟის განყოფილების ცენტრალური და სამხრეთი ნაწილები და გაუმეზობლდნენ აღმოსავლეთიდან ჩეჩნებს, დასავლეთიდან – ოსებს, ჩრდილოეთიდან და ჩრდილო-დასავლეთიდან – ყაბარდოელებს, სამხრეთიდან კი – ქართველებს (ხევსურებს). მთელი ამ ტერიტორიის სამხრეთ კიდეს ავსებენ კავკასიონის მთიანეთის ჩრდილო განშტოებები, კერძოდ, პარალელურად გამავალი სამი ქედი: მონინავე, კლდოვანი ან ჭრელი და შავი მთა³.

აღნიშნულ ტერიტორიაზე ცხოვრებისას მეზობელ ხალხებს შორის ამ ადგილის საკუთრების უფლებაზე 1917 წლის რევოლუციის შემდგომაც კი არ ყოფილა დავა, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცების კვალდაკვალ თავი იჩინა სხვადასხვა სახის უთანხმოებებმა, რომელთა მოგვარება მხოლოდ ადმინისტრაციული წესით იყო შესაძლებელი.

1926 წ. ინგუშეთის შესახებ ეკონომიკური ნარკვევის მომზადებისას ეკონომისტმა ლ.მ. ტუსიკოვმა იმოგზაურა მთელ ოლქში და საკმაოდ დაწვრილებით აღწერა ინგუშეთის ავტონომიური ოლქი. იგი წერდა: „თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ინგუშეთს ამჟამად უკავია ტერიტორია, რომელსაც სამხრეთიდან კავკასიონის მთავარი ქედი და საქართველო ესაზღვრება, ჩრდილოეთიდან – ყაბარდო და სუნჟის ოლქის ნაწილი, აღმოსავლეთიდან – ჩეჩნეთის მთიანი ზოლი და სუნჟის ოლქი და დასავლეთიდან – ოსეთი... საქართველოსთან მომიჯნავე საზღვრები საბოლოოდ არ არის დაზუსტებული, რადგან ინგუშეთს პრეტენზია აქვს დღეისათვის მდ. ქისტინკის რაიონში საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე მიწებზე და საკუთარ უფლებებს აცხადებენ ამ მდინარის სამხრეთ ფერდობზე, რომელიც

¹ Волкова Н. Г. Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII - начале XX века. М., 1974, გვ. 52.

² Яндиев М. А. Ингуши в контексте истории и языка. М., 2005, გვ. 100-101.

³ Г. В. Этюды об ингушах. Терские ведомости, 1891, № 20.

ინგუშეთის სარგებლობაშია¹. საკითხი ეხებოდა 7 600 დესეტიანამდე მიწის მონაკვეთს, რომელსაც ეწოდება დარიალ-ხდე; ის მდებარეობდა მდ. ქისტინკის ნაპირზე და ოფიციალურად საქართველოს სსრ ტერიტორიის შემადგენლობაში შედიოდა, მაგრამ ფაქტობრივად საქართველოს სსრ სოფ. ყაზბეგის მოსახლეობისა და ინგუშეთის ავტონომიური ოლქის სასოფლო თემის საზიარო სარგებლობაში იყო. ამავე დროს, საქართველოს სსრ-ს მიაჩნდა, რომ ეს მონაკვეთი მთლიანად მისი ტერიტორიის შემადგენლობაში უნდა ყოფილიყო, ინგუშეთის ავტონომიური ოლქი კი დაჟინებით მოითხოვდა მის გაყოფას, მდ. ქისტინკის დინების მარჯვენა ნაწილის მიმდებარე მიწების ინგუშეთისათვის გადაცემას და მხოლოდ მისი მარცხენა ნაწილის დატოვებას საქართველოს სსრ-ს შემადგენლობაში. ორივე მხარე საკუთარი უფლებების დასამტკიცებლად იმონებდა აღნიშნული მიწების ფაქტობრივი მფლობელობის ხანდაზმულობას². სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ ეს საკითხი საქართველოს სასარგებლოდ გადაწყვიტა, ამ დროიდან მოყოლებული საქართველოსთან საზღვრის პრობლემა განსაკუთრებული დისკუსიის და ერთაშორისი შუღლის საგანი აღარ გამხდარა და მეგობრულ, კეთილმეზობლურ ურთიერთობებში გადაიზარდა.

სამშობლოს წინაშე დიდი დამსახურების მიუხედავად, დიდი სამამულო ომის პერიოდში, 1944 წ. ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ გააუქმეს, ჩეჩნები და ინგუშები, როგორც „სამშობლოს მოღალატეები“, დეპორტირებულ იქნენ შუა აზიასა და ყაზახეთში; სიმამაცისა და თავგანწირვისათვის სამთავრობო მედლებით დაჯილდოებულ ამ ეროვნების მებრძოლებს ფრონტიდან ხსნიდნენ და ნათესაობასთან ერთად გადასახლებაში უშვებდნენ; ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-ს ტერიტორია გადაუნაწილეს სტავროპოლის მხარეს, დაღესტნისა და ჩრდილო-ოსეთის ასსრ-ს და საქართველოს სსრ-ს. საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა ყოფილი ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-ს შემდეგი რაიონები: ითუმ-ყალეს რაიონი – არსებულ საზღვრებში, შაროს რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალანჩუოის, გალაშინსკისა და პრიგოროდნის რაიონების სამხრეთი ნაწილი და ჩრდილო-ოსეთის ასსრ-ს სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. 13 წლის შემდეგ, 1957 წელს, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით ჩეჩნეთ-ინგუშეთის გაუქმებული ასსრ აღადგინეს, საქართველომ, სტავროპოლის მხარემ და დაღესტანმა დაუბრკოლებლად დააბრუნეს ჩეჩნებისა და ინგუშების კუთვნილი მიწები³. ნიშანდობლივია, რომ თავის დროზე ქართული ოჯახები ძალდატანებით ჩაასახლეს დეპორტირებული ინგუშების დაცარიელებულ სახლებში,

¹ Тусиков М. Л. Ингушетия: Экономический очерк. Владикавказ, 1926, გვ. 28.

² ГАРФ (რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო არქივი). Р-3316. оп. 19, д. 589, л. 31.

³ Албогачиева М. С.-Г. Демаркация границ Ингушетии. Горы и границы: этнография посттрадиционных обществ, СПб., 2015, გვ. 231.

მაგრამ ისინი სათუთად უფრთხილდებოდნენ ნამდვილი მეპატრონეების ქონებას; დეპორტაციიდან ინგუშების დაბრუნებისთანავე, ქართველებმა სახლების მეპატრონეებს ძველ, დატოვებულ ქონებასთან ერთად გადასცეს ის დამატებითი მატერიალური სიმდიდრე, რაც მათ სახლებში წლების მანძილზე ცხოვრებისას დააგროვეს. ამ ფაქტმა განაპირობა მრავალი წლის მანძილზე ქართველ და ინგუშ ხალხებს შორის მეგობრული და კეთილმეზობლური დამოკიდებულება.

ინგუშების ისტორიის მკვლევრები აღნიშნავენ მეზობელ ხალხებთან მათი მრავალგვარი კულტურული ურთიერთობების ნაკვალევს; ამ კავშირების დამადასტურებელია მატერიალური კულტურის ძეგლები, ქცევათა და ზნე-ჩვეულებათა (ადათების) ერთობა ან მსგავსება და, დიდწილად – ლექსიკური მასალა. ამ წყაროთა თანმიმდევრული განხილვისას, უნდა ვაღიაროთ, რომ ყველაზე ხშირად გვხვდება ქართულ-ინგუშური ურთიერთობის დამადასტურებელი ფაქტები¹.

ინგუში და ქართველი ხალხების ფორმირება ერთნაირ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში და კავკასიის სხვა ხალხების წარმომადგენლებთან კონტაქტის პირობებში ხდებოდა; აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს უკანასკნელნი მათგან არსებითად არ განსხვავდებოდნენ და, კულტურული ტრადიციების თვალსაზრისით, მათ შორის დიდი მსგავსებაც იყო. ქართველი ხალხის კულტურაში მნიშვნელოვანწილად განმსაზღვრელი იყო მრავალმხრივი, დროის თვალსაზრისით მეტად ხანგრძლივი კავშირები მეზობელი მთიანი ოლქების, საკუთრივ კავკასიური ენების მატარებელ მოსახლეობასთან. უნდა გვახსოვდეს ისიც, რომ ეგრეთ წოდებული ნახი ხალხები (ინგუშების ჩათვლით) და ქართველები მიეკუთვნებიან კავკასიელ ხალხთა ერთ ენობრივ ოჯახს (იბერიულ-კავკასიური ენობრივი ოჯახი). შორეულ წარსულში მათ ერთმანეთთან გაცილებით ხშირი კონტაქტები და მჭიდრო კავშირები ჰქონდათ, ვიდრე მოგვიანებით თავიანთ დასავლელ მეზობლებთან – ირანულენოვან ოსებთან². ფრიად საგულისხმო ფაქტია ინგუშურ ლექსიკაში ქართული ენის ელემენტების არსებობა; ე. ი. კრუპნოვი ქართულიდან ნასესხებ ლექსიკას ორ კატეგორიად ჰყოფს: პირველ კატეგორიას მიეკუთვნება სიტყვები, რომლებიც უნდა შეეუფარდოთ ინგუშებისა და ქართველური ტომების ურთიერთობის ადრეულ ხანას, ასეთებია „კირი“, „ზედა სართულები“, „კოშკები“, „ჭერის ლატანი“, „ჯოხი“, „ხერხი“, „მაშა“, „ცელი“, „ნამგალი“, „თოხი“, „აკვანი“, „სამფეხი“, „ბორკილი“, „ხახვი“, „მუხა“, „ალი“, „ცეცხლი“, „რძის ჯამი“, „ტომარა“, სახვნელი იარაღების მთლიანი შემადგენლობა და ა. შ. ცხოველთა სახელწოდებებშიც ასევე

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 54.

² Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. дисертация историческим наукам, Кандидатская диссертация, М., 2003, гл. 71.

გვხვდება ქართულიდან ნასესხები შესატყვისი ტერმინები; ასე მაგალითად, ვირს, რომელიც ოდესღაც მთავარ სატრანსპორტო საშუალებად ითვლებოდა და მხოლოდ გზების კეთილმოწყობის შემდეგ იქნა გამოდევნილი სასაპალნე და სამგზავრო ცხენის მიერ, ინგუშები ქართულადვე უწოდებენ „ვირ“-ს. სიტყვები „ქათამი“ (котам), „კატა“, „პატარა ცხენი“ და სხვ. ასევე დაკავშირებულია ამ ცხოველების ქართულ სახელწოდებებთან¹.

ამ თემას ეძღვნება მ. მ. სულტიგოვას წერილი „ქართული ენის როლი ინგუშური ენის დარგობრივი ლექსიკის განვითარებაში“, რომელშიც ავტორს მოჰყავს ქართული ენიდან სიტყვათა ნასესხობის მაგალითები: გოტა – („пахота“ ხვნა) ქართ. გუთანნი; ცელ („тяпка“ თოხი) – ქართ. ცელი; მანგალ („коса“) – ქართ. ნამგალი; ქართულ ენაში ასევე შემონახულია ფორმა „мангалы“; ბოგა („თიხის ჯამი“ „глиняная миска“) – ქართ. ბაკანი „ხის თასი“ და სხვ.² ამავე თემას ეხება თავის ნაშრომში კიდევ ერთი ინგუში მკვლევარი მ. პარაგულგოვი, რომელმაც შეადგინა შინაური და გარეული ცხოველებისა და მცენარეების აღმნიშვნელი ზოგიერთი სიტყვის ნასესხობის ცხრილი³.

ცხადია, ინგუშური და ქართული ლექსიკის უფრო გულდასმით შესწავლისა და ანალიზის შემთხვევაში, სავსებით შესაძლებელია გამოვლინდეს ძალზე დიდი რაოდენობით ნასესხობის მაგალითები, მაგრამ ამ თემისადმი მიძღვნილი სპეციალური, სიღრმისეული გამოკვლევები ჯერჯერობით არ გაგვაჩნია.

მეორე კატეგორიას მიეკუთვნება სიტყვები, რომელთა შემოღებაც ინგუშეთში ქრისტიანობის ქადაგებას უკავშირდება, რასაც ადასტურებს ინგუშეთის ტერიტორიაზე არსებული „ტყაბა-ერდისა“ და „ალბი-ერდის“ ქართული ტაძრები. ქართული წარმომავლობისაა ინგუშური სიტყვები, რომელთა ქართულიდან ნასესხობაც ქრისტიანული გავლენის გავრცელების პერიოდს უკავშირდება: „жIар“/„джвари“ – ჯვარი, „марха“ – მარხვა, „mozгIар“ – მოძღვარი, „кIира“, „кIვირი“ – კვირა, „оршот“, „оршубади“ – ორშაბათი, „пIаьрска“, „пIараскви“ – პარასკევი (წმ. პრასკოვიას დღე), „шоатта“, „шабути“ – შაბათი, „аьлгац“, „эглиси“ – ეკლესია (ბერძნ.) და სხვ. ეს სიტყვები დღესაც აქტიურად გამოიყენება ინგუშურ ენაში⁴.

ქართული კულტურის ფორმირებაში დიდი როლი მიუძღვის მეზობელ ევროპულ და აღმოსავლურ ცივილიზაციებს; პირველს – ბერძნულ-ბიზან-

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 55.

² Султыгова М. М. Роль грузинского языка в развитии отраслевой лексики ингушского языка. Иберийско-кавказские языки: структура, история, функционирование, материалы III международного симпозиума, Тб., 2011, გვ. 350-352.

³ Парагульгов М. Б. Ингушский язык как зеркало культуры и истории народа. Интенсивное обучение иностранным языкам. Метод активизации: актуальные проблемы развития, сб. стат., М., 2004, გვ. 280-283.

⁴ Зязиков М. М. На рубеже столетий. გვ. 500.

ტიური კულტურის სახით, რომლისგანაც ბევრი რამ იქნა ათვისებული ფილოლოგიის სფეროში; აქედანვე შემოვიდა ქრისტიანობის მრწამსიც, რომელიც IV ს-ში ქვეყნის მასშტაბით გავრცელების შემდგომ ქართული მართლმადიდებლობის ფორმით ჩამოყალიბდა. საქართველოს მისიონერული მოღვაწეობა მიმართული იყო კავკასიის ხალხების ქრისტიანიზაციისაკენ, რომელთა შორის ინგუშებიც იყვნენ.

დღეისათვის არ გაგვაჩნია ზუსტი ცნობები თანამედროვე ინგუშთა წინაპრების მიერ ქრისტიანობის შეცნობის პირველი ეტაპის შესახებ. შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ, რომ ეს უნდა მომხდარიყო XI–XII სს-ში და უკავშირდებოდა ბიზანტიის პოლიტიკურ აქტივობას კავკასიის რეგიონში. XIII–XIV სს-ში ბიზანტიელებს ჩაენაცვლნენ გენუელები, რომლებიც სავაჭრო საქმიანობას ეწეოდნენ ყირიმსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში¹.

XII საუკუნის ბოლოდან ინგუშებს შორის აქტიურ მისიონერულ მოღვაწეობას ეწეოდა საქართველო, რომელმაც თავის ძალაუფლებას დაუმორჩილა მთელი რიგი მთიელი ტომებისა². აღნიშნულ პერიოდში ქრისტიანობის საყრდენად გვევლინებიან დავით IV აღმაშენებელი (1089-1125 წწ.) და თამარ მეფე (1184-1213 წწ.). ამ უკანასკნელის სახელს უკავშირდება ამ მხარეში მრავალი საკულტო ნაგებობის მშენებლობა; ასე მაგალითად, გადმოცემის თანახმად, ლლიღვში ყოფნისას (მთიანი ინგუშეთი) თამარ მეფემ ააგო მართლმადიდებლური ტაძარი, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი ადგილობრივებმა დაისაკუთრეს, უკვე გაქრისტიანებული თანამემამულეები კი აიძულეს, საქართველოში გადმოსახლებულიყვნენ³. გადმოცემის მიხედვით, სწორედ თამარის მეფობის ხანას (XII ს.) მიეწერება ასას ხეობის სათავეში განლაგებული ამგვარი ძველი „ინგუშური აულების“ აღმოცენება, რომლებსაც ინგუშური კულტურის აკვანს უწოდებდნენ, მათ შორის იყო: თარგიმი, ელიკალი, ხამხი, მეცხალი, ფალხანი და სხვ.⁴ იმ პერიოდში კავკასიის სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრებ მთიელებთან აგზავნიდნენ მღვდლებს, აგებდნენ ტაძრებს. ამ საქმიანობასთან არის დაკავშირებული მთიანი ინგუშეთში, ასას ქვაბულში, თხაბა-ერდის (ტყობა-ერდის), ალბი-ერდისა და თარგიმის ტაძრების აგება⁵. საქართველოში ტაძრების აღმშენებლები იყვნენ მეფეები, მსხვილი საერო და სასულიერო ფეოდალები და ცალკეული თემები. შესაბამისად, ინგუშეთში ქრისტიანული ტაძრის აგება უნდა შევაფასოთ, როგორც საქართველოს სახელმწიფო პოლიტიკის გამოხატულება, ხოლო თხაბა-ერდის აგების ინიციატივა უშუალოდ

¹ Далгат Б. К. Первобытная религия чеченцев и ингушей. М., 2004, გვ. 44.

² Тусиков М. Л. Ингушетия. გვ. 18–19.

³ Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. გვ. 70.

⁴ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 62.

⁵ Мужухоев М. Б. Средневековая материальная культура горной Ингушетии. Грозный, 1977, გვ. 113–121.

უნდა მივანეროთ საქართველოს სახელმწიფო და საეკლესიო მეთაურებს¹. აღნიშნული ტაძრების დეკორში მკაფიოდ არის გამოკვეთილი ქართველ ოსტატთა ხელნერა და მისი მეშვეობით – ქართული ხელოვნებისა და კულტურული ტრადიციების ზეგავლენა ინგუშეთის ხელოვნებაზე. თხაბა-ერდი ქრისტიანული ტაძარი იყო და დ. ზ. ბაქრაძის აზრით, „აგებულია რომელიღაცა დავითის- პატრონის, მფლობელის ან უფრო სწორად – მეფის მიერ...დაბოლოს, ოლქს, სადაც ეს ეკლესია აშენდა, განაგებდა ეპისკოპოსი გიორგი“². ა.შავხელიშვილი წერდა: „ჩეჩნეთ-ინგუშეთის მთიანეთში საქართველოს მიერ ქრისტიანობის მხარდაჭერა XVI საუკუნემდე გრძელდებოდა“, ხოლო მის ცენტრებად კი იქცნენ ასას და არლუნის ხეობები³. ვ. ბ. ვინოგრადოვი მიიჩნევს, რომ ინგუშური სალოცავი დელიტე (მდ. ასას სათავეში) კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის (1606-1648 წწ.) დროინდელია⁴. მომდევნო საუკუნეებში საქართველოს გავლენა მონაცვლეობითი ხასიათისა იყო დროდადრო სუსტდებოდა ან ძლიერდებოდა, მაგრამ არსოდეს შეწყვეტილა. ქართველმა მისიონერებმა მნიშვნელოვან შედეგებს მიაღწიეს 1751 წ., როდესაც ორი ათასამდე „ქისტი“ (ინგუში) დაიყოლიეს ნათლობაზე⁵. ამ კონტექსტში ნიშანდობლივია უ. ლაუდაევის ცნობა მის მიერ აღმოჩენილი არაბული ხელნაწერის შესახებ, რომელშიც აღწერილია კავკასიაში მიმდინარე მოვლენები და საკუთრივ ინგუშების შესახებ აღნიშნულია, რომ ისინი „104 წლის მანძილზე იყვნენ ჯვრის თაყვანისმცემლები, სანამ ისლამის სარწმუნოებას ეზიარებოდნენ“⁶.

საარქივო ფონდებში დაცული მრავალი დოკუმენტი და ასევე – გამოქვეყნებული მასალები თვალნათლივ მეტყველებს რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო ორგანოებში XVIII საუკუნის 40-50-იანი წლებიდან დაწყებულ აქტიურ პროცესებზე. როგორც ცნობილია, 1801 წ. 8 იანვარს პავლე I-მა ხელი მოაწერა ბრძანებულებას რუსეთის იმპერიასთან ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთების შესახებ; რუსეთი აფართოვებდა საკუთარ საზღვრებს, თავის შემადგენლობაში იღებდა უცხო ტომისა და უცხო რჯულის ხალხებით დასახლებულ ტერიტორიებს. თავდაპირველ ეტაპზე რეგიონში, კერძოდ, დარიალის მიმდებარე, ცენტრალური კავკასიის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რაიონებში, პოლიტიკური საქმიანობა ხორციელდებოდა უწმინდესი სინოდის მეშვეობით: ადგილებზე რუსული პოლიტიკის გამ-

¹ Гамбашидзе Г. Г. Из истории связей Грузии и Ингушетии в средние века. Тезисы докладов IV „Крупновских чтений“ по археологии Кавказа, Орджоникидзе, 1974, გვ. 54.

² Марковин В. И. В стране вайнахов. М., 1969, გვ. 48.

³ Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинским и чечено-ингушским народами. Грозный, 1963, გვ. 81.

⁴ Виноградов В. Б. Памятник грузино-ингушских связей XVII века. Тб., 1982, გვ. 54.

⁵ Архив Института Истории РАН. Ф. 36, оп. 1, д. 442, л. 8 об.

⁶ Лаудаев У. Чеченское племя. Сборник сведений о кавказских горцах, 1872, вып. 6, გვ. 27.

ტარებლებად გაამწესეს მართლმადიდებელი მღვდლები, მეტწილად ქართული წარმომავლობისა, რომლებსაც ძირითადი ამოცანის – სასულიერო სწავლებისა და „დაცემული ქრისტიანობის“ აღდგენის გარდა ევალებოდათ მეტად საპასუხისმგებლო მისია – მთიელი ხალხების რუსული ორიენტაციისაკენ გადაბირება. ამასთანავე, მღვდელმსახურები წარმოადგენდნენ რეგიონში ეთნოპოლიტიკური სიტუაციისა და, შესაბამისად, მთიელთა განწყობებისა თუ რუსეთის მიმართ მათი დამოკიდებულების შესახებ ინფორმაციის ერთ-ერთი ძირითად წყაროს¹.

საქართველოსა და რუსეთს შორის პერსპექტივაში საკუთრივ პოლიტიკური და ფართო კულტურული კავშირების დასამყარებლად ამოსავალი წერტილი იყო ორივე ამ ქვეყნის ყოფნა ერთიანი მართლმადიდებლური ეკლესიის წიაღში. 1811 წელს ქართული ეკლესია რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის შემადგენლობაში შევიდა, ამიერიდან მისი მწყემთავარი მცხეთისა და ქართლის მიტროპოლიტად იწოდებოდა, მიენიჭა საქართველოს ეგზარქოსის ხარისხი და მიღებულ იქნა სინოდის წევრად. საქართველოს ეკლესიებში კი ღვთისმსახურება რუსულ ენაზე აღევლინებოდა.

წარუმატებლობის მიუხედავად, ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე ინგუშების მოქცევის იდეას კავკასიის ყოველი ახალი მეფისნაცვალი უზრუნდებოდა. კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტების მასალებში დაცულია მიმონერა ინგუშთა ქრისტიანიზაციის შესახებ 1812-1827 წლებში. აქ არის ცნობა, რომ 1839 წ. ინგუშებთან გაიგზავნა ოთხი ქართველი მღვდელი, ახლად მონათლულები გადაანაწილეს ოთხ მრევლში, სადაც სამომავლოდ იგეგმებოდა ეკლესიების აშენება.

სასულიერო პირთა უმეცრება, ბოროტმოქმედებისაკენ მიდრეკილება და ინგუშთათვის უცხო რუსულ და ქართულ ენებზე ქრისტიანობის ქადაგება, ვერაფრით ვერ უზრუნველყოფდა ამ საქმის წარმატებას².

ამ კონტექსტში ნიშანდობლივია ვლადიკავკაზის კომენდანტის – პოლკოვნიკ შიროკის 1838 წლის პატაკი, სადაც აღნიშნულია, რომ ქრისტიანული რელიგიის გავრცელება ინგუშეთის, როგორც მთიან, ისე დაბლობ ნაწილში „იმყოფება უდაბლეს საფეხურზე და თითქმის ჩანასახის დონეზე“, ქართველ მისიონერთა არასათანადო მომზადება და ინგუშების მხრიდან რუსული ენის არცოდნა, იმ დროს, როდესაც ქადაგება სწორედ ამ ენაზე სრულდებოდა, განაპირობებდა სრულიად უმნიშვნელო შედეგებს³. თუმცა ეს არ ყოფილა მისიონერთა არაეფექტური მუშაობის ერთადერთი მიზეზი; როგორც სახელმწიფო მდივანი მ.პ. პოზენი აღნიშნავდა, გაქრისტიანების

¹ История Ингушетии. Магас, 2011. გვ. 160.

² იქვე, გვ. 180.

³ РГВИА (Российский государственный военно-исторический архив). Ф. 13454, оп. 6, д. 218, л. 19-20.

პროცედურა ძირითადად ქალაქებზე სრულდებოდა და იქ აღინუსხებოდა, რადგან „ორივე მხარე – მოსანათლიცა და მომნათლავიც თავის ქმედებებში ხელმძღვანელობს არა სულიერი რწმენით და უკვდავი კეთილდღეობის მოლოდინით, არამედ ხორციელი ზრახვებითა და ამქვეყნიური კეთილდღეობის მყისიერი მიღების სურვილით“¹.

საჩუქრები, ფული და პურით შემწეობა, რომელსაც ახლად მოქცეულებზე გასცემდნენ, ბევრისთვის მიმზიდველი იყო და ნათლობაზე თანხმდებოდნენ, მაგრამ მეტწილად ეს ყველაზე ღარიბი და დაბალი ფენის წარმომადგენელთათვის იყო მისაღები, მათ ამისკენ „ანგარება“ უბიძგებდათ. „ზოგიერთი მათგანი აღნიშნული შემწეობით სარგებლობისათვის უდიდეს მკრეხელობამდეც კი მიდიოდა და რამდენჯერმე ინათლებოდა“². ახლადმოქცეულებს ურიგებდნენ საპერანგე ქსოვილს, ჯვარს, პატარა ხატს და აძლევდნენ ახალ – ქრისტიანულ სახელს“³. როგორც ხ. მუგუევი აღნიშნავს, წარჩინებულ პირებს უხდიდნენ 20 მანეთს ვერცხლით, ღარიბებს კი – მხოლოდ 50 კაპიკს. ბევრი მათგანი 10-15-ჯერ ინათლებოდა, ბოლოს კი კვლავ თავის წარმართ ღმერთებსა და კერპებს უბრუნდებოდა⁴.

მინისტრი ა. ი. ჩერნიშევი წერდა, რომ მისიონერები თავისი ქცევით ვერ ახერხებდნენ გამოენვით ხალხში ის პატივისცემა, რაც აუცილებლად უნდა ჰქონდეს უფლის სიტყვის მქადაგებელს და, თუკი ინგუშთა გარკვეული ნაწილი ქრისტიანად მოინათლა, ამ ღონისძიების წარმატება მქადაგებელთა დამაჯერებელ მრწამსს კი არა, არსებულ გარემოებებს უნდა მივანეროთ⁵.

საბოლოოდ, ინგუშურ გარემოში ქრისტიანობა ვერ დამკვიდრდა, მაგრამ მისი არსებობის დამადასტურებელი კვალი დღესაც იჩენს თავს. ასე მაგალითად, სამარხეულ ინვენტარს შორის გამოვლენილ იქნა ლითონის გულსაკიდი ჯვარი, ასეთივე ნივთიერი მონაპოვარი აღმოჩნდა თარგიმის ტაძრის აკლდამისებურ სამარხში. ასევე დიდ ინტერესს იწვევს XIII საუკუნის პირველი ნახევრის დიდი სამკერდე ჯვარი-ენკოლპიონი ჯვარცმული ქრისტეს რელიეფური გამოსახულებით, რომელიც მოხდეს ნეკროპოლის ტერიტორიაზე მდებარე ქვის სააღაპო საკნის გასუფთავებისას იქნა ნაპოვნი; აქვე აღმოჩნდა რკინის დიდი ჯვარიც, რომლის მსგავსიც არაერთხელ აღუნიშნავთ წარმართული სალოცავების შესწავლისას⁶. ქრისტიანობის ზეგავლენაზე მეტყველებს თხაბა-ერდის ტაძარზე შემორჩენილი

¹ РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 1268, оп. 1, д. 292, л. 3.

² РГВИА. Ф. 1, оп. 1, д. 13628, л. 1–5 об.

³ Русско-осетинские отношения. Орджоникидзе, т. 1, 1976, გვ. 208.

⁴ Мугуев Х.-М. Ингушетия: Очерки. М., 1931, გვ. 10.

⁵ РГВИА. Ф. 1, оп. 1, д. 13628, л. 1–5 об.

⁶ Мужухоев М. Б. Проникновение христианства к вайнахам. Этнография и вопросы религиозных воззрений чеченцев и ингушей в дореволюционный период. Грозный, 1981, გვ. 25.

ძველი ქართული წარწერები, აგრეთვე პერგამენტზე შესრულებული დავითნის ხელნაწერი¹. ჩრდილოეთ კავკასიაში ქრისტიანული ეკლესიების აღმშენებლობაში დიდ როლს ასრულებდა მცხეთის საკათოლიკოსო. აღსანიშნავია, რომ კათოლიკოსის განკარგულებაში იყო საკუთარი ჯარი და ადმინისტრაცია. ჯარის ცალკეულ რაზმებს მეთაურობდნენ ეპისკოპოსები და მონასტრის წინამძღვრები. აქედან გამომდინარე, სავსებით მარტივად აიხსნება ადგილობრივ გადმოცემათა ის სიუჟეტები, რომლებიც ასას ხეობაში „თავის ჯართან ერთად მყოფი ქართველი მეფის“ შესახებ მოგვითხრობენ.

კათოლიკოსი მელქისედეკ I კარგად არის ცნობილი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიაში; მის სახელს უკავშირდება მცხეთის მთავარი ტაძრის – სვეტიცხოვლის აღდგენა. სვეტიცხოვლისა და თხაბა-ერდის ტაძრებს შორის მათი მსგავსების დამადასტურებელი უამრავი პარალელის გავლება შეიძლება. ასე მაგალითად, სვეტიცხოვლის დასავლეთ მხარეს არის იესოს, იოანე წინასწარმეტყველის, მოსეს ან აარონის სკულპტურული გამოსახულებები, რომელთა ზემოთ მოთავსებულია მცხეთის ტაძრის მოდელი. ჩვენი აზრით, ეს სკულპტურული გამოსახულებები თხაბა-ერდის ქტიტორთა ჯგუფის ანალოგიურია.

ასევე აღვნიშნავთ, რომ „ქართული სამლოცველოს (მღეთის ქვემოთ) შიდა მოპირკეთებულ კედლზე შეინიშნება ხელის ისეთივე ანაბეჭდი, როგორც სოფ. თარგიმის (მთიანი ინგუშეთი) სალოცავის შესასვლელის თავზე გვხვდება. ანალოგიური ანაბეჭდი წარმოდგენილია ალბი-ერდის ტაძრის სიახლოვეს აღმართული პატარა ინგუშური სალოცავის „აუშა სელის“ გარეთა კედელზეც².

ქრისტიანობის ზეგავლენით ინგუშებში გაჩნდა წარმოდგენა სამოთხისა და ჯოჯოხეთის შესახებ. უწინდელ დროში ისინი თვლიდნენ, რომ სიკვდილის შემდეგ ადამიანის ცხოვრება ისეთივეა, როგორც დედამიწაზე იყო, იმ განსხვავებით, რომ, როცა დედამიწაზე ღამეა, იქ – დღეა და პირიქით. თუმცა მოგვიანებით გაჩნდა რწმენა, რომ მიწისქვეშა სამეფოს ღმერთი ეშთრი მიცვალებულებს სამსჯავროს უწყობს, რის შემდეგაც მართალთ სამოთხეში ამწესებს, ცოდვილებს კი – ჯოჯოხეთში.

შეიძლება ითქვას, რომ ინგუშებს შორის ქრისტიანობა აღიქმებოდა არა როგორც დოგმატიკური სწავლება, არამედ როგორც ახალი ჩვეულება; როგორც ჩანს, ღვთისმსახურების რიტუალი მხოლოდ გარეგნულ ზემოქმედებას ახდენდა ხალხის წარმოსახვაზე და არ ეხებოდა მისი ცხოვრების სულიერ მხარეს. ამიტომაც იყო, რომ ქრისტიანული სარწმუნოება ვერ დაინერგა ადგილობრივ გარემოში, ხოლო ის რელიგიური წესჩვეულებანი,

¹ Вертепов Г. А. В горах Кавказа. Владикавказ, 1903, გვ. 22.

² Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. გვ. 70.

რომელიც მათ ქრისტიანებისაგან შეითვისეს, დროთა განმავლობაში და-
ვინცებას მიეცა¹.

ინგუშთა საკულტო პრაქტიკაში კი გაჩნდა ახალი სახელები: ხავა (ევა),
ხარონი (ადამი), ნოხია (ნოე) და სხვ. ასევე გაჩნდა ქრისტიანობის ზეგავ-
ლენით ქართული ენიდან ნასესხები ტერმინები და ა. შ.²

ინგუშებს შორის მყარად დამკვიდრდა ასევე ქართული სახელები – ან-
ზორი, ზურაბი, ხუჩბარი, დალი, ლამარა და სხვ. ცალკეულ ინგუშურ სა-
ზოგადოებებში შორეულ წინაპართა არაქრისტიანულ სახელებს შორის
გვხვდება აშკარად არაადგილობრივი, ქრისტიანული სახელები, როგორი-
ცაა ლევანი, მანუელი და სხვ., როგორც ჩანს, ისინი აქ საქართველოდან
უნდა შემოეტანათ³.

ნასესხობა ჩანს ასევე ინგუში და ქართველი ხალხების ეროვნულ სა-
მოსშიც, მაგ., ქალიშვილის ჩახსნილი კაბის სახელწოდება „ჩოქხ“ ემთხვევა
მამაკაცის სამოსელის „ჩერქეზკის“ სახელს და შემოსულია საქართველო-
დან, სადაც ტერმინი „ჩოხა“ მამაკაცის ზედა სამოსელს აღნიშნავს⁴.

ზემოთ განხილული მასალა მიანიშნებს ქართველური ელემენტების
გარკვეულ ხვედრით წონაზე, რომლებიც ოდესღაც მონაწილეობდნენ
მთელი ვაინახური ეთნოსის შექმნაში და განსაკუთრებით – ინგუშური
კულტურის ფორმირებაში.

შესაძლებელია, რომ ამ მონაცემთა უმრავლესობას ოდესღაც რეალუ-
რი საფუძველი ჰქონდა და ჩვენამდე მხოლოდ ინგუშებისა და ქართველუ-
რი ტომების შორეული წინაპრების ძველი კულტურული ერთიანობისა
და ენობრივი მონათესაობის გამოძახილის სახით მოაღწიეს. ქართველე-
ბი ოდესღაც დიდი საერთოკავკასიური ეთნოკულტურული ერთობის ანუ
კავკასიელ ხალხთა „იაფეტური“ კომპლექსის, მართლაც რომ წამყვან ნა-
წილს შეადგენდნენ; აქედან ჩნდება იმ ვარაუდის ალბათობაც, რომ ძვე-
ლად ინგუშურ კულტურაში აღნიშნული „ქართველიზმების“ რაოდენობა
გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო⁵.

უდიდესი ურთიერთზეგავლენის არსებობაზე მოწმობენ ინგუშური ტო-
პონიმიკის რელიქტები დღევანდელ დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ,
დასავლეთ საქართველოდან ცენტრალურ კავკასიამდე გადასასვლელი

¹ Албогачиева М. С.Г. О некоторых религиозных практиках ингушей в доисламский период. Радловский сборник: научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2007 г. СПб., 2008, გვ. 56.

² Великая Н. Н., Виноградов В. Б. Доисламский религиозный синкретизм у вайнахов. Совет-
ская этнография, 1983, № 3, გვ. 86.

³ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 62.

⁴ Студенецкая Е. Н. Одежда чеченцев и ингушей в XIX–XX в. Новое и традиционное в куль-
туре и быту народов Чечечно-Ингушетии, Грозный, 1985, გვ. 63.

⁵ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 64.

უღელტეხილების მიმდებარე რაიონებში; ამის დასტურია აგრეთვე ინგუშური მეტყველების ელემენტები დასავლურ-ქართველურ ენებში. მაიკოპის ეპოქაში პონტიურ ტიპთან ერთად პრავაინახური დიალექტებიც გავრცელდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთის გაყოლებაზე აღმოსავლეთისაკენ – დაღესტნამდე. შესაძლოა, სწორედ მაშინ დაიღწა ინგუშური ენის აღნიშნული ელემენტები კავკასიური ტომების სხვადასხვა ენებში¹.

ქართველ მთიელთა გენეტიკური კავშირი ჩრდილოეთ კავკასიის ვაინახურ მოსახლეობასთან მკაფიოდ გამოსჭვივის ამ ხალხების მატერიალური კულტურის ძეგლებშიც; ასე მაგალითად, საცხოვრებელი და საბრძოლო კოშკები, თუშეთის, ხევსურეთისა და ფშავის აკლდამური ნაგებობები ქვის ნყოფის ტექნიკისა და კონსტრუქციების მიხედვით გასაოცარ მსგავსებას ამჟღავნებენ ინგუშურ ძეგლებთან²; „ხევსურები და თუშები მიიჩნევენ, რომ სამშენებლო ხელოვნება (კოშკების აგება) მათთან ინგუშებმა შეიტანეს“³.

კავკასიაში არსებობს განსაკუთრებული, სხვა ცივილიზაციური სისტემებისაგან განსხვავებული სოციოკულტურული ერთობა, რომელიც ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხების კონსოლიდირებას ახდენს.

¹ Харсиев Б. М.-Г. Этногенез ингушей и циркум кавказская провинция. Магас, 2015, გვ. 106.

² Макалатия С. И. Хевсурети. Тб., 1940, გვ. 227.

³ Крупнов Е. И. К истории Ингушетии. Вестник древней истории, 1939, №2, გვ. 45.

GEORGIA AND INGUSH: EXPERIENCE OF CULTURAL INTERACTION

Makka Albogachieva

Russia

The Ingush are aborigines of the Caucasus, as evidenced by numerous written sources, archaeological and toponymic data. At the same time, the entire available base of sources does not allow the more detailed treatment of the history of the Ingush people. Many researchers studying the ancient history of the peoples of the Caucasus associate with the ethnonym Ingush (Ἰαλῆλα) – Gargareys, Kists, Dzurduk, Tushs, etc. Researchers of a later period use the term Vainakhs meaning the Ingush, Chechens, Batsbi, which greatly complicates the task.

The well-known Caucasiologist E.I. Krupnov made a review of various sources and, with reference to the authors, reported that in the 11th century Khevsureti (Pkhovi), together with Kisteti and Chechnya, was administratively part of Kakheti and was subordinate to the Eristav (Duke) of Kvetera. Vakhushti Batonishvili wrote that „the Kakhetians consider Dzurduks, Gligvs and Kists theirs, and they do not know about it since the time they fell away“¹. Some groups of Khevsurs, Tushins and Pshavs still have a culture close to the Ingush. According to Vakhushti, the Tush of the Parsma (Pirikita) Gorge „are mixed with Kysts by faith and language“. According to other sources, „Tsova and Pirikit Tushs are of Kist origin“. A. N. Genko was even inclined to believe that „Present day Tushetia was the ancient center of the Chechen-Ingush national life, which later was Georgianized. Whether the aforementioned reports of Georgian written sources about Dzurduks are based on literary or oral tradition, they deserve full confidence, because it was during the reign of Parnavaz, who, incidentally, was married to a Dzurduk woman, that Georgian-Nakh relations were characterized by extremely close contacts². This alliance was supposed to strengthen political ties between the two peoples and expand trade and cultural relations between them.

One of the Ingush legends says, that once there lived three brothers Galga, Gurzhe and Gyabarte; from them, respectively, descended Galgai (Ingush), Georgians and Kabardians. The emergence of such a legend can be explained, firstly, by the fact that the neighbors of the Ingush in the late Middle Ages were Georgians from the south, and Kabardians from the north and west, and, secondly, the fact that the initial sounds (g, gl) of the names of these three mythical brothers are somewhat similar in sound. The fact that the Ingush once designated these two peoples as their brothers

¹ Цит. по Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. Магас, 2008. р. 56.

² Харадзе Р. Л., Робакидзе. К вопросу о нахской этнонимике. Кавказский этнографический сборник, Тб., 1969, р. 23.

in this legend, albeit contrived, speaks of the historically close and friendly contacts between these peoples¹.

In the literature, there is even information about the reverse movement of the Ingush in the South Caucasus, allegedly taking place in the era of the 14th -16th centuries and later. But these examples cannot change the main picture, for they usually indicate the resettlement of representatives of one or two families. It is extremely curious that data on the late ties of the Ingush with their southern neighbors, especially with the Batsbi, exist only in the regions of Ingushetia bordering on Khevsureti, in the Dzherakho-Metskhal and partly in the Khamkhi regions. These facts only confirm the ancient ties of individual Ingush clans and families with the batsbi clans and families and other Georgianized peoples from more southern regions. Apparently, the basis of these ties was also the awareness of ancient ethnocultural closeness and even kinship, which allowed the Ingush, in case of need, to rely on the hospitality of the South Caucasian tribes in subsequent times². There are other legends about the origin of the Ingush and other societies. „Several Ingush families from the Dzherakh gorge once moved to Georgia and live there somewhere near Tiflis. They moved because of some quarrel with other families who lived in the Dzherakh Gorge. According to the stories, the descendants of the Ingush who had moved to Georgia came from time to time to the Jerakh Gorge to fraternize with the local residents, to maintain their previous family ties“³.

In tales and legends of the Ingush, there is a lot of information about the resettlement of the Ingush from Georgia in the distant past, their migration to Georgia and their return to their homeland. The famous researcher N. Jalabadze notes that the ethnogenesis of the Georgian people is always considered in connection with the ethnogenesis of other Caucasian peoples, where the Vainakh substratum is especially prominent. According to the Georgian chronicler Leonty Mroveli (11th century), Georgians and Vainakhs had a common ancestor. The kinship of these peoples is proved by significant archaeological, anthropological, linguistic, folklore and ethnographic data⁴.

V.P. Khristianovich believed that the Ingush came to the territory now occupied, from the south from behind the mountains. In this regard, the conclusions drawn by Academician I.A. Javakhishvili based on the analysis of the toponymic names of Georgia. He established that the eastern provinces of Eastern Georgia were once

¹ Зязиков М. М. На рубеже столетий. Ингушетия в конце XIX - начале XX веков. Ростов н/Д, 2011, р. 113.

² Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 73.

³ Ibid, р. 62.

⁴ Джалабадзе Н. Традиционные нормы взаимоотношений между грузинскими и чеченскими горцами (конфликты – пути их урегулирования). Адат. Кавказский культурный круг: Традиции и современность, М.-Тб., 2003, р. 69.

inhabited by Vainakh and Dagestan tribes and that the main route of the advancement of these tribes was from south to north¹.

Moving on to more visible periods of the history of the Ingush people and their contacts with neighbors, it should be noted that at the end of the 19th century, 7 versts from Lars to Kazbek in the Darial Gorge near the village of Kazbeg, the birthplace of the Georgian writer Alexander Kazbegi (1848-1893), there was an Ingush village Gvileti. The newspaper *Terskie Vedomosti* wrote about this settlement: „This village, or aul, as it was sometimes called, consisted of one and a half to two dozen households and was inhabited by Ingush, old immigrants from the Dzheyrakh Gorge. It is not known exactly when they came here, but there is a legend that their settlement was recommended by one of the ancestors of the current Kazbek family, who from time immemorial was subordinate to the Georgian kings and was obliged to defend the Georgian possessions from external enemies“².

At the end of the last century, in May 1888, at the request of the Georgian feudal lords, the inhabitants of the village of Gvileti (Gelate), located on the Georgian Military Road and part of the Tiflis province, were evicted. There were 51 Ingush households in the village. Gviletians in the number of 329 people were evicted to different villages of the Akhaltsikhe and Akhalkalaki districts of Georgia, with 2-3 families in each village. At the time of their eviction, Gvileti was the only village on the Georgian Military Road in which the Ingush still lived. In 1896, the Gviletians received permission to move to Ingushetia (the Terek oblast), provided that in each village there will be no more than 2-3 families³.

Representatives of dozens of Ingush families (Buzurtanovs, Gazikovs, Doskhoevs, Khuchievs, Kurkievs, Poshevs, etc.), united by one common name Gelatkhoi, consider themselves to be from Gvileti. It is noteworthy that according to Georgian legends, the son of Kartlos and the grandson of Targamos „... Kakhos built Geleti, and Kukhos (the fourth son of Kartlos) helped him in this construction“⁴.

At the end of the 19th century, the Ingush inhabited the center and the southern part of the Sunzha region. To the east, they were in the neighborhood with the Chechens, to the west with the Ossetians, to the northwest and north with the Kabardians, and in the south with the Georgians, Khevsurs. The southern end of this entire territory is filled with the Northern spurs of the Greater Caucasus, namely, 3 parallel ridges: Front, Rocky or Motley or Black Mountain⁵.

¹ Цит. по Крупнов Е.И. Средневековая Ингушетия. р. 65.

² Козьмин В. Малоизвестные окрестности Военно-Грузинской дороги. Гулетское пепелище. Об Ингушетии и ингушах, сост. Албогачиева М.С.-Г., Магас-СПБ., вып. 3, 2005. pp. 74-75.

³ Волкова Н. Г. Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII - начале XX века. М., 1974, pp. 52.

⁴ Яндиев М. А. Ингуши в контексте истории и языка. М., 2005, pp. 100-101.

⁵ Г. В. Этюды об ингушах. Терские ведомости, 1891, № 20.

Living in these territories between neighboring peoples, there were no serious disputes over the right to own this area after the 1917 revolution. But with the consolidation of Soviet power, various kinds of friction arose, which could only be resolved by administrative means.

Economist L. M. Tusikov in 1926, while preparing an economic essay about Ingushetia, made a trip throughout the region and described the territory of the Ingush Autonomous Okrug in great detail. He wrote: „According to its geographical location, Ingushetia currently occupies lands bordering in the south with the Greater Caucasus in the vicinity of Georgia, in the north with Kabarda and part of the Sunzha region, in the East with the Mountainous strip of Chechnya and Sunzha region and in the west with Ossetia... The border with Georgia is not final, since Ingushetia claims to those lands that are now in the region of the Kistinka River on the territory of Georgia, to the southern slope of the Kistinka River, as having been in the use of Ingushetia“¹. The question was about a land plot called Daryal-khde, measuring 7,600 dessiatins located at the Kistinka River and officially part of the territory of the Georgian SSR, but in fact, shared by the population of the village of Kazbek in the Georgian SSR and the rural community of the autonomous region of Ingushetia. Moreover, the Georgian SSR believes that this section should be fully part of the territory of the Georgian SSR, the autonomous region of Ingushetia insists on dividing the section with the transfer of the right side of the section along the Kistinka River to the Ingush Autonomous Region, leaving the left side of the section within the territory of the USSR to Georgia. Both parties, in asserting their rights, refer to the prescription of the actual possession of the indicated areas². The established commission decided this issue in favor of the Georgian SSR. Since this period, the issue of the border with Georgia has not caused special discussions and interethnic clashes, maintaining friendly good-neighborly relations.

During the Great Patriotic War, despite the available services to the Motherland, in 1944 the Chechen-Ingush Autonomous Soviet Socialist Republic was abolished, the Chechens and Ingush were deported to Central Asia, in Kazakhstan as „traitors to the Motherland“, and the combatants of these nationalities which were awarded government awards for courage and bravery, were removed from the front and, together with relatives, sent into exile. The territory of the ChIA SSR was divided between the Stavropol Territory, the Dagestan and North Ossetian ASSS and the Georgian SSR. The following regions of the former Chechen-Ingush ASSR were included in the Georgian SSR: Itum-Kalinsky region – within the existing borders, the western part of the Sharoevsky region, the southern part of the Galanchozhskii, Galashinskii and Prigorodny regions, as well as the southeastern part of the North Ossetian ASSR.

¹ Тусиков М. Л. Ингушетия: Экономический очерк. Владикавказ, 1926, р. 28.

² ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации), Р-3316, Оп. 19, д. 589, л. 31.

Thirteen years later, in 1957, by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the SSR, the abolished Chechen-Ingush Autonomous Soviet Socialist Republic was restored. Georgia, Stavropol Territory and Dagestan freely returned the lands of the Chechens and Ingush.¹ It is noteworthy that Georgian families were forcibly relocated to the empty houses of the deported Ingush, but they carefully kept everything that belonged to the real owners. And upon returning from the deportation of the Ingush, the Georgians immediately returned to their former owners everything that they had preserved and increased over the long years of living in their homes. This allows for many years to maintain friendly and good-neighborly relations between the fraternal Georgian and Ingush peoples.

Researchers studying the history of the Ingush have noted traces of various cultural relationships with neighboring peoples. The evidence of these connections is also the monuments of material culture, commonness or similarity of behavior, existing customs (*adats*) and (to a greater extent) vocabulary material. Consistently considering the composition of these sources, we are forced to admit that most of all the facts are revealed that testify to the Georgian-Ingush relations².

The Ingush and Georgian mountaineers were shaped in a similar natural and geographical setting and in contact with representatives of the peoples of the Caucasus with similar cultural traditions that do not significantly differ from theirs. Much was determined in the culture of the Georgian people by the versatile, extremely long-term ties with the inhabitants of the neighboring mountainous regions – the native speakers of the Caucasian languages. It should not be forgotten that the so-called Nakh peoples (including the Ingush) and Georgians belong to the same language family of the Caucasian peoples (the Iberian-Caucasian language family). In the distant past, they had more contacts and closer ties with each other than with their western neighbors, the Iranian-speaking Ossetians³. The fact of the presence of linguistic borrowings from the Georgian language in the Ingush vocabulary is evident. E.I. Krupnov divides them into two categories. The first category includes words that should be confined to an earlier period of communication between the Ingush and Georgian tribes. These are: lime, upper floors, towers, ceiling rail, stick, saw, tongs, scythe, sickle, hoe, cradle, tripod, fetters, bow, oak, flame, fire, bowl for milk, bag, a complete set of arable tools, etc. A number of Georgian borrowings are also found among the names of animals. So, the donkey, which was once the main vehicle and was ousted by riding and pack horses only after the improvement of roads, the Ingush call in Georgian – *vir*. The

¹ Албогачиева М. С.-Г. Демаркация границ Ингушетии. Горы и границы: этнография пост-традиционных обществ, СПб., 2015, р. 231.

² Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 54.

³ Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. Дис. канд. ист. наук, М., РГБ, 2003, р. 71.

words chicken, cat, little horse and others are also associated with the Georgian names of these animals¹. An article by M.M. Sultygova is dedicated to this topic of the role of the Georgian language in the development of the professional vocabulary of the Ingush language, in which the author gives examples of borrowings from Georgian: Gota, plowing – Georg., gutani; tsel, hoe – Georg., tseli; mangal, sickle – Georg., namgali: the form mangali has also been preserved in the Georgian language; boga, clay bowl – Georg., bakani, wooden cup, etc.² The work of another Ingush researcher M. Paragulgov is also addressed to this topic, who made a table of borrowings of some words denoting the names of domestic and wild animals, as well as plants³.

Undoubtedly, with a more thorough analysis of the Ingush and Georgian vocabulary, one can find a huge number of borrowings, but it seems that there are no special, deep studies of this topic yet.

The second category includes words that appeared in Ingushetia along with the preaching of Christianity, which is confirmed by the presence of Tkhaba-Yerdy and Alby-Yerdy Georgian churches on the Ingush territory. Some Ingush words borrowed from the Georgian language during the period of Christian influence are of Georgian origin: жIар, jvari – cross; марха, markhva – fasting; мозгIар – priest; кIира, кIвири“, – week; оршот, оршубади- Monday; пIаърска, пIараскви – Friday, the day of St. Praskovya; шоатта, шабути – Saturday, аьлгац, эглиси – a temple (from Greek), etc. All these words are actively used in the Ingush language to this day⁴.

The neighboring European and Eastern civilizations have played an important role in the formation of Georgian culture. The first was the Greco-Byzantine language, from which much was taken in the field of philosophy; from there came Orthodox Christianity, which became Georgian Orthodox Christianity after its establishment on this land in the 4th century. The missionary activity of Georgia was aimed at the Christianization of the peoples of the Caucasus, including the Ingush.

To date, there is no exact information about the first period of the acquaintance of the ancestors of modern Ingush with Christianity. It can be assumed that this happened in the 11th -12th centuries and was associated with the political activity of Byzantium in the Caucasus region. In the 13th -14th centuries, the Byzantines were replaced by the Genoese, who were engaged in trade activities in the Crimea and

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 55.

² Султыгова М. М. Роль грузинского языка в развитии отраслевой лексики ингушского языка. Иберийско-кавказские языки: структура, история, функционирование: материалы III международного симпозиума, Тб., 2011, pp. 350-352.

³ Парагульгов М. Б. Ингушский язык как зеркало культуры и истории народа. Интенсивное обучение иностранным языкам. Метод активизации: актуальные проблемы развития, сб. стат., М., 2004, pp. 280-283.

⁴ Зязиков М. М. На рубеже столетий. р. 500.

the North Caucasus¹. Since the end of the 12th century active missionary activities among the Ingush was carried out by Georgia, which subjugated several mountain tribes to its dominion². During this period, Christianity was supported by David II Agmashenebeli (Builder) (1089-1125) and Queen Tamar (1184-1212). The name of the latter is associated with the construction of many religious buildings in the region. Thus, in the legends it is reported that Queen Tamar, being in Gligvi (mountainous Ingushetia), built an Orthodox church, but after a while the local residents captured it, and those who converted to Christianity were forced to move to Georgia³. The emergence of such ancient „Ingush auls, located in the upper reaches of the Assa gorge and considered the cradle of the Ingush culture, as Targim, Egikal, Khamkhi, Metskhal, Falkhan and others, legends ascribe to the period of the reign of the Georgian Queen Tamar (the 12th century).⁴ At that time, priests were sent to the highlanders of various territories of the Caucasus and temples were built. This activity is associated with the construction of temples in the Assa Gorge of mountain Ingushetia – Tkhaba-Erdy, Albi-Erdy and Targim⁵. In Georgia, the temples were built by kings, great secular and religious feudal lords, as well as individual communities. The construction of a Christian church in Ingushetia could be regarded as an expression of the state policy of Georgia; the initiative to build Tkhaba-Yerdy should be attributed to the state and church leaders of Georgia⁶. The participation of Georgian masters and the influence of Georgian art, Georgian cultural traditions on the art of Ingushetia is reasonably seen in the decor of these churches. Temple Tkhaba – Yerdy was a Christian church which, according to D.Z. Bakradze „was built by some David, patron, the sovereign, or rather a king... and that, finally, Bishop George was in charge of the district in which the church was built“⁷. A. I. Shavkhelishvili, wrote: „Christianity in the highlands of Chechen-Ingushetia was supported from Georgia until the 16th century“, and its centers were in the Assa and Argun gorges⁸. V. B. Vinogradov considers that the Ingush sanctuary of Delite in the upper reaches of the Assa River, is a Christian church of the times of the reign of the Kakhetian king Teimuraz I (1589-1663)⁹. In the centuries that followed, Georgia’s influence either waned or increased, but never

¹ Далгат Б. К. Первобытная религия чеченцев и ингушей. М., 2004, р. 44.

² Тусиков М. Л. Ингушетия: Экономический очерк. Владикавказ, 1926, pp. 18–19.

³ Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. р. 70.

⁴ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 62.

⁵ Мужухоев М. Б. Средневековая материальная культура горной Ингушетии. Грозный, 1977, pp. 113–121.

⁶ Гамбашидзе Г. Г. Из истории связей Грузии и Ингушетии в средние века. Тезисы докладов IV „Крупновских чтений“ по археологии Кавказа, Орджоникидзе, 1974, р. 54.

⁷ Марковин В. И. В стране вайнахов. М., 1969, р. 48.

⁸ Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинским и чечено-ингушским народами. Грозный, 1963, р. 81.

⁹ Виноградов В. Б. Памятник грузино-ингушских связей XVII века. Тб., 1982, р. 54.

stopped. Georgian missionaries achieved significant results in 1751, persuading up to two thousand „Kists“ (Ingush) to be baptized.¹ In this context, the message of U. Laudaev about the Arabic manuscript book he discovered, is noteworthy. It described the events in the Caucasus and about the Ingush, in particular, it was said that „they were in worship of the cross for 104 years before they adopted the Muslim faith“².

Many documents from the repositories and published materials testify to the active processes taking place in the state bodies of the Russian Empire, starting from the 1740-1750s. It is known that on January 8, 1801, Paul I signed a decree on the annexation of Kartli and Kakheti to the Russian Empire. Russia grew in breadth, taking into its composition territories inhabited by foreigners and gentiles. At the initial stage, political activity in the region, and in particular in the strategically important regions of the Central Caucasus adjacent to Daryal, was carried out through the Holy Synod. The conductors of Russian policy on the spot were Orthodox priests, most often of Georgian origin, who, in addition to the main task of spiritual instruction and restoration of „fallen“ Christianity, were entrusted with the responsible mission of persuading the mountain peoples to orient themselves towards Russia. In addition, the clergy were one of the main sources of information about the ethno-political situation in the region and, accordingly, about the mood among the highlanders and their attitude towards Russia.³

The starting point for the establishment of political and broad cultural ties between Georgia and Russia in the future was their being Orthodox Christians. In 1811, the Georgian Church became part of the Russian Orthodox Church, its head became Metropolitan of Mtskheta and Kartli, receiving the rank of Exarch of Georgia and the membership of the Synod; services in churches were conducted in Russian.

Despite the setbacks, every new governor of the Caucasus had the idea of converting the Ingush to the Christian faith. In the materials of the Acts of the Caucasian Archeographic Commission there is a correspondence on the Christianization of the Ingush / 1812-1827. It is said that in 1839 four Georgian priests were sent to the Ingush, the newly baptized were divided into four parishes, where it was supposed to build churches.

Ignorance and wrongdoing of clergy and alien to the Ingush Russian and Georgian languages, in which Christianity was preached, could in no way contribute to success in this matter.⁴

In this context, noteworthy is the report (1838) of the Vladikavkaz commandant, Colonel Shirokiy, in which it is noted that the spread of the Christianity, both in

¹ Архив Института Истории РАН. Ф. 36, оп. 1, д. 442, л. 8 об.

² Лаудаев У. Чеченское племя. Сборник сведений о кавказских горцах, 1872. вып. 6, р. 27.

³ История Ингушетии. Магас, 2011, р. 160.

⁴ Ibid, р. 180.

the highlands and lowlands of Ingushetia, „is at the lowest level and almost in its infancy“, the poor training of Georgian missionaries and ignorance of the Georgian language by the Ingush, in which preaching activities were conducted, led to the smallest results¹. But that was not the only reason for the ineffectiveness of the missionaries' work. As noted by the state secretary M.P. Posen, conversion to Christianity took place more on paper than in practice, since „both those who were converted to and those who converted them, are guided in their actions not by spiritual convictions and the expectations for the eternal goodness, but by worldly intentions and the ways of achievement of earthly welfare“².

Gifts, money, and bread allowances given to new converts attracted many to accept Holy Baptism, but most of the people of the poorest and lowest class, were motivated by „greed“. „Some of them, in order to take advantage of the aforementioned benefits, extended sacrilege to the point that they were baptized several times“³. The converts were given a cloth for a shirt, as well as a cross, a small icon and a new Christian name⁴. As Kh. Muguev notes, noble people were given 20 rubles in silver and a silver baptismal cross, and the poor – only 50 kopecks. Many were baptized 10-15 times and again turned to their pagan gods and idols⁵.

Minister A.I. Chernyshev noted that the missionaries by their behavior did not know how to instill the respect that the word of God should require from the title of preacher, and if some part of the Ingush converted to Christianity, then the success of this enterprise cannot be attributed to the conviction of the preachers, and more to the circumstances⁶.

Christianity did not take root in the Ingush environment, but evidence of its existence is still found today. Thus, a metal baptismal cross was found among the funerary equipment, similar inventory was found during the excavation of the crypt of the Targim temple. Of interest is the pectoral cross-encolpion of the first half of the 13th century with a relief image of the crucified Christ, discovered during the clearing of a stone memorial chamber located on the territory of the vast necropolis of Mohde. A large iron cross was also found here, similar to those that were repeatedly noted in the study of pagan sanctuaries⁷. The inscriptions preserved on the Tkhaba-Yerdy temple, written in the ancient Georgian language, and the psalter, written by hand on

¹ РГВИА (Российский государственный военно-исторический архив). Ф. 13454, оп. 6, д. 218, л. 19-20.

² РГИА (Российский государственный исторический архив). Ф. 1268, оп. 1, д. 292, л. 3.

³ РГВИА. Ф. 1. Оп. 1. Д. 13628. Л. 1–5 об.

⁴ Русско-осетинские отношения. Орджоникидзе, т. 1, 1976, р. 208.

⁵ Мугуев Х.-М. Ингушетия: Очерки. М., 1931, р. 10.

⁶ РГВИА. Ф. 1, оп. 1, д. 13628, л. 1–5 об.

⁷ Мужухоев М. Б. Проникновение христианства к вайнахам. Этнография и вопросы религиозных воззрений чеченцев и ингушей в дореволюционный период. Грозный, 1981, р. 25.

parchment, speak of Christian influence¹. A special role in the construction of Christian churches in the North Caucasus belongs to the Mtskheta Catholicosate. We shall note that the Catholicos had its own army and administration at its disposal. Separate detachments of this army were commanded by bishops and abbots. Then the plots of local legends, which narrate about the stay of the „Georgian king with an army“ in the Assa gorge, become understandable.

Catholicos Melkisedek I is widely known in the history of medieval Georgia. His name is associated with the renewal of the main temple of Mtskheta – Svetitskhoveli. Numerous parallels can be drawn between Svetitskhoveli and Tkhaba-Yerda, which in many ways bring them together. So, on the western side of Svetitskhoveli there are sculptural images of Jesus, John the Baptist, Moses or Aaron, above which there is a model of the Mtskheta temple. These sculptural images, in our opinion, are similar to the Tkhab-Yerda ktitor group.

It should also be noted that „on the interior wall cladding of the Georgian chapel (below Mleta), one can see the same imprint of a hand as above the entrance to the sanctuary in the village of Targim (mountainous Ingushetia). There is a similar impression on the exterior wall of the small Ingush sanctuary „Ausha Seli“, near the Albi-Yerda temple“².

Under the influence of Christianity, the Ingush developed an idea of hell and heaven. Before, they believed that a person's life after death is the same as on earth, with the only difference that when it is day on earth, it is night there, and vice versa. So, the god of the underworld Eshtr started making a fair trial over the dead; he sent the righteous to heaven, and the sinners to hell.

We can say that Christianity existed among the Ingush not as a dogmatic doctrine, but only as a new ritual; it influenced, as you can see, only the imagination of the people by the spectacular effect of worship, without touching the moral side of their life. Therefore, the Christian faith could not take root in the local environment, and the rituals that they adopted from Christians have fallen into decay³.

The cult practice of the Ingush also included new names: Khava (Eve), Kharon (Adam), Nokhya (Noy), etc., and also terms borrowed from the Georgian language under the influence of Christianity, etc.⁴

Georgian names – Anzor, Zurab, Khuchbar, Dali, Lamara and others – have also firmly established themselves among the Ingush. Among the non-Christian names

¹ Вертепов Г. А. В горах Кавказа. Владикавказ, 1903, p. 22.

² Хевсаков В. В. Генезис религиозных воззрений ингушей. p. 70.

³ Албогачиева М. С.-Г. О некоторых религиозных практиках ингушей в доисламский период. Радловский сборник: научные исследования и музейные проекты МАЭ РАН в 2007 г. СПб., 2008, p. 56.

⁴ Великая Н. Н., Виноградов В. Б. Доисламский религиозный синкретизм у вайнахов. Советская этнография, 1983, № 3, p. 86.

of the distant ancestors of individual Ingush societies, there are clearly not local, but Christian names, such as Levan, Manuil and others, who most likely came here from Georgia¹.

Borrowings can be traced in the national dress of the Ingush and -peoples of Georgia, so the Ingush name chokhi – the girls loose dress, coincides with the name Cherkeska and is borrowing from Georgian chokha, meaning male outerwear².

All the materials discussed point to a certain part of the Georgian elements that once participated in the creation of the Vainakh ethnos and, especially, in the design of Ingush culture.

One can think that most of these data once had quite real foundations and have survived to this day only as echoes of the ancient cultural unity and linguistic kinship of the distant ancestors of the Ingush with the ancestors of the Georgian tribes. The latter were, perhaps, the leading part of the once large all-Caucasian ethno-cultural unity or „Japhetic“ complex of the Caucasian peoples; hence the likelihood of the assumption that in antiquity the indicated „Georgianisms“ in the Ingush culture could have been much greater³. The mutual influence was very great, as evidenced by the relics of the Ingush toponymy in present-day Western Georgia, in particular in the regions adjacent to the passages of Western Georgia – the Central Caucasus, as evidenced by the elements of the Ingush speech in the Western Georgian languages. Together with the pontic type, in the Maikop period, the Pro-vainakh dialects spread along the foothills of the North Caucasus to the east, up to Dagestan. Perhaps it was then that the marked elements of the Ingush language were deposited in various languages of the tribes of the Caucasus⁴.

The genetic links of the Georgian mountaineers with the Vainakh population of the North Caucasus is clearly traced in the monuments of the material culture of these peoples. Thus, residential and military towers, crypts of Tushetia, Khevsureti and Pshavi show striking similarity to the Ingush buildings in terms of masonry technique and construction „the Khevsurs and Tushs believe that the art of building (building of towers) was brought to them by the Ingush“.

There is a special socio-cultural community in the Caucasus, which differs from other civilizational systems by consolidating many nationalities living in this territory.

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 62.

² Студенческая Е. Н. Одежда чеченцев и ингушей в XIX–XX в. Новое и традиционное в культуре и быту народов Чеченно-Ингушетии, Грозный, 1985, р. 63.

³ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. р. 64.

⁴ Харсиев Б. М.-Г. Этногенез ингушей и циркумкавказская провинция. Магас, 2015, р. 106.

**დარიალი და დარუბანდი, როგორც საზღვარი
ევრაზიის სტეპების მომთაბარეთა და
ახლო აღმოსავლეთის იმპერიებს შორის:
ზოგიერთი ცნობა პრეისტორიული პერიოდის შესახებ**

აგუსტი ალემანი

ესპანეთი

ამიერკავკასიაზე კიმერიელთა და სკვითთა პირველი თავდასხმებიდან ისლამის გავრცელებამდე, დასავლურ და აღმოსავლურ წყაროებში კავკასია წარმოდგენილია, როგორც გეოსტრატეგიული რეგიონი ევრაზიის სტეპების მომთაბარე მოსახლეობასა და ახლო აღმოსავლეთის ბინადარ ცივილიზაციებს შორის. უძველესი დროიდან თანამედროვე საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიას მუდმივად თავს ესხმოდნენ, სავარაუდოდ, ირანული ან თურქული მოდგმის სხვადასხვა ხალხები – სკვითები, სარმატები, ალანები, ჰუნები, ოღურები, ტურკუტები და ხაზარები.

დასავლეთ ევრაზიის სტეპების ისტორია იწყება ჰეროდოტეს ცნობით კავკასიის გავლით კიმერიელთა და სკვითთა მიგრაციებზე, რამაც გამოიწვია ურარტელთა და ფრიგიელთა სამეფოების განადგურება და, ჰალიკარნასელის თანახმად, ახლო აღმოსავლეთში სკვითების მმართველობის ხანმოკლე დროით დამყარება. ამ აზრს ადასტურებს სარგონიდების პერიოდის ნეოასურული წყაროები, Gimirraja და Iskuzaja -ს, ბიბლიური Gomer და Aškenaz -ის შესახებ, რომელიც უკვე ნახსენებია სარგონ II-ის მეფობის დროინდელ ზოგიერთ წერილში, მაგრამ ძირითადად მზის ღმერთ Šamaš-ისადმი მიმართვებში და ასარხადონის ეპოქის ანალებში. უნდა ითქვას, რომ ქართულ ტრადიციაშიც არის მშვენიერი გადმოცემა, ეპიზოდი ლეონტი მროველის თხულებიდან – „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა“, რომელიც ბაბილონის კოშკის ამბების შემდგომ პერიოდს ეხება და მოგვითხრობს შორეულ წარსულში ხაზართა (და ოსთა) თავდასხმებზე, რომელსაც ბატონიშვილი ვახუშტი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით მე-17 საუკუნის წინანდელი პერიოდით ათარილებს; ეს ამკარად მითიური და ანაქრონული ისტორია საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იგი ცდილობს აჩვენოს კავკასიელი ერებისთვის, თარგამოსიანებისთვის, უცხო ჩრდილოელი მომთაბარეების უძველესი დროიდან არსებობა. რაოდენ გასაკვირადაც არ უნდა გვეჩვენოს, კავკასიის დახასიათება, როგორც ახლო აღმოსავლეთის ირანული იმპერიების ჩრდილოეთი საზღვრისა, არც ისე ხშირად გვხვდება კლასიკურ წყაროებში. ისევ ჰეროდოტე გვამცნობს, რომ აქემენიდების სპარსულმა მმართველობამ კავკასიის მთებამდე მიაღწია, კავკასიის

ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანამდე, რომელიც სპარსელებს არაფრად აგ-
დებს!; მსგავსი ნაწყვეტი პლინიუს უფროსის თხზულებიდან გვეუბნება,
რომ პართელთა სამეფო კავკასიის მთავარი ქედის მალაა და სპარსეთი-
სა და ჰირკანიის ზღვებს შორის მდებარეობს². ანალოგიურად, მეფე შაბურ
I- ის (240-270 წწ.) სასანურ წარწერაში ნათქვამია, რომ ის მართავდა „კავ-
კასიამდე და ალანთა კარამდე“³; მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში, ხშირად
არ გვაქვს ინფორმაცია ჩრდილოეთით ამ იმპერიების საზღვრების ზუსტი
ადგილმდებარეობის ან რეგიონში ირანის ბატონობის რეალური ხასიათი-
სა და ხანგრძლივობის შესახებ.

სინამდვილეში, კავკასიის შესახებ ბერძნული და ლათინური წყაროები
ძალზე მწირი იყო მითრიდატული ომების დროს პომპეუსის აღმოსავლეთ-
ში ლაშქრობამდე, რაც, როგორც ჩანს, სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ძირი-
თად წყაროს წარმოადგენდა. სწორედ მის შემოქმედებაში ვხვდებით იდე-
ას, რომ კავკასია „მოხაზავს საზღვრებს“ (ἀφορίζει) ევრაზიულ სტეპებს,
შორის, ჩრდილოეთით სარმატიასთან და სამხრეთით ალბანეთსა და იბე-
რიასთან⁴. მსგავს გამონათქვამს ვნახულობთ პომპონიუს მელასთან, რო-
მელიც კავკასიაზე (მისთვის ტავრის მთათა ნაწილი) წერს – „სადაც კი გა-
ივლის, ყველგან დიდ ერებს მიჯნავს“⁵.

ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნიდან დროდადრო ჩნდება გარ-
კვეული ინფორმაცია დარიალისა და დარუბანდის, კავკასიის მთავარი გა-
დასასვლელების (სამხედრო გზების) შესახებ, რომელთაც სხვადასხვა ის-
ტორიულ პერიოდში, სხვადასხვა სახელს უწოდებდნენ:

Darial:

[1] *Ptol. v.9.11; 15 Σαρματικάι Πύλαι;*

[2] *Plin. vi.11 (12) Portae Caucasiae / vi.13 (15) Portae Hiberiae „Caucasian / Iberian Gates“.*

¹ Hdt. iii. 97.4 μέχρι Καυκάσιος ὄρεος (ἐς τοῦτο γὰρ τὸ ὄρος ὑπὸ Πέρσησι ἄρχεται, τὰ δὲ πρὸς βόρειον ἄνεμον τοῦ Καυκάσιος Περσέων οὐδὲν ἔτι φροντίζει).

² Plin. vi.13 (15) namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intellegimus, inter duo maria Persicum et Hyrcanium Caucasi iugis attolluntur.

³ ŠKZ MPers. 2 OD pl’c OL *kpy *kwpy W-’l’n’n BBA /tā frāz ō Kaf kōf ud Alānān dar/; Parth. 2 HN prhš OL kpy ΘWRA W ’l’nn TROA /yad fraxš ō Kaf kōf ud Alānān bar/; Gr. 3 [ἕως ἔμπ] ρ[οσθεν] Καπ ὄρους καὶ πυλῶν [Αλα]πῶν; cf. the inscriptions of Šabuhr’s great priest Kirdīr in the Kabe-ye Zardošt, Naqš-e Rostam and Šar Mašhad (KKZ 12; KNRm 39; *KSM 18-19 MPers. OD pl’c OL ’l’n’n BBA /tā frāz ō Alānān dar/ „as far as the the Gate of the Alans“, omitting the Caucasus). All the inscriptions mention Armenia, Iberia, Machelonia, Albania and Balāsagān immediately before.

⁴ Strab. xi.2.15 ἀφορίζει δὲ [sc. ὄρος τοῦτο] πρὸς νότον μὲν τὴν τε Ἀλβανίαν καὶ τὴν Ἰβηρίαν, πρὸς ἄρκτον δὲ τὰ τῶν Σαρματῶν πεδία.

⁵ Mela Chor. i.81 magnarum gentium qua dorsum agit terminus.

[3] according to *Plin. vi.11 (12) magno errore multis Caspiae dictae; cf. vi.13 (15); Tac. Ann. vi.33.3 Caspia via; Proc. Bell. viii.3.4 & Men. Prot. fr. 6.1 (ed. Blockley) Κάσπια / Κασπεΐαι Πύλαι*.

[4] *Parth. 'l'nn TROA /Alānān bar/, MPers. 'l'n'n BBA /Alānān dar/ „Gate of the Alans“ ~ Arm. (pl.) ηρνιւք Ալանաց drownk' Alanac',¹ Pers. در آلان Dar-i Alān,² Georg. დარიალანი Darialani, დარიალა Dariala, Arab. باب اللان Bāb al-Lān (al-Bal'amī در باند اللان Darband-e al-Lān), Russ. Дарьял.*

[5] *Georg. არაგვის-კარი Aragvis kari „the Pass of the (river) Aragvi“ (K'C' 11).*

Darband:

[1] *Gr. Αλβάνια Πύλαι, Arm. ηρνιւք Աղուանից drownk' Ałowanik' „Albanian Gates“.*

[2] *Gr. Κάσπια Πύλαι, Arm. ηρνιւք Կասպից drownk' Kasbic' „Caspian Gates“; cf. Georg. ზღვის-კარი zǧvis-kari „the Pass of the Sea“ (K'C' 11-12).*

[3] *MPers. BBAnd /Darband/ „(locked/barred) Gate“, Pers. در باند Darband (al-Bal'amī در باند خزران Darband-e Ḥazarān „Gate of the Khazars“), Arm. Դարբանդ Darband, Georg. დარუბანდი Darubandi, Russ. Дербент; cf. Ottoman Turkish derbent „mountain pass, a fortress commanding a frontier pass“ > Modern Greek Δερβένι.*

[4] *Arm. Հոնաց պահակ Honac' pahak „Guard of the Huns“.*

[5] *Gr. Τζόρ / Τζόν, Arm. Ճորայ / Ճոլայ պահակ Čoray / Čolay pahak „Guard of Čor / Čol“, Arab. باب صول Bāb Sūl.*

[6] *Arab. باب الابواب Bāb al-Abwāb „the Gate of the Gates“ (~ Heb. באב אבواب in the Jewish-Khazar correspondence), also الباب والابواب al-Bāb wa'l-Abwāb „the Gate and the Gates“ or just الباب al-Bāb „the Gate“, an emirate ruled by the Hāšimids (869-1075) until the Seljuq conquest.*

იმის გათვალისწინებით, რომ ადრეულ პერიოდებში უღელტეხილებს, სადაც ისტორიული მოვლენები ვითარდებოდა, სხვათა შორის მოიხსენიებდნენ მერე კი ყურადღებას აღარ აქცევდნენ, შევეცადოთ, ზემოთ მოყვანილი მონაცემებიდან გარკვეული ცოდნა მოვიპოვოთ. უღელტეხილების სახელები ხშირად ასოცირდება სტეპების მომთაბარე ხალხებთან (სარმატები, ალანები, ჰუნები, ხაზარები), რომლებიც მუდმივად ბატონობდნენ მათზე, ან, სხვა თუ არაფერი, გადაკვეთდნენ და სამხრეთ მიწებზე თავდასხმებს აწყობდნენ. მეორე მხრივ, თუნდაც იშვიათად, მაგრამ მათ

¹ The Armenian geography Ašxarhac'oyc' v.18 LR (ed. Soukry, გვ. 26; trans. Hewsens, გვ. 55) places the Gates of the Alans among a people called Մանարք Canark' (Gr. Σαναραῖοι, Ar. العناريه al-Šanāriyah).

² But cf. Ferdowsī Šāhnāma 43.3243 (ed. Mohl, vol. vii, გვ. 274) راه آلان rāh-e Alānān „the road of the Alans“.

ასევე იხსენიებენ ამიერკავკასიის იმ სამეფოების სახელწოდებათა მიხედვით, რომლებიც საბოლოოდ აკონტროლებდნენ მათ, კერძოდ იბერია და ალბანეთი. თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, დარუბანდს ზოგჯერ კასპიის კარს ეძახდნენ, ასევე იყო დარიალიც, მაგრამ ამ შემთხვევაში არასწორად, როგორც ეს პლინიუსმა უკვე აღნიშნა. ალბათ მათი სიშორიდან გამომდინარე ისინი ერთმანეთში ერეოდათ. დაბოლოს, მათი სპარსული სახელები გავრცელდა დასავლეთში ქართული და რუსული ენების მეშვეობით, რაც, დიდი ალბათობით, ირანის იმპერიების მიერ ამიერკავკასიის რეგიონის ხანგრძლივი კონტროლის შედეგია.

უღელტეხილებს ჩვეულებრივ უწოდებენ „კარიბჭეს“ (ბერძნ. *πάσι*, ლათ. პორტაე, სომხ. *դրոնք* *drownk'*, პართ. TROA /bar/, სპარს. BBA /dar/ /BBAbnd /darband/, სპარს. *دار(بند)* *dar(band)*, არაბ. *باب* *bāb*, pl. *ابواب* *abwāb*), ხოლო სომხ. *պահակ* *pahak* „დაცვა“ მას წარმოაჩენს როგორც თავდაცვით პოსტს. თავად სახელი დერბენდის/დარუბანდის მნიშვნელობა – (ჩაკეტილი/დაკეტილი ჭიშკარი) (მდრ. სპარს. *bstn*, *bnd-* /*bastan*, *band-* „გაკვანძვა, შეკვრა“, სპარს. *بستن* *bastan* „შეკვრა, ჩაკეტვა, დაკეტვა“) გულისხმობს იმ ფაქტს, რომ მისი კონტროლი საშუალებას იძლევა დააბრკოლოს მოსალოდნელი მტერი¹; ეს აზრი შემონახულია ბერძნულ. *κλεισούρα*-ში „ვინრო გასასვლელი/ უღელტეხილი“, რომელიც გარკვეულწილად ლათ. *Clausura*-ს კალკია მისი სუფიქსაციის გამო, მაგრამ, სინამდვილეში, უნდა იყოს *κλειώ*-დან, რაც ნიშნავს „დახურვა, დაკეტვა, გადაღობვა“-ს და რაც პროკოფიუსმა პირველად დაადასტურა კავკასიურ კონტექსტში, ამავე დროს, ის შესაძლოა, იყოს სპარსული ტერმინის თარგმანი². რაც შეეხება დარიალს, პლინიუსი უკვე ახსენებს ფიზიკურ „კარიბჭეს, რკინით შემოჭედილი დირეებით“... და ასევე, მდინარის გამოღმა აგებულ „კუმანიად“ წოდებულ სიმაგრეს, რომელიც აშენებულია იმ მიზნით, რომ დააბრკოლოს მრავალრიცხოვანი ტომების გადმოსვლა. დასახლებული ქვეყანა, კარიბჭით იყოფა (ორ ნაწილად)³.

ამასთან, დროდადრო, სხვადასხვა წყაროები გვამცნობენ, რომ კარიბჭე შეიძლება სურვილისამებრ გახსნილიყო, რათა მოკავშირეთა ჯარი შემოემვათ; მაგალითად,

¹ Cf. *Ašxarhac'oyc' v.18 LR* (ed. Soukry, გვ. 27; trans. Hewsen, გვ. 57), where Darband is called *Կապ եւ դրոն* *kap ew dōrñ* „the lock and gate“.

² Cf. *Proc. Bell. II.29.25* *κλεισούρας ἑλληνίζοντες τὰς τοιαύτας ὁδοὺς Ῥωμαῖοι καλοῦσιν* „the Romans call the roads through such passes *kleisourai* in Greek“; *Theoph. Sim. VII.14.8* *τὰ ἐχθράματα τῶν διαβάσεων... κλεισούρας τῆ πατριῶ Ῥωμαῖοι φωνῆ ἀποκαλεῖν ταῦτα εἰώθασιν* „the strong points of the passes... the Romans are accustomed to call them *kleisourai* in their ancestral tongue“; cf. *Tac. Ann. VI.33*, where „the enemy had closed off the other passes“ (*cum alios incessus hostis clausisset*).

³ *Plin. VI.11 (12)* *ubi fores obditae ferratis trabibus... citraque in rupe castello quod vocatur Cumania communito ad arcendas transitu gentes innumeras, ibi loci terrarum orbe portis discluso.*

– ჩვენი წელთაღრიცხვის 35 წელს, იბერიის და ალბანეთის მეფეებმა „მისცეს გასასვლელი ალანებს თავიანთ ქვეყანაზე, გაუხსნეს (ἀνοιξαντες) კასპიის კარი (დარიალი) და მიუშვეს არტაბანუსთან“ (ტიბერიუსის თხოვნით)¹;

– სომხეთის მეფემ, ხოსროვ II-მ (222-238 წწ.) „გახსნა (banal) ალანების (დარიალის) კარიბჭეები და ციხე Ćor (დარუბანდი); მან შემოუშვა ჰუნების ჯარი სპარსეთის ტერიტორიაზე თავდასხმის მიზნით“²;

– ქართული ქრონიკების თანახმად, ქართლის მეფე მირიანი (Ammian's Meribanes, 284-361 წწ.) მუდმივად აწარმოებდა ხაზარებთან ომს, „რადგან ხაზარები შემოვიდოდნენ და ალყაში მოაქცევდნენ დარუბანდს, დაიპყრობდნენ და გახსნიდნენ (gamağes) ფართო გასასვლელს, საიდანაც ისინი შეიჭრებოდნენ სპარსეთში“³.

– პეროზის (457-84 წწ.) დროს სპარსელებმა „გახსნეს (bac'in) ალანთა კარი, გამოიყვანეს ჰუნების დიდი რაოდენობა და ერთი წელი ებრძოდნენ ალბანელთა მეფეს“⁴.

– პროკოპი კესარიელი დაახლოებით 551-553 წლებში აღნიშნავდა, რომ, კავკასიონის განტოტებები „აღწევინ იმ გადასასვლელებამდე, რომლებიც უზრუნველყოფს ამ რეგიონში მცხოვრებ ჰუნთა მოდგმის ხალხების შესვლას (ἄγισσι) ორივე – სპარსეთის და რომაელთა ტერიტორიაზე. ერთ-ერთს ამ გასასვლელთაგან ჰქვია Tzur (დარუბანდი), მეორეს კი ეწოდება კასპიის კარი (დარიალი) უძველესი დროიდან“⁵.

– იუსტინიანესა და ხოსრო I ანუშირვანს შორის დადებული დარას ზავის თანახმად, რომელიც ასევე ცნობილია ორმოცდაათწლიანი ზავის (561-562 წწ.) სახელით, „სპარსელებმა არ უნდა დაუშვან ჰუნების, ალანების ან

¹ Flav. Ios. Ant. Iud. xviii.97 Ἀλανοὺς δὲ διόδον αὐτοῖς διδόντες διὰ τῆς αὐτῶν καὶ τὰς θύρας τὰς Κασπίας ἀνοιξαντες ἐπάγουσι τῷ Ἀρταβάνῳ; cf. Tac. Ann. vi.33 sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim eff<und>unt „but the Iberians, who controlled the strategic points, suddenly poured the Sarmatians into Armenia by the Caspian Route“.

² Agat'angelos 19 (ed. G. Têr Mkrt'ean–St. Kanayean, გვ. 16) և բանալ գրդունս Ալանաց և զճորայ պահակին, հանել զգորս Հոնաց, ասպատակ դնել ի կողմանս Պարսից ew banal zdrowns Alanac' ew zĆoray pahakin, hanel zzôrs Honac', aspatak dnel i kołmans Parsic'.

³ ქართლის ცხოვრება (რედ. ყაუხჩიშვილი, გვ. 66) რამეთუ მოვიდიან ხაზარნი და მოადგიან დარუბანდს, რათამცა წარიღეს და გამადღეს კარი ფართო, და მუნით იწყეს გასლვად სპარსთა ზედა. Georg. ხაზარნი Xazarni „Khazars“ is probably a general designation for Eurasian steppe nomads (better than „Northern Barbarians“) after Juanšer Juanšeriani's 8th-9th century background, similar to Arm. Հոնք Honk' „Huns“ in Classical Armenian writers.

⁴ Ehišê (ed. E. Têr Minasean, გვ. 198) բացին գրդունս Ալանաց և հանին գունդ բազում ի Հոնաց, և կռուեցան տարի մի ընդ Աղուանից արքայի bac'in zdrowns Alanac' ew hanin gownd bazowm i Honac', ew křowec'an tari mi and Ałowanac' ark'ayi.

⁵ Proc. viii.3.4 ἐς τὰς διεξόδους ἐξικουῦνται αὐτὰς αἱ τὰ τῆδε ὀκνημένα Οὐννικὰ ἔθνη ἐς γῆν τήν τε Περσῶν καὶ Ῥωμαίων ἄγουσιν. ὄνπερ ἀτέρα μὲν Τζοῦρ ἐπικέκληται, ἡ δὲ δὴ ἔτέρα Πύλη ἐκ παλαιοῦ Κασπία ἐκλήθη.

სხვა ბარბაროსების შესვლა (πυριδὸν πεινέσθαι) რომის იმპერიაში გასასვლელით, რომელსაც ეწოდება ცონი (დარუბანდი) და კასპიის კარი (დარიალი); არც ამ მხარეში და არც სპარსეთის საზღვრის სხვა ნაწილში რომაელებმა არ უნდა გაგზავნონ (στέλλειν) ჯარი სპარსელების წინააღმდეგ¹.

ასე და ამგვარად, წყაროები ასახავენ სამხრეთ იმპერიების პოლიტიკას, რაც მოიაზრებს მომთაბარეთა მთებზე გადმოსვლისთვის ხელის შეშლას ან მოკლე ხნით მათ გამოყენებას მოკავშირეებად შემთხვევითი მტრების წინააღმდეგ. რომაულ-პართიული „ცივი ომის“ პერიოდიდან მოყოლებული, ახ.წ.-ის I საუკუნეში წყაროებში გაფანტული მთელი რიგი ეპიზოდები გვიქმნიან წარმოდგენას კავკასიონზე გამავალი მთავარი სამხედრო გზების ისტორიის შესახებ. ამ გზების მნიშვნელოვანმა როლმა ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის ხშირ შეტაკებებში, საბოლოოდ განაპირობა მასიური ციხესიმაგრეების მშენებლობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში სასანიდების მმართველობის პერიოდში, რომლებმაც საზღვრების დაცვა ადგილობრივ მმართველებს დააკისრეს. მოგვიანებით, ხაზარებსა და არაბებს შორის ომების ჩიხში შესვლის შემდეგ, კავკასია უნდა გამხდარიყო ისლამური სამყაროს ერთ-ერთი ჩრდილოეთი საზღვარი მონღოლთა დაპყრობებამდე და ოქროს ურდოს მიერ სტეპების მოსახლეობის ისლამიზაციამდე.

ამჯერად მინდა ყურადღება გავამახვილო დარიალის ალანებთან კავშირზე. თუმცა ისინი იბერიის ნებართვით ჩვ. წ. 35 წელს დარიალის გავლით გამოვიდნენ ისტორიულ ასპარეზზე, მათი ამიერკავკასიის რეიდების სხვა ადრეული მარშრუტი მაინც ერთგვარად გაურკვეველი რჩება². გვიანდელი პერიოდის კლასიკურ წყაროებში ძირითადად არაფერია ნათქვამი შემდგომ საუკუნეებში ალანების მოღვაწეობაზე კავკასიონის ჩრდილოეთით, ბიზანტია-სპარსეთის ომების პერიოდამდე, მაგრამ ქართული და სომხური ქრონიკები საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ მათი ადგილმდებარეობა ნახევრად ლეგენდარულ ეპიზოდებში. მაგალითად, მეფე ამაზასპ II-ის (185-189 წწ.) მიერ ოსების ჯარის განადგურება, რომელიც ჩამოვიდა დვალეთის გზაზე (გზა დვალეთისა) მცხეთის აოხრების მიზნით³ Vac'e Mamikonean-ის (330/338 წწ.) მიერ Mazk'owt'k'-ის მეფის, Sanēsanis დამარცხება, ვის ჯარშიც იყვნენ ალანები და ჰუნები, სხვა ხალხებთან ერთად⁴; ან

¹ Men. Prot. fr. 6.1 (ed. Blockley) ὥς δὴ τῆς στενοπορίας τῆς εἰσόδου τοῦ λεγομένου χάρου Τζὸν καὶ τῶν Κασπίων πλῶν μὴ ἐφεῖναι Πέρσας ἢ Οὐννοὺς ἢ Ἀλανοὺς ἢ ἐτέροισιν βαρβάρουσιν πάροδον ποιεῖσθαι κατὰ τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας, μήτε δὲ Ῥωμαίους ἐν αὐτῶν δῆπου τῶν χάρων μήτε μὴν ἐν ἄλλοις Μηδικοῖς ὀρίοις στράτευμα στέλλειν κατὰ Περσῶν.

² In AD 72 allowed by the king of Hyrcania through the Iron Gates, maybe coming from the steppes east of the Caspian (Flav. Ios. Bell. Iud. 7, 244-251) and in AD 135 against Albania, Media, Armenia and Cappadocia (Cass. Dio 69.15.1), most probably through the Caucasus (via Darband?).

³ ქართლის ცხოვრება. გვ. 55-57.

⁴ P'awstos Bowzandac'i III.7 (ed. K'. Patkanean, გვ. 15).

ვახტანგ გორგასლის ეპიკური ომი ოსების წინააღმდეგ – დარიალის გადაკვეთა, როგორც შურისძიება მის ბავშვობაში ოსების მიერ დარუბანდის გავლით განხორციელებული მძარცველური ექსპედიციის საპასუხოდ¹.

საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ ალანები ასოცირდებიან დარიალთან სასანურ პერიოდში, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ტოპონიმი პირველად დასტურდება შაბურ I-ის მეფობის ხანაში (პართ. / სპარს. *Alānān bar / dar*), არამედ სხვადასხვა დამატებითი მტკიცებულებების საფუძველზე, რომლებიც, ძირითადად, გვიან სასანურ პერიოდს მოიცავს, სახელდობრ, ხოსროვ I ანუ შირვანის მიერ იმპერიის ოთხ ნაწილად დაყოფას, რომელმაც თითოეულ პროვინციაში ან ოლქში (სპარს. *kust* „მხარე, მიმართულება“) სამხედრო ძალების სათავეში მთავარსარდალი (*spāhbed*) ჩააყენა. თითოეული კვარტალი სამყაროს კარდინალური პუნქტების მიხედვით იწოდა: ამგვარად, *kust ī xwarāsān* (E), *kust ī xwarwarān* (W) და *kust ī nēmrōz* (S)². ამის საპირისპიროდ, ჩრდილოეთი (სინამდვილეში, ჩრდილო-დასავლეთი) კვარტალი **kust ī abāxtar*-ის ფორმით არასოდეს გვხვდება; ის მიუთითებს აპოტროპულ პრაქტიკაზე, ვინაიდან ჩრდილოეთი ითვლებოდა დემონების რეგიონად, მაგრამ ასოცირდებოდა ატროპატენთან (*kust ī Ādurbādagān*)³, კავკასიასთან (Arm. *քուստի Կապկոհ* *k'owsti Kapkoh* < Pahl. *Kaf kōf*)⁴ და, ყველაზე გასაოცრია, ალანებთან. ამ უკანასკნელ ვარაუდს აქვს უტყუარი, თუნდაც წყაროებში გაბნეული, მტკიცებულებები: **kust ī abāxtar*, (*kust ī durbādagān*):

– ფიროდოუსის თანახმად, რომელიც არასწორად მიანერს ოთხმხრივ რეფორმას ხოსროვ II *Parvēz-s* (590-628 წწ.), ამ მეფემ გაყო სამყარო ოთხ ნაწილად და 12000 კაციანი ოთხი რაზმი გაგზავნა ბიზანტიის საზღვარზე (W *مارز روم* *marz-e Rūm*), ზაბულისტანში *Zābolestān* (S *زابلستان*), ალანთა გზაზე (N *راه آلانان* *rāh-e Alānān*) და ჰეფტალიტების საზღვარზე ხორასანში *Ḳorāsān*-ში (E *مارز هیتال* *marz-e Heitāl*)⁵.

– ასევე, ტანსარის წერილში ნათქვამია, რომ „არც ერთ ადამიანს, რომელიც ჩვენი მოდგმის [ანუ სასანიდი] არ არის, არ უნდა ეწოდოს მეფე, გარდა, საზღვრის გამგებელთა (*اشراف سوغور* *ašḫāb-e soḡūr*) ალანთა (N *الآن*), დასავლეთის რეგიონისა (W *غرب ناهیت* *nāḫiyat-e maḡreb*), ხორეზმისა (E *خوارزم*) და ქაბულისა (S *کابل*)“⁶.

¹ ქართლის ცხოვრება. გვ. 145-157.

² *Šahrestānīhā ī Ērānšahr* 2, 21, 34 (ed. Daryae, გვ. 13-15); in the same way, the Armenian geography (*Ašxarhac'oyc' v. 29 LR*) gives *քուստի Խորասան* *k'owsti xorasan*, *քուստի Խորբարան* *k'owsti *xorbaran* and *քուստի Նմրոջ* *k'owsti nmrōj*.

³ *Šahrestānīhā ī Ērānšahr* 58 (ed. Daryae, გვ. 16); also in *al-Ṭabarī* (ed. de Goeje i 894) *اذرباجان اصبهان* *išbahbad Ādarbāyḡān* „the spāhbed of Azerbaijan“.

⁴ *Ašxarhac'oyc' v. 29 Long Recension*; cf. *al-Ṭa'ālibī* *الجزر الجبل* *kuwar al-ḡabal* „the regions of the mountains“ (ed. Zotenberg, გვ. 609, who translates „les districts de la Médie“), including Azerbaijan.

⁵ *Ferdowsī Šāhnāma* 43.3229-51 (ed. Mohl, vol. vii, გვ. 272-75).

⁶ *Nāme-ye Tansar* (ed. M. Mīnovī, გვ. 54); trans. M. Boyce, *The Letter of Tansar*, Rome: IsMEO, 1968, გვ. 35.

– ბაჰრამ ჩუბინთან სამოქალაქო ომის დროს, ფირდოუსის ეპოსის 4 ლექსი ალანთა მეფის ტიტულს **𐭠𐭣𐭥𐭥** Alān šāh ხოსროვ ფარვეზს მიაკუთვნებს¹; გარდა ამისა, ქართული ქრონიკები გვაუწყებს, რომ ახალგაზრდობაში ქასრე ამბარვეზი რანისა და მოვაკანის მმართველი იყო და ბარდავში ცხოვრობდა, თეოფილაქტე სიმოკატა კი ამტკიცებს, რომ იგი ბაჰრამთან შეტაკებამდე აზერბაიჯანში გაიქცა².

– ოქსირინქუსის ზოგიერთი ბერძნული და სპარსული პაპირუსი, რომელიც განეკუთვნება ეგვიპტის სასანური ოკუპაციის პერიოდს (619-628 წწ.) ხოსროვ ფარვეზის დროს, ახსენებს მაღალჩინოსანს, სახელად/Šahr-Ālānyōzān/ (ბერძნ. *Σαραλανοζαν*, სპარს. štr'l'nywc'n, štr'l'nywc'n), სადაც *Ālān-yōzān* ვებერმა ახსნა როგორც „die Alanen bekämpfend“, რაშიც მეცნიერი ხედავს (ყოფილ) მარკგრაფს, marzbān-ს ან spāhbed-ს, რომელიც განაგებდა ეგვიპტის დროებით დაქვემდებარებაში მყოფ ჩრდილოეთის მხარეს³.

– დარიალის რეგიონში სპარსელ-ალანთა ურთიერთქმედების კვალი შეიძლება ისევ ვნახოთ ნაწყვეტში პროკოპიუსის თხზულებიდან ჰუნ ამბაზუკზე (*Ἀμβάζουκος*), ვისაც ეჭირა ციხე კასპიის კართან, რომელიც კავდომი (488-531 წწ.) მისი გარდაცვალების შემდეგ დაიპყრო. იგი ატარებდა ირანულ სახელს * ama-bāzuka-ს „ძალაუფლებით შეიარაღებული“, რომელიც ახლოსაა ქართულ ქრონიკებში მოხსენიებულ ოს ანბაზუკთან⁴; ან იტაქსის (*Itaxes*), ახ.წ. VIII საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე ალანთა მბრძანებელი, რომელიც რეალურად იმყოფებოდა Abasgia- ში და მისი სახელიც მოგვაგონებს ირანულ ტიტულს *bythš / bidaxš / „მეფისნაცვალი“* (შდრ. ბერძნული *Πιτιάξης*, სომხური *բդեաշխ* *bdeašx*, ქართ. პა / იტიახში *pa / itiaxši* და ა.შ.)⁵.

საბოლოოდ, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ Alān šāh არის ვარიანტული სახელი (უფრო გვიან ტრადიციაში) სასანიდური იმპერიის ჩრდილოეთ

¹ Ferdowsī Šāhnāma 43.215, 231, 237, 314 (ed. Mohl, vol. VII, გვ. 22-25, 30-31). Another Alān šāh is mentioned anachronically after the death of Yazdegerd I the Unjust in AD 420 (Šāhnāma 34.393 = ed. Mohl, vol. v, გვ. 524-5). The title is also recorded as **𐭠𐭣𐭥𐭥** Alānšāh by Ḥamza Iṣfahānī (ed. Beirut 1969, გვ. 51-53: non vidi).

² ქართლის ცხოვრება. გვ. 217; მაშინ მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისცა ძესა თვსსა რანი და მოვაკანი, რომელსა ერქუა ქასრე ამბარვეზი. მოვიდა და დაჯდა ბარდავს; Theophyl. Sim. iv.3.13 *Χοσρόης... ἐπὶ τὸ Ἀδραβιγάνον τὴν ἀπόδρασιν ἐπεποίητο*.

³ P. Oxy. 3637 (AD 623); P. Oxy. 3797 (AD 624); BGU 2.377; D. Weber, *Berliner Papyri, Pergamente und Leinenfragmente in mittelpersischer Sprache*, CII III.4 (London: SOAS, 2003), 7-11, 31-2, 59-61, 63-4, 112 (გვ. 136, 145, 172, 174, 256). The title also appears in Armenian sources: Movsēs Xorenaci III. 34 (ed. M. Abelean–S. Yarowt'iwnean, გვ. 298-9) *Ալանայոզան* Alanaozan; P'awstos Belozandac' i iv. 38 (ed. K'. Patkanean, გვ. 129) *Աղանայոզան* Ałanayozan, a Sasanian general related to the Armenian Aršakuni dynasty in the service of Šābuhr II (AD 309-79).

⁴ Proc. Bell. i.10.9-12; for ანბაზუკ Anbazuk, v.l. აბაზუკ Abazuk see ქართლის ცხოვრება. გვ. 45-46. The Caspian Gates must be here Darial, since they are found „as one passes beyond the boundaries of Iberia“ (Bell. i.10.3 *ὑπερβάντι δὲ τοὺς Ἰβήρων ὄρους*).

⁵ Theoph. 603B *οἱ Ἀλανοὶ σὺν τῷ Ἰτιάξῃ τῷ κυρίῳ αὐτῶν*.

(დასავლეთ) პროვინციაში არსებული marzbān-ისა, ფირდოუსის „ალანთა გზაზე“ პასუხისმგებელი დიდგვაროვნისა, ტანსარის წერილში მოხსენიებული „ალანთა საზღვრისა“, რომელიც ალბათ არის Ṭabarī-ს „Šūl-ის რეგიონი და ალანები“, და ტერიტორია, რომელსაც, სასანური საბეჭდავების თანახმად, აკონტროლებს „ჩრდილოეთის მხარის არიელთა (ირანელთა) არმიის მთავარსარდალი“ (‘y1’n kwsty ZY ’twlp’tk’n sp’hpty /Ērān kust-ī Ādurbādagān spāhbed/)¹. სახელი დარიალი, რომელიც დღემდე შემორჩა, სავარაუდოდ, სასანური პერიოდის რემინისცენციაა.

¹ Al-Ṭabarī (ed. de Goeje 1895) *ناحية سؤل و آلان* nāḥiyat Šūl wa-Allān; for the seals see R. Gyselen, *Sasanian Seals and Sealings in the A. Saedi Collection*, AcIr 44, Leuven, 2007, გვ. 272-277.

DARIAL AND DARBAND AS A BORDER BETWEEN EURASIAN STEPPE NOMADS AND NEAR EASTERN EMPIRES: SOME NOTES ON THE PRE-ISLAMIC PERIOD

Agustí Alemany

Spain

From the first Cimmerian and Scythian inroads against Transcaucasia down to the spread of Islam, the Caucasus appears in both Western and Eastern sources as a geostrategic region between the nomadic populations of the Eurasian steppes and the sedentary civilizations of the Near East. Since olden times, the territories of present-day Georgia, Armenia and Azerbaijan underwent successive invasions by various peoples of presumed Iranian or Turkic descent, like Scythians, Sarmatians, Alans, Huns, Oghurs, Türküt and Khazars.

The history of the West Eurasian Steppes begins with Herodotus' report on the Cimmerian and Scythian migrations through the Caucasus, which led to the destruction of the Urartian and Phrygian kingdoms and, according to the Halicarnasensean, established a short period of Scythian rule in the Near East¹. This statement is corroborated by the Neo-Assyrian sources of the Sargonid period about Gimirrāja and Iškušāja, the Biblical Gomer and Aškenaz, already mentioned in some letters from the reign of Sargon II, but mostly in the queries to the Sungod Šamaš and the annals from the time of Esarhaddon. Let it be said that there is also a nice tale in Georgian tradition – an episode from Leonti Mroveli's History of the Kings of Iberia – dated just after the tower at Babylon, dealing with an attack by Khazars (and Ossetians) in a remote past, dated by prince Vaxušt some seventeen centuries before the Christian era, clearly legendary and anachronical, but of interest inasmuch as it tries to justify the presence of Northern nomads alien to the Caucasian nations – the Targamosianni – since the most ancient times.

Even if it seems surprising, the characterization of the Caucasus as the northern border of the Iranian empires of the Near East is not so usually found in the Classical sources. Once more, it is Herodotus who tells us that Achaemenid Persian rule reached as far as the Caucasus mountains, the country north of the Caucasus paying no regard to the Persians²; and a similar passage in Pliny the Elder says that the kingdom of the Parthians is elevated upon the Caucasian chain between the Persian

¹ According to Hdt. I.104.2, in their invasion of the Near East the Scythians „came by the upper and much longer way, keeping the Caucasian mountains on their right“ (τὴν κατόπερθε ὁδὸν πολλῶ μακροτέρην ἐκτραπόμενοι, ἐν δεξιῇ ἔχοντες τὸ Καυκάσιον ὄρος), most probably through Darband.

² Hdt. III.97.4 μέχρι Καυκάσιος ὄρους (ἐς τοῦτο γὰρ τὸ ὄρος ὑπὸ Πέρσησι ἄρχεται, τὰ δὲ πρὸς βορρῆν ἄνεμον τοῦ Καυκάσιος Περσέων οὐδὲν ἔτι φροντίζει).

and Hyrcanian seas¹. In a similar way, the Sasanian inscription of king Šabuhr I (AD 240-70) states that he ruled „as far as the Caucasus and the Gate of the Alans“²; but in any case we are often not informed about the exact location of the borders of these empires to the North or the true nature and length of Iranian domination in the region.

In fact, Greek and Latin sources about the Caucasus are very scarce until Pompey’s Eastern expedition during the Mithridatic Wars, which seems to have been the source of most of the knowledge provided by Strabo’s geographical work. It is in his work where we find for the first time the idea that the Caucasus „marks the boundary“ (ἀφορίζει) between the Eurasian steppes – in his work, the Sarmatian plains– on the north and Albania and Iberia on the south³. A similar statement in Pomponius Mela speaks of the Caucasus (for him, a part of the Taurus mountain range) as „the boundary of great peoples wherever it drives its ridge“⁴.

Since the first century AD we are informed from time to time with some detail about Darial and Darband, the main Caucasus passes (and military roads), both of whom are given a variety of names through the different historical periods:

Darial:

[1] *Ptol.* v.9.11; 15 *Σαρματικά Πύλαι*;

[2] *Plin.* vi.11 (12) *Portae Caspiae* / vi.13 (15) *Portae Hiberiae* „Caucasian / Iberian Gates“.

[3] according to *Plin.* vi.11 (12) *magno errore multis Caspiae dictae*; cf. vi.13 (15); *Tac. Ann.* vi.33.3 *Caspia via*; *Proc. Bell.* viii.3.4 & *Men. Prot. fr.* 6.1 (ed. Blockley) *Κάσπια / Κασπεῖαι Πύλαι*.

[4] *Parth.* 'l'nn TROA /Alānān bar/, *MPers.* 'l'n'n BBA /Alānān dar/ „Gate of the Alans“ ~ *Arm. (pl.)* ηρνιւք Ալաւիւց ճանաչ' Alanac',⁵ *Pers.* دارالآن Dar-i Alān,⁶

¹ *Plin.* vi.13 (15) namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intellegimus, inter duo maria Persicum et Hyrcanium Caspasi iugis attolluntur.

² ŠKZ *MPers.* 2 OD pl'c OL *kpy *kwp W-'l'n'n BBA /tā frāz ō Kaf kōf ud Alānān dar/; *Parth.* 2 HN prhš OL kpy ΘWRA W 'l'nn TROA /yad fraxš ō Kaf kōf ud Alānān bar/; *Gr.* 3 [ἕως ἔμπερ] ρ[οσθεν] Καπ ὄρους καὶ πυλῶν [Ἀλα]νῶν; cf. the inscriptions of Šabuhr’s great priest Kirdīr in the Kabe-ye Zardošt, Naqš-e Rostam and Šar Mašhad (KKZ 12; KNRm 39; *KSM 18-19 *MPers.* OD pl'c OL 'l'n'n BBA /tā frāz ō Alānān dar/ „as far as the the Gate of the Alans“, omitting the Caucasus). All the inscriptions mention Armenia, Iberia, Machelonia, Albania and Balāsagān immediately before.

³ *Strab.* xi.2.15 ἀφορίζει δὲ [sc. ὄρος τοῦτο] πρὸς νότον μὲν τὴν τε Ἀλβανίαν καὶ τὴν Ἰβηρίαν, πρὸς ἄρκτον δὲ τὰ τῶν Σαρματῶν πεδία.

⁴ *Mela Chor.* i.81 magnarum gentium qua dorsum agit terminus.

⁵ The Armenian geography Ašxarhac’oyc’ v.18 LR (ed. Soukry, 33. 26; trans. Hewsens, 33. 55) places the Gates of the Alans among a people called Օւիւարք Canark’ (*Gr.* Σαναραῖοι, *Ar.* العساريا al-Šanārīyah).

⁶ But cf. Ferdowsī Šāhnāma 43.3243 (ed. Mohl, vol. vii, 33. 274) راه الائنان rāh-e Alānān „the road of the Alans“.

Georg. დარიალანი *Darialani*, დარიალა *Dariala*, Arab. باب اللان *Bāb al-Lān* (*al-Bal'amī* باب اللان *Darband-e al-Lān*), Russ. Дарьял.

[5] Georg. არაგვის-კარი *Aragvis kari* „the Pass of the (river) Aragvi“ (K'C' 11).

Darband:

[1] Gr. Ἀλβάνια Πύλαι, Arm. դրուխք Ալուանից *drownk' Ałowanik'* „Albanian Gates“.

[2] Gr. Κάσπια Πύλαι, Arm. դրուխք Կասբից *drownk' Kasbic'* „Caspian Gates“; cf. Georg. ზღვის-კარი *zǔvis-kari* „the Pass of the Sea“ (K'C' 11-12).

[3] MPers. BBAnd /Darband/ „(locked/barred) Gate“, Pers. در بند *Darband* (*al-Bal'amī* در بند خزران *Darband-e Ḥazarān* „Gate of the Khazars“), Arm. Դարբանդ *Darband*, Georg. დარუბანდი *Darubandi*, Russ. Дербент; cf. Ottoman Turkish *derbent* „mountain pass, a fortress commanding a frontier pass“ > Modern Greek *Δεσβένη*.

[4] Arm. Հոնաց պահակ *Honac' pahak* „Guard of the Huns“.

[5] Gr. Τζόρ / Τζόν, Arm. Ճորայ / Ճոլայ պահակ *Čoray / Čolay pahak* „Guard of Čor / Čol“, Arab. باب صول *Bāb Sūl*.

[6] Arab. باب الابواب *Bāb al-Abwāb* „the Gate of the Gates“ (~ Heb. באב אל-אבואב *in the Jewish-Khazar correspondence*), also باب الابواب *al-Bāb wa'l-Abwāb* „the Gate and the Gates“ or just الباب *al-Bāb* „the Gate“, an emirate ruled by the *Hāšimids* (869-1075) until the *Seljuq* conquest.

Given that in earlier periods the passes are just mentioned incidentally as the scene of historical events but not paid further attention, let us try to gain some knowledge from the above evidence. The names of the passes are often related to steppe nomadic peoples (Sarmatians, Alans, Huns, Khazars) who successively held sway over them or, at least, used to raid the southern lands from time to time by crossing them. On the other side, even if seldom, they are also called after the Transcaucasian kingdoms which eventually controlled them, namely Iberia and Albania. Because of its geographical location, Darband was sometimes named after the Caspian Sea, and so was also Darial, but in this case wrongly, as already stated by Pliny, probably because of a confusion between both of them, due to their remoteness. Finally, their Persian names have become usual in the West through Georgian and Russian, most probably owing to the protracted control of the Transcaucasian region by Iranian empires.

The passes are commonly designated as „gates“ (Gr. πύλαι, Lat. portae, Arm. դրուխք *drownk'*, Parth. TROA /bar/, MPers. BBA /dar/ / BBAnd /darband/, Pers. در(بند) *dar(band)*, Arab. باب *bāb*, pl. ابواب *abwāb*), whereas Arm. պահակ *pahak* „guard“ suggests their role as defensive posts. The very name of Darband, meaning „(locked/barred) gate“ (cf. MPers. *bstn*, *bnd* /*bastan*, *band*-/ „to tie, bind“, Pers. بستن *bastan* „to bind, shut, close up“) refers to the fact that its control allowed to block ac-

cess to eventual enemies¹; this idea is extant in Gr. κλεισοῦρα „narrow pas, defile“, to some extent a calque from Lat. clausura because of its suffixation, but actually from κλείω „to shut, close, bar“, first attested by Procopius in a Caucasian context and most probably a translation of the Persian term². As for Darial, physical „gates barred up with beams shod with iron“ are already mentioned by Pliny, as well as „a fortress in a rock on this side, called Cumania and erected for the purpose of preventing the passage of the innumerable tribes (lying beyond) – the habitable world being there severed (into two parts) by the gates“³.

However, now and again various sources bear witness that the gates could be opened at will to let allied troops come through; for example,

– in AD 35 the king of Iberia and the king of Albania „gave the Alans a passage through their country, opened (ἀνοίξαντες) the Caspian Gates (Darial) to them and brought them upon Artabanus“ (on Tiberius’ request)⁴;

– Xosrov II, king of Armenia (r. AD 222-238) „opened (banal) the Gates of the Alans (Darial) and the stronghold of Čor (Darband); he brought through the army of the Huns in order to attack Persian territory“⁵;

– according to the Georgian chronicles, Mirian, king of K’art’li (Ammian’s Meribanes, AD 284-361), continuously waged war on the Khazars, „for the Khazars would come and besiege Daruband in order to capture it and open (gamağes) the broad pass, from where they began to invade Persia“⁶.

¹ Cf. Ašxarhac’oyc’ v.18 LR (ed. Soukry, p. 27; trans. Hewsens, p. 57), where Darband is called Կապ եւ դռնի կաբ Եւ Ժոճն „the lock and gate“.

² Cf. Proc. Bell. II.29.25 κλεισοῦρας ἐλληνίζοντες τὰς τοιαύτας ὁδοὺς Ῥωμαῖοι καλοῦσιν „the Romans call the roads through such passes kleisoúrai in Greek“; Theoph. Sim. VII.14.8 τὰ ἐχυρώματα τῶν διαβάσεων... κλεισοῦρας τῇ πατρίῳ Ῥωμαῖοι φωνῇ ἀποκαλεῖν ταῦτα εἰώθασιν „the strong points of the passes... the Romans are accustomed to call them kleisoúrai in their ancestral tongue“; cf. Tac. Ann. VI.33, where „the enemy had closed off the other passes“ (cum alios incessus hostis clausisset).

³ Plin. VI.11 (12) ubi fores obditae ferratis trabibus... citraque in rupe castello quod vocatur Cumania conunito ad arcendas transitu gentes innumeras, ibi loci terrarum orbe portis discluso.

⁴ Flav. Ios. Ant. Iud. XVIII.97 Ἀλανοὺς δὲ δίοδον αὐτοῖς διδόντες διὰ τῆς αὐτῶν καὶ τὰς θύρας τὰς Κασπίας ἀνοίξαντες ἐπάγουσι τῷ Ἀρταβάνῳ; cf. Tac. Ann. VI.33 sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim eff<und>unt „but the Iberians, who controlled the strategic points, suddenly poured the Sarmatians into Armenia by the Caspian Route“.

⁵ Agat’angelos 19 (ed. G. Têr Mkrtc’ean–St. Kanayean, p. 16) եւ քանակ գրդունս Ալանաց եւ զճորայ պահակին, հանել զգորս Հոնաց, սասպատակ դնել ի կողմանս Պարսից Եւ banal zdrowns Alanac’ ew zČoray pahakin, hanel zzôrs Honac’, aspatak dnel i kolmans Parsic’.

⁶ K’art’lis C’xovreba (ed. Qauxč’išvili, p. 66) რამეთუ მოვიდინან ხაზარნი და მოადგიან დარუბანდს, რათამცა წარიღეს და გამაღეს კარი ფართო, და მუხით იწყეს გასლვად სპარსთა ზედა ramet’u movidian Xazarni da moadgian Darubands, rat’amc’a carigés da gamağes kari p’art’o, da munit’ icqes gaslvad Sparst’a zeda. Georg. ხაზარნი Xazarni „Khazars“ is probably a general designation for Eurasian steppe nomads (better than „Northern Barbarians“) after Juanšer Juanšeriani’s 8th-9th century background, similar to Arm. Հոնք Honk’ „Huns“ in Classical Armenian writers.

– under Pērōz (AD 457-84) the Persians „opened (bac'in) the Gates of the Alans, brought out a large contingent of Huns and fought for a year with the king of the Albanians“¹.

– Procopius, writing ca. AD 551-3, stated that the spurs of the Caucasus „extend as far as those very passes which provide entrance (ἄγουσιν) for the Hunnic nations inhabiting that region into both Persian and Roman territory. One of these passes is called Tzur (Darband), while the other has been named Caspian Gate (Darial) from ancient times“².

– in compliance with the treaty of Dara between Justinian and Kōsrow I Anūšīrvān, also known as the Fifty Year Peace (AD 561-2), „through the pass at the place called Tzon (Darband) and through the Caspian Gates (Darial) the Persians shall not allow the Huns or Alans or other barbarians access (πάροδον ποιεῖσθαι) to the Roman Empire, nor shall the Romans either in that area or on any other part of the Persian frontier send (στέλλειν) an army against the Persians“³.

In this or similar ways, the sources illustrate the policies carried out by southern empires, so as to prevent nomads from crossing the mountains – or with the aim of making use of them as short term allies against occasional enemies. Beginning with the period of the Romano-Parthian ‘Cold War’ in the first century AD, a series of episodes scattered throughout the sources provide evidence on the history of the main military roads running across the Caucasus. The important role played by them in the frequent clashes between north and south finally led to the erection of massive fortifications in Eastern Transcaucasia under the Sasanians, who appointed local rulers to protect the marches. Later, after the stalemate of the Arab-Khazar wars, the Caucasus was to become one of the Northern boundaries of the Muslim world until the Mongol conquests and the Islamization of the steppes under the Golden Horde.

I would like to center my attention now on the connection of Darial to the Alans. Even if they burst into historical arena by crossing Darial –with Iberian permission– in AD 35, the route of their other early Transcaucasian raids is somewhat uncertain⁴.

¹ Eḥišē (ed. E. Tēr Minasean, p. 198) բացին գորուսու Ալանաց եւ հանին գունդ բազում ի Հնսաց, եւ կռուեցան տարի վի ընդ Աղուանից արքայի bac'in zdrown Alanac' ew hanin gownd bazowm i Honac', ew křowec'an tari mi ənd Ałowanic' ark'ayi.

² Proc. VIII.3.4 ἐς τὰς διεξόδους ἐξικνουῦνται αὐτὰς αἱ τὰ τῆδε ὄκημένα Οὐννικὰ ἔθνη ἐς γῆν τὴν τε Περσῶν καὶ Ῥωμαίων ἄγουσιν. ὄνπερ ἀτέρα μὲν Τζοῦρ ἐπικέκληται, ἡ δὲ δὴ ἕτερα Πύλη ἐκ παλαιοῦ Κασπία ἐκλήθη.

³ Men. Prot. fr. 6.1 (ed. Blockley) ὡς διὰ τῆς στενοπορίας τῆς εἰσόδου τοῦ λεγομένου χώρου Τζόν καὶ τῶν Κασπίων πυλῶν μὴ ἐφείναι Πέρσας ἢ Οὐννοὺς ἢ Ἀλανοὺς ἢ ἑτέροισι βαρβάρουσι πάροδον ποιεῖσθαι κατὰ τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας, μήτε δὲ Ῥωμαίους ἐν αὐτῷ δήπου τῷ χώρῳ μήτε μὴ ἐν ἄλλοις Μηδικαῖς ὀρίοις στρατεύματα στέλλειν κατὰ Περσῶν.

⁴ In AD 72 allowed by the king of Hyrcania through the Iron Gates, maybe coming from the steppes east of the Caspian (Flav. Ios. Bell. Iud. 7, 244-251) and in AD 135 against Albania, Media, Armenia and Cappadocia (Cass. Dio 69.15.1), most probably through the Caucasus (via Darband?).

Later Classical sources are mostly silent about the activity of the Alans North of the Caucasus in the following centuries until the period of the Byzantine-Persian wars, but Georgian and Armenian chronicles allow us to catch some glimpses of their whereabouts in semi-legendary episodes like the annihilation by king Amazasp II (185-89) of an Ossetian army which came down the road of Dvalet'i (gza Dvalet'isa) with the aim of destroying Mc'xet'a¹, the defeat by Vač'e Mamikonean (AD 330/38) of Sanēsan, king of the Mazk'owt'k', whose army included Alans and Huns among many other peoples², or Vaxtang Gorgasali's epic war on Ossetia –crossing Darial– as a reprisal for a previous plundering expedition led by the Ossetians through Darband during his childhood³.

There can be little doubt that the Alans became associated with Darial in the Sasanian period, not only because the first attestations of the toponym date from Šabuhr I's reign (Parth. / MPers. Alānān bar / dar), but also on the basis of various additional evidence which, however, dates mostly from the Late Sasanian period, after the quadripartite division of the empire by Kōsrow I Anūšīrvān, with a general (spāhbed) at the head of the forces in each region or district (MPers. kust „side, direction“). The four quarters were usually named after the cardinal points: thus, kust ī xwarāsān (E), kust ī xwarwarān (W) and kust ī nēmrōz (S)⁴. Contrarily, the Northern (in fact, North-Western) quarter is never found as *kust ī abāxtar, which points to an apotropaic practice, since the North was held to be the region of demons, but associated with Atropatene (kust ī Ādurbādagān)⁵, the Caucasus (Arm. քուստի Կապկոհ k'owsti Kapkoh < Pahl. Kaf kōf)⁶ and, most strikingly, the Alans. There is overwhelming evidence for this last assumption, even if it is scattered throughout the sources:

– according to Ferdowsī, who wrongly attributes the quadripartite reform to Kōsrow II Parvēz (AD 590-628), this king divided the world in four parts and sent four detachments of 12,000 men to the Byzantine border (W արշ արշ marz-e Rūm), Zābolestān (S زابلستان), the road of the Alans (N راه الپان rāh-e Alānān) and the Hephthalite border in Kōrāsān (E արշ արշ marz-e Heitāl)⁷.

¹ K'art'lis C'xovreba (ed. Qauxč'išvili, pp. 55-57).

² P'awstos Bowzandac'i III.7 (ed. K'. Patkanean, p. 15).

³ K'art'lis C'xovreba (ed. Qauxč'išvili, pp. 145-157).

⁴ Šahrestānīhā ī Ērānšahr 2, 21, 34 (ed. Daryae, pp. 13-15); in the same way, the Armenian geography (Ašxarhac'oyc' v.29 LR) gives քուստի Խորասան k'owsti xorasan, քուստի Խորբարան k'owsti *xorbaran and քուստի Նմրոզ k'owsti nmrōz.

⁵ Šahrestānīhā ī Ērānšahr 58 (ed. Daryae, p. 16); also in al-Ṭabarī (ed. de Goeje I 894) اذربايجان اصبهين išbahbađ Ādarbāyğān „the spāhbed of Azerbaijan“.

⁶ Ašxarhac'oyc' v.29 Long Recension; cf. al-Ta'ālībī ګور الجبل kuwar al-ğabal „the regions of the mountains“ (ed. Zotenberg, p. 609, who translates „les districts de la Médie“), including Azerbaijan.

⁷ Ferdowsī Šāhnāma 43.3229-51 (ed. Mohl, vol. VII, pp. 272-275).

– in a similar way, the Letter of Tansar states that „no ther man who is not of the people of our [sc. the Sasanian] household should be named King, except for the Lords of the Marches (اصحاب ثغور) aṣḥāb-e soḡūr) of Allān (N الأَن), the region of the West (W ناحية مغرب nāḥiya t-e maḡreb), K̄ārazm (E خوارزم) and Kābol (S كابل)“¹.

– during the civil war with Bahrām Čōbīn four verses in Ferdowsī’s epic attribute the title **الآن شاه** Alān šāh „king of the Alans“ to K̄osrow Parvēz;² besides, the Georgian chronicles tell that during his youth K̄asre Ambarvez was the ruler of Ran and Movakan and resided in Bardav, while Theophylact Simocatta states that he fled to Azerbaijan before his clash with Bahrām³.

– some Greek and Persian papyri from Oxyrhynchus dating back to the Sasanian occupation of Egypt (AD 619-628) under K̄osrow Parvēz mention a high officer named /Šahr-Ālānyōzān/ (Gr. Σαραλανοζαν, MPers. štr’l’nywc’n, štr’l’nywc’n), where Ālān-yōzān has been explained by Weber as „die Alanen bekämpfend“, which allows to see him as a (former) margrave, a marzbān or spāhbed in charge of the side of the North, temporarily transferred to Egypt⁴.

– traces of Persian-Alan interaction in the Darial region can still be gained from Procopius’ passage on Ambazouces (Ἀμβαζούκης), a Hun who held the fortress at the Caspian gates – taken over by Kavād (AD 488-531) after his death – but who bore an Iranian name *ama-bāzuka – „having arms with power“, close to that of the Ossete Anbazuk mentioned by the Georgian chronicles⁵; or from Itaxes, a lord of the Alans in the beginning of the 8th c. AD, actually operating in Abasgia, but whose name is still reminiscent of the Iranian title bythš /bidaxš/ „vicerroy“ (cf. Gr. πιτιάξης, Arm. բիթաշխ bdeašx, Georg. პა/იტიახში pa/itiaxši, etc.)⁶.

¹ Nāme-ye Tansar (ed. M. Mīnovī, p. 54); trans. M. Boyce, *The Letter of Tansar*, Rome: IsMEO, 1968, p. 35.

² Ferdowsī Šāhnāma 43.215, 231, 237, 314 (ed. Mohl, vol. VII, pp. 22-25, 30-31). Another Alān šāh is mentioned anachronically after the death of Yazdegerd I the Unjust in AD 420 (Šāhnāma 34.393 = ed. Mohl, vol. V, p. 524-5). The title is also recorded as **الآن شاه** Alānšāh by Ḥamza Iṣfahānī (ed. Beirut 1969, p. 51-53; non vidi).

³ K̄art’lis C̄’xovreba (ed. Qauxč’išvili, pp. 217) მამინ მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისცა ძესა თვსსა რანი და მოვაკანი, რომელსა ერქუა ქასრე ამბარვეზი. მოვიდა და დაჯდა ბარდავს მაშინ მერ’ემან Sparst’aman Urmizd misc’a dzesa t’vissa Rani da Movakani, romelsa erk’ua K̄asre Ambarvezi. movida da dadžda Bardavs; Theophyl. Sim. IV.3.13 Χοσρόης... ἐπὶ τὸ Ἀδραβτιγάνον τὴν ἀπόδρασιν ἐπεποιήτο.

⁴ P.Oxy. 3637 (AD 623); P.Oxy. 3797 (AD 624); BGU 2.377; D. Weber, *Berliner Papyri, Pergamente und Leinenfragmente in mittelpersischer Sprache*, CII III.4 (London: SOAS, 2003), 7-11, 31-2, 59-61, 63-4, 112 (P. 136, 145, 172, 174, 256). The title also appears in Armenian sources: Movsēs Xorenaci III.34 (ed. M. Abelean–S. Yarowt’iwnean, pp. 298-299) Ալանաշխան Alanaozan; P’awstos Bowzandac’i IV.38 (ed. K’. Patkanean, p. 129) Ալանաշխան Alanaoyozan, a Sasanian general related to the Armenian Aršakuni dynasty in the service of Šābuhr II (AD 309-379).

⁵ Proc. Bell. I.10.9-12; for აბზაზუკ Anbazuk, v. I, აბაზუკ Abazuk see K̄art’lis C̄’xovreba (ed. Qauxč’išvili, pp. 45-46). The Caspian Gates must be here Darial, since they are found „as one passes beyond the boundaries of Iberia“ (Bell. I.10.3 ὑπερβάντι δὲ τοὺς Ἰβήρων ὄρους).

⁶ Theoph. 603B οἱ Ἀλανοὶ σὺν τῷ Ἰτάξει τῷ κυρίῳ αὐτῶν.

All in all, we can conclude that Alān šāh is a variant name (in later tradition) for the marzbān of the North(west)ern quarter of the Sasanian empire, the grandee in charge of Ferdowsī's „road of the Alans“ and the „March of Allān“ mentioned in the Letter of Tansar, probably part of Ṭabarī's „region of Šūl and the Alans“ and the area controlled by the „commander general of the army of the Aryans (Iranians), side of the North“ (‘yl’n kwsty ZY ’twlp’tk’n sp’hpty /Ērān kust-ī Ādurbādagān spāhbed/) of the Sasanian seals¹. The name Darial, which has survived to this date, is most probably a reminiscence of the Sasanian period.

¹ Al-Ṭabarī (ed. de Goeje 1895) *الناحية شمال والآن* nāḥiyat Šūl wa-Allān; for the seals see R. Gyselen, *Sasanian Seals and Sealings in the A. Saecedi Collection*, AcIr 44, Leuven: Peeters, 2007, pp. 272-277.

**ტერმინთა ქისტის, ქისტების და ქისტათის
ისტორიოგრაფიის ევოლუცია XIII-XVIII სს.
დასავლეთევროპულ, ქართულ და სომხურ
დოკუმენტურ წყაროებში**

ისა აღმაზოვი

ინგუშეთის რესპუბლიკა, რუსეთი

შუა საუკუნეების ქართულ და სომხურ წერილობით წყაროებში, XVII–XVIII სს-ის ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში კავკასიონის მთავარი ქედის ცენტრალური ნაწილის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიისა და მისი მოსახლეობის აღწერისას ეთნონიმი ქისტი იხსენიება სხვადასხვა მოდიფიკაციით: ქუსთები, ქისები, ქისტები. აღნიშნული ეთნონიმების წარმოქმნის, მათი მნიშვნელობისა და ლოკალიზაციის ბუნებას თავის დროზე განიხილავდნენ XIX-XX სს. ეთნოგრაფები და ჩრდილო კავკასიის შემსწავლელი მკვლევრები (ნ. მარი, ა. ვესელოვსკი, კ. პატკანოვი, ვ. პოლიევკტოვი, ს. ბრონეცკი, პ. ბუტკოვი, შტედერი, ე. კრუზნოვი, ა. რობაქიძე, რ. ხარაძე, ა. შაფხელიშვილი, გ. თოგოშვილი და სხვ.)¹.

ეთნონიმ ქისტების პირველად მოხსენიების საყოველთაოდ აღიარებული ნიმუშია ანანია შირაკაცის „სომხური გეოგრაფიის“ ტექსტი, სადაც სარმატიის ხალხთა შორის ნახსენებია ქუსტ (ქისტკ) ხალხი². ამ სახელწოდების ბგერითი სიახლოვე ქართულ ქისტთან, აგრეთვე „სომხურ გეოგრაფიაში“ ქუსტების ლოკალიზაცია ცხავატელებისა და გუდამაყრელების წინ, დიდი ალბათობით, ამგვარ შედარებას დასაშვებს ხდის. თუკი ამ გარემოებას მართლზომიერად მივიჩნევთ, მაშინ ტერმინ ქისტის წარმოშობის დრო გადაიწევა არაუგვიანეს VII ს-მდე, ან კიდევ უფრო ადრინდელ ხანამდე. ამასთანავე, საყურადღებოა შემდეგი გარემოებაც: ადრეშუასაუკუნეების ეპოქის უკლებლივ ყველა სომხურ წყაროში არსად არ არის ნახსენები ეთნიკური ტერმინი ქუსტკ (ქისტკ), რომელსაც დავუკავშირებდით ჩრდილო კავკასიას.

ცხადია, ეთნოსი „ქისტი“ რომაულ, სომხურ და ქართულ ქრონიკებში დაფიქსირებამდე დიდი ხნით ადრე არსებობდა. ასევე შესაძლებელია ეთნონიმების – „ქისტისა“ და „ქასიტის“ მსგავსების შესახებ ვერსიის წამოყენებაც; მაგალითად, რიგ ისტორიულ წყაროში ვხვდებით ცნობებს შუ-

¹ Март Н. Я. Кавказские племенные названия и местные параллели. П., 1922, გვ. 33; Веселовский А. Н. Несколько географических и этнографических сведений о древней России из рассказов итальянцев. Записки Русского Географического Общества (по отделению этнографии), т. 2, СПб., 1869, გვ. 16.

² Патканов К. П. Армянская география VII в. СПб., 1877. გვ. 28, 30.

მერულ ქალაქებზე მთიელი ტომების „ქასიტების“ თავდასხმის შესახებ, რომლებსაც ზოგიერთი მკვლევარი დაღესტნურ ტომებთან აიგივებს; ან კიდევ, ჰომეროსის „ილიადაში“ არის ცნობა, რომ სხვადასხვა მოკავშირეთა რაზმებს შორის მონათესავე ტროას დასახმარებლად ამაზონების გარდა გამოცხადდა „ქისეელთა ლაშქარიც“. ამასთანავე, შეგვიძლია იმ ფაქტის კონსტატირებაც, რომ წინა აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კავკასიონის ხალხთა წინარე-სამშობლოს ზონაში, არსებობს მრავალი ერთმანეთის მსგავსი ტოპონიმი. ამა თუ იმ შემთხვევაში, მონათესაობა ან იგივეობა შესაძლებელია ობიექტურად დადგინდეს (ან – უარყოფილ იქნეს) შედარებითი პალეოგენეტიკური კვლევების მეშვეობით. მთლიანობაში, ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიულ-ანთროპოლოგიური მასალები გვავარაუდებინებს, რომ ამ ჰიპოთეზის ვერიფიკაციას პერსპექტივა აქვს.

ქართულ წყაროებში ეთნონიმი ქისტი XIII საუკუნემდე არ იხსენიება. XIII ს. ქართულ ქრონიკაში, რომელშიც მოცემულია კავკასიაში მოსახლე 77 ხალხის სია, ინგუშეთის მთის საზოგადოებათა ბინადრებთან ერთად იხსენიებიან ქისტები (ქიშტები), რაც დადასტურებულია ცნობილი ქართველი კავკასიოლოგის ა. შავხელიშვილის ნაშრომში¹. შესაძლოა, ეს მიანიშნებს „სომხური გეოგრაფიის“ ტექსტში, ზოგიერთი სხვა ეთნიკური სახელწოდების მსგავსად, ტერმინ ქისტის გაცილებით მოგვიანო (არაუადრეს XIII-XIV სს.) ხანის ჩანართებზე.

XIII ს. ქართული ქრონიკის შემდეგ ეთნონიმი ქისტი ხშირად გვხვდება XVII ს. ქართულ წყაროებში, სადაც იგი მკაფიოდ გამოიყენება სამი ეთნიკურ ჯგუფის -მდ. ქისტინკის (ქართ. ქისტეთის-წყალი, ინგუშ. არმხი)² ხეობაში მცხოვრები ლალდაელთა, ჯერახის ხეობის ზემო ნაწილსა და მდ. ჩანთი-არლუნის სათავის მკვიდრი მოსახლეობის (მაისტისა და მალხისტის საზოგადოებები) მიმართ. ნიშანდობლივია, რომ გამოჩენილი მეცნიერ-კავკასიოლოგის ა. გენკოს ავტორიტეტული აზრით, „მაისტელებისა და მალხისტელების ენაში XIX ს-ში შეიმჩნეოდა ჩეჩნურზე უფრო მეტი ინგუშური სიტყვები“³. საქართველოს მოსაზღვრე ამ ოლქების მოსახლეობა კარგად იყო ცნობილი როგორც ქართველების, ისე რუსებისათვის, რადგან XVI-XVII სს-ში აქ გადიოდა მდ. თერგის რაიონიდან საქართველოსკენ მიმავალი ელჩობების სამარშრუტო გზა.

¹ Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинским и чечено-ингушским народами. Грозный, 1963, გვ. 39.

² მდ. თერგის მარჯვენა შენაკადი, ერთვის ლარსის სამხრეთით. ქისტინკის ძვ. ინგუშური სახელწოდებაა ოახკარი-ხიი, მის ხეობას კი ინგუშები უწოდებენ ოახკარი-ჩიოჯს. ეთნონიმი „ლალდა“ ინგუშების თვითსახელწოდების ტრანსკრიპციას წარმოადგენს (ავტ.).

³ Генко А. Н. Из культурного прошлого ингушей. Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее Академии наук СССР. т. V, Л., 1930, გვ. 683.

XVII ს. ქართულ და რუსულ დოკუმენტურ წყაროებში ინგუშებთან ერთად საკმაოდ ხშირად იხსენიება ეთნონიმი ქისტი და ქისტები; ასე მაგალითად, კახთა მეფის – თეიმურაზის მიერ 1635 წ. ბერძნულ ენაზე დაწერილი სიგელი, რომელიც მიტროპოლიტ ნიკიფორეს მეთაურობით წარგზავნილმა ქართველმა ელჩებმა გადასცეს რუსეთის ხელმწიფეს მიხეილ რომანოვს, გვამცნობს: „აქ, ყარაკალკანების სიახლოვესა (მდ. შავი არაგვის სათავე – ავტ.) და ჩერქეზი მურზების სამფლობელოს შორის სახლობენ ქისტი, ოსი და კიდევ სხვა მრავალი ხალხი“. კავკასიოლოგიაში ცნობილია, რომ „კალკანები“ ეთნონიმ „ლალას“ რუსული ტრანსფორმაციაა, ხოლო ეთნონიმი „ოსი“ კავკასიის მკვლევართა მიერ გაიგივებულია თანამედროვე ოსებთან¹. 1637 წ.საქართველოში საპასუხო ვიზიტით მომავალი რუსეთის მეფის ელჩობა (თ. ვოლკონსკისა და ა. ხვატოვის ხელმძღვანელობით), იმხანად თეიმურაზ I-სა და ზურაბ არაგვის ერისთავს შორის მწვავე დაპირისპირების გამო, იძულებული გახდა შეეცვალა მარშრუტი: დარიალის ხეობიდან სონეთის (სვანეთის) ქვეყანაზე გავლის ნაცვლად მათ ხეობის დასაწყისშივე, მუნდაროვების დუქნებიდან გადაუხვიეს მდ. ქისტინკის – თერგის ერთ-ერთი გვერდითი, მარჯვენა შენაკადის, ხეობაში. ამის შემდგომ ელჩობის ისტორიული სვლაგეზი გაგრძელდა ხევსურეთის და თუშეთის გავლით კახეთისაკენ. რუსული ელჩობის მუხლობრივი სია (1637 წ.) გვამცნობს მათი შეხვედრის შესახებ თეიმურაზ მეფის წარგზავნილებთან ქისტებში, ანუ ქისტებით დასახლებულ ოლქში;მართალია, ეს ეთნონიმი ტექსტში პირდაპირ არ არის მითითებული, თუმცა ხეობაში „მთიელ მფლობელთა დუქნების“ გავლით რუსეთის ელჩების მგზავრობის აღწერილობის დეტალური ანალიზისას იკვეთება ეთნოგრაფიული მონაცემები, რომლებიც ადასტურებენ, რომ ეს გზა სწორედ მთიან ინგუშეთზე გადიოდა. „ეს დუქნები მდინარის ორივე ნაპირზე იყო განლაგებული. აქ, მთაში, სახლები ქვისაა. მათი მამაკაცები ჩერქეზულ ყაიდაზე იმოსებიან, ქალების თავსაბურავს კი ნახევარი არშინის სიმაღლის რქისებრი ბოლო ამშვენებს“. ქალების თავსაბურავის შესახებ რუსული მუხლობრივი სიის ამ მნიშვნელოვანი ცნობების გათვალისწინებით(„აზიდული რქები“), აშკარაა, რომ ამ შემთხვევაში საუბარია ქალის უნიკალურ ძველინგუშურ თავსაბურავზე – „კურხარსზე“, რომელიც არქეოლოგთა მიერ XV-XVIII სს. უამრავ ინგუშურ აკლდამაშია დაფიქსირებული მთის ციხესიმაგრეთა ახლოს (მეცხალი, ერზი, გორაკი, ფალხანი, ეგიკალი, თარგიმი)². კავკასიის

¹ Полиевктов М. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. Тфл., 1935, გვ. 118; Кушева Е. Н. Народы Северного Кавказа и их связи с Россией. Вторая половина XVI – 30-е гг. XVII в. М., 1963, გვ. 67.

² РГАДА. Фонд „Грузинские дела“. 3, лл. 302-303. Копия XVII в.; Полиевктов М. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. გვ. 251; Семенов Л. П. Склеп с фресками в ингушском селении Эгикал. Известия Чечено-Ингушского НИИ, т. II, вып. 1, История, Грозный, 1960, გვ. 49.

ფართო ისტორიულ-კულტურულ სივრცეში აღნიშნული სახეობის ქალთა თავსაბურავი მხოლოდ ინგუშეთის ტერიტორიაზე გვხვდება. კარტოგრაფიული მასალების შედარებითი შესწავლისას „ქისტების“ (ან ქისტეთის) ოლქის გეოგრაფიული ლოკალიზაცია ემთხვევა თანამედროვე ინგუშეთის ტერიტორიას, კერძოდ, მის სამხრეთ მთიანეთისა და მთისწინეთის ნაწილებს.

XVIII ს. ოფიციალურ ქართულ საბუთებში ინგუშეთის მთის საზოგადოებათა მოსახლეობის გვერდით საკმაოდ ხშირად ეთნონიმი ქისტი და ქისტებიც იხსენიებიან. ამავე ხანის გამორჩენილი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბაგრატიონი ასევე ქისტებად მოიხსენიებს მდ. არმხის ხეობის ბინადრებს. 1745 წ. ტრაქტატში „საქართველოს გეოგრაფია“ ვახუშტი ქისტეთის ქუეყანას აფიქსირებს ჯარიების (ჯერახის ხეობა მთიან ინგუშეთში) ზემოთ, იგივე მდ. არმხიზე¹. გარდა ამისა, ქართველთა მომიჯნავე ხალხების აღწერისას, ქისტებზე საუბრისას, ვახუშტი ინგუშეთის აულ ანგუშტეს „ანგუშტის“ სახელით მოიხსენიებს².

ეთნონიმი ქისტი ან ქისტები ხშირად ფიქსირდება ამავე პერიოდის ოფიციალურ ქართულ დოკუმენტებში. ქართველი მეცნიერი გ. თოგოშვილი თავის სტატიაში „ქართულ-ვაინახური პოლიტიკური ურთიერთობების ისტორიიდან XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში“ (1964 წ.) იმონმებს 1754 წლით დათარიღებულ დოკუმენტურ წყაროს, სადაც აღწერილია დაღესტნელ ფეოდალთა რაზმების თავდასხმა ქართლსა და კახეთზე, რის გამოც ქართველ მეფეებს თეიმურაზსა და ერეკლეს არამხოლოდ საკუთარი სამხედრო ძალების სრული მობილიზება, არამედ მოკავშირე ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა დასახმარებლად მოხმობაც დასჭირდათ. ქართველებთან ერთად საბრძოლველად ჩამოსული მთიელთა რაზმების შემადგენლობაში იყვნენ „ჩერქეზები, ჯიქები (ჯეირახები-ინგუშ.) და ქიშტები“³. აქვე უნდა აღინიშნოს ქართლ-კახეთის მეფის – ერეკლე II-ის მიერ 1786 წ. ქისტი ბალდუკ ჩიჩიშვილის სახელზე გაცემული წყალობის სიგელი საქართველოს წინაშე ამ უკანასკნელის დიდი დამსახურებისათვის. სიგელის ტექსტში ვკითხულობთ: „ჩვენ, სრულიად საქართველოს მეფემან ირაკლი მეორემ ქისტ ჩიჩიშვილს ბალდუკს განვუწესეთ სარგოდ ფარჩა წელიწადში შვიდი მარჩილისა...“⁴ კვლავაც ჩვენის ერთგულის სამსახურის მონადინე იყავ⁵.

¹ Багратиони Вахушти. География. Записки Кавказского отдела Русского Географического общества. Петербург, 1904, XXIV, вып. 5, გვ. 78.

² „Кавказский горец“. Прага, 1924, №1, გვ. 49-50.

³ Тогошвили Г. Д. Из истории грузино-вейнахских политических взаимоотношений во второй половине XVIII века. Известия Чечено-Ингушского НИИ, 1964, V, вып. 1, გვ. 152.

⁴ რუსულ ფულად სისტემაში 1 მარჩილი 60 კაპიკს (ვერცხლით) უტოლდებოდა.

⁵ Тогошвили Г.Д. Из истории грузино-вейнахских политических взаимоотношений во второй половине XVIII века. გვ. 153.

ქართველებსა და ინგუშებს შორის წარსულში არსებული სამხედრო და პოლიტიკური კონტაქტების თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იმსახურებს ერეკლე II-ის კიდევ ერთი, 1791 წლით დათარიღებული სიგელი, რომლის ტექსტიც გვამცნობს: „ყაზიბეგიშვილს გაბრიელს ჩვენგან სალამი. ჩვენ დიდად მაღლიერნი ვართ შენის ერთგულის სამსახურისათვის... ყველას, ვისაც ადრე მიგწერეთ ბარათი, აუწყეთ დაუყოვნებლივ და განამზადეთ: თავაურნი, ანგუშტელები, ქისტები და ლლიღვები...“¹ აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნის ავტორი ქისტებს კვლავინდებურად უშუალოდ ანგუშტელებსა (დასავლეთ ინგუშეთის მდ. კამბილევკას სათავეში მდებარე სოფ. ანგუშტეს მცხოვრებნი) და ლლიღვებს (მთიანი ინგუშეთის ლალღას საზოგადოება) შორის იხსენიებს.

XVIII–XIXსს. დასავლეთევროპელი ავტორები ქისტისა და ქისტების შესატყვის ეთნონიმად უმთავრესად ინგუშებს მიიჩნევენ². მათ შორის საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს აკადემიკოსი ი. გიულდენშტედტი, რომელმაც გეოგრაფიულად გააფართოვა ქისტეთის, როგორც მხარის ცნება მის შემადგენლობაში ვაპის საზოგადოების³ ჩართვით (ჯეირახის ხეობის ნაწილი, ანგუშტი – ტარსკის ველზე, ლალღას საზოგადოება⁴ და ყარაბულახებით დასახლებული ტერიტორია. მთლიანობაში ისინი შეადგენდნენ და შეადგენენ ინგუშთა განსახლების ტერიტორიას⁵.

XVIII ს-ში კავკასიისა და საკუთრივ ინგუშეთის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი მკვლევარი იყო რუსეთის საიმპერატორო არმიის ოფიცერი, დივიზიის კვარტირმეისტერი ლეონტი ფონ შტედერი, რომელიც თავის სამეცნიერო ნაშრომებში ეხება ეთნონიმ ქისტს. მან, დაზვერვის მიზნით, დარიალის ხეობის გავლით იმოგზაურა საქართველოში და იმყოფებოდა ლალღაშიც (ინგუშეთში). განსაკუთრებით ღირებულია მისი ცნობები ინგუშეთის დაბლობი ტერიტორიების შესახებ 1781 წ.: „მე მივუყვებოდი სუნჯის ნაპირს ინგუშების მინდვრებისა და ველების გავლით მთის ძირებამდე... (სუნჯიდან) დასავლეთით ხუთი ვერსის გავლის შემდეგ ჩვენ მოვხვდით მდ. კამბილევკასთან, კერძოდ – ინგუშებთან თუ ქისტებთან, რომლებიც მდინარის სათავესთან, ტყიანი მთისწინეთის ტერიტორიაზე ბინადრობდნენ... არცთუ დიდი ხნის წინ ინგუშების კოლონია შალხა აქ, მდინარისპირა მთების ძირში დაბინავდა... კამბილევკის მარცხენა ნაპირზე,

¹ იქვე, გვ. 154.

² Güldenstädt J.-A. Reisen durch Rußland und im Kaukasischen Gebürge. SPb., 1, 1787, გვ. 149; Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794. 1, Leipzig, 1803, გვ. 375.

³ იგულისხმება მთიანი ინგუშეთის ფიაპის საზოგადოება.

⁴ იგულისხმება მთიანი ინგუშეთის ლალღას საზოგადოება (Паллҭайчән Кхәь-Кхәьли (ინგუშ.).

⁵ Güldenstädt J.-A. Reisen durch Rußland und im Kaukasischen Gebürge. გვ. 477.

უშუალოდ მთების სიახლოვეს, 200-მდე გვარი სახლობს... აქედან მოჩანს დიდი ინგუშეთის დაბლობი, რომელიც სამხრეთ-აღმოსავლეთით სიგრძით 6 ვერსს აჭარბებს, სიგანე კი 4 ვერსი აქვს. დასახლებათა უმრავლესობას დაბლობის ჩრდილოეთი მხარე უჭირავს – ნაწილობრივ მთის ფერდობზე და მდინარის სიახლოვეს. რამდენიმე გამორჩეული სოფელია აგრეთვე მდ. გერგეს დასავლეთით... ტარსკის ველზე, დასავლეთის მთების ძირში მდებარეობს სოფელი ვეპუი¹, აქედან მთების გავლით მიემართება გზა თერგისაკენ... ამ მდინარეზე (გერგე) უწინ ვეპუები ცხოვრობდნენ, მათი ნაწილი ჯერ კიდევ შემორჩა ამ უნაყოფო პატარა დაბლობს; აქვეა პატარა ეკლესიის ნანგრევებიც... აქ (ბალთასთან მდებარე ვაკეზე) ინგუშები თავიანთ საქონელს აძოვებენ². ამ მოკლე ამონარიდიდან ჩანს, რომ ფონ შტედერი ინგუშებს მიაკუთვნებს საკუთრივ ქისტებსაც და ვეპებსაც; ხოლო რადგანაც მისი მოგზაურობის დროს ვეპუები ქისტების შემადგენლობაში იყვნენ, თავის აღწერილობაში შტედერი კიდევ უფრო ფართო მნიშვნელობით ადასტურებს ინგუშებისა და ქისტების იგივეობას.

მკვლევარმა პ. ბუტკოვმა შეაგროვა და დაამუშავა 1722-1803 წლების კავკასიის ისტორიის მასალები, სადაც „ქისტების“ შესახებ წერს: „ინგუშში ხალხი, რომელიც ასევე ცნობილია „ქისტების“ ან „ქიმტების“ სახელით, ბინადრობს მდ. თერგსა და სუნჯას შორის...“³.

XIX საუკუნეში, როდესაც სათავე დაედო კავკასიის ეთნიკური შემადგენლობის მეცნიერულ აღწერილობას, რუსი მკვლევრები ქისტეთის ტერიტორიას და საკუთრივ ქისტების შემადგენლობასაც ამ ტერმინის ვიწრო მნიშვნელობით აღიქვამდნენ. მაგ., ს. ბრონევსკი წერს: „საკუთრივ ქისტები... სახლობენ თერგის მარჯვენა ნაპირზე, მაღალ მთებში, თავაურის ოსური თემის მოპირდაპირედ... მეტწილად კირქვოვან და აზბესტის ფიქალოვან მთებზე მდებარე მათი უნაყოფო მიწები, სადაც მოშინვლებული კლდეები ჭარბობენ, გადაჭიმულია ვლადიკავკაზის ციხიდან დარიალამდე, იქ, სადაც საქართველოს საზღვარი იწყება და შესაბამისად, ოცდაათ ვერსამდე აღწევს. მათი სოფლები ზაუროვო და ჯერახი ითვლება ორი სხვადასხვა საზოგადოების თავშეყრის ადგილად, რომელიც მათზე მიწერილ სოფლებთან ერთად 500-მდე კომლს ითვლის. ქისტების ეს ტომი ძალზე ღარიბად ცხოვრობს და არჩეული უხუცესების მიერ იმართება...“⁴ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმ დროისათვის ქისტების ძირითადი ნაწილი ფართოდ განსახლდა ბარში, ამიტომაც მათი რაოდენობა როგორც მთაში, ისე

¹ იგულისხმება მთიანი ინგუშეთის ფიაპის საზოგადოება.

² Ингушетия и Ингуши. I, М., 1999, გვ. 90.

³ Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 годы. СПб., 1829, გვ. 302.

⁴ Броневский С. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. ч. II, М., 1823, გვ. 167.

სხვა დანარჩენ ინგუშურ საზოგადოებებში, შემცირდა; გიულდენშტედტის ცნობებზე დაყრდნობით, ს. ბრონევსკი პირდაპირ აცხადებს, რომ „ქისტები საკუთარ თავს უწოდებენ „ქისტებს“, „ლალლას“, „ინგუშებს“ და მათ ერთმანეთის მაგიერ სანაცვლოდ იყენებს...“¹ მართლაც, მის მონოგრაფიაში ნაჩვენებია ერთი და იგივე ეთნოსის აღმნიშვნელი ამ სამი ეთნონიმის მჭიდრო კავშირი².

საყურადღებოა ს. ბრონევსკის ცნობა, რომ ზაუროვო – ქისტების სოფელია, მათ მიერვე დაარსებული, შესაბამისად, ვლადიკავკაზის ციხეც ქისტების მიწაზეა აგებული. ზაუროვოს ერთ-ერთი დამაარსებლები იყვნენ ციხესიმაგრის ტიპის სოფლის მკვიდრნი – ქისტი გუდანთოვები; რუსმა გენერალმა ტოლმაჩოვმა სწორედ მათ ციხე-დარბაზულ კომპლექსში – ზაურ-კოვში (ზაუროვო) ყოფნისას შეარჩია ადგილი სამომავლოდ ვლადიკავკაზის ციხის ასაგებად. გაზეთ „Терские ведомости“-ში (1911 წ.) ავტორმა, ფსევდონიმით „ბევრის მნახველი“, გამოაქვეყნა სტატია „ვლადიკავკაზის სანყისი“, რომელშიც საინტერესო ცნობები აქვს აღნიშნულ სასიმაგრო კომპლექსზე და თანამდევ ისტორიულ მოვლენებზე³.

კავკასიოლოგი ა. ვესელოვსკი თავის მონოგრაფიაში „რამდენიმე გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული ცნობა ძველ რუსეთზე იტალიელთა ნაამბობიდან“ (1869 წ.), წერს, რომ ქართველი მთიელები, კერძოდ, მოხვევები, „ქისტებად“ იხსენიებდნენ საკუთრივ ინგუშებს⁴. იგივე აღინიშნება თუშებისა და ხევსურების შემთხვევაშიც, რომელთა შორის ინგუშები ქისტის ან ქისტების სახელით არიან ცნობილნი⁵.

XVI საუკუნიდან მოყოლებული, საქართველოს სამხედრო გზაზე ქისტების დასახლებათა არსებობა დოკუმენტურად დადასტურებულია რუსულ საისტორიო წყაროებში; „...დარიალიდან ორი ვერსის დაშორებით, მდ. თერგის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს სოფ. გოლეთი...“⁶ მასში ქისტური ტომის – გოლეთის 30 კომლი ცხოვრობს, მის შუაგულში კი აღმართულია ქვის კოშკები მტრის თავდასხმებისას თავის შესაფარებლად⁷. მოგვი-

¹ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. Магас, 2008. გვ. 29, 41, 45.

² Броневский С. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. გვ. 153.

³ Терские ведомости. №71 от 31 марта 1911 г.

⁴ Веселовский А. Н. Несколько географических и этнографических сведений о древней России из рассказов итальянцев. გვ. 16.

⁵ Архив Института этнографии РАН. Фонд 8, д. 31, лл. 82, 85, 88.

⁶ იგულისხმება აული გელათე (ინგუშ. Гелатте; ქართ. გვილეთი). XIX ს. მეორე მესამე-დამდე ლარსის სამხრეთით მდებარე მინები აულ გვილეთამდე შედიოდა ინგუშეთის მთიანეთის გვილეთის საზოგადოებაში (ინგუშ. ГелатIexოი), სადაც ქისტური (ინგუშური) მოსახლეობა ჭარბობდა. 1830-იან წლებში რუსულმა სამხედრო-სამოქალაქო ადმინისტრაციამ გვილეთის მცხოვრებნი იძულებით აჰყარა და თერგის ოლქის სხვადასხვა სოფლებში გადაასახლა.

⁷ РГВИА. Ф. 482, оп. 1, д. 192, л. 289 об.

ნებით აქვეა დაფიქსირებული 70-კომლიანი „დიდი გვილეთი“, რომლის მცხოვრებნიც „გოლაების ტომიდან“ (ანუ ლალეების/ინგუშების) არიან¹. გაზეთში „Тифлиссские ведомости“ (1830 წ.) აღნიშნულია, რომ „დარიალიდან სამ ვერსში მდებარეობს ქისტებით დასახლებული სოფელი გულეთი“².

XX საუკუნეში კავკასიისა და ინგუშეთის მეცნიერ-მკვლევართა შორის, რომლებიც შეისწავლიდნენ ტერმინთა – „ქისტის“, „ქისტების“ და „ქისტეთის“ ევოლუციას, უნდა აღინიშნოს ნ. მარისა და ე. კრუპნოვის ნაშრომები. თავის ნაშრომში „კავკასიური ტომობრივი სახელწოდებები და მათი ადგილობრივი პარალელები“ (1922 წ.) ნ. მარს მოჰყავს მთელი რიგი მაგალითები, რომელთა თანახმად ეთნონიმი ქისტი ინგუშებისა და მათი მთის საზოგადოებების აღმნიშვნელი ქართული ტერმინია³.

ე. კრუპნოვის მიხედვით, ეთნონიმი „ქისტები“ კავკასიაში ჯერ კიდევ ადრე შუასაუკუნეებში იყო ცნობილი. თავის ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში „შუა საუკუნეების ინგუშეთი“ (1972 წ.) იგი წერს: „დიდ ინტერესს იწვევს შუა საუკუნეების ეთნონიმი „ქუსტები“ („ქისტები“), რომელიც პირდაპირ კავშირშია ინგუშეთის წინაპრებთან. მართალია, ვარაუდობენ, რომ ეთნონიმ „ქისტების“ ფესვები („ქიშტები“) შორეულ XIII საუკუნეში უნდა ვეძიოთ, მაგრამ სინამდვილეში ეს ტერმინი ამავე ფორმით („ქისტები“) უკვე ადრეულ შუა საუკუნეებშია ცნობილი“. ეთნონიმების – „ქისტისა“ და „ინგუშის“ გაანალიზებისას ე. კრუპნოვი ასკვნის, რომ „ჯერ კიდევ XVIII ს. ბოლოს ი. გიულდენშტედტი აიგივებდა ინგუშებს „ქისტებთან“. ეს კავშირი იკვეთება ინგუშეთის ისტორიის გამოჩენილი მკვლევრების სხვა ნაშრომებშიც: „მაგალითად, შტედერისა და პალასის მიხედვით, ერთი და იგივე ტომი იხსენიება ინგუშებად ან „ქისტებად“, ხოლო კლაპროტის მიხედვით – ინგუშები იგივე „ლალაა““.

ქართველ და რუს ავტორთა ცნობების განზოგადებისას, თავის ნაშრომში ე. კრუპნოვი მართებულად აღნიშნავს: „ქისტების უძველესი საცხოვრისი საკმაოდ ზუსტად განისაზღვრება: ეს არის მდ. არმ-ხის ხეობა – თერგის მარჯვენა შენაკადი ქ. ორჯონიკიძის სამხრეთით 22 კმ-ზე, რადგან ამ მდინარეს ქართულად ერქვა „ქისტეთის-წყალი“, ხოლო რუსულ წყაროებში მას კისტინკად“ მოიხსენიებდნენ“⁴.

ინგუშეთის ტერიტორიების მუდმივი შეკვეცის მიუხედავად, ქისტები კვლავაც სახლდებოდნენ მდ. თერგის ბარსა და დარიალის ხეობაში, სადაც ჯერ კიდევ 1811 წელს ტერიტორიაზე „ვლადიკავკასიდან საქართველოს საზღვრამდე“ განლაგებული იყო ინგუშური დასახლებები – იანდიევების,

¹ იქვე, л. 147 об.

² Тифлиссские ведомости. 1830, №23, 23 марта.

³ Марр Н. Я. Кавказские племенные названия и местные параллели. გვ. 33.

⁴ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия. გვ. 37

კაციევეების, ბატროვეების, თორშოვეების, ხუტიევეებისა და სხვ. სულ 13 სოფელი¹. პრაქტიკულად, ამ სოფლების მკვიდრი ყველა გვარის წარმომადგენელი ინგუშეთის ქისტური საზოგადოებიდან იყო გამოსული.

ეთნონიმ „ქისტეთთან“ დაკავშირებით იმთავითვე დიდი ინტერესი გამოიწვია ქართველი მკვლევრის, ა. შავხელიშვილის ვერსიამ, რომელმაც აღნიშნული ტერმინის წარმომავლობა ინგუშურ გამაგრებულ დასახლებას – ქიის დაუკავშირა; მის უკან, საქართველოს ხევისურების მეზობლად, მთებში მდებარეობს მალხისტის საზოგადოება; ავტორი წერს: „ქიისკენ მიმავალი ხევისური ამბობდა, რომ ის „ქიისტაში“ მიდის“². თუმცა, ამ მარტივმა ვერსიამ სათანადო მხარდაჭერა ვერ მოიპოვა კავკასიის ეთნოგრაფიულ მეცნიერებაში.

XIX ს-ში რუსების მიერ ქისტებით დასახლებული ტერიტორიების მიმართ რეგულარულად გამოყენებულმა ტოპონიმურმა „ართურმამ“ კატალიზატორივით იმოქმედა: ესა თუ ის ადგილობრივი (ღალღას) გეოგრაფიული სახელწოდება რუსული სამხედრო-სამოქალაქო ადმინისტრაციის მიერ შეგნებულად მახინჯდებოდა. ასე მაგალითად, XIX ს. ბოლოს და XX ს. დასაწყისში რუსულ წერილობით წყაროებში „ქისტეთის ხეობის“ ნაცვლად დამკვიდრდა „ჯერახის ხეობა“, საკუთრივ „ღალღას საზოგადოება“ („Кхаь-Кхаьле“ – ინგუშ.) დანაწევრდა და მის ერთ ნაწილს „ხამხის საზოგადოება“ ეწოდა. აღნიშნული პერიოდის ოფიციალურ რუსულ დოკუმენტებში „ქისტების საზოგადოება“ (ქართ. „ქისტეთი“) რუსულად „მეცხალის საზოგადოებად“ გადაკეთდა, რაც ძირშივე არასწორია, რადგან ასეთი დასახელების საზოგადოება ინგუშეთში არასდროს არსებობდა. სამწუხაროდ, ზოგიერთმა ავტორმა უღალატა ისტორიულ ობიექტურობას და თავიანთ ნაშრომებში რუსების მიერ დამახინჯებული ფორმით დამკვიდრებული ინგუშეთის გეოგრაფიულ-ტოპონიმიკური ტერმინების რეტრანსლირება მოახდინა³. პრაქტიკულად ყველა ავტორი, ვინც შეხებია ინგუშეთის ეროვნულ რელიგიას (ბ. დაღვატი, ე. კრუპნოვი და სხვ.)⁴, ადასტურებს, რომ ისლამის მიღებამდე ქისტეთის საზოგადოების სულიერი ცენტრად აღიარებული იყო ჩვენ მიერ ზემოთ ნახსენები ფალხანის დასახლება, რასაც მოწმობს XIX ს. ბოლოსა და XX ს. პირველი ნახევრის მთელ რიგ ავტორთა მასალები⁵.

¹ Осетины глазами русских и иностранных путешественников. М., 1911, გვ. 117.

² Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинским и чечено-ингушским народами. გვ. 39.

³ Сулейманов А. С. Топонимия Чечено-Ингушетии. 1-2, Грозный, 1978.

⁴ Далгат Б. Родовой быт и обычное право чеченцев и ингушей. Исследования и материалы 1892-1894 гг. М., 2008; Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия.

⁵ Крупнов Е. И. Средневековая Ингушетия; Ахриев Ч. „Ингушские праздники“. Сборник сведений о Кавказских горах. V. отд. III. Тфл., 1871. gv. 1-14; Далгат Б. Первобытная религия чеченцев и ингушей. М., 2004; Семенов А. П. Археологические и этнографические разыскания в горной Ингушетии и 1925-1832 годах. Назрань, 2010, გვ. 107.

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი XIII-XVIII საუკუნების ქართული, სომხური და რუსული დოკუმენტური წყაროების მონაცემთა ობიექტური შეჯამების შედეგად უნდა დავასკვნათ, რომ ეთნონიმები „ქისტი“ და „ქისტები“ უდავოდ ერთი და იგივე შესატყვისია საკუთრივ ინგუშთა ნაწილის – მდ. ქისტინკის (არმხის) ხეობის, მდინარეების – კამბილეევიკისა და ასას სათავეებში მცხოვრები მოსახლეობის აღსანიშნავად. „ქისტეთის“ ოლქი კი გეოგრაფიულად ლოკალიზდება თანამედროვე ინგუშეთის მთიან ნაწილში.

ეთნონიმ „ქისტისა“ და „ქისტეთის“ ევოლუცია XIX-XX სს-ების კავკასიოლოგიურ ლიტერატურაში ყველაზე ობიექტურად, მოკლე და ვრცელი ინტერპრეტაციებით, წარმოდგენილია ინგუში მეცნიერისა და პოლიტოლოგის, პროფესორ ი.მ. სამპიევის სტატიაში „ქისტები და ქისტეთი (მთიანი ინგუშეთის ქისტების საზოგადოება)“¹.

კავკასიის შესახებ არსებულ სამეცნიერო-ისტორიულ ლიტერატურაში საფუძვლიანად არის დადასტურებული, რომ ეთნონიმი „ქისტები“ ისტორიულ რეტროსპექტივაში გამოიყენება ამ სიტყვის ვინრო და ფართო მნიშვნელობით: ინგუშებთან გაიგივებული ეთნონიმი „ქისტები“ ფართო მნიშვნელობით დღემდე გამოიყენება ქართული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სკოლის წარმომადგენელთა ნაშრომებში.

სამწუხაროდ, უნდა ითქვას, რომ საღი აზრისა და ისტორიული რეალიების სანინაღმდეგოდ, ზოგიერთი თანამედროვე ავტორი დილეთანტურად მოღვაწეობს კავკასიის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მეცნიერების სფეროში და კვლავაც აგრძელებს ეთნონიმ „ქისტის“ და „ქისტების“ არასწორ ინტერპრეტაციას, დამახინჯებულად წარმოაჩენს ისტორიული ოლქის – „ქისტეთის“ გეოგრაფიულ ლოკალიზაციას და ამ გზით ცდილობს, სასურველი, რეალობად წარმოაჩინოს.

¹ Сборник научных статей Института социальных исследований Ингушского государственного университета. Назрань, 2019, гв. 165-176.

EVOLUTION OF HISTORIOGRAPHY OF THE TERMS KISTI, KISTS, KISTETI IN GEORGIAN AND ARMENIAN DOCUMENTARY SOURCES OF THE 13th-18th CENTURIES

Issa Almazov

Republic of Ingushetia, Russia

In the written sources of medieval Georgia and Armenia, historical and ethnographic literature of the 17th-18th centuries, describing the lands to the north of the central part of the Greater Caucasus range and the peoples inhabiting it, the ethnonym Kists is mentioned in various modifications: Kusti, kisy¹, kisi, kists. The origin, designation and localization of these ethnonyms was considered by many ethnographers and researchers of the North Caucasus of the 19th-20th centuries (Marr N.Ya., Veselovsky A.N., Patkanov K.P., Polievktov M., Bronevsky S., Butkov P.G., Shteder, Krupnov E.I., Robakidze A.I., Kharadze R.L., Shavkhelishvili A.I., Togoshvili G.D., etc.)¹.

The ethnonym Kisti is first mentioned of in the text of the Armenian Geography (Ashkharatsuytsa) by Anania Shirakatsi, where the people of Kusti (Kistk) are indicated among the peoples of Sarmatia². Phonetic resemblance of this name to the Georgian Kisti, as well as the place of the Kists in the Armenian Geography before the names Tskhavatians and Gudamakars make such comparisons plausible. If we recognize the legitimacy of such a comparison, then the time of the emergence of the term Kisti will be pushed back to a period no later than the 7th century, and even possibly earlier.

In Georgian sources up to the 13th century, there is no ethnonym Kisti. As indicated in the work of the Georgian scholar A.I. Shavkhelishvili³, Along with the inhabitants of the mountain societies of Ingushetia, Kisti is indicated in the Georgian chronicle of the 13th century, containing lists of the names of 77 peoples inhabiting the Caucasus, including the Kists (kishty). Perhaps this indicates a later (not earlier than the 13th-14th centuries) inclusion of the term Kisti, as well as some other names of ethnic groups, in the text of the Armenian Geography.

After the Georgian chronicle of the 13th century, the ethnonym Kisti appears in other Georgian sources of the 17th century, where they clearly identified three ethnic

¹ МАРР Н. Я. Кавказские племенные названия и местные параллели. Пг., 1922, р. 33; Веселовский А. Н. Несколько географических и этнографических сведений о древней России из рассказов итальянцев. Записки Русского Географического Общества (по отделению этнографии). 2, СПб., 1869, р. 16.

² Патканов К. П. Армянская география VII в. СПб., 1877, pp. 28, 30.

³ Шавхелишвили А. И. Из истории взаимоотношений между грузинским и чечено-ингушским народами. Грозный, 1963, р. 39.

groups: Ghalghai who lived at the of the Kistinka Gorge¹ [Kistetis-tskali (Georgian), Armkhi (Ing.)], residents of the upper part of the Jerakh Gorge and the population of the upper reaches of the Chanty-Argun river (society of Maista and Malkhista). It is noteworthy that, according to the authoritative opinion of Caucasiologist A.I. Genko „In the second half of the 19th century in the language of the Maistians and Malchistians more Ingush than Chechen words and features were found“². The inhabitants of these regions bordering on Georgia were well known to both Georgians and Russians, since here in the 16th -17th centuries passed some of the ambassadorial routes from the Terek River to Georgia.

In Georgian and Russian documentary sources of the 17th century, the ethnonyms Kisti and Kists are often mentioned along with the Ingush. Thus, in the 1635 letter of the Kakhetian king Teimuraz, written in Greek (Κήστρηδής) and sent with the first Georgian embassy headed by Metropolitan Nikifor to the Russian Tsar Mikhail Romanov, it is said: „And here, near the Karakalkans, between the Circassian Mirzas, there are the Kists and Osi and many other peoples“. In Caucasian studies it is known that the ethnonym Kalkans is a Russian transformation of the ethnonym Galgai (Галгаи, Ing.), and Osi is identified by the researchers of the Caucasus with the modern Ossetians³.

The Russian embassy to Georgia, which took place in response in 1637, headed by Prince F. Volkonsky and scribe A. Khvatov, due to the termination of political relations between the Kakhetian king Teimuraz and the Aragvi Eristav, was forced to change the route to Georgia. Instead of the previously known road along the Darial Gorge to the Land of Sons, the Russian ambassadors turned from the Mundar taverns, located at the very beginning of the Darial Gorge, into one of the right side gorges of the Terek – the gorge of the Armkhi River (in Georgian Kistetis-tskali) the right tributary of the Terek, from where the historical path to Kakheti passed through Khevsureti and Tusheti. The Reporting list of the Russian embassy (1637) informs about their meeting with the envoys of King Teimuraz in Kistekh, i.e. in the area inhabited by Kists. The text of the reporting list does not explicitly name Kists. However, a detailed analysis of the described route of the Russian embassy along the gorge „through the taverns of the mountain holders“ contains ethnographic details

¹ The right tributary of the Terek River, to the south of Lars. The Ingush name of the Kistinka River is Oahkari-khiy. The Kistinka gorge is called Оахкари-чЮдж (Ing.). The area of land from Lars to the south was part of the medieval mountainous Gvileti community (Гелатехой, Гелате (Ing.); Gvileti (Georgian), with a predominantly Ingush population

² Генко А. Н. Из культурного прошлого ингушей. Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее Академии наук СССР. V, Л., 1930, p. 683.

³ Полиевктос М. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. Тфл., 1935, стр. 118; Кушева Е. Н. Народы Северного Кавказа и их связи с Россией. Вторая половина XVI – 30-е гг. XVII в. М., 1963, p. 67.

confirming that their path passed precisely through the mountainous Ingushetia „And those taverns are on both sides of that stream. There in the mountains they have stone yards. And men walk in Circassian style, and women wear [hats] on their heads half an arshin up like horns“. If we take into account the important information of the Russian article list about the female headdress horns up, it becomes obvious that in this case there is a description of the unique ancient Ingush female headdress kurkhars (Ing.), recorded by archaeologists at many Ingush crypts of the 15th -18th centuries... near the mountain castles Metskhal, Erzi, Gorak, Falkhan, Egikal, Targim¹.

The ethnonym Kisti and Kists are often mentioned in official Georgian documents of the 18th century along with the inhabitants of other mountain communities of Ingushetia. So, in his study the Georgian scholar G.D. Togoshvili cites the 1754 documentary source, narrating the attack of the detachments of Dagestan feudal lords on Kartli and Kakheti, which required the Georgian kings Teimuraz and Irakli II to mobilize not only all the military forces of Georgia, but also appeal for support to the allied North Caucasian highlanders. The detachments of the mountaineers who came to help the Georgians consisted of „Circassians, Jikhs (Dzheirakhovtsy, Dzheirakh-Ioy (Ing.)and Kishts². Here, we should also mention the 1786 certificate of honor, given by the king of Karli-Kakheti Irakli II, to Kist Balduk Chichishvili for his services to Georgia³.

The content of another letter of King Irakli II dated 1791 is of great interest in terms of political and military contacts that existed in the past between Georgia and the Ingush people. The text of the document reads as follows: „Give our regards to Gabriel Kazibegishvili. We are grateful to you for doing your best in our service... Notify everyone right now to whom we have written letters and prepare them: Tagau-rians, Angushtians, Kists, and Gligvs...“⁴ It is notable that the 18th century author when mentioning the Kists, again places them directly between the Angushtians (the inhabitants of the village of Angusht located in the upper reaches of the Kambileevka River [western Ingushetia]) and the Ghligvs (Galgai society of Ingushetia).

The eminent Georgian historian and geographer of the 18th century, Prince Vakhushti Bagrationi, also calls the inhabitants of the Armkhi – the Kists. In his Geography of Georgia, written in 1745, he locates the country of Kisteti above Jariekha

¹ РГАДА. Фонд «Грузинские дела». 3, лл. 302-303, копия XVII в.; Полиевктов М. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1615-1640 гг. р. 251; Семенов Л. П. Склеп с фресками в ингушском селении Эгикал. Известия Чечено-Ингушского НИИ, II, вып. 1, История, Грозный, 1960, р. 49.

² Тогошвили Г. Д. Из истории грузино-вейнахских политических взаимоотношений во второй половине XVIII века. Известия Чечено-Ингушского НИИ, 1964, V, выпуск 1, р. 152.

³ Ibid, p. 153.

⁴ Ibid, p. 154.

(the Jerakh Gorge of mountainous Ingushetia) on the same river Armkhi¹. And, referring to the Kists when describing the peoples adjacent to Georgia, he calls the Galgai aul of Angushte by the name of Angusti².

Thus, summing up the objective conclusions from the above Georgian primary documentary sources of the 17th – 18th centuries, the ethnonyms – Kisti and Kists both undoubtedly denote the part of the Ingush people actually, the inhabitants of the Kistinka (Armkhi) gorge, the upper reaches of the Kambileevka and Assa rivers. The Kisteti region is geographically located in the mountainous part of contemporary Ingushetia.

The evolution of the terms Kisti and Kisteti in the Caucasian historiography of the 19th – 20th centuries (Russian and European authors) is most objectively revealed in broad and narrow interpretations, in an article of the Ingush scholar and political scientist, Professor I.M.Sampiev. Kists and Kistetia (Kist community of mountain Ingushetia)³.

Contrary to common sense and ignoring historical realities, some modern authors continue to distort and misinterpret the ethnonyms Kisti and Kists, the geographical localization of the historical Kisteti, attempting to give out desirable for valid.

¹ Вахушти. География. Записки Кавказского отдела Русского Географического общества, 1904, XXIV, вып. 5, р. 78.

² Кавказский горец. 1924, №1, Прага, pp. 49-50.

³ Сборник научных статей Института социальных исследований Ингушского государственного университета. Назрань, 2019. pp. 165-176.

პირველი მსოფლიო ომი, კავკასიის ფრონტი და საქართველო

ენდრიუ ენდერსონი

კანადა

დღეისათვის ცოტამ თუ იცის, რომ 1914-1918 წლების დიდი ომის ნახევრად მივიწყებულმა კავკასიურმა თეატრმა გადამწყვეტი როლი ითამაშა სამხრეთ კავკასიის სამი თანამედროვე ერის ჩამოყალიბებაში, და განსაკუთრებით, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენაში. შესაბამისად, ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, ამ სტატიის ძირითადი მიზანია ისტორიკოსებსა და პოლიტოლოგებს მიაწოდოს ცნობები იმის შესახებ, თუ რა გავლენა ჰქონდა პირველ მსოფლიო ომთან დაკავშირებულ სამხედრო და პოლიტიკურ მოვლენებს იმ დიდ ცვლილებებთან, რომელიც რეგიონის პოლიტიკურმა რუკამ მე-20 საუკუნეში განიცადა.

1914-1918 წლებში სამხრეთ კავკასია პირველი მსოფლიო ომის ახლო აღმოსავლეთის თეატრის ნაწილი გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ უმნიშვნელოვანესი ბრძოლები ევროპაში მიმდინარეობდა, სამხრეთ კავკასიის კამპანიას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თურქეთის, რუსეთისა და დიდი ბრიტანეთისთვის. ჯერ კიდევ ომის გაჩაღებამდე წლებით ადრე რამდენიმე სახემწიფოს აღნიშნულ რეგიონთან დაკავშირებით ურთიერთსაპირისპირო ამბიციები ჰქონდა.

იტიჰადიზმის (ერთიანობისა და პროგრესის პარტია) პანისლამური და პანთურქული იდეებით გაჟღენთილი „ახალგაზრდა თურქების“ ლიდერები საკუთარი პოლიტიკის აღმოსავლეთისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით გავრცელებას გეგმავდნენ. მათ მიზანს კიდევ უფრო დიდი იმპერიის შექმნა წარმოადგენდა, რომელიც თურქულ ენაზე მოლაპარაკე ყველა ერსა და არაერთ არათურქული წარმოშობის ხალხს გააერთიანებდა. ამ იმპერიაში რუსეთის მიერ კონტროლირებადი კავკასიის, ყირიმის, ცენტრალური აზიისა და თათრებით დასახლებული ვოლგა-ურალის რეგიონის გარდა უნდა შესულიყო ირანიც, ავღანეთიც, ბრიტანული ოსტინდოეთის მუსლიმებით დასახლებული ტერიტორიებიცა და დასავლეთ ჩინეთიც.

რაც შეეხება რუსეთს, მის ინტერესს ხმელთაშუა ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება წარმოადგენდა, რისთვისაც ან კონსტანტინოპოლთან ერთად სრუტეების (ბოსფორი და დარდანელი) ანექსია უნდა განეხორციელებინა, ანდა თურქეთის მიერ კონტროლირებადი დასავლეთ სომხეთისა და აღმოსავლეთ ანატოლიის ქრისტიან სომეხთა დაცვა უნდა მოემიზებებინა და კავკასიასა და კილიკიის სანაპიროს შორის დიდი სახმელეთო კორიდორი ჩაეგდო ხელში.

აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში რუსეთის მზარდი ამბიციები, ერთი მხრივ, აფიქრებდა ბრიტანეთის ხელისუფლებას, თუმცა, მეორე მხრივ, მას ხელს აძლევდა თურქეთის იმპერიის დაშლა, რომელიც სულ უფრო მეტად ექცეოდა გერმანიის გავლენის ქვეშ. თურქეთის დაშლა რუსეთის მხარდაჭერის გარეშე ძნელად თუ მოხერხდებოდა. შესაბამისად, ბრიტანეთს უნდა გაეთვალისწინებინა ისიც, რომ ამგვარი მხარდაჭერის მისაღებად გარკვეულ დათმობებზე მოუწევდა წასვლა. სინამდვილეში, დიდ ბრიტანეთს ერჩივნა კონსტანტინოპოლის თავზე აფრიალებული რუსული დროშა ენახა, ვიდრე გერმანული სამხედრო-საზღვაო ბაზები აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში.

1914 წლის 9 აგვისტოს თურქეთმა განახორციელა შეტევა რუსეთზე, რასაც შეტაკებების სერია მოჰყვა, ხოლო 1914 წლის 2 ნოემბერს რუსეთმა თურქეთს ომი გამოუცხადა და კავკასიაც ბრძოლის ველად გადაიქცა.

1915 წლის გაზაფხულსა და 1916 წლის შემოდგომას შორის ოცთვიან პერიოდში რუსული ჯარები დასავლეთ სომხეთში, ლაზეთსა და ჩრდილოეთ ირანში შეიჭრნენ და ვრცელი ტერიტორიები დაიპყრეს. ამავდროულად, ბრიტანული და ფრანგული ჯარები ნელ-ნელა იგდებდნენ ხელთ ოსმალთა არაბულ სამფლობელოებს მესოპოტამიასა და პალესტინაში. 1916 წლის მინურულს რუსეთის გენერალურმა შტაბმა კონსტანტინოპოლის აღების რამდენიმე გეგმაც კი შეიმუშავა. ერთ-ერთი გეგმის მიხედვით, რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ძალები ბოსფორის სრუტეში ხმელეთზე უნდა გადაესხათ, ხოლო ბრიტანეთის სამეფო ფლოტს შეტევა უნდა განეხორციელებინა დარდანელის სრუტეში.

1916 წლის თებერვალ-მარტში აღმოსავლეთ თურქეთში რუსეთის ტრიუმფის ფონზე, ბრიტანეთს, საფრანგეთსა და რუსეთს შორის ჯერ კიდევ 1915 წლის აპრილის შუა რიცხვებში დაწყებული მოლაპარაკებები, რომელსაც მომავალში ოსმალეთის იმპერიის გადანაწილების საკითხი უნდა გადაეწყვიტა, 1916 წლის 16 მაისს საიდუმლო ხელშეკრულებაზე ხელის მოწერით დასრულდა.

საიქს-პიკოს შეთანხმების სახელით ცნობილ ხელშეკრულებაში, რომელსაც ზოგჯერ საზანოვ-საიქს-პიკოს შეთანხმებადაც მოხსენიებენ, 1916 წლის 31 მარტიდან 1 სექტემბრამდე რუსულ და ბრიტანულ მხარეებს შორის წარმოებული მოლაპარაკებების შედეგად შესული ცვლილებების ძალით, აღიარებულ იქნა რუსეთის უფლებები შავი ზღვის სრუტეებზე. მასვე მიეკუთვნა არამხოლოდ ერზურუმის, ბითლისისა და ვანის ვილაიეთები, არამედ ტრაპიზონის ვილაიეთის ნახევარი და ულ-აზიზისა და დიარბექირის ნაწილებიც. საფრანგეთს უნდა დარჩენოდა სივასის ვილაიეთის ნახევარი, ულ-აზიზისა და დიარბექირის ნაწილი, ასევე მთელი კილიკია და ლიბანი. გარდა ამისა, საფრანგეთს მნიშვნელოვანი გავლენა ექნებო-

და სირიასა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიაზე. საიქს-პიკოს შეთანხმების ხელმოწერამდე, ბრიტანელი და რუსი მოხელეები რეგიონში სომხეთის ავტონომიის სხვადასხვა ფორმას დიპლომატიური მიმონერის ფორმატში, განიხილავდნენ, ხოლო საქართველოსთვის ავტონომიის რაიმე ფორმით მინიჭების საკითხი არც კი დამდგარა დღის წესრიგში. შესაბამისად, 1917 წლისთვის შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე, სავსებით რეალისტურად გამოიყურებოდა სომხური მიწების ძირითადი ნაწილისა და ჯერ კიდევ ოტომანთა დაქვემდებარებაში მყოფი ისტორიული ქართული მიწების, რუსეთის საიმპერატორო გვირგვინის ქვეშ გაერთიანების საკითხიც.

კავკასიის ფრონტზე წარმოებული ძირითადი სამხედრო ოპერაციებისა და მათ გარშემო განვითარებული პოლიტიკური ინტრიგების მოკლე მიმოხილვისას, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სამხრეთ კავკასიის ეთნიკურად მრავალფეროვანი რეგიონის მოსახლეობას ომის მიმართ საკმაოდ არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება ჰქონდა.

განსხვავებით სამხრეთკავკასიელი სომხებისგან, რომლებსაც ოტომანთა შემოსევის შიშის გარდა დასავლელი (დასავლეთ სომხეთი) ძმების ემანსიპაციისა და რუსული გვირგვინის ქვეშ ყველა ისტორიული სომხური მიწის თავმოყრის ფიქრი აერთიანებდათ, ქართველებს ერთ აზრზე შეჯერება ვერ მოეხერხებინათ. სამაგიეროდ, ერთსულოვანი იყვნენ კავკასიელ თათრებად ცნობილი აზერბაიჯანელი თურქებიც – მათი უმეტესობა ოსმალეთის იმპერიასა და „ახალგაზრდა თურქების“ იტიჰადურ იდეებს თანაუგრძნობდა.

ქართველ თავადაზნაურთა მნიშვნელოვანი ნაწილი რუსეთის იმპერიის ჯარსა და სამოქალაქო ადმინისტრაციაში მსახურობდა. მათი უმეტესობა თანაუგრძნობდა და შეგნებულად ემსახურობდა ტახტს. ნელ-ნელა ჩნდებოდნენ საშუალო კლასის ისეთი წარმომადგენლებიც, ვისაც განათლება რუსეთსა თუ პოლონეთში მიეღო და მაქრსიზმის დიდ გავლენას განიცდიდა. აქედან გამომდინარე, მსოფლიო ომის დასაწყისისთვის ქართველთაგან ზოგიერთი (ბოლშევიკები) აშკრად გამოხატვდა ანტიიმპერიალისტურ გრძნობებს, ხოლო ზოგი (მენშევიკები) ეროვნული შეხედულებების ერთგული რჩებოდა. გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ სხვადასხვა პოლიტიკური შეხედულებების მქონე განათლებული ქართველები თანხმდებოდნენ შემდეგზე: პირველი მსოფლიო ომი საქართველოს ომი არ იყო და ქართველი ხალხი მხოლოდ მცირედით თუ ისარგებლებდა, მიუხედავად იმისა, თუ რომელი მხარე მოიპოვებდა საბოლოოდ გამარჯვებას. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართველი გლეხები, როგორც ქრისტიანები, მეტწილად ზურგს უმაგრებდნენ მოკავშირეებს და მუსლიმური ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მხარს უჭერდნენ რუსეთს, თუმცა იყო ქართველთა ორი, შედარებით მცირერიცხოვანი დაჯგუფებაც, რომლებიც დაუფარა-

ვად აქცევდნენ ზურგს რუსეთს და მის მტრებს ედგნენ გვერდში. პირველი ასეთი დაჯგუფება აერთიანებდა ბათუმში მცხოვრებ აჭარელ მუსლიმებს. ოტომან ემისართა ჯიჰადისკენ მონოდებებს აყოლილმა აჭარლებმა, რომლებიც ბათუმის სამხრეთით ცხოვრობდნენ, ომის დასაწყისში პროთურქული ამბოხება წამოიწყეს და სამხრეთ კავკასიაში შემოჭრილ თურქულ სამხედრო ძალებსაც ეხმარებოდნენ. რუსეთის საიმპერატორო ტახტისადმი არალოიალურად განწყობილ ქართველთა მეორე ჯგუფში უკიდურესად ნაციონალისტური განწყობის ადამიანები შედიოდნენ, რომელთა უმეტესობას განათლება გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთში მიეღო. ისინი მხარს უჭერდნენ გერმანიის იმპერიას, როგორც მონინავე სახელმწიფოს, რომელსაც რუსეთი განვითარებაში ჩამორჩებოდა.

1917 წლის დასაწყისში რეგიონში ვითარება რადიკალურად შეიცვალა, რასაც დაშლის პირას მისულ რუსეთის იმპერიაში დიდი არეულობა მოჰყვა. 1917 წლის მარტში იმპერია დაიშალა, მონარქია გაუქმდა და ქვეყანამ თავი რესპუბლიკად გამოაცხადა. კავკასიის ფრონტი სტაგნაციის ფაზაში შევიდა. გარდა ამისა, 1917 წლის მარტსა და 1918 წლის თებერვალს შორის დროის მონაკვეთში რუსეთის ყოფილ სამფლობელოებში, მათ შორის კავკასიაში, აღმოსავლეთ თურქეთსა და ჩრდილოეთ სპარსეთში სწრაფად ირეოდა მდგომარეობა. პეტროგრადის 1917 წლის ნოემბრის გადატრიალება რეგიონში კიდევ უფრო დიდი პოლიტიკური არეულობის ნიშანი იყო, ხოლო ბოლშევიკებსა და ცენტრალურ სახელმწიფოებს შორის დადებული ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი საბოლოო დარტყმა გამოდგა კავკასიის ფრონტისთვის.

1918 წლის 2 თებერვალს ოსმალეთის არმიამ მასიური იერიში მიიტანა კავკასიის დაშლილ ფრონტზე, რომელიც უკვე მიეტოვებინათ რუსულ ჯარებს. აქეთ-იქით გაფანტული და ცუდად ორგანიზებული ქართული და სომხური შენაერთების დამარცხების შემდეგ, ოსმალებმა სწრაფად დაიბრუნეს 1915-1917 წლებში რუსეთის იმპერიის მიერ წართმეული მთელი ტერიტორია, შეიჭრნენ კავკასიაში რუსეთის ყოფილ სამფლობელოებში და დაიპყრეს ისტორიული სომხური და ქართული მიწები.

1918 წელს სამხრეთ კავკასიაში ოსმალთა შეჭრამ რუსეთის სამფლობელოების დაქუცმაცება და რეგიონის რუსეთიდან გამოყოფა გამოიწვია. 1918 წლის აპრილში შეიქმნა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა, თუმცა 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადებით ისიც დაიშალა. მომდევნო ორ დღეში დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს აზერბაიჯანმა და სომხეთმა.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებას გერმანიასთან ფოთის ხელშეკრულებისა (28 მაისი, 1918) და ოსმალეთთან ბათუმის ხელშეკ-

რულების (4 ივნისი, 1918) დადება მოჰყვა. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე შეთანხმების თანახმად, საქართველო კარგავდა ზოგიერთ ისტორიულ ტერიტორიას და საბოლოოდ ვერ აჩერებდა საომარ მოქმედებებს, ეს დოკუმენტები წარმოადგენდა საქართველოს დამოუკიდებლობისა და სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საფუძველს და მიანიშნებდა იმაზე, რომ საქართველოს, სულ მცირე, წამყვანი სახელმწიფოები აღიარებდნენ.

1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსის დროებითი ზავის დადებით აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისთვის დასრულდა პირველი მსოფლიო ომი და დაიწყო აღდგენილი ქართული სახელმწიფოს შენების არცთუ ხანმოკლე, ოცდაექვსთვიანი პერიოდი, რომელიც 1921 წლის 26 იანვარს პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე მოკავშირეთა მიერ საქართველოს დეიურე ცნობით დაგვირგვინდა.

THE CAUCASUS FRONT OF WORLD WAR I: IMPLICATIONS FOR GEORGIA

Andrew Andersen

Canada

As of today, it is not exactly the common knowledge that semi-forgotten Caucasus theater of the Great War of 1914-1918 played a crucial role in the formation of the three modern nations of the South Caucasus and, specifically, in the restoration of Georgian statehood. Accordingly, in view of the above, the major goal of this paper is to familiarize fellow historians and political scientists with the influence of both military and political events of World War I on the process of major re-drawing of the political map of the region that happened in the 20th century.

In 1914-1918 the South Caucasus became part of the Middle Eastern theatre of the First World War. Although the most decisive battles were fought in Europe, the South Caucasus campaign was quite important for Turkey, Russia and Great Britain. Several years prior to the outburst of the war, a few powers had conflicting ambitions in the area.

Young Turk leadership of Turkey strongly influenced by Pan-Turk and Pan-Islamic ideas of Ittihadism, were planning to expand their political influence to the East and North-East of their borders. Their goal was the creation of a greater empire that would unite all the Turkish-speaking peoples together with a number of non-Turkish ones. The projected empire was to include Russia-controlled Caucasus, Crimea, Central Asia and the Tatar-inhabited Volga-Urals area, as well as Iran, Afghanistan and the Muslim-inhabited areas of British East India and Western China.

Russia, in turn, was interested in gaining access to the Mediterranean Sea by annexing the Straits (Bosporus and the Dardanelles) together with Constantinople, or by gaining a wide land bridge from the Caucasus to Cilician coast under the pretext of protecting the Christian Armenians of Turkish Armenia and Eastern Anatolia.

Being concerned about growing Russian ambitions in the Eastern Mediterranean, the British government was at the same time interested in disintegration of the Turkish Empire that was falling more and more under German control. However, the destruction of Turkey was hardly possible without Russian support which could only be gained in return for some concessions. In fact, Great Britain would rather see the Russian flag flying over Constantinople than German naval bases in the Eastern Mediterranean.

On August 9, 1914, Ottoman Turkey launched an attack on Russia. After a series of skirmishes, Russia declared war on Turkey on November 2, 1914, and the Caucasus became a battleground.

Within the twenty-month period between the spring of 1915 and the fall of 1916, the Russian armies advanced into Turkish Armenia, Lazistan and Northern Iran, conquering vast territories. At the same time, British and French forces were slowly taking over the Ottoman Arab possessions in Mesopotamia and Palestine. At the end of 1916, the Russian General Staff went so far as to prepare several plans for the conquest of Constantinople. This included landing in the Bosphorus in coordination with possible attack of the British Royal Navy on the Dardanelles.

In the light of Russian military triumph in Eastern Turkey in February-March of 1916, the negotiations between Britain, France and Russia regarding the future partition of the Ottoman Empire that had started as early as in mid-April 1915, ended up with the signing of a secret convention on May 16, 1916.

That convention known nowadays as the Sykes-Picot Agreement (sometimes referred to as the Sazonov-Sykes-Picot Agreement), after being modified as a result of a series of Russian-British talks between March 31 and September 1, 1916, confirmed Russia's claims for the Black Sea Straits and assigned to her not only the vilayets of Erzurum, Bitlis and Van but also half of the vilayet of Trebizond and parts of Ul-Aziz and Diyarbekir. France was to gain half of the vilayet of Sivas, the remaining parts of Ul-Aziz and Diyarbekir, as well as the whole of Cilicia and Lebanon. France was also to obtain a considerable sphere of influence in Syria and northern Mesopotamia. During the diplomatic exchanges preceding the signing of the Sykes-Picot Agreement, both British and Russian officials discussed various forms of Armenian autonomy in the region. The issue of any potential Georgian autonomy was not addressed at all. As a result, in the spring of 1917 it seemed quite realistic that the majority of Armenian core lands as well as the historical Georgian lands that were still under Ottoman control, would be united under the Russian imperial crown.

While providing a brief coverage of major military operations at the Caucasus front and political intrigues around it, it would be important to mention that the public opinion regarding the war in ethnically fractured regions of the South Caucasus happened to be quite diverse.

Unlike the Armenians of the South Caucasus who were mobilized by the fear of the Ottoman invasion, and also by the possibility of emancipation of their West-Armenian brethren as well as the unification of all historic Armenian lands under the Russian Crown and unlike the Azeri Turks (also known there as the Caucasian Tatars), most of them were sympathetic with the Ottoman Empire and Ittihadist ideas of Young Turks, the Georgians' attitude towards the war was mixed and fractured.

A considerable part of Georgian gentry served in Russian Imperial army and civil administration. Most of those people were loyal and conscious „servants of the throne“. Another group of gentry together with slowly growing Russian- and Polish-educated middle-class was strongly influenced by Marxism. Accordingly, when

the world war broke out, some of those Georgians clearly expressed anti-imperialist sentiments (the Bolsheviks) while others kept their national loyalties (the Mensheviks). It would hardly be an exaggeration to say that Georgian educated classes of various political views agreed in their belief that World War I was not a Georgian war and that Georgian people could gain very little from victory by either side. At the same time, most Georgian peasants, as Christians, formally backed the Allies and supported the Russian Empire in their fight against Muslim Ottoman Turkey. On the other hand, there were two relatively small groups of Georgians who demonstrated open disloyalty to the Russian Empire and sided with her foes. The first group included Muslim Ajaris who inhabited the territory of Batum. Following the call to Jihad forwarded to them by Ottoman emissaries, the Ajaris of Southern communities of Batum territory launched a pro-Turkish uprising at the very beginning of the war and assisted the Ottoman army in her invasion of the South Caucasus. Another group of Georgians disloyal to the Russian crown consisted of some extreme nationalists most of them educated in Germany and Austria-Hungary, who backed the German Empire as an advanced European nation in contrast to less developed Russia.

The situation in the region changed drastically in early 1917 which saw major upheaval in the disintegrating Russian Empire. In March, 1917, the empire collapsed, the monarchy was abolished and the country proclaimed itself a republic. At that moment the Caucasus front entered a stage of stagnation. At the same time, the period between March 1917 and February 1918, was marked by the rapid spread of chaos all over the former Russian possession including the Caucasus and Russian-occupied territories in Eastern Turkey and Northern Persia. In November 1917, the Bolshevik coup in Petrograd signalled another major political upheaval in the region, and the Treaty of Brest-Litovsk between the Bolsheviks and Central Powers hit the final and terminal blow to the Caucasus front.

On February 2, 1918 the Ottoman Turkish forces launched massive offensive at the disintegrated Caucasus front that had been abandoned by the Russian armies. Having defeated scattered and poorly organized Georgian and Armenian units, the Ottoman armies quickly recovered all the territory previously lost to Imperial Russia in 1915-1917 and invaded the former Russian possessions in the Caucasus conquering historical Armenian and Georgian lands.

The Ottoman invasion of the South Caucasus of 1918, caused the disintegration of Russian possessions in the Caucasus and the secession of the Region from Russia. The end of April 1918 saw the proclamation of independent Transcaucasian Democratic Federative Republic which, in turn, fell apart on May 26, 1918, when Georgia declared independence, followed by Azerbaijan and Armenia who also declared their independence within the next two days.

The declaration of Georgian independence was followed by the signing of the Agreement of Poti with Germany (May 28, 1918) and the Treaty of Batum with the Ottoman Turkey (June 4, 1918). Although both the above-mentioned international treaties confirmed the loss of some historical territories by Georgia and did not completely stop the hostilities, they, nevertheless, laid foundation for the restoration of independent Georgian statehood and signalled the recognition of Georgia at least by the Central Powers.

The Armistice of Mudros signed on October 30, 1918, ended World War I in the East Mediterranean and opened the 26 months long period of the buildup of restored Georgian state, which culminated with the de-jure recognition of Georgia by the Allied Powers on January 26, 1921 at the Paris Peace Conference.

ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციები, ნომადური სამყარო და კავკასიის კლდეკარები

ვალერიან ვაშაკიძე,
როლანდ თოფჩიშვილი
საქართველო

უძველესი აღმოსავლური ცივილიზაციებისა და ევრაზიის ნომადების მრავალათასწლოვან ურთიერთობათა ისტორიაში სრულიად განსაკუთრებულია დიდი კავკასიონის როლი. კასპიისა და შავ ზღვებს შორის 1.500 კილომეტრზე გადაჭიმული ეს მთაგრეხილი, იყო მძლავრი ბუნებრივი ზღუდე, რომელიც მისგან სამხრეთით მდებარე განვითარებულ ქვეყნებს მომთაბარეთა განუწყვეტელი თარეშისაგან იცავდა. კაცობრიობისათვის კავკასიონის ესოდენ დიდი მნიშვნელობა ჯერ კიდევ ორი ათასი წლის წინ გაიუს პლინიუს სეკუნდუსმა (23-79 წწ.) შეაფასა. „ბუნების ისტორიაში“ (VI, 30) ნათქვამია: „კავკასიის კარები... არის ბუნების უზარმაზარი ქმნილება, რომელიც მათა უეცარი გათიშვის შედეგად არის წარმოქმნილი და სადაც გასასვლელი ჩახერგილია შერკინული მორებით..., რომელიც აღმართულია ურიცხვი ტომებისათვის გზის გადასაღობად... ამ კარებით ქვეყანა ნაწილებად არის გაყოფილი“¹. მოყვანილი ამონარიდი ერთმნიშვნელოვნად მიანიშნებს, რომ რომაელი ავტორისათვის ქვეყნის (სამყაროს) ორად გაყოფას მარტო გეოგრაფიული კი არა, კულტურულ-მენტალური საფუძველიც აქვს. იმავე თხზულებაში (VI, 40) პლინიუს უფროსი აღნიშნავს, რომ შეცდომით „კასპიის კარიბჭეს“ აიგივებენ „იბერიის კარიბჭესთან“, რომელსაც, როგორც ვთქვით, კავკასიის კარიბჭე ეწოდება“². ამდენად, სრულიად ცხადია, რომ პლინიუსისეული „კავკასიის კარი“ შეესაბამება „იბერიის კარს“, ანუ დღევანდელ დარიალს, რაც უტყუარი მტკიცებულებაა იმისა, რომ ხსენებული დიდი სტრატეგიული დანიშნულების კლდეკარი უყოყმანოდ ქართლის, ანტიკური წყაროების იბერიის, სამეფოს შემადგენლობაში მოიაზრებოდა. კავკასიის მთავარ გადასასვლელს და ჩრდილოეთით მცხოვრებ ნომადებს ყურადღება სტრაბონმაც (ძვ. წ. I ს. – ახ. წ. I ს.) მიაქცია: „ჩრდილოეთით მცხოვრები მომთაბარეების მხრიდან არის დაახლოებით სამდღიანი ძნელი აღმართი, ხოლო ამის შემდეგ – საცალფეხო გზა მდინარე არაგოსის ვიწრო ხეობაში, რომლის გავლასაც ეულად მავალი დაახლოებით ოთხ დღეს ანდომებს. ამ გზის ბოლო ძნელად ასაღები კედლით არის გამაგრებული“³.

¹ გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი (უფროსი). ბუნების ისტორია. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 502.

² იქვე, გვ. 505.

³ სტრაბონი. გეოგრაფია. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 225.

საინტერესოა, რომ სახელწოდება „კასპიის კარი“ სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში სხვადასხვა გადასასვლელს უკავშირდებოდა. ეს ტერმინი (და მასთან ერთად რკინის კარის ცნება) თავდაპირველად დასავლეთ ირანში, სიდარის ხეობაში (ფირუზ-კუხი) მდებარე უღელტეხილს აღნიშნავდა, სადაც ალექსანდრე დიდის ლაშქარმა გაიარა; ახალი ნელთალრიცხვის პირველ საუკუნეებში ის უკვე „კავკასიის კარს“ შეესაბამება, ხოლო გვიან ეს ტოპონიმი კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირზე არსებულ დარუზანდის კარს (დერბენდს) დაუმკვიდრდა¹.

„კავკასიის კარი“ ანუ „იბერიის კარი“ იგულისხმება მარკუს ანაეუს ლუკანუსის (39-65 წწ.) „კასპიის კლიტეებში“ („კასპიის ურდულეებში“), რომელიც დამონშებულია მის თხზულებაში „ფარსალია“ ანუ „სამოქალაქო ომი“ (VIII, 218-224). აქ მოყვანილია პომპეუსის სიტყვები: „...როდესაც მივისწრაფვოდი კასპიის კლიტეებისაკენ“².

ანალოგიურ ვითარებას ვხვდებით კორნელიუს ტაციტუსთან (დაახლ. 55-116/120 წწ.). რომაელი ისტორიკოსი „ანალებში“ (VI, 33) აღნიშნავს, რომ „იბერებმა, ამ ადგილების მფლობელებმა, კასპიის გზით სწრაფად შეუშვეს არმენიელებისაკენ სარმატები“³. ის, რომ ტაციტუსის „კასპიის გზა“ იგივე „კავკასიის კარია“, არავითარ ეჭვს არ იწვევს, რადგან იქვე ნათქვამია: სარმატებს ყველა გზა გადაუკეტეს გარდა ერთისა, რომელიც არის „ზღვასა და ალბანთა მთების კიდეს შორის მდებარე“⁴. ეს უკანასკნელი უდავოდ დერბენდს გულისხმობს. ასევე ყოყმანის საფუძველს არ ტოვებს საკითხი, თუ ვის ხელშია ზემოხსენებული „კასპიის გზა“. წყაროს ერთმნიშვნელოვანი განმარტებით, ამ ადგილებს იბერები ფლობენ.

მაინცდამაინც რატომ უწოდებდნენ კავკასიონის ცენტრში – თერგის ხეობაში არსებულ გადასასვლელს „კავკასიის კარს“//“იბერიის კარს“, „კასპიის კარს“? იმიტომ, რომ სამხრეთ კავკასიიდან მიმავალი სამხედრო შენაერთები ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში, მაგალითად, კასპიის ზღვის ირგვლივ მდებარე ხაზართა ქვეყანაში, შესვლას ამ გზით ამჯობინებდნენ. თუ რატომ? ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

კლავდიოს პტოლემეაოსი (დაახლ. 90-168 წწ.) „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ (V, 8, 11) იბერიის საზღვარზე ახსენებს „სარმატიის კარიბ-

¹ გ. ქავთარაძე. საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების საკითხები, თბ., 2006, გვ. 56.

² მარკუს ანაეუს ლუკანუსი. სამოქალაქო ომი. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 514.

³ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 538. შდრ. ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი ნარკვევითა და კომენტარებით გამოსცა ალექსანდრე გამყრელიძემ, თბ., 1973, გვ. 55.

⁴ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. გვ. 538.

ჭეს“, რომელშიც უთუოდ პლინიუსისეული „კავკასიის კარი“, მოიაზრება. აღნიშნულის საფუძველს იძლევა თხზულების ის მონაკვეთი (V, 8, 15), სადაც „სარმატიის კარიბჭის“ გვერდით მოხსენიებულია „ალბანიის კარიბჭე“. სრულიად ნათელია, რომ ავტორი ერთმანეთისაგან კარგად განასხვავებს ხსენებულ ზეკარებს და იმ დასკვნის საფუძველს გვაძლევს, რომ ისინი, შესაბამისად, დარიალისა და დერბენდის გადასასვლელებთან გავაიგივოთ.

მართალია, წყალგამყოფი ქედი ერთმანეთისაგან მიჯნავდა კულტურული თვალსაზრისით ორ სამყაროს და ერთი შეხედვით იგი გაუვალა იყო, მაგრამ უძველესი დროიდან ადამიანები როგორც ინდივიდუალურად, ისე ჯგუფურად მაინც ახერხებდნენ მის გადალახვას. საცალფეხო გადასასვლელი კავკასიონზე არა ერთი და ორი არსებობდა, მაგრამ იყო ისეთი გადასასვლელები (თერგის ხეობაში, ალაგირის ხეობაში), რომლებიც ადამიანებს და მათ მიერ შექმნილ საზოგადოებებს გამაგრებული ჰქონდათ. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი იყო თერგის ხეობაში არსებული გასასვლელი, რომლითაც საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიის არამარტო მთიან მხარეებში შეიძლებოდა შესვლა, არამედ დაბლობისა და სტეპების ზოლშიც, სადაც საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა წარმომავლობის ეთნიკური ერთობები მომთაბარებოდნენ და რომელთა გადაადგილების მიმართულება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ იყო. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ლანდშაფტი აქ მოსულ ნომადებს ხშირად ნახევრად მომთაბარული ცხოვრებისაკენ უბიძგებდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში ახალი მიგრაციული ტალღები იკავებდნენ მათ ადგილს.

ევრაზიის სივრცეში მომთაბარე და ნახევრადმომთაბარე ხალხების (გოთები, სარმატები, კვადები, ალანები, ჰუნები, ვანდალები, მარკომანები) აღმოსავლეთ ევროპაში ბარბაროსულ თარეშებზე და ქრისტიანული სინმინდეების დაქცევაზე თხრობისას ევსებიუს ჰიერონიმუსი (384-420 წწ.) იქვე მათ სამხრეთით შეჭრაზეც საუბრობს: „გასულ წელს კავკასოსის ყველაზე შორეული კლდეებიდან ჩვენზე მოქსეული – უკვე არა არაბული, არამედ ჩრდილოეთის მგლები, მცირე დროში უზარმაზარ პროვინციებს მოედვნენ. რამდენი მონასტერია აღებული? რამდენი წყალუხვი მდინარე შეცვლილა ადამიანის სისხლით შეღებილი? ალყაშია ანტიოქია და დანარჩენი ქალაქები“. „მეოტისის უკიდურესი საზღვრებიდან ყინულოვანი ტანისისა და მასაგეტების პირქუშ ტომებს შორის, სადაც ალექსანდრეს კლიტეები ველურ ტომებს კავკასოსის კლდეებით აკავებენ, გამოიჭრნენ ჰუნთა გუნდები, რომლებიც აქეთ-იქით სწრაფი ცხენებით დაქრიან, ყველაფერს ხოცვა-ჟლეტითა და შიშით ავსებენ“¹.

¹ ევსებიუს ჰიერონიმუსი. წერილები. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 589-590.

ამდენად, ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის დღევანდელ დარიალს უწოდებდნენ „კასპიის კარიბჭეს“, „კასპიის კლიტებს“ (თუ „კასპიის ურდულებს“), „კასპიის გზას“, „სარმატიის კარიბჭეს“, „კავკასიის კარს“ ანუ „იბერიის კარს“. სამხრეთ კავკასიისა და ჩრდილოეთ კავკასიის დამაკავშირებელი ძირითადი ზეკარის სახელწოდებები ამით არ ამოიწურება. როგორც ითქვა, დღეს მას „დარიალი“ ჰქვია. ის მომდინარეობს სპარსული „დარი ალანისაგან“, რაც ალანთა კარს ნიშნავს, ანუ ალანთა ქვეყანაში გასასვლელს. სხვათა შორის, პლინიუს უფროსი თერგის ხეობაში ნომადების შესაკავებლად აგებულ ციხე-სიმაგრეს კუმანიის სახელწოდებითაც მოიხსენიებს. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, რომ დარიალის ციხე და კუმანია ერთი და იგივე უნდა იყოს. სიტყვამ მოიტანა და უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა ეპოქაში კავკასიის კარის/იბერიის კარის (გასასვლელის) სხვადასხვა სახელწოდებანი იმაზე მიუთითებს, რომ ამ სახელწოდებებს განსაზღვრავდა პოლიტიკური კონიუნქტურა, ცივილიზებული სამყაროს დამოკიდებულება; სახელწოდების ცვლა იმასაც ადასტურებს, რომ გასასვლელი კარის ჩრდილოეთით ნომადური სამყარო არცთუ იშვიათად იცვლებოდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ სახელწოდებანი „სარმატიის კარიბჭე“, „დარიალი“, „კუმანია“ სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ სარმატები, ალანები, კუმანები უშუალოდ გასასვლელ კართან ცხოვრობდნენ. უბრალოდ, როგორც ანტიკური ავტორებისათვის, ისე სპარსელებისათვის და არაბებისათვის აქედან იყო სარმატების და ალანების განსახლების არეალში გასასვლელი. სამწუხაროდ, ძველმა უცხოელმა ავტორებმა ნაკლებად იცოდნენ რომელი ეთნიკური ერთობები ცხოვრობდნენ კავკასიის მთებში, კონკრეტულ შემთხვევაში კი „კავკასიის კარის“ გასასვლელის მიდამოებში. მათ წარმოდგენა ჰქონდათ მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპებსა და დაბლობ ნაწილში მცხოვრებ სალხებზე – სარმატებზე, ალანებზე, კუმანებზე და სხვებზე. ხშირ შემთხვევაში კი ამ ეთნონიმების ქვეშ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფები იგულისხმებოდნენ, რომლებსაც ერთი სახელწოდების ქვეშ აერთიანებდნენ მსგავსი სამეურნეო საქმიანობისა და ცხოვრების წესის გამო. უწოდეს რა სპარსელებმა ჩვენთვის საინტერესო გასასვლელ კარს ალანთა კარი, ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ იქვე ან სიახლოვეს ალანები ცხოვრობდნენ. უბრალოდ აქედან გასასვლელი იყო მათთვის ცნობილ ალანთა ქვეყანაში, რომელიც საკმაოდ მოშორებით, ჩრდილოეთით მდებარეობდა. ა. ალემანიც შენიშნავს, რომ ალანთა X საუკუნის ავტორის მოწმობით, კავკასიის მთების იქითაა¹. არაბი იბნ-რუსტა, რომლის თხზულება 903-913 წლებს შორისაა შექმნილი, შემდეგს წერს: „დაღესტნელი ავარების სამეფოს მარცხენა მხარეზე (დასავლეთით) სამი დღის

¹ რ. თოფჩიშვილი. ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი. თბ., 2008, გვ. 40.

მოგზაურობისას ხეტიალის შემდეგ მთებსა და მდელოებს შორის მიაღწევ ალანების სამეფოს. ალანების... ათი დღის სავალის შემდეგ, გზით, რომელიც მდინარეებსა და ტყეებზე გადის, მიაღწევ ციხე-სიმაგრეს, რომელსაც „ალანთა კარი“ ეწოდება. ის დგას მთის მწვერვალზე, რომლის ქვეშ გადის გზა; სიმაგრე შემოსაზღვრულია მთებით. აქ მკვიდრი ათასი ადამიანი დღე და ღამე იცავს მის კედლებს“. X საუკუნის ამ არაბულენოვან ავტორს უმნიშვნელოვანესი ცნობა აქვს დაცული: ალანთა ქვეყნიდან დარიალამდე ათი დღის სავალია, ე. ი. ალან-ოსთა განსახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთისა და მთისწინეთიდან საკმაოდ შორს, ამ რეგიონის დაბლობში, სტეპებში არსებობდა. უფრო საინტერესო ცნობა აქვს დაცული სხვა არაბ ალ-მასუდის (გარდაიცვალა 956 წელს): „ალანების სამეფოსა და კავკასუს შორის (დარიალის ხეობაში) არის ეგრეთ წოდებული ალანის კარის ციხე და ხიდი დიდ მდინარეზე (თერგზე). ეს ციხე ააშენა სპარსეთის მეფემ ისბანდარ ბიშტადსმა, რომელმაც აქ დატოვა გარნიზონი, რათა ხელი შეეშალა ალანებისათვის მოსულიყვნენ კავკასიამდე“¹. იგივე არაბი ავტორის მიხედვით, ალანები კავკასიონის მისადგომებთან არა ვაინახების, არამედ ჩერქეზების მეზობლები იყვნენ. აქ ვაინახები შემთხვევით არ გვიხსენებია, რადგან „კავკასიის კარის“ გასასვლელის ჩრდილოეთით ინგუშებისა და ჩაჩნების წინაპრების – ძურძუკების – განსახლების არეალი იყო და აქ ოსების დასახლება მხოლოდ გვიან მოხდა.

ალანებთან დაკავშირებით ევრაზიის სტეპების ეთნოსების შესანიშნავი მცოდნე ლ. გუმილიოვის უტყუარ წყაროებზე დაყრდნობილი დასკვნაც უნდა შემოგთავაზოთ, როდესაც ის საუბრობს ხაზარების მეზობლების შესახებ VII-VIII საუკუნეებში: „Гузы на востоке, мадыры на севере, аланы и булгари (черные) на западе не всегда были друзьями хазар“. „Но эти степи были не нужны уграм... и аланам, обитавшим в роскошных злаковых степях между Кубанью и Доном“².

ოსთა წინაპრებად მიჩნეულ ალანებს XVIII საუკუნემდე რომ საერთოდ არ უცხოვრიათ კავკასიონის მთავარი გასასვლელის მიდამოებში (თერგის ხეობაში), ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ საქართველოში მათი მიგრაცია განხორციელდა არა ამ გზით, არამედ კასრის-კარით (იგივე „გზად დვალეთისად“), რომლითაც საქართველოს უკიდურეს ჩრდილოეთში მდებარე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე – დვალეთი – ალაგირის ხეობასთან იყო დაკავშირებული. სხვათა შორის კასრის-კარი მხოლოდ სამი-ოთხი თვის განმავლობაში ფუნქციონირებდა; სხვა დროს შეუძლებელი იყო მისი გავლა.

ამრიგად, ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზებულმა სამყარომ იცოდა არა თერგის ხეობაში კავკასიის კარების ჩრდილოეთით მთებში მცხოვრები

¹ Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М., გვ. 347.

² Гумилев Л. Н. Этносфера людей и история природы. СПб.-М., გვ. 388

ხალხების, არამედ ჯერ ირანულენოვანი და შემდეგ თურქულენოვანი ეთნიკური ჯგუფების შესახებ, რომლებიც ნომადები ან ნახევრად ნომადები იყვნენ (ესენი კი უშუალოდ სტეპებში ცხოვრობდნენ) და განადგურებით ემუქებოდნენ სამხრეთით არსებულ ცივილიზებულ სამყაროს. როდესაც ირანელებმა საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიაში გასასვლელ კარს დარიალი უწოდეს, მათთვის საშიშროების შემქმნელი სწორედ ალანები იყვნენ. დავსძენთ, რომ ანტიკური ავტორებისათვის სახელწოდება „დარიალი“ საერთოდ უცნობი იყო, რადგან იმ პერიოდში ალანები კავკასიის მიმდებარე ვერაზიის სამომთაბარეო არეალში ჯერ საერთოდ არ იყვნენ გამოჩენილი.

ქართული საისტორიო ტრადიციით, დიდი კავკასიონის ამ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გადასასვლელს „არაგვის კარი“ ჰქვია, რადგან ქართული წყაროები მდინარე თერგს ხშირად არაგვსაც უწოდებდნენ. ლეონტი მროველის თქმით, „და ისწავეს ხაზართა ორნივე ეს გზანი, რომელ არს ზღვსკარი დარუბანდი და არაგვსკარი, რომელ არს დარიალა“¹. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ ხაზარების წინაპრები მართალია თვდაპირველად ნომადები იყვნენ (ცნობილია, რომ ისინი არიან ჰუნი მეომრებისა და სარმატი ქალების შთამომავლები²), მაგრამ შემდეგ ბინადარ ცხოვრებაზე გადასულებმა ხაზართა კალანატის სახელწოდებით ცნობილი სახელმწიფო შექმნეს, რომელშიც ქრისტიანებთან ერთად იუდეველებიც მნიშვნელოვანი რაოდენობით მოსახლეობდნენ. ასე რომ, ქართველი მემატიანე, მკაფიოდ განარჩევს დერბენდისა (დარუბანდის) და დარიალის ზეკარებს და ამ უკანასკნელს „არაგვის-კარის“ სახელით მოიხსენიებს, რაც სრულიად ბუნებრივია. იგივე ავტორი ხაზგასმით წარმოაჩენს ქართლის (იბერიის) პირველ მეფეთა მიერ სახელმწიფოს ჩრდილოეთი საზღვრის განმტკიცებისათვის გადადგმულ ნაბიჯებს. სამეფო დინასტიის ფუძემდებელ ფარნავაზს დურძუკი ცოლი ჰყავდა და ამ დინასტიური ქორწინებით კეთილმეზობლური ურთიერთობა ჰქონდა კავკასიონის გადაღმა მცხოვრებ ნახურეთნიკურ ჯგუფებთან. რაც შეეხება დარიალის გასასვლელის საგანგებო გამაგრებას, ლეონტი მროველის მიხედვით, ეს ფარნავაზ I-ის შვილიშვილს, მეფე მირვანს მიენერება. წყაროს ცნობით, „და შევიდა მირვან დურძუკეთს, და მოაოჯრა დურძუკეთი და ჭართალი. და შეაბნა კარნი ქვიტკირითა, და უწოდა სახელად დარუბალ“³.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ნომადები რომ მუდმივ საშიშროებას უქმნიდნენ ქართულ სახელმწიფოებრიობას და მახლობელი აღმო-

¹ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 12.

² Гумилев Л. Открытие Хазарии. М., 2003, гв. 155-166.

³ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

საველეთის ცივილიზებულ სამყაროს, ეს ქართული წყაროებითაც კარგად ჩანს. V საუკუნეში ვერ გადმოლახეს რა კავკასიის კარი (ის მტკიცედ იყო ჩაკეტილი), ოსები დარუბანდის გზით შემოიჭრნენ ქართლში. მათ ურიცხვი ტყვე წაიყვანეს, მათ შორის, მცირეწლოვანი ვახტანგის და ისევ დარუბანდის გზით დაბრუნდნენ უკან. რამდენიმე წლის შემდეგ, უკვე სრულწლოვანი მეფე ვახტანგ გორგასალი დარიალის გავლით ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა და მდინარე თერგზე შეებრძოლა ოსთა ლაშქარს: „მაშინ იძლივნეს ოვსნი და ივლტოდა ბანაკი მათი“. უკან მობრუნებულმა მეფემ მტკიცედ ჩაკეტა ჩრდილოეთ კავკასიაში გამავალი დარიალი, „ალაშენა გოდოლნი მალალნი, და დაადგინა მცველად მახლობელნი იგინი მთიულნი. არა ხელენიფების გამოვლად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაღთა თვნიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“¹.

ისტორიის სიღრმეში თუ უფრო დავიხვევთ, შეიძლება ისევ ქართული წყაროს ცნობა გავიხსენოთ, რომელიც, წინასწარ თუ ვიტყვიტ ორი ცივილიზებული სამყაროს – ანტიკურისა და სპარსულის – ინტერესსა და ბრძოლას გამოხატავს საქართველოში სახელმწიფოებრიობის არსებობისა და მათი ინტერესების გამტარებელი ხელისუფლის შესახებ. ესაა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართლში „არიან-ქართლიდან“ (ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან) აზოს მოყვანისა და აქ მისი მმართველად დასმა: „დაიპყრა ალექსანდრე ყოველი ქართლი... დაუტევა ქართლს ერისთავად აზონ და მის თანა სპანი იგი, მპყრობლად ქართლისა“². ამ ფაქტს უფრო ვრცლად გადმოგვცემს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“³: „თანაჰყვანდა ალექსანდრეს მეფეს აზოჲ, ძე არიან ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად... და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა, აზოჲ არიან ქართველთა მეფისაჲ“³. იქამდე კი ქართლი, ძვ. წ. V საუკუნიდან აქემენიანთა სპარსეთის გავლენის ქვეშ იყო. რა ინტერესი ჰქონდა სამხრეთ კავკასიის, კერძოდ კი ისტორიული საქართველოს მიმართ ორ ცივილიზებულ სამყაროს – ძველ საბერძნეთსა და სპარსეთს? გეოგრაფიული ფაქტორის გამო, ქართლიდან „კავკასიის კარით“ გასასვლელი იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში, აქედან კი ევრაზიის ნომადურ სივრცეში. ნომადები კი ამ კარის გამოვლის შემდეგ დიდ პრობლემებს უქმნიდნენ როგორც ერთს, ისე მეორეს. ეს კარები კი მტკიცედ ჩაკეტილი იქნებოდა ქართლში სახელმწიფოებრივი ორ-

¹ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 156.

² ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.), დასაბუთებად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 81-82.

განიზაცის არსებობის პირობებში და, ბუნებრივია, როგორც ერთი მხარე, ისე მეორე ცდილობდა ქართლში გავლენის მოპოვებას და მისი მომხრე ხელისუფლის დასმას. მოგვიანებით პონტოს სამეფოს დაქვემდებარებაში მყოფი აზოს ადგილი სელევკიდური პოლიტიკური ორიენტაციის ფარნავაზმა დაიკავა.

საისტორიო წყაროები პირდაპირ მითითებას შეიცავენ იმის შესახებ, რომ სპარსეთისა და ბიზანტიისათვის ქართლთან სტაბილურ პოლიტიკურ ურთიერთობებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ბიზანტიელი ისტორიკოსის ცნობით, 562 წელს აღნიშნულ ორ ქვეყანას შორის დადებული ზავით, „პირველ დებულებად დაწერილი იყო, რომ სპარსელები (რომელთაც ამ დროს ეპყრათ ივერია და ალბანეთი), ნებას არ აძლევდნენ არც ჰუნებს, არც ალანებს, არც სხვა ბარბაროსებს ეგრეთ წოდებული ჩორისა (დარუბანდისა) და კასპიის (დარიალანის) კარების შესავალი ვიწროებით გადავიდოდნენ რომაელთა სამფლობელოს წინააღმდეგ“¹. რომაულ-ბიზანტიური და მახლობელი აღმოსავლეთის მიმართ დაკისრებული ეს მისია (გადმოსასვლელი კარებების ჩაკეტვა) კარგად ჰქონდათ გააზრებული იმდროინდელი ქართული პოლიტიკური ერთეულების მესვეურებს. VI საუკუნის ეგრისის დიპლომატები სპარსეთის შაჰს სთავაზობდნენ რა ალიანსს ბიზანტიის წინააღმდეგ, აღუთქვამდნენ, რომ მათზე „იქნებოდა დამოკიდებული, მოსაზღვრე (ჩრდილოელმა) ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი. თქვენ ალბათ იცით, ეუბნებოდნენ ელჩები შაჰს, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების საფარს წარმოადგენდა“. ბიზანტიელი ისტორიკოსი იმასაც წერს, რომ „კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსებისათვის ლაზიკე არის მხოლოდ საწინააღმდეგო ტიხარი“ და რომ სპარსეთ-ეგრისის კეთილგანწყობილი სტაბილური ვითარების შემთხვევაში, „ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებისაგან სპასელთა სახელმწიფო სამუდამოდ დაურბეველი იქნებოდა“². სრულიად სამართლიანად შენიშნავს დ. მუსხელიშვილი, რომ „რომის მეგობრის“ სტატუსის მიღება, პირველ რიგში, იმით იყო გაპირობებული, რომ ივერია დარიალის გასასვლელს ფლობდა, ხოლო რომს კი ძალა არ შესწევდა მისი ინკორპორაციისათვის“³.

¹ მენანდრე პროტიქტორი. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, III, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ტფ., 1936, გვ. 216-217.

² პროკოპი კესარიელი. De Bello Persico. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. II, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1965, გვ. 81, 94.

³ დ. მუსხელიშვილი. კავკასიური პოლიტიკა შუა საუკუნეების საქართველოში (XIII საუკუნემდე). დავით მუსხელიშვილი. სამეცნიერო სტატიები, წერილები და პუბლიკაციები, თბ., 2014, გვ. 106.

ერთიანი ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩამოყალიბების დღიდან მოკიდებული, ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში, დიდი კავკასიონის კლდეკარების პყრობა და გაკონტროლება ქართველ მეფეთა ერთ-ერთ უპირველეს საზრუნავს წარმოადგენდა. ცხადია, ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა „კავკასიონის კარს“, რომელიც კავკასიონის ზეკარებს შორის თავისი სტრატეგიული მდებარეობით გამორჩეული იყო. ეს იყო ქვეყნისათვის სასიცოცხლო გამონვევა, რომლის წარმატებით გამკლავება ქართულ სახელმწიფოს რეგიონულ მნიშვნელობას სძენდა. ვფიქრობთ მართებულია მოსაზრება, რომ დიდი კავკასიონის მთაგრეხილის სამხრეთით არსებული სახელმწიფოების – ქართლის/იბერიის, კოლხიდა/ეგრისის და ალბანეთის – გეოგრაფიული მდებარეობა და ამით გამონვეული მათი როლი, გაეკონტროლებინათ ზეკარები, იყო ამ პოლიტიკურ ერთეულთა „არსებობის არსი“: დაეცვა ოიკუმენე, ანუ საერთო ინტერესების მქონე ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზებული სამყარო ჩრდილოეთის მომთაბარე ტომებისაგან. ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ეს რთული მისია ყველაზე წარმატებულად ჯერ ქართლის სამეფომ, მოგვიანებით კი ერთიანმა საქართველოს სახელმწიფომ იკისრა.

კავკასიის/იბერიის კარს ჰქონდა არამხოლოდ სამხედრო დანიშნულება, არამედ ის სავაჭრო მიზნებსაც ემსახურებოდა. საქართველოსთვის მისი გაკონტროლება პირველხარისხოვანი ამოცანა იყო. ასეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა მას საქართველოს მეზობელი ქვეყნებისა თუ ცალკეული ეთნოსებისათვის. უფრო მეტი, თავის დროზე, მის დაცვას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ანტიკური სამყარო, სპარსეთი, ბიზანტიის იმპერია, არაბთა სახალიფო. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ „ქართლსა და ეგრისში არაბებს უმთავარესად თბილისისა და დარიალის კონტროლი აინტერესებდათ“, აგრეთვე – „არაბი მხედართმთავრები აქტიურად იყენებდნენ დარიალს ხაზართა წინააღმდეგ ომებისას“. ამიტომაც იყო, რომ საქართველოსთან ერთად, ხშირად კონტროლს ისინიც ახორციელებდნენ. ზემოთ ვახსენეთ რა ამ კარის სამხედრო და სავაჭრო მნიშვნელობა, უპირატესი მაინც პირველი მათგანი იყო. სახელმწიფოს ძლიერების ხანაში ქართველი ხელისუფლები დარიალის კარს იმ შემთხვევაში ხსნიდნენ, როდესაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან თავიანთი მომხრე ძალები გადმოჰყავდათ. მაგალითად, დავით აღმაშენებელმა ამ მიზნით სწორედ აქედან შემოიყვანა ყივჩაღები. მეფე რუსუდანმა (1223-1245 წწ.), როდესაც ჯალალედინის (ხვარაზმშაჰი 1220-1231 წწ.) ადარბადაგანიდან ისევ თბილისისაკენ წამოსვლა შეიტყო (1227-1228 წწ.), შეყარა სრულიად საქართველოს ლაშქარი, გააღო დარიალანი; გადმოიყვანა ოსები, დურძუკები, სხვა მთიელი მეომრები და ნაჭარმაგევს შეკრიბა ხვარაზმელთა წინააღმდეგ.

ორი სამყაროს გამმიჯვნელი კარის/გასასვლელის არსებობა, რა თქმა უნდა, ცივილიზებული სამყაროს ინტერესებს ემსახურებოდა; ჩრდილოეთით მდებარე ნომადურ სამყაროს ინტერესებში ის საერთოდ არ შედიოდა; მათ რაც შეიძლება უფრო მეტი ტერიტორიის ძარცვა-გლეჯისა და ადამიანთა ტყვედ წაყვანის სურვილი ჰქონდათ. ამდენად გასასვლელში ციხე მხოლოდ და მხოლოდ სამხრეთის ბინადართა მიერ იყო აგებული. როგორც ზემოთ ითქვა, ქართული საისტორიო ტრადიციით თერგის ვიწრო გასასვლელში პირველი სიმაგრე ძვ. წ. II საუკუნის I ნახევარში აუშენებია ქართლის (იბერიის) მეფე მირვანს; რომაელების პირველი ლაშქრობის დროს (ძვ. წ. I ს.) დარიალის ხეობას აკონტროლებდა იბერიის სამეფო; V საუკუნეში ვახტანგ გორგასალმა აღადგინა ძველი სიმაგრე. სამხრეთ კავკასიაში არაბთა ბატონობის ხანაში (VII-X სს.) თერგის ხეობა და დარიალის ციხე მათ ხელში იყო. ციხის განახლება მოახდინა დავით აღმაშენებელმა¹.

არქეოლოგიური კვლევის შედეგებმა ცხადჰყო, რომ სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც დარიალის ხეობაში გადის უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულში ჩამოყალიბდა². მისი მნიშვნელობა კიდევ უფრო უკეთ ჩანს იმ ფონზე, რომ კავკასიონის მეორე დიდი გადმოსასვლელი, დარუბანდი (დერბენდი), სავარაუდოდ, ძვ. წ. I ს-მდე მაინც, კასპიის ზღვის შედარებით მაღალი დონის გამო, ინტენსიური მიმოსვლათვის მთლად ხელსაყრელი არ იყო. გამოთქმულია კარგად არგუმენტირებული მოსაზრება, რომ აღნიშნულ დრომდე კასპიის დაბლობი, დერბენდის ჩრდილოეთიდან დაახლოებით თანამედროვე რეშტამდე და ქვეყნის შიგნით ევლახამდე დღევანდელ აზერბაიჯანში, ჯერ კიდევ წყლით იყო დაფარული³. ამას მხარს უჭერს ტაციტუსის „ანალების“ (VI, 33) ცნობა, რომ გზა „ზღვასა და ალბანთა მთების კიდეს შორის მდებარე, ზაფხულობით მიუვალი იყო იმის გამო, რომ მშრალი (ხორშაკი) ქარების შედეგად ფონი წყლით იფარება, ზამთრობით კი ავსტერის ქარი ტალღებს უკან მიერეკება და, როცა ზღვა უკან იხევს, სანაპირო მეჩჩეები შიშვლდება“⁴. ზემოთ კითხვა დავსვით: ძველი გეოგრაფები რატომ უწოდებდნენ დარიალის ხეობას „კასპიის კარს“. ამ საკითხზე პასუხი აქვს გაცემული ლ. გუმილიოვს. გარდა ზემოთ აღნიშნული მიზეზისა (კასპიის ზღვის დონის ცვლა სხვადასხვა ეპოქებში. მაგ., საყურადღებოა, რომ VI და XIII საუკუნეების მონაკვეთ-

¹ ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976.

² დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში (ყაზბეგის რაიონი). თბ., 2005, გვ.163.

³ Муравьев С. Н. Птолемеева карта кавказской Албании и уровень Каспия. ВДИ, 1983, №1, გვ. 117-147; იხ. აგრეთვე: Филипов Н. М. Об изменении уровня Каспийского моря. СПб., 1890.

⁴ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. გვ. 538.

ში კასპიის ზღვის დონემ ორჯერ აინია: 3 მეტრით და 10 მეტრით)¹, სხვა მიზეზებიც არსებობდა, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზებულ სამყაროს საქართველოს მთებში გამავალი გასასვლელით ესარგებლა. ეს იყო სტეპებში ხაზარეთსა და დარუბანდს შორის მდინარეების თერგისა და სულაკის დელტის დაბლობში არსებული ხშირი წყალდიდობები. წყლითა და ჭაობებით დაფარული დიდი სივრცე ცხენოსან ჯარს სერიოზულ ბარიერს უქმნიდა. შეუძლებელი იყო მდინარის ფონის გადალახვა, წელამდე მომდგარ წყალში მოძრაობა, ათეული კილომეტრის გავლა. ხაზარებს კი დარუბანდის მიმართულებით თარეშისათვის შეეძლოთ შეერჩიათ ისეთი დრო და ის გზები, როდესაც წყალი არ იყო საშიში და რომელთა შესახებ მხოლოდ ადგილობრივებმა იცოდნენ. უცხონი კი ჩრდილოეთ კავკასიაში შეჭრისა და ხაზართა დედაქალაქ სემენდერამდე მისვლისათვის მთიან გზას – დარიალს – არჩევდნენ. მათთვის კიდევ ერთი ფაქტორი იყო ხელშემშლელი – თერგის მარჯვენა მხარეზე მშრალ სტეპებში არსებული ქვიშის დიუნები („ბურუნები“). ახალი წელთაღრიცხვის პირველ ათასწლეულში, მაღალი ტენიანობის გამო, თერგი კალაპოტიდან არამხოლოდ მარჯვენა ნაპირზე, არამედ მარცხენა ნაპირზეც გადადიოდა, სადაც ახლა კაზაკთა სტანიცები და ხუტორებია². ასე რომ, ჩრდილოეთ კავკასიის კასპიის ზღვის მხარეზე მიმსვლელი დარიალს აღნიშნულის გამო უწოდებდა „კასპიის კარს“.

ანტიკურ ავტორთა (სტრაბონი, პლინიუს უფროსი და სხვ.) თხზულებებში დაცულ მასალას თუ გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმადაც სამხრეთ კავკასიაში არსებული გზები ევრაზიის დიდი საქარავნო-სავაჭრო მაგისტრალის მნიშვნელოვან მონაკვეთს წარმოადგენდა, რთული არ იქნება დავასკვნათ, რომ ზესახელმწიფოთა დაინტერესება, გაეკონტროლებინათ დიდი კავკასიონის კლდეკარები და მათ შორის ერთ-ერთი უმთვარესი – „კავკასიის კარი“, სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მიზნებით იყო განპირობებული. ამიტომაც, უძველესი დროიდან მოყოლებული, იმპერიები გამუდმებით ცდილობდნენ სამხრეთ კავკასიაში ფეხის მოკიდებას (აქ არსებული პოლიტიკური ერთეულების ან დაპყრობას, ან ერთგულ მოკავშირეებად ქცევას) და ამ გზით დიდი კავკასიონის ზეკარებზე კონტროლის დამყარებას. ამით მათ სურდათ არამარტო თავი დაეცვათ ევრაზიელი ნომადებისაგან, არამედ, საჭიროების შემთხვევაში, ეს მრისხანე სამხედრო ძალა საკუთარი ინტერესებისამებრ ემართათ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, „კავკასიის კარის“ მფლობელი ქართული სახელმწიფო პერმანენტულად ურთულესი გამოწვევების წინაშე იდგა. მის წარმატებას თუ მარცხს მნიშვნელოვნად განაპირობებდა ქვეყნის მეს-

¹ Гумилев Л. Открытие Хазарии. გვ. 111.

² იქვე, გვ. 88, 165-166; Гумилев Л. Тысячелетие вокруг Каспия. М., 2003, გვ. 158.

ვეურთა მიერ დროის კონკრეტულ ისტორიულ მონაკვეთში გაკეთებული არჩევანი: ა) ესარგებლათ საკუთარი უპირატესობით და აღმატებული ძალის მქონე მონინააღმდეგესთან დაპირისპირებაში მომთაბარეები გამოეყენებინათ; ბ) თავად ყოფილიყვნენ რომელიმე ზესახელმწიფოს სტრატეგიული ინტერესების მხარდამჭერნი და ამ გზით უზრუნველევით ქვეყნის მშვიდობა და განვითარება. ბუნებრივია, საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში იყო პერიოდები, როცა არჩევანის საშუალება უბრალოდ არ არსებობდა.

MIDDLE EASTERN CIVILIZATIONS, THE NOMADIC WORLD, AND THE GATES OF THE CAUCASUS

**Valerian Vashakidze,
Roland Topchishvili**

Georgia

The role of the Greater Caucasus is quite special in the history of the millennial relations between the ancient Eastern civilizations and the Nomads of Eurasia. This mountain range, stretching for 1,500 km between the Caspian Sea and the Black Sea, was a powerful natural threshold that protected the developed countries to the south from the constant ravage of nomads. The paramount importance of the Caucasus for mankind was estimated by Gaius Pliny Secundus (23-79) as far back as two thousand years ago. The „Natural History“ (VI, 30) says: „The Gates of the Caucasus... represent a huge natural creation, which is formed as a result of a sudden disconnection of the mountains and where the exit is blocked by iron-plated logs... Which is erected to block the way for innumerable tribes... with these Gates the country is divided into parts“¹. The above mentioned excerpt unequivocally indicates that for the Roman author the division of a country (world) into two parts has not only a geographical but also a cultural-mental basis. Pliny the Elder mentions in the same work (VI, 40) that the „Caspian Gates“ is mistakenly identified with the „Iberian Gates“, which, as we have said, is called the „Caucasus Gates“². Thus, it is quite clear that the Pliny’s „Caucasian Gates“ corresponds to the „Gates of Iberia“, or today’s Darial, which is the credible evidence that the mentioned large strategic Gates was considered unhesitatingly to be the constituent part of the kingdom of Kartli, Iberia- due to ancient sources. Strabo also points out the main pass of the Caucasus and nomads living in the north (1st century BC-1st, and after that a footpath in the narrow gorge of the river Aragos which takes about four days for a lonely man to pass. The end of this road is fortified with a hard-to-remove wall“³.

Interestingly, in different historical epochs the name of the „Caspian Gates“ was associated with various passes. This term (as well as the notion of the Iron Gates) originally referred to the mountain pass in the Cedar ravine (Firuz-Kukh) in western Iran, where the troops of Alexander the Great passed; In the first centuries AD it corresponds to the „Caucasus Gates“, and later this toponym was attributed to the Daruband Gates (Derbent) which was located on the west shore of the Caspian Sea⁴.

¹ Gaius Pliny the Elder. Natural history The antique Caucasus. v. I, sources, Tb., 2010, p. 502.

² Ibid, p. 505.

³ Strabo. Geography. The antique Caucasus, encyclopedia, v. I, sources, Tb., 2010, p. 225.

⁴ Kavtaradze G. Issues of state development of Georgia. Tb., 2006, p. 56 (in Georg.).

The „Gates of the Caucasus“ i.e. „The Gates of Iberia“ is implied in „The Caspian Lock“ („The Caspian Gates“) by Marcus Anaeus Lucanus (39-65), which is corroborated in his work „Farsalia“ or „Civil War“ (VIII, 218-224). Here are cited the words of Pompey: „...when I was on my way to the Caspian Gates“¹.

We find a similar situation with Cornelius Tacitus (approximately 55-116 / 120). The Roman historian in the Annals (VI, 33) notes that „the Iberians, the owners of these lands, allowed the Sarmatians to enter Armenia via the Caspian road“². There is no doubt that Tacitus' es „Caspian road“ is the „Caucasus Gates“ because it says: all the roads were blocked for the Sarmatians except the one located „between the sea and the edge of the Albanian mountains“³. The latter undoubtedly implies Derbent. Nor does the question of who owns the aforementioned „Caspian Road“ leave room for hesitation. According to the unequivocal explanation of the source, these places are owned by the Iberians.

Anyway, the question arises why the exit, in the center of the Caucasus – in the Terek Gorge was called the „Caucasus Gates“ // „Iberian Gates“, „Caspian Gates“. Because the military units, moving from the South Caucasus, preferred to enter the North-eastern Caucasus, for example, the country of the Khazars, situated around the Caspian Sea through this way. We will talk about this question below.

Claudius Ptolemy (about 90-168) notes in the „Geographical Manual“ (V, 8, 11), „the Gates of Sarmatia“ on the border of Iberia, which undoubtedly refers to „the Caucasus Gates“ mentioned by Pliny. The basis of this supposition is given in the section of the work (V, 8, 15), where along with the „Gates of Albania“, the „Gates of Sarmatia“ is mentioned. It is evident that the author distinguishes the above-mentioned Gates as well from each other and allows us to identify them respectively to the Dariali and Derbent passes.

Although the watershed ridge culturally separated the two worlds, and at first sight it seemed insurmountable, but since ancient times people have been able to overcome it individually and in groups. There were some walking passes in „the Caucasus“; but there were also the passes (in the Terek and the Alagiri gorges) that were fortified by people and their established societies. Although, the most important pass in Georgia was in the Terek Gorge, through which it was possible to enter not only the highlands of the North Caucasus, but also the lowlands and steppes, where ethnic groups of different origin led a nomadic life. The direction of their movement was from east to west. The landscape of the north-west Caucasus often pushed the nomads here for a semi-nomadic life, but over time, new waves of migration took their place.

When Eusebius Hieronymus writes (c. 384-420 BC) about Nomadic and semi-no-

¹ Marcus Anaeus Lucanus. civil war. Ancient Caucasus, Encyclopedia, v. I, sources, Tb., 2010, p. 514.

² Ibid.

³ Kornelius Tacitus the Annals. p. 538.

madic peoples, (Goths, Sarmatians, Quads, Alans, Huns, Vandals, Marcomanns) dwelling in the Eurasian space, he mentions their barbaric raids in the Eastern Europe and demolishing the Christian shrines and instantly speaks about their invasion to the south: „Last year, from the farthest cliffs of the Caucasus – not the Arabian but the northern wolves broke through and occupied in a short time huge provinces. How many monasteries have been taken? How many watery rivers have been stained with human blood? Antioch and the rest of the cities are under siege“. „Huns, among the gloomy tribes of the icy Tanayis and the Masagetes, set forward from the Extreme Boundaries of Meotis where Alexander’s Gates encloses wild tribes in the cliffs of the Caucasus, dashing about here and there on fast horses, filling everything with massacre and fear“¹.

Thus, at the beginning of Anno Domini, today’s Darial was called the „Caspian Gates“, the „Caspian Threshold“ (or „Caspian Lock“), the „Caspian Way“, the „Gates of Sarmatia“, the „Gates of the Caucasus“ i.e. the „Gates of Iberia“. The titles of the main Gates connecting the South Caucasus and the North Caucasus do not end there. As it was said, today it is called „Dariali“. The name comes from the Persian „Dari Alan“, which means the Gates of the Alans, or the exit to the country of the Alans. Incidentally, Pliny the Elder also refers to the fortress, built in the Terek Gorge for blocking the nomads, as Kumania. Some scholars think that Dariali fortress and Kumania should be one and the same. Relatively speaking, it’s worth mentioning, that the different names of the Caucasus Gates / Iberian Gates (exit) in different epochs indicate that these names were defined by the political conjuncture, the attitude of the civilized world; the name change also proves that the nomadic world to the north of the exit was frequently changed.

It should also be noted that the names „Gates of Sarmatia“, „Dariali“, „Kumania“ do not mean that the Sarmatia, Alans, Kumans dwelt directly at the exit Gates. This exit merely was the exit to the settlement area of the Sarmatians and Alans for the ancient, as well as for the Persian and the Arab authors. Unfortunately, the old foreign authors had little knowledge in which ethnic units were inhabited in the Caucasus Mountains, in this particular case, in the vicinity beyond the exit of the „Caucasus Gates“. They had an idea only of the peoples living in the steppes and the lowlands of the North Caucasus – Sarmatians, Alans, Kumans and others. In many cases, different ethnic groups were considered under these ethnonyms, which were united under one name owing to the similar economic activities and lifestyles. Naming the Gates, interesting for us, as the Alans’ Gates, it did not implicate that the Alans lived there or at the nearby area. Simply, it was the passage to reach the country of the Alans, familiar to them, which was at a respectful distance apart to the north. A. Aleman also notes that Alania,

¹ Eusebius Hieronymus. Letters. Ancient Caucasus, Encyclopedia, vol. I, Sources, Tb., 2010, pp. 589-590.

according to the author of the tenth century, is beyond the Mountains of the Caucasus¹. The Arab ibn Rusta, in his works, written between 903-913, notes: After three days' travelling on the left side of the Dagestan's Avar kingdom, to the west, while wondering between the mountains and the meadows you will reach the Alan Kingdom. At a ten-day distance from the Alans, passing the way through rivers and forests, you will reach a fortress called the „Alan Gates“. It stands on the top of a mountain with a road under it; The fortress is bordered by mountains. „Thousands of native people guard its walls day and night“. This Arabic-speaking author of the tenth century has the most important record: It is a ten-day's journey from the land of the Alans to Dariali, i.e. the Alan-Ossetians' settlement existed quite far from the mountains and foothills of the North Caucasus, in the lowlands of the region, in the steppes.

A more interesting note is preserved by another Arab al-Masood (died in 956): „Between the Kingdom of the Alans and the Caucasus (in the DarialiGorge) is the so-called Alan Gates Fortress and the bridge over the Great River (Terga). This fortress was built by Is BandarBeshtads, king of Persia, who left the garrison here for preventing the Alans from reaching the Caucasus“². According to the same Arab author, the Alans were neighbors of the Circassians not of the Vainakhs on the outskirts of the Caucasus. The Vainakhs have not been mentioned here accidentally, because to the north of the exit of the „Caucasus Gates“ there was a settlement area of the Dzurdzucks, the ancestors of the Ingush and Chechens, and the Ossetian settlement here occurred late.

Lev Gumilyov, an excellent scholar and expert in ethnic groups of Eurasian steppes, regarding the Alans, suggested his competent conclusion based on the reliable sources. When talking about the neighbors of Khazars in the 7th – 8th centuries he notes: „Guzes in the east, Magyars in the north, Alans and Bulgarians (blacks) in the west were not always in friendly relations with the Khazars“. „But these steppes were not needed by the Ugrians... and the Alans, who lived in the luxurious cereal steppes between the Kuban and the Don“³. The Alans, who were acknowledged as the ancestors of the Ossetians, had never lived in the vicinity of the main exit of the Caucasus (the Terek Gorge) until the 18th century. It is corroborated by the fact that their migration to Georgia was accomplished not through the mentioned route but through the Kasri-Gates (the „Dvaleti pathway“), which connected the historical-ethnographic region in the extreme north of Georgia – Dvaleti to the Alagiri Gorge. By the way, the „Casris-kari“ only functioned for three or four months; other times it was impossible to pass through it.

¹ Topchshvili R. The original settlement area of the Alans-ancestors of Ossetians. Tb., 2008, p. 40 (in Georg.).

² Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М., p. 347.

³ Гумилев Л. Н. Этносфера людей и история природы. СПб.-М., p. 388.

Thus, the civilized world of the Middle East knew nothing about the peoples dwelling in the Terek Gorge, to the north of the „Caucasus Gates“. But they had information initially about the Iranian-speaking and then the Turkish-speaking ethnic groups, who lived in the steppes and led nomadic or semi-nomadic life (while they

lived directly in the steppes) and posed the major threat to the southern civilized world. When the Persians called the exit from Georgia to the North Caucasus as the Dariali Gates, it was the Alans who posed a threat to them. Moreover, the name „Dariali“ was absolutely unknown to the ancient authors, because at that time the Alans had not appeared in the Caucasian nomadic area of Eurasia.

According to the Georgian historical tradition, one of the most important crossings of the Greater Caucasus is called the „Aragvi-Gates“, because the Georgian sources often referred to the river Terek as Aragvi. According to Leonti Mroveli, „The Khazars learned both ways which are: the sea-Gates Darubandi and the Aragvi Gates, which is Dariala“¹. It should be noted at the outset that although the Khazars' ancestors were originally nomads (known as descendants of the Hun warriors and Sarmatian women²), but later started settled life and formed the Khazar state known as Kaganate where together with Christians, a significant number of Jews dwelt. Thus, the Georgian chronicler clearly distinguishes between the Derbend (Daruband) and Dariali Gates and refers to the latter as „the Aragvi-Gates“, which is completely natural.

The same author emphasizes the importance of the steps taken by the first kings of Kartli (Iberia) to strengthen the northern border of the state. Parnavaz, the founder of the royal dynasty, had the Durdzuk wife, and due to this dynastic marriage he had good neighborly relations with the Nakh ethnic groups living across the Caucasus. As for the remarkable fortification of the Dariali exit, according to Leonti Mroveli, it is attributed to King Mirvan, a grandson of Parnavaz I. According to the source, „Mirvan intruded into Durdzuki, and devastated Durdzuki and Chartali, built a Gates with mortared stone and named it Darubal“³.

The nomads, living in the North Caucasus, posed a constant threat to the Georgian statehood and the civilized world of the Near East which is well depicted in the Georgian sources. In the 5th century the Ossetians, unable to pass through the Caucasus Gates (it was firmly locked), intruded into Kartli via Daruband. They took countless captives, including the sister of juvenile Vakhtang, and returned in the same way through Daruband. But a few years later, King Vakhtang Gorgasali, already an adult, moved to the North Caucasus through the Dariali Gates to fight the Ossetian army on the Terg River: „Then, Ossetians were defeated and their camp was invaded“. When the

¹ Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings. Life of Kartli, I*, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tbilisi, 1955, p. 12 (in Georg.).

² Гумилев Л. *Открытие Хазарии*. М., 2003, pp. 155-166.

³ Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings*. p. 28.

king turned back, he firmly locked the Gaters of Dariali, the exit to the North Caucasus, „The king built a high fortress, and appointed allied Mtiulsas guardians. The great relations of Ossetians and Kipchaks cannot pass without the order of the Georgian king“¹.

If we go deeper into history, we can remember the note of the Georgian source, which, if we say in advance, expresses the interest and struggle of the two civilized worlds – the Antique and the Persian – about the existence of statehood in Georgia and the government pursuing their interests. This is what Alexander the Great did by bringing Azo to Kartli from „Aryan-Kartli“ (i.e. south-western Georgia) and appointing him as its ruler: „Alexander the great conquered the whole Kartli, Appointed Azo as an army commander and the ruler of Kartli“². This fact is conveyed in more details in „The Conversion of Kartli“: „Alexander was accompanied by Azo, son of the King of Kartli and gave him Mtskheta to rule... and he was the first king in Mtskheta“³.

Until then, Kartli, from the 5th century BC was under the rule of the Achaemenid Persia. What interests the two civilized worlds – ancient Greece and Persia could have in the South Caucasus, in particular in Georgia. It was a geographical factor. Kartli via the „Caucasus Gates“ was connected to the North Caucasus, and from there to the nomadic space of Eurasia. Nomads, after passing this Gates, posed great problems to both civilized worlds. These Gates would have been firmly locked in the presence of a state organization in Kartli and, naturally, both sides tried to gain influence in Kartli and establish a pro-government oriented ruler. Later, Azo under the kingdom of Pontus was replaced by Parnavaz of Seleucid political orientation.

Historical sources provide a direct indication that stable political relations with Kartli were of particular importance to Persia and Byzantium. According to a Byzantine historian, in a treaty between the two countries in 562, „the first provision was written that the Persians (who at that time occupied Iveria and Albania) did not allow the Huns, the Alans, or other barbarians to cross over the narrow the so-called Chori (Daruband) and the Caspian (Darialan) Gaters against the Roman Empire“⁴. This mission (closing the exit Gaters) towards the Roman-Byzantine and Near East was well comprehended by the Georgians of that time. In the 6th century, the diplomats of Egris, when offering the Shah of Persia an alliance against Byzantium, promised that they would control the boarding (northern) barbarians to make raids on the Roman lands every year.

¹ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasali. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 156. Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 28 (in Georg.).

² Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 28.

³ Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature. I (5th-10th cc.), prepared for publication by Il. Abuladze, N. Atanelishvili, N. Gogvadze, L. Kajaia, Ts. Kurtsikidze, Ts. Chankiev and Ts. Jghamaia, under the direction and editing of Ilia Abuladze, Tb., 1963, pp. 81-82 (in Georg.).

⁴ Menandre Protiqtori. Georgika, Bizantian writers' notes about Georgia, v. III, Greek text with Georgian translation published and end notes added by Simon Kaukhchishvili, Tfl., 1936, pp. 216-217.

„The ambassadors told the Shah that the Kingdom of Lazica was still the Gates of the Caucasus Mountains. „The Byzantine historian also writes that Lazica is only a stronghold for the barbarians living in the Caucasus, and that in the favorable and stable situation between Persia-Egrisi, „the Persian state would be forever safe from the Huns invasions, living in the neighborhood of Lazika“¹. D. Muskhelishvili remarks quite rightly that obtaining the status of a „friend of Rome“ was primarily conditioned by the fact that Iveria owned the exit of Dariali, and Rome would not have the power to incorporate it“².

The keeping and controlling the Gates of the Greater Caucasian range has been one of the primary concerns of Georgian political leaders which had an utmost importance from the day of the establishment of the Kingdom of United Kartli (Iberia), in the centuries-old history of the Georgian statehood. Evidently, special attention was always paid to the „Caucasus Gates“, which was distinguished among the Caucasus Gates by its strategic location. This was a vital challenge for the country, and its successful solving gave the regional importance to the Georgian state. It is right to assume that the geographical location of the states Kartli / Iberia, Colchis / Egrisi and Albania to the south of the Greater Caucasus Mountains, and their role in controlling the Gates was the „essence of existence“ of these political units: to protect the oecumene i.e. the civilized world of the Mediterranean and the Middle East from the nomadic tribes of the North. It can be said without any exaggeration that this difficult mission was most successfully undertaken first by the Kingdom of Kartli, and later by the United State of Georgia.

Shortly speaking, the Gates of the Caucasus / Iberia was not only for military purposes, but also for commercial purposes too. Its protection was a top priority for Georgia. It had the same significance for Georgia’s neighboring countries or particular ethnic groups. Moreover, duly, the ancient world, Persia, the Byzantine Empire, the Arab Caliphate gave great significance to its protection. It is reasonably noted that „the Arabs in Kartli and Egrisi were mainly interested in controlling Tbilisi and Dariali“, as well as – „the Arab military leaders actively used Dariali in wars against the Khazars“. Therefore, together with Georgia, they often exercised control. We have already mentioned above the military and commercial significance of this Gates but the first one was predominant. The Georgian authorities opened the Dariali Gates when they drew in mercenaries from the North Caucasus, for example, Davit Agmashenebeli/the Builder withdrew in the Kipchaks through this passage for this purpose. King Rusudan (1223-

¹ Procopius of Caesarea. De Bello Persico. georgika, Bisantian writers’ notes about Georgia. v. II, Greek text with Georgian translation published and endnotes added by Simon Kaukhchishvili, Tb., 1965, pp. 81, 94.

² Muskhelishvili D. The Caucasian politics in the medieval Georgia (till the 13th century). Muskhelishvili D. Scientific articles letters and publications, Tb., 2014, p. 106 (in Georg.).

1245), when she learned about the departure of Jalal ad-Din (Khvarazm Shah 1220-1231) from Adarbadagan to Tbilisi again (1227-1228), mobilized the whole Georgian army, opened the Gates of Darialani; she dragged the Ossetians, Durdzuks, other highlander warriors and gathered them at Nacharmagevi against the Khwarazmians.

The existence of the Gates /exit, separating the two worlds, obviously served the interests of the civilized world; it was fully out of the interests of the nomadic world in the North; They wanted to invade and plunder as much territory as possible and take people captive. Thus, the fortress at the exit was built solely and exclusively by the inhabitants of the South. According to the Georgian historical tradition, Mirian Ist, the king of Kartli (Iberia) built the first fortress in the narrow exit of the Terek in the first half of the 2nd century BC. During the first Roman invasion of Georgia (1st century BC.), the Dariali gorge was controlled by the Kingdom of Iberia. In the 5th century Vakhtang Gorgasali restored the old fortress. During the Arab rule in the South Caucasus (7th-10th centuries) the Terek gorge and the Dariali fortress were in their hands. The fortress was also renovated by David the Builder¹.

Archaeological excavations have revealed that the road connecting the South and North Caucasus, which passes through the Dariali Gorge, dates back to the 3rd millennium BC². Its significance is even better seen on the background of the fact that the second largest crossing pass of the Caucasus, Daruband (Derbent), supposedly, until at least the 1st century BC, due to the relatively high level of the Caspian Sea, was not completely convenient for heavy traffic. There is a well-reasoned consideration that till the mentioned time, the Caspian lowlands, from the north of Derbent to about the modern-day Rasht, and inland to Evlakh in present-day Azerbaijan, were so far covered with water³. This is supported by the note of Tacitus from *Annals* (VI, 33) that “the road between the sea and the edge of the Albanian mountains was inaccessible in summer, due to dry, (sandstorm) hot winds covering the background with water, and in winter the Auster wind sweeping away against the waves, and when the sea recedes, the coastal shallows are exposed”⁴.

We asked the question above, why the ancient geographers called the Dariali Gorge the „Caspian Gates“.

Lev Gumilyov has given an answer to this question. In addition to the above mentioned reason (the rise and fall of the Caspian Sea level in different epochs, it is noteworthy, that the Caspian Sea level rose twice in the section of the 6th and 13th

¹ Gvasalia J. The Aragvi Gates (Darialani). From the history of Georgia and the Caucasus, Tb., 1976 (in Georg.).

² Mindorashvili D. Archaeological excavations in Khevi (Kazbegi region). Tb., 2005, p. 163 (in Georg.).

³ Муравьев С. Н. Птолемея карта кавказской Албании и уровень Каспия. ВДИ, 1983, №1, pp. 117-147; see also: Филипов Н. М. Об изменении уровня Каспийского моря. СПб., 1890.

⁴ Kornelius Tacitus. *Annals*. p. 538.

centuries: by 3 meters in the 10th century and by 10 meters in the 13th -14th centuries¹), there were other reasons for the Middle Eastern Civilized world to take advantage of the exit passing through the Georgian mountains. These were the floods, flowing of large amounts of water from the river bed in the lowlands of the Terek and Sulak Delta between Khazar and Daruband, taking straight to the steppes. The large area, covered with water and swamps, posed great hardship to the cavalry. It was impossible to cross the background of the river, move in the water up to the waist and pass tens of kilometers. But the Khazars could choose the right time when the water was not dangerous and the ways, which were familiar only to the locals, for raiding in the direction of Daruband. It was impossible for the foreigners to force themselves into the water, and they chose to invade the North Caucasus and reach the Khazar capital, Semender, by the mountain road – Darial. Another hindering factor was the sand dunes in the dry steppes on the right bank of the river Terek. In the first millennium AD, due to high humidity, Tergused to move from the riverbed not only to the right, but also to the left banks, where nowadays, there are large Cossack Stanitsas/villages and homesteads.² Thus, people heading to the Caspian Sea side of the North Caucasus called Daryal as the „Caspian Gates“, due to the mentioned factor.

Considering the material preserved in the works of ancient authors (Strabo, Pliny the Elder, etc.), according to which the roads in the South Caucasus were an important section of the great caravan-trade highway of Eurasia, it will not be difficult to conclude that the interest of the superpowers in controlling the cliffs of the Greater Caucasus, and one of the most important of them – the „Caucasus Gates“ – was driven by military-strategic and economic goals. Consequently, from ancient times the empires have been constantly trying to gain a foothold in the South Caucasus (either to conquer the existing political units here or to act as loyal allies) and thus to gain control of the Greater Caucasus. That is why they wanted not only to protect themselves from the Eurasian nomads, but also, if necessary, to use this fierce military force in their own interests.

Due to the above mentioned the owner of the „Caucasus Gates“-the Georgian state was constantly facing the most difficult challenges. Its success or failure was largely due to the choice made by the rulers of the country in a particular historical period of time: a) to take advantage of their own and use the nomads in confrontation with an opponent with superior power; B) be themselves the supporters of the strategic interests of any superpower and thus ensure the peace and development of the country. Naturally, there have been periods in Georgia's centuries-old history when there was simply no choice.

¹ Гумилев Л. Открытие Хазарии. р. 111.

² Ibid, pp. 88, 165-166; Гумилев Л. Тысячелетие вокруг Каспия. М., 2003, р. 158.

დარიალის ციხესიმაგრის მომავალი: საფრთხეაზი, კითხვაზი და კვლევის სტრატეგია

ებერჰარდ ვ. ზაუერი, ლანა ჩოლოგაური,
ივ მაკდონალდი, დავით ნასყიდაშვილი, სეთ მ.ნ. ფრისტმანი
გაერთიანებული სამეფო,
საქართველო

შესავალი

ჩვენ მიერ 2013-2016 წლებში ჩატარებულმა ერთობლივმა ქართულ-ბრიტანულმა საველე სამუშაოებმა შესაძლებლობა მოგვცა დაგვეთარი-ლებინა დარიალის ციხესიმაგრის აგების პერიოდი. ამავე კვლევებმა მეტი სინათლე მოჰფინა მის გვიანდელ ფუნქციასაც. თუმცა ჯერ კიდევ მწირია ცნობები ამ მთის პლატოზე უფრო ადრინდელი ნამოსახლარის შესახებ, რადგან დღემდე შემორჩენილი გვიან ანტიკური ხანის ციხესიმაგრის კედ-ლების აგებას წინ უძღოდა ტერიტორიის სისტემატური წმენდა, რაც კედ-ლების მყარ საძირკველზე ამოყვანას ისახავდა მიზნად. დასავლეთ ფერ-დობების გათხრებმა შესაძლოა ნათელი მოჰფინოს ძეგლის ადრინდელი სარგებლობის ქრონოლოგიას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ციცაბო რელიეფი, ფხვიერი დანალექი ქანების სისქე და გაზსადენის სიახლოვე მნიშვნელოვნად ართულებს საველე სა-მუშაოებს. მოცემულ მიდამოში ფართომასშტაბიანი გათხრების წარმო-ებამ შესაძლოა მნიშვნელოვანი ინფორმაცია მოგვცეს ზღუდის კედლის შესახებაც, რომლის დიდი ნაწილი კულტურული ფენის ქვეშაა მოქცეული.

დარიალის ციხესიმაგრიდან და მასთან დაკავშირებული სასაფლაოდან აღებული 96 რადიოკარბონული ნიმუშის შესწავლით (თუ არ ჩათვლით დამატებით 10 ნიმუშს გველეთიდან და ბახტრიდან, ასევე მტვრის 20 მარ-ცვალს) ვერ დგინდება მე-12 საუკუნეში, ანუ იმ დროს, როდესაც, როგორც ცნობილია, ციხესიმაგრეზე კონტროლი დავით IV აღმაშენებელმა მოი-პოვა, ამ ადგილზე საქმიანობის მტკიცებულება. (ციხესიმაგრეში აღებუ-ლი ყველა ნიმუში თარიღდება IV-X/ადრეული XI და XIII, ასევე XIV და XV საუკუნეებით, თუმცა როგორც ციხესიმაგრის სამხრეთით, ასევე შე-დარებით მოშორებული ადგილებიდან აღებულია უფრო ადრინდელი ნი-მუშებიც. სხვა შესწავლილი ადგილებიდან ავიღეთ მეორე ათასწლეულის დასაწყისით დათარიღებული ნიმუშებიც). აღნიშნულის მიზეზად შეიძლე-ბა ჩაითვალოს ის, რომ მეორე ათასწლეულის დასაწყისში ადამიანის მი-ერ ბორცვი მხოლოდ ნაწილობრივ იყო ათვისებული, ხოლო XII საუკუნეში შესაძლოა საქმიანობა იმ ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა, რომელიც დღეს ჯერ გათხრილი არ არის. ამ ხარვეზის აღმოსაფხვრელად, ასევე გვიან ან-

ტიკურ პერიოდსა და შუა საუკუნეებში დარიალის ციხესიმაგრის დაგეგმარების შესახებ მეტი ინფორმაციის მოსაპოვებლად ჩვენ წარმოგიდგინთ კვლევის სტრატეგიას.

შემდგომში საჭირო იქნება აკვედუკის შესწავლა, რომელიც ციხესიმაგრეს წყლით ამარაგებდა და წარმოადგენს გვიანი ანტიკური ხანის მონინავე ჰიდროტექნიკის ერთ-ერთ უძველეს ნიმუშს. რაკი დარიალის ციხესიმაგრე განსაკუთრებული სტრატეგიული და ისტორიული მნიშვნელობის მატარებელია, ვიმედოვნებთ, რომ საველე სამუშაოები შემდგომშიც გაგრძელდება; ხოლო ციხის აღდგენის თუ ნებისმიერი სახის სწრაფი რეკონსტრუქციის შემთხვევაში, მთავარი კითხვები შეიძლება პასუხგაუცემელი დარჩეს.

წინაპირობა

1920-იან წლებში დარიალის ციხესიმაგრისა და მისი შემოგარენის გათხრები და დათვალიერება ა. კრუგლოვის¹ ხელმძღვანელობით განხორციელდა. 1960-იან წლებში ამ პროცესს ლ. ნითლანაძე² ხელმძღვანელობდა, 1980-იანი წლების მიწურულიდან 1990-იანი წლების დასაწყისამდე – დ. მინდორაშვილი³, ხოლო 2010 წელს ანალოგიური სამუშაოები ჩატარდა ჩვენი პროექტის⁴ ფარგლებშიც. სულ ახლახანს გამოქვეყნდა ჩვენი ნაშრომიც. ჩვენ მიერ წარმოებული საველე სამუშაოებიდან გამომდინარე, დასკვნებსა და ქართველ მკვლევართა ადრინდელ მნიშვნელოვან ნაშრომებს ბევრს ვერაფერს დავამატებთ; თუმცა, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ჩვენი ადრეული მოდელირებული ნიმუშების რეკალიბრაცია 2020 OxCAL პროგრამის გამოყენებით (AD 360-418 და 353-412 95,4% ალბათობით), ახლა მიანიშნებს, რომ ციხესიმაგრეების მშენებლობა დაიწყო მეოთხე საუკუნის ბოლოს ან მეხუთე საუკუნის დასაწყისში.

ჩვენ მიერ განეული სამუშაოს შედეგების შეჯამებაზე უფრო მეტად, აქ ყურადღებას ჯერაც პასუხგაუცემელ კითხვებზე და პასუხის ძიების

¹ Круглов А. П. Археологические работы на Реке Терек. Советская Археология, 1937, გვ. 245-250.

² ლ. ნითლანაძე. დარიალის ციხე (არქეოლოგიური კვლევა). ძეგლის მეგობარი, 1971, გვ. 27-28, 62-67; ლ. ნითლანაძე. ხევის არქეოლოგიური ძეგლები (ყაზბეგი), თბ., 1976; ლ. ნითლანაძე. ხევში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1977, 1, გვ. 93-108; ლ. ნითლანაძე, ა. კახიძე, ზ. შატბერაშვილი. გიგიას სათიბის სამაროვანი (დარიალის ხეობა). ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, 6, თბ., გვ. 70-80.

³ დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. თბ., 2005.

⁴ Eberhard S. W., Chologauri L., Gabunia A., Hopper K., Lawrence D., MacDonald E., Mashkour M., Mowat F. A., Naskidashvili D., Pitskhelauri K., Priestman S. M. N., Shumilovskikh L., Simpson St. J., Tiliakou A. et al. Dariali: The „Caspian Gates“ in the Caucasus from Antiquity to the Age of the Huns and the Middle Ages: The joint Georgian-British Dariali Gorge excavations & Surveys of 2013-2016. 2020.

სტრატეგიაზე გავამახვილებთ. შეძლებისდაგვარად, ჩვენს ანგარიშში მოვიტანთ არაერთ შესაბამის პუბლიკაციასა და წყაროს, რომელთა ჩამოთვლის და განხილვის საშუალებას ფორმატი არ იძლევა.

დარიალის ციხესიმაგრის ნარმოშობა და მისი ზღუდის კედელი

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

დარიალის ციხესიმაგრის (სურ.1-3) მშენებლობა სავარაუდოდ IV-V საუკუნეთა მიჯნზე დაიწყო და თითქმის ბოლომდე იქნა მიყვანილი V საუკუნეში. როგორც ჩანს, იმ დროისთვის მთელი გორაკის ზედაპირი დედაქანამდე განმინდეს დანალექებისგან. ციხესიმაგრის შიდა ნაწილის თითქმის 10%-ის გათხრების შედეგად (ზოგან დედაქანამდეც ჩავედით) ვერ აღმოვაჩინეთ ვერც ადამიანის საქმიანობის რაიმე კვალი, ვერც IV საუკუნეზე უფრო ადრინდელი ნაგებობა.

ციხესიმაგრის შიდა ნაწილის მთლიანად გათხრის შემთხვევაში შეიძლებოდა აღმოგვეჩინა უფრო ადრინდელი კერები, მაგრამ მნიშვნელოვანი ადრინდელი ფენების ან კედლების აღმოჩენის ალბათობა მცირეა.

თითქმის დარწმუნებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ უფრო ადრინდელი მასალა შეიძლება შემონახულიყო ციტადელის დასავლეთით მდებარე ვიწრო გასასვლელში. ჩვენთვის უცნობია, მუშებს, რომლებიც გვიან ანტიკურ ხანაში წმენდნენ მთის თხემს ძველი კონსტრუქციებისა თუ დამუშავებული ნიადაგის ჰორიზონტებისგან, ჩაჰქონდათ თუ არა სამშენებლო ნაგავი პლატოს უახლოეს კიდეებთან. იმისათვის, რომ საფრთხე არ შექმნოდა ბუნებრივ გარემოს, რომელსაც თავდაცვის ფუნქცია ჰქონდა, შესაძლოა მუშები ნარჩენ მასალას ციხესიმაგრის აღმოსავლეთით მდებარე ციცაბო კლდეებზე ყრიდნენ, საიდანაც მდინარე თერგის ძლიერი დინება მას სწრაფად ჩარეცხავდა. პირველ შემთხვევაში, ციხესიმაგრის ძირში, დასავლეთით წარმოებული გათხრების შედეგად ნაპოვნ ხელმეორედ დანალექ მასალას უნდა მოეცა ინფორმაცია ადრეული სარგებლობის ქრონოლოგიისა და მისი თავისებურებების შესახებ (მაგ., სამხედრო აღჭურვილობის

ნაშთები), ასევე გარნიზონის კულტურულ და ეკონომიკურ კავშირებზე გარესამყაროსთან. მისი წყობიდან გამომდინარე თუ ვიმსჯელებთ, მასიური ზღუდე კედელი იმავე პერიოდისაა, რაც გვიანი ანტიკური ხანის ციხესიმაგრე¹, მაგრამ შესაძლებელია ადრინდელი კედლის, სხვა ნაგებობის თუ ლოკალური დანალექების ნაშთები შემონახული იყოს ციხის დასავლეთით მდებარე ვიწრო გასასვლელში. ამ მიდამოში 1960-იან წლებში წარმოებულ მინის სამუშაოების შედეგად აღმოჩენილია არტეფაქტები, რომლებიც უფრო ადრეულ საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნებოდეს². ლიტერატურულ წყაროებში მოყვანილი ნებისმიერი განზოგადებული მონაცემი³ წარმოადგენს საკმარის მტკიცებულებას იმისა, რომ დარიალის ციხესიმაგრით ადამიანები სარგებლობდნენ საუკუნეებით ადრე იქამდე, ვიდრე მთის თხემზე დღემდე შემორჩენილი ციხესიმაგრე აშენდებოდა, თუმცა ჯერაც გაურკვეველია ციხესიმაგრის დაარსების ყველაზე ადრეული თარიღი.

მიუხედავად იმისა, თუ რა მოცულობითაა წარმოდგენილი პირველი ათასწლეულის პირველ მესამედში ციხესიმაგრით სარგებლობის ან მისი მშენებლობის დამადასტურებელი მასალა, გვიანი ანტიკური ხანის ზღუდე კედელი როგორც ისტორიის, ასევე არქიტექტურის თვალსაზრისით, მაინც წარმოადგენს განსაკუთრებული ინტერესის საგანს, რომლის კვლევაც უნდა გაგრძელდეს. ეჭვგარეშეა, რომ ციხესიმაგრის დასავლეთით მდებარე გასასვლელში სავლელ სამუშაოების ჩატარება მნიშვნელოვნად გაადვილებდა გვიანი ანტიკური ხანის ზღუდე კედლისა და სტრატეგიული დანიშნულების ციხესიმაგრის ადრეული ისტორიის შესწავლას, მაგრამ ამ ადგილას გათხრების წარმოება განსაკუთრებულ სირთულეებს უკავშირდება.

სადაზვერვო თხრილში (თხრილი X) გამოვლინდა ციხესიმაგრის დასავლეთ ფერდობებზე შუა საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი ნარჩენების მრავალმეტრიანი ფენა. ექვს მეტრზე მეტ სიღრმეზეც კი ვერ გავცდით პირველი ათასწლეულის მიწურულის შრეებს⁴. ძნელი სათქმელია, რამდენი მეტრი, ანდა რამდენი ათეული მეტრი ნაყარი დაგროვდებოდა ციხესიმაგრის დასავლეთით მდებარე ხეობის ფსკერზე. ურიგო არ იქნებოდა ნაყარი შუიდან გაგვებურლა, თუმცა გაზსადენის სიახლოვემ, რომელიც არსებულ გზას მიუყვება, შეიძლება არ მოგვცეს იმგვარი ტექნიკის გამოყენების შესაძლებლობა, რომელიც გამოიწვევს დიდ ვიბრაციას და ცენტრშიც შესაძლოა არ იყოს არც არტეფაქტების დიდი რაოდენობა და არც ადრეულ შრეებთან დაკავშირებული ორგანული მასალა.

¹ იქვე, გვ. 162-166.

² ლ. ნითლანაძე. დარიალის ციხე. გვ. 27-28, 62-67.

³ Eberhard S. W., Chologauri L., Gabunia A., Hopper K., Lawrence D., MacDonald E., Mashkour M., Mowat F. A., Naskidashvili D., Pitskhelauri K., Priestman S. M. N., Shumilovskikh L., Simpson St. J., Tiliakou A. et al. Dariali. გვ. 858-870.

⁴ Ibid, გვ. 159-161.

ნარჩენების ფენის სისქის დადგენა შესაძლებელია მიწისზედა გამჭოლი რადარის მეშვეობით, თუმცა დანალექებისა და მიწის საკმაო სისქის ფენის ქვეშ მოქცეული ნაგებობების დათარიღება ამ მეთოდით შეუძლებელია. ხელით ან ტექნიკის მეშვეობით გაჭრილი თხრილისთვის არსებობს ორგვარი ალტერნატივა. ფხვიერ, არამდგრად დანალექებში უნდა გაიჭრას შეზღუდული ზომის თხრილი, რისთვისაც საჭირო იქნება მონოლითური სამაგრების გამოყენება, რომლებიც ნათხარის სიღრმის ზრდის პარალელურად სულ უფრო ქვემოთ ჩაიწევენ, ასევე ნიადაგისა და ქვების ამოსაზიდი უსაფრთხო ტვირთამწევი მექანიზმი. ასევე შესაძლებელია მთელი ფერდობის განმენდა ქვებისა და ნარჩენებისაგან ანტიკურ ფენებამდე, მაგრამ ამას სისტემური მიდგომა სჭირდება, რომელიც აღმოფხვრის ციკაბო ფერდობზე ქვების დაგორების რისკს და უზრუნველყოფს ფერდობის ძირში მომუშავე მიწის მთხრელების უსაფრთხოებას. იმაზე ღრმა შრეში ჩასვლის შემთხვევაში, რომელშიც გაზსადენი გადის, საჭირო გახდება მასიური თხრილის დასავლეთ ნაწილის გამყარება, მაგალითად, ბეტონის კედლის მეშვეობით. ნარჩენების მთელი ფენის ხელით გატანის შემთხვევაში, საჭირო იქნება ენერგიული და მუყაითი დიდძალი მუშახელის დაქირავება, ალბათ, ზაფხულობით, რამდენიმე წლის განმავლობაში.

არქეოლოგიური სტრუქტურებიდან და გაზსადენიდან უსაფრთხო მანძილის დაცვით მუშაობის შემთხვევაში მიწასათხრელმა მანქანებმა შეიძლება გაცილებით სწრაფად და რისკების გარეშე გაიტანოს ფხვიერი ანდა ნაკლებად სტრატეგიული საფარი ისე, რომ საფრთხე არ შეექმნას არც არქეოლოგიურ სტრუქტურებს, არც გაზსადენს. არქეოლოგიური თვალსაზრისით, მიწა ფერდობიდან მოშორებით უნდა შემონმდეს. ამგვარი ოპერაცია, რომელსაც მოჰყვება დიდი მოცულობის ნარჩენების ქვეშ მოქცეული ანტიკური შრეების ხელით წარმოებული გათხრები, ასევე გააშვილებს ციხესიმაგრის დასავლეთ კლდეებს და მნიშვნელოვან ბუნებრივ ზღუდეებს, რომლებიც ათას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში იყო დაფარული თვალისგან. რაც შეეხება უშუალოდ ზღუდე კედელს, საჭიროა მისი ყურადღებით შესწავლა და აღდგენა, რათა თავიდან იქნას აცილებული პოტენციური, ნაწილობრივი ჩამონგრევის საფრთხე, რომელიც მოჰყვება დანალექებთან შეპირაპირებული მასტაბილიზებული დანალექების თანდათანობით გატანას. ეს ყველაფერი საჭიროა როგორც მიწის მთხრელების უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, ასევე მნიშვნელოვანია ძველის შენარჩუნებისთვის.

ჩვენ მიერ ჩატარებულმა გამოკვლევამ ცხადყო, რომ ციხესიმაგრესთან დაკავშირებული კოშკის (სურ. 4) თაღოვანი გადახურვა ნაწილობრივ ჩამონგრეულია, ინტერიერი ამოვსებულია ქვებით და ჩრდილოეთ ფასადის ყველა კედელს ებჯინება ქვისა და საყოფაცხოვრებო ნარჩენების მასიუ-

სურ. 4

რი შრეები. გარკვეული გამონვევები უკავშირდება ამ ნაწილობრივ ჩამოქცეული ქვის თალის ქვეშ არსებულ ინტერიერში გათხრების უსაფრთხოდ წარმოებასაც, თუმცა მომიჯნავე საყოფაცხოვრებო ნარჩენების გატანის, ნაშთების პროფესიულ დონეზე რესტავრაციისა და გამაგრების შედეგად აღნიშნულის რეალიზაცია მაინც შესაძლებელია.

დარიალის ციხესიმაგრის შიდა ნამოსახლარი

პირველი ათასწლეულის დასაწყისის ან უფრო ადრეული ფენების კვლევის თვალსაზრისით, დარიალის ციხესიმაგრეში გათხრების წარმოებას ნაკლები პოტენციალი აქვს, თუმცა სავსებით შესაძლებელია გვიან ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში ციხესიმაგრით სარგებლობის შესახებ მნიშვნელოვანი ახალი ინფორმაციის მოპოვება. რაკი უკვე ვფლობთ საკმაო ცოდნას გვიანი ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი ქვის წყობის ტიპების შესახებ, მიწის ზედა ფენის მოხსნა და კედლების ზედა ნაწილის გასუფთავება კი საკმარისი იქნება იმისათვის, რომ შევადგინოთ ციხესიმაგრის სხვადასხვა ეტაპზე ფუნქციონირების უფრო სრულყოფილი გეგმა; შესაძლებელი იქნება კარიბჭის ადგილმდებარეობის დადგენა, რომელიც შესაძლოა მდებარეობდა დასავლეთით გამოკვეთილი კოშკის გვერდით. ასევე შევძლებთ დავადგინოთ, სად მდებარეობდა კედელში ჩაშენებული სხვა ელემენტები. რელიგიური არქიტექტურის ნიმუშების, მაგალითად, ეკლესიის ან/და ცეცხლთაყვანისმცემლური ტაძრის ნაშთების აღმოჩენას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა დარიალის ისტორიისთვის. შერჩეულ ადგილებში

გათხრების წარმოება მოგვცემდა ციხესიმაგრით სარგებლობის ჰორიზონტის კვლევის შესაძლებლობას. გამორიცხული არაა, გარკვეულწილად ასევე გაირკვეს ბუნდოვანი ცნობები ციხესიმაგრით სარგებლობის შესახებ, რაც დავით IV აღმაშენებლის მიერ მის ალებას (1118 წ.) უკავშირდება¹.

ჩვენ მიერ გაჭრილ თხრილებში არ ჩანს XII საუკუნეში ციხესიმაგრით სარგებლობის არავითარი კვალი, თუმცა გამორიცხული არაა, აქ მდგარიყო მცირერიცხოვანი გარნიზონი, რომელიც იკავებდა ციხესიმაგრის სტრატეგიული თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვან აღმოსავლეთ ნაწილებს, რომლებიც ჯერაც გამოუკვლეველია. აღმოჩენილი მასალის სისტემური დამუშავება, მათ შორის ნიადაგის შერჩევითი გაცრისა თუ ფლოატაციის გზით, დიდი ალბათობით, მეტ სინათლეს მოჰფენს იმას, თუ როგორ იცვლებოდა დროთა განმავლობაში ფორპოსტის ეკონომიკური და კულტურული კავშირები სამხრეთსა და ჩრდილოეთთან.

დარიალის აკვედუკი

დარიალის ციხესიმაგრე გამორჩეულია თავისი რთული სიფონური აკვედუკით, თუმცა ანტიკური ინფრასტრუქტურის ეს მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ სათანადოდ არ არის შესწავლილი². მიდამოს ფეხით შემოვლა, რასაც შეიძლება დრონით დათვალა იერებაც დაემატოს, მოგვცემდა წყლის სათავის და, შესაბამისად, აკვედუკის ზედა მონაკვეთების მიგნების შესაძლებლობას.

თუ გავყვებით ბორცვზე გაყვანილ აკვედუკს, რომლის დიდი ნაწილი ღორღითაა დაფარული, ან ტერიტორიაზე არსებულ წყლის ნაკადებსა და მათ შესართავებს, მივადგებით წყლის სათავეს, ხოლო დულაბისა და მათი არქიტექტურული ნაშთების ანალიზის საშუალებით, უკეთ გავიგებთ, თუ როგორ ფუნქციონირებდა აკვედუკი.

სასაფლაოები და კედლის გარეთ არსებულ ნაგებობები

ციხესიმაგრის სამხრეთით მდებარე სასაფლაოზე გათხრილი ყველა საფლავი შეიძლება დათარიღდეს მეშვიდე საუკუნის მიწურულიდან/მერვე საუკუნიდან მეცხრე საუკუნის მიწურულამდე/მეთერთმეტე საუკუნემდე პერიოდით. იმის გამო, რომ ციხესიმაგრის სიახლოვეს ნაკლებად იყო მიწა, რომელშიც საფლავის გათხრა იყო შესაძლებელი, აქ საერთოდ არ იქნებოდა, ან იქნებოდა მხოლოდ მცირე ზომის სასაფლაო. თუმცა, ციხესიმაგრის სამხრეთ-დასავლეთით არის მცირე შეუსწავლელი უბნები, სადაც შეიძლება ღირდეს სადაზვერვო თხრილების გაჭრა.

¹ Eberhard S. W., Chologauri L., Gabunia A., Hopper K., Lawrence D., MacDonald E., Mashkour M., Mowat F. A., Naskidashvili D., Pitskhelauri K., Priestman S. M. N., Shumilovskikh L., Simpson St. J., Tiliakou A. et al. Dariali. გვ. 907.

² Ibid, გვ. 166-171.

დარიალის ციხესიმაგრით აშკარად სარგებლობდნენ XIV საუკუნეში და შესაძლოა რამდენიმე წლით ან ათწლეულებით უფრო ადრე და / ან გვიან. ვფიქრობთ, ღირს გამოკვლევად, იყო თუ არა სასაფლაო ციხესიმაგრიდან მოშორებით. ასევე გამოსაკვლევა, არის თუ არა გვიანი შუა საუკუნეების საფლავები ჩვენ მიერ გაჭრილი თხრილების სამხრეთით. ჯერჯერობით ასევე შეუსწავლელია ციხესიმაგრის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ტერასული კედლები. ცოტა რამ არის ცნობილი ხეობის აღმოსავლეთ ნაწილში კლდეში გაჭრილ (შუა საუკუნეების შემდგომ?) გზაზე. გარდა ამისა, შესასწავლია ციხესიმაგრის სიახლოვეს თანამედროვე სამხედრო გვირაბებისა და ტრანშეების ისტორიაც. არავითარი კულტურული ფენა არაა შემორჩენილი ბახტარის ხრიოკ ქედზე, რომელიც, როგორც ბუნებრივი საზღვარი, დარიალის ციხესიმაგრესთან ერთად ასრულებდა თავდაცვით ფუნქციას. ადრეული მასალა შეიძლება შემორჩენილი იყოს კლდეების ძირში. ამ ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად საჭირო იქნება ფხვიერ კლდოვან დანალექ ქანებში ღრმა ზონდირება. კიდევ უფრო სამხრეთით დ. მინდორაშვილმა¹ აღმოაჩინა და ნაწილობრივ გათხარა VI-VIII საუკუნეების სასაფლაო გველეთში. ეს ხეობაში ყველაზე ადრეულია. აქაური ნაშთების შემდგომ გათხრასა და თანამედროვე სამეცნიერო ანალიზს აქვს გვიან ანტიკურ ხანაში ხეობის მოსახლეობის დემოგრაფიული მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის მოპოვების უნიკალური პოტენციალი.

თავდაცვითი ნაგებობების კარტოგრაფირება

მ. დათუკიშვილის მიერ განხორციელებული ლაზერული სკანირების შედეგების, დრონით გადაღებული ტრანსფორმირებული ფოტოებისა და ტაქომეტრული კვლევების შედეგების საფუძველზე, შევიმუშავეთ დარიალის ციხესიმაგრის (სურ.1-3) გეგმა, რომელიც მოიცავს ძნელადმისაგალ უბნებსაც, თუმცა გეგმის დახვეწისა და საკონტროლო ლანდშაფტის უკეთ აღქმისათვის საჭიროა შემდგომი კვლევებიც.

იგივე სამუშაოები შეიძლება ჩატარდეს ბახტარის ქედის² გვიანი ანტიკური ხანის საფორტიფიკაციო ნაგებობის, გვილეთის შუა საუკუნეების ციხესიმაგრის³ სამხრეთით და დღევანდელი სტეფანწმინდის თავზე არსებული საფორტიფიკაციო ნაგებობის შემთხვევაშიც (მეორე ათასწლეულის?), რომელშიც პრომინენტ გამორჩეული ქვის კოშკია წარმოდგენილი⁴.

¹ დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. გვ. 19-101, 163-166, 176-177, 199-201, 211-220.

² Eberhard S. W., Chologauri L., Gabunia A., Hopper K., Lawrence D., MacDonald E., Mashkour M., Mowat F. A., Naskidashvili D., Pitskhelauri K., Priestman S. M. N., Shumilovskikh L., Simpson St. J., Tiliakou A. et al. Dariali. გვ. 231-241.

³ იქვე, გვ. 243-274.

⁴ იქვე, გვ. 312-315, 363, 908-909.

სურ. 5

დარიალი საფრთხის წინაშე

საგზაო სამუშაოებმა და გაზსადენის მშენებლობამ, ისევე, როგორც კრიზისის დროს საომარმა ძალისხმევამ, თანამედროვე პერიოდში დარილის, ბახტარისა და გველეთის ციხესიმაგრეების დაზიანება გამოიწვია. გარდა ამისა, დაზიანდა მათთან მიმდებარე ზღუდეები და სასაფლაოები. დღეს ეს მიდამო კიდევ უფრო მეტი საფრთხის წინაშეა.

დარიალში პირველად 2013 წელს ვიმუშავეთ. მაშინ ციხესიმაგრე და მისი შემოგარენი, ციხესიმაგრესთან დაკავშირებული სასაფლაოს ჩათვლით, აუთვისებელი ტერიტორია იყო. ამის მიზეზი უკიდურესი საზღვრისპირა მდებარეობა გახლდათ, თუმცა სასაფლაოს ტერიტორიის ნაწილი უკვე გაენმინდათ და იქ დედათა მონასტრის მშენებლობა იგეგმებოდა.

მონასტერი აშენდა (სურ. 5), რამაც ნაწილობრივ გაანადგურა საძირკვლის თხრილში მოყოლილი ადრე შუასაუკუნეების ზოგიერთი ზედაპირული სამარხი. დედათა მონასტრის შემდგომი გაფართოება გამოიწვევს კიდევ უფრო მეტი საფლავის დაზიანებას, ხოლო მათი ნაწილი თანამედროვე შენობების ქვეშ მოექცევა. კიდევ უფრო შემამფოთებელია დარილის ციხესიმაგრის თავზე ეკლესიის შესაძლო მშენებლობასთან დაკავშირებული გეგმები. საძირკვლის თხრილში არქეოლოგიური მასალის განადგურება გარდაუვალია. მეტიც, ალბათ საუკუნეების განმავლობაში ველარ შეძლებენ არქეოლოგები ციხესიმაგრის ცენტრალური ნაწილების გათხრასა და შესწავლას. ანალოგიურ პრობლემებს უკავშირდება დარილის ციხესიმაგრის აღდგენის გეგმებიც. მიუხედავად იმისა, რომ თავდაპირველი

ციხესიმაგრის ზოგიერთი კედელი დღესაც მყარად დგას, სხვა კედლები არ გამოირჩევა მდგრადობით და ვერ გაუძლებს მათ თავზე მაღალი კედლების დაშენებას. შემორჩენილი კედლებიდან ზოგიერთის დანგრევისა და მათი ახალი კედლებით ჩანაცვლების გარეშე შეუძლებელი იქნება დარიალის ციხესიმაგრის აღდგენა. რეკონსტრუქცია ნაკლებად დამაზიანებელი იქნება მისი ბეტონის ბაქანზე აშენების შემთხვევაში, თუმცა ამით ციხესიმაგრის ავთენტურობა დაზარალდება, ხოლო მისი გარკვეული ნაწილები მიუწვდომელი გახდება არქეოლოგებისათვის. ზემოთქმული არ ნიშნავს იმას, რომ ციხესიმაგრის ნაწილობრივი რეკონსტრუქცია აუცილებლად უნდა გამოირიცხოს. ამგვარი რეკონსტრუქცია დასაშვებია, ოღონდ მას შემდეგ, რაც შემდგომი გათხრები ჩატარდება ფრთხილად და მხოლოდ იმ ადგილებში, სადაც დღემდე შემონახულ არქეოლოგიურ მასალას დიდი ზიანი არ მიადგება. ამასთან, სათანადო გათხრებმა შეიძლება თავისი დადებითი წვლილი შეიტანოს ციხესიმაგრის სხვადასხვა ნაწილის ზუსტად აღდგენის მცდელობაში.

დასკვნა

დარიალი წარმოადგენს საქართველოს ისტორიისთვის უნიკალური მნიშვნელობის მქონე ციხესიმაგრეს, საიდანაც კონტროლდებოდა ანტიკური და შუა საუკუნეების პერიოდის მსოფლიოში სტრატეგიული თვალსაზრისით ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი უღელტეხილი. ის იმსახურებს როგორც შემდგომ შესწავლას, ასევე თანამედროვე ტენდენციების გავლენებისგან დაცვას, რათა მომავალი თაობებისთვის ცოდნისა და შთაგონების წყაროდ დარჩეს. სტეპის ზონის, ევროპისა და აზიის გზაგასაყარზე მდებარე ციხესიმაგრეს აქვს უცილობელი პოტენციალი ნათელი მოჰფინოს მსოფლიო ისტორიაში ზოგიერთ ყველაზე ძლიერ იმპერიას შორის არსებულ ურთიერთობებსა და კონფლიქტებს, სადაც საქართველოს ცენტრალური ადგილი ეკავა.

სურათი 1: გვიანი ანტიკური ხანის დარიალის ციხესიმაგრის, ასევე მასთან დაკავშირებული ნაგებობებისა და ჩვენი პროექტის ფარგლებში გაჭრილი თხრილების რუკა.

სურათი 2: დარიალის ციხესიმაგრის დრონიდან ზაფხულში გადაღებული ტრანსფორმირებულ ფოტო.

სურათი 3: დარიალის ციხესიმაგრის დრონიდან ზამთარში გადაღებული ტრანსფორმირებულ ფოტო.

სურათი 4: მართკუთხა კოშკი (მისი კედლები მხოლოდ ჯგუფის მარჯვნივ მდგომი ნევრის უკან მოჩანს), ზღუდე კედელზე, რომელიც ციხესიმაგრის ჩრდილოეთ მისადგომებს გადაჰყურებს, 2014. მოყოლილია ციცა-

ბო ფერდზე წარმოქმნილი ნაშალი ქვისა და ნარჩენების მრავალმეტრიანი ფენის ქვეშ, რაც ძალიან გართულებს გათხრებს.

სურათი 5: ადრეული შუა საუკუნეების სასაფლაოს მიდამოში აშენებული თანმედროვე დედათა მონასტერ, 2016.

უდიდეს მადლობას ვუხდით ევროპული კვლევების საბჭოს გულუხვი სპონსორობისთვის, პროფესორ ვახტანგ ლიჩელს, დოქტორ დავით მინდორაშვილს, დოქტორ მანანა ოდიშელს, პროფესორ კონსტანტინე ფიცხელაურსა და პროფესორ მაიკლ ვიკერსს პროექტის ყოველმხრივ მხარდაჭერისთვის, ასევე დოქტორ მალხაზ დათუკიშვილს ლაზერული რუკების შექმნაში გაწეული ფასდაუდებელი შრომისთვის, დოქტორ გიორგი ჭეიშვილსა და საორგანიზაციო კომიტეტს, რომლებმაც მიგვიწვიეს კავკასიის კარისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე. მადლობა ბერებსა და მონაზვნებს, დარიალის ხეობის საპატრულო და სასაზღვრო პოლიციასა და ჩვენს გამორჩეულ გუნდს.

THE FUTURE OF DARIALI FORT: DANGERS, QUESTIONS AND A RESEARCH STRATEGY

**Eberhard W. Sauer, Lana Chologauri,
Eve MacDonald, Davit Naskidashvili, Seth M.N. Priestman**

*United Kingdom,
Georgia*

Introduction

Four years of joint Georgian-British fieldwork (2013-2016) have enabled us to date the construction of Dariali Fort and have shed much new light on its later occupation. Little is known, however, about the earlier occupation of the hilltop, as the erection of the late antique fort walls still standing today was preceded by systematic clearance of the ground, so that the walls could be built on solid bedrock. Excavation on the western slopes has the potential to shed light on the chronology of earlier occupation. The steep terrain, the depth of loose sediments and a nearby gas pipeline will, however, make fieldwork very difficult. Large-scale excavation in this area could also shed significant new light on a major road-blocking wall, much of which is buried under occupation debris. With 96 radiocarbon samples processed from Dariali Fort and the associated cemetery (not counting an additional ten from Gveleti and Bakht'ari and 20 from pollen cores), we have also failed to find evidence for occupation in the twelfth century, the very time when King Davit IV the Builder reportedly gained control over the fort. (All samples from the fort date to the fourth to tenth/early eleventh and the thirteenth, fourteenth or fifteenth centuries, but there are earlier samples from the area south of the fort and the wider surroundings; the earlier second millennium is also represented at other sites examined.) This may be a result of partial occupation of the hilltop in the early second millennium, twelfth-century occupation perhaps centred on an area not excavated to date. We propose a research strategy to fill this gap and to provide further information on the layout of late antique and medieval Dariali Fort. A further desideratum is the exploration of the aqueduct that supplied the fort with water, one of the most remote cases of advanced hydraulic engineering in the late antique world. Dariali Fort is a site of extraordinary strategic and historic significance, and it is hoped that further fieldwork will be possible, whilst development or any rapid reconstruction of the fort might make it impossible to answer key questions.

Preliminaries

Excavations and surveys on Dariali Fort and in its surroundings have taken place in the 1930s directed by Andreï Pavlovich Kruglov¹, the 1960s by Leila Tsit-

¹ Круглов А. П. Археологические работы на Реке Терек (Archaeological work on the River Terek). Советская Археология, 1937, pp. 245-250.

lanadze¹, the late 1980s to early 1990s by Davit Mindorashvili² and the 2010s by our project³. Having published our work very recently, there is as yet little to add to the conclusions arising from our fieldwork and the important earlier work by Georgian scholars. Worth noting, however, is that recalibration of our earliest modelled samples, using the 2020 OxCal curve (AD 360-418 and 353-412 at 95.4% probability), now suggests that fort construction started in the late fourth or very early fifth century. Rather than summarising our results, we will focus on as yet unanswered questions and propose strategies for resolving them. Where relevant, we cite passages in our report guiding the reader to numerous pertinent publications and sources which there is no space to list and discuss here.

Dariali Fort's origins and its road-blocking wall

Fig. 1

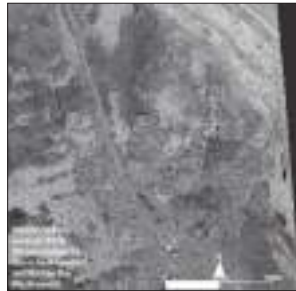

Fig. 2

Fig. 3

When Dariali Fort (Figs 1-3) was built, probably starting in the late fourth/early fifth century and largely completed in the fifth century, the entire hilltop appears to have been cleared of sediments down to the bedrock. Having excavated close to 10% of the interior of the fort, and some of it down to the bedrock, we failed to find any traces of surviving pre-fourth-century occupation or structures. It is not beyond possibility that small pockets of earlier material could be found, if all of the interior was excavated, but the chances of significant earlier deposits or walls surviving here are slim.

¹ Tsitlanadze L. Dariali Castle (archaeological research). Dzeglis Megobari, 1971, pp. 27-28; 62-67 (in Georg.); Tsitlanadze L. Archaeological monuments of Khevi (Kazbegi). Tb., 1976 (in Georg.); Tsitlanadze L. The results of archaeological research in Khevi. Matsne, 1, 1977, pp. 93-108 (in Georg.); Tsitlanadze L., Kakhidze A., Shatberashvili Z. Gigias Satibi Cemetery (Dariali Gorge). Archaeological sites of Medieval Georgia, 6, Tb., pp. 70-80 (in Georg.).

² Mindorashvili D. Archaeological Excavations in Xevi/‘the Ravine’. Tb., 2005 (in Georg.).

³ Sauer E. W., Chologauri L., Gabunia A., Hopper K., Lawrence D., MacDonald E., Mashkour M., Mowat F. A., Naskidashvili D., Pitskhelauri K., Priestman Seth M.N., Shumilovskikh L., Simpson St. J., Tiliakou A. et al. Dariali: The „Caspian Gates“ in the Caucasus from Antiquity to the Age of the Huns and the Middle Ages: The joint Georgian-British Dariali Gorge excavations & surveys of 2013-2016. 2020.

There is a much better chance, if no certainty, that earlier material could be preserved in the narrow passage to the west of the stronghold. We do not know if the late antique workforce, clearing the entire hilltop from earlier structures and occupation horizons, pushed the debris down the nearest edge of the plateau. Alternatively, in order not to compromise the natural defences, it might have dumped such material down the steep east cliffs of the fort, where the strong currents of the River Terigi would have rapidly washed away all debris. In the former case, redeposited finds at the western foot of the fort should inform us on the chronology of earlier occupation as well as the nature of occupation (e.g. via pieces of military equipment) and the cultural/economic links of the garrison with the outside world. The massive road-blocking wall is, to judge by its masonry, of similar date as the late antique fort¹, but it is possible that remnants of earlier walls, other structures or in-situ deposits might be preserved in the narrow passage west of the fort. Earthmoving operations in the area in the 1960s have unearthed artefacts assigned to earlier centuries². Literary sources, summarised elsewhere³, provide ample evidence for Dariali Fort's occupation reaching back centuries before the fort was built that still crowns the hilltop today, but the question as to the earliest fort's date of foundation remains unresolved. Irrespective of how much or how little occupation materials or constructions of the first third of the first millennium and before survive, the late antique road-blocking wall itself is of major historical and architectural interest and would merit further investigation.

Whilst there is no question that fieldwork in the passage to the west of the fort promises to yield major insights into the late antique barrier wall, and may well shed unique light on the strategic fort's early history, excavations here would be exceptionally difficult. A sondage (Trench X) revealed that many metres of debris have accumulated on the western slopes of the fort in the Middle Ages. Even at a depth of over six metres, we were still in late first millennium-levels⁴. How many metres or tens of metres of debris may have accumulated in the valley bottom west of the fort over the past one-and-a-half millennia is anybody's guess. Perhaps one could attempt drilling cores into the debris, but the nearby gas pipeline along the modern track, may not permit applying any techniques that cause major vibration and a core would not yield a large quantity of artefacts or organic matter associated with the earliest levels. Ground-penetrating radar might perhaps reveal the depth of debris, but not the date of deposits or structures buried at considerable depth. For a trench dug by machine or manually there would be two options. One could either excavate a trench of limited size through the very loose and unstable sediments, but this would

¹ Dariali: The „Caspian Gates“... pp. 162-166.

² Tsitlanadze L. Dariali Castle (archaeological research), pp. 27-28, 62-67.

³ Dariali: The „Caspian Gates“... pp. 858-870.

⁴ *Ibid*, pp. 159-161.

Fig. 4

require professional rock-solid shoring that would need to be extended downwards whenever digging deeper, as well as a safe lifting mechanism for the soil and stones excavated. Alternatively, one could attempt to clear the entire slope of all stones and debris down to ancient levels, but this would have to be done systematically, eliminating any risk of stones rolling down the steep slope and endangering excavators working at the base. If reaching a deeper level than the pipeline, the west side of the massive trench would need to be stabilised, e.g. with a concrete wall. If all debris was removed manually, one would need a large, diligent and energetic workforce employed perhaps for several successive summer seasons. Earth-moving machinery could remove the substantial overburden of loose and poorly stratified debris much more rapidly and safely and without jeopardising archaeological structures or the pipeline, if keeping a safe distance from both. The soil should be examined for finds away from the slope. Such an operation, followed by manual excavation of ancient layers sealed under the vast quantities of debris, would also unearth the fort's west cliffs and strong natural defences, hidden from view for well over a thousand years. The road-blocking wall itself would require careful examination and restoration, to avoid the danger of potential partial collapse following the gradual removal of the deposits abutting and stabilising it, both to ensure the safety of excavators and the preservation of this important monument.

Our examination revealed that the associated tower (Fig. 4) has a, partially collapsed, vaulted roof and the interior is filled with stones and all walls, except for (the upper levels of?) the north face, are abutted by massive layers of stones and debris.

Safe excavation of the interior under this part-collapsed stone vault would not be without its challenges, but could be accomplished, after the removal of the deposits abutting it, with professional restoration of the remains and solid shoring.

Dariali Fort's interior occupation

If there is little prospect of excavations within Dariali Fort unearthing much, if any, early-first-millennium or earlier levels, they have every potential of providing us with major new insights into the fort's late antique and medieval occupation. As we now have a much better understanding of late antique and medieval masonry styles, even stripping the topsoil and exposing the top of walls should enable us to compile much more comprehensive plans of the fort at various stages of occupation. It should allow us to locate the gate, maybe next to the prominent tower in the west, and further intramural buildings. Should there be any remains of religious architecture (e.g. a church and/or fire temple), this would add an invaluable new dimension to Dariali's history. In selected places, excavation could explore related occupation horizons. Perhaps such an operation would also lead us to the so far elusive occupation of the fort after King Davit IV the Builder had conquered it in 1118¹. No traces of twelfth-century occupation have come to light from our trenches, but perhaps a small garrison occupied then just part of the strategically more significant and so far, unexplored eastern parts of the fort. Systematic recovery (including selective sieving/floatation of soil) and study of finds promises to shed much new light on the outpost's changing economic and cultural ties to the north and south over time.

Dariali's aqueduct

Dariali Fort boasts a sophisticated siphon aqueduct, yet little is known about this major piece of ancient infrastructure so far². A pedestrian survey, perhaps aided by drone reconnaissance, would have a good chance to trace the water source and perhaps the upper sections of the aqueduct. One could attempt to ascend along the alignment of the aqueduct uphill, beyond the scree covering much of it, or follow streams and their tributaries in the area to their sources. An analysis of the mortar and architecture of the remains should provide us with a more sophisticated understanding of how it functioned.

Cemeteries and extramural structures

All graves excavated in the cemetery south of the fort were datable to the late seventh/eighth to the late tenth/early eleventh century. With so little land suitable for graves near the fort, there can have been no large if any earlier cemetery near the fort.

¹ Dariali: The „Caspian Gates“... p. 907.

² Ibid, pp. 166-171.

Nonetheless, there are small unexplored areas to the south-west of the fort that might merit trial trenches. Dariali Fort was demonstrably occupied in the fourteenth century and perhaps some years or decades before and/or beyond. It may be worth investigating if the cemetery extended away from the fort and if there are late medieval graves south of the trenches we excavated. Terracing(?) walls to the south-west of the fort have not as yet been examined and neither is much known about a (post-medieval?) rock-cut road on the east side of the gorge. The history of modern military tunnels and trenches at the fort would also merit further investigation. No occupation layers seem to survive on barren Bakht'ari Ridge, the main barrier probably functioning in symbiosis with Dariali Fort. Early material may survive at the base of the cliffs, but a deep sondage through loose rocky sediments would be required to test the hypothesis. Further south, Davit Mindorashvili¹ (pls VI-XV) discovered and partially excavated a sixth to eighth-century cemetery at Gveleti. This is the earliest cemetery in the gorge and further excavation and modern scientific analysis of the remains would have unique potential to shed light on the demography of a late antique community in the gorge.

Mapping fortifications

Combining laser scanning by Malkhaz Datukishvili and rectified drone photography and total station surveys have now enabled us to produce a plan of Dariali Fort (Figs 1-3), including areas that cannot be accessed safely, but further survey to refine the plan and enhance our understanding of the landscape of control is desirable. The same should be possible for the late antique fortification on Bakht'ari Ridge² north of Dariali Fort, medieval Gveleti Fort³ further south and a (second-millennium?) fortification with a prominent stone tower above modern Stepantsminda⁴.

Dariali in danger

Roadworks and pipeline construction, as well as military endeavours at times of crisis, have caused damage to Dariali, Bakht'ari and Gveleti Forts and associated barriers and cemeteries in modern times, and there are more imminent dangers today. When we first worked at Dariali, in 2013, the fort and its surroundings including the associated cemetery was unoccupied land, protected by its marginal location in a border zone, if already a piece of ground in the cemetery had been cleared in preparation for building a nunnery.

¹ Mindorashvili D. *Archaeological Excavations in Xevi*/'the Ravine'. pp. 19-101, 163-166, 176-177, 199-201, 211-220.

² Dariali: The „Caspian Gates“... pp. 231-241.

³ *Ibid*, pp. 243-274.

⁴ *Ibid*, pp. 312-315, 363, 908-909.

Fig. 5

This has since been constructed (Fig. 5), partially erasing some of the shallow early medieval graves in its foundation trenches¹. An expansion of the nunnery would cause further damage to graves and seal others under the floor of modern buildings. More worrying are potential plans to build a church on top of Dariali Fort. Inevitably, archaeology in the foundation trenches would be lost. It would furthermore make it impossible for archaeologists to survey or excavate central parts of the fort's remains, perhaps for centuries. Plans to rebuild Dariali Fort cause similar concerns. Whilst some of the original fort walls remain rock-solid to the present day, others are no longer stable and could not support tall walls built on top of them. It would not be possible to rebuild Dariali Fort without demolishing some of its preserved walls and replacing them by modern walls. If built on a concrete platform, a reconstruction would cause less damage, but would be less authentic and make parts of the fort inaccessible to archaeologists. This is not to imply that a partial reconstruction of the fort should necessarily be ruled out, but it should only be considered after further careful excavations (which could also contribute to greater accuracy of any attempts to reconstruct parts of the fort, virtually or in reality) and only in areas where it can be done without extensive damage to preserved archaeology.

Conclusion

Dariali is uniquely important for the history of Georgia and, controlling one of the strategically most significant mountain passes in the world, for ancient and medieval

¹ Ibid, pp. 217-218.

history. It merits further investigation as well as protection from modern development so that it can continue to inform and inspire future generations. Being at the crossroads of the Steppe Zone, Europe and Asia, it has unrivalled potential to shed light on the contacts and conflicts between some of the most powerful empires in world history, with Iberia/Georgia taking centre stage.

Figure 1: Map of late antique Dariali Fort and associated installations and the trenches excavated by our project.

Figure 2: Rectified drone image of Dariali Fort in summer.

Figure 3: Rectified drone image of Dariali Fort in winter.

Figure 4: The rectangular tower (with its walls visible just behind the right team member) on the road-blocking wall, overlooking the northern approaches to the fort, in 2014. Buried under many metres of stone collapse and debris, covering the steep slope above, excavation would be very difficult.

Figure 5: The modern nunnery in the area of the early medieval cemetery in 2016.

Acknowledgements

We are very grateful to the ERC for its generous sponsorship, to Professor Vakh-tang Licheli, Dr Davit Mindorashvili, Dr Manana Odisheli, Professor Konstantin Pitskhelauri and Professor Michael Vickers for supporting the project in every way possible, to Dr Malkhaz Datukishvili for the invaluable laser maps, to Dr Giorgi Tcheishvili and the organising committee for inviting us to the Caucasian Gates Conference and to the monks and nuns and the patrol and border police in Dariali Gorge and to our outstanding team for making this contribution possible.

კანსკის კარი (ღარიალი) პრესბიტერ იოანეს ეპისტოლეები

ალექსანდრე თვარაძე

საქართველო

მოხსენების თემა ეხება პრესბიტერ იოანეს ეპისტოლეს მესამე (C) ინტერპოლაციას. ეპისტოლეში, რომელიც თარიღდება 1165 წლით, პრესბიტერი იოანე მოუთხრობს ბიზანტიის იმპერატორს, მანუელ I-ს, თავისი სახელმწიფოს შესახებ. ეპისტოლეს ნამდვილი ავტორი უცნობია, ტექსტის ორიგინალი შესრულებულია ლათინურ ენაზე. ეპისტოლეს ტექსტი შუა საუკუნეებში უაღრესად ცნობილი გახლდათ და ის ითარგმნა მრავალ ენაზე. წერილის საწყის ტექსტს XII-XIII საუკუნეებშივე დაემატა ხუთი ინტერპოლირებული სექცია.

ეპისტოლეში პრესბიტერი იოანე წარმოდგენილია როგორც სამი ინდოეთის მმართველი. ერთ მხარეს მისი სამეფო ვრცელდება ყოფილი ბაბილონის ტერიტორიამდე. წერილში ჩამოთვლილია სხვადასხვა საოცრება, რისი ნახვაც შეიძლება პრესბიტერ იოანეს სამეფოში. მისი სამეფოს მცხოვრებლები თავისუფალნი არიან ყოველგვარი მანკიერებისგან. პრესბიტერ იოანეს კარზე იმყოფებიან სამარყანდის პროტოპაპა, წმინდა თომას პატრიარქი, სუზის არქიპროტოპაპა. სახელმწიფოს დედაქალაქი არის სუზაში. ეპისტოლეში ნახსენებია პრესბიტერ იოანეს ალექსანდრე, თუ სურვილი, რომ ის აპირებს მივიდეს ლაშქარით ქრისტეს საფლავზე და ებრძოლოს ურწმუნოებს¹.

ეპისტოლეს მესამე (C) ინტერპოლაციაში მოთავსებულია ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ჩაკეტილი ხალხების ეპიზოდი (§§ 15-20). ინტერპოლაციაში აღნიშნულია, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა გოგის და მაგოგის ხალხები (სულ 15 ხალხი), ჩრდილოეთში ჩაკეტა უაღრესად მაღალ მთებს შორის. პრესბიტერ იოანეს ისინი (გოგის და მაგოგის გადმოცემის თანახმად, კაციჭამია ხალხები) მიჰყავს საომრად მტრების წინააღმდეგ. როდესაც პრესბიტერ იოანეს ისინი ომისთვის გამოჰყავს და შესაბამის ნებართვას აძლევს, მონინააღმდეგე მხარეს არ რჩება არცერთი ადამიანი, ან ცხოველი, ვინც შეიძლება გადაურჩეს შეჭმას. მას შემდეგ, რაც ყველა მტერს შეჭამენ, პრესბიტერი იოანე მათ აბრუნებს თავიანთ საცხოვრებელში. მას მხოლოდ იმიტომ მიჰყავს ისინი პირადად უკან, რომ, სხვა შემ-

¹ Zarncke F. Der Priester Johannes. Erste Abhandlung, enthaltend Capitel I, II und III. In: Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, VII, Leipzig, 1879, გვ. 909-924 [ეპისტოლეს ლათინური ტექსტი]; Oppert G. Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. Ein Beitrag zur Voelker und Kirchenhistorie und zur Heldendichtung des Mittelalters. Berlin, 1870 (2. verbess. Aufl.), გვ. 26-50 [წერილის გერმანული თარგმანი].

თხვევაში, შეჭამდნენ ყველა ადამიანს და ცხოველს. ეს 15 ხალხი, ბოლო ჟამის წინ, ანტიქრისტეს დროს, ქვეყნიერების ოთხივე კიდედან გამოვა, დაიკავენ წმინდანთა ყველა სამყოფელს, დიდ ქალაქ რომს. მათი რიცხვი არის როგორც ქვიშა ზღვაში. ამ ხალხებისთვის წინააღმდეგობის განევას ვერ შეძლებს ვერცერთი სამეფო. თუმცა, წინასწარმეტყველის სიტყვების თანახმად, ეს ხალხები მათი მოქმედებების მიზეზით განკითხვის დღეს ვერ დაესწრებიან. ზეციდან გადმოვა ცეცხლი და ღვთის რისხვა იმგვარად გაანადგურებს, რომ მათგან ფერფლიც კი არ დარჩება¹.

ინტერპოლაცია (C) შექმნილი უნდა იყოს 1221 წლამდე². მისი ძირითადი წყარო უნდა ყოფილიყო „ალექსანდრეს რომანის“ ლათინური ვერსია. გოგის და მაგოგის გადმოცემა მომდინარეობს ბიბლიიდან (დაბადების წიგნი: X, 2; ებეკიელი: XXXVIII, 1-23, XXXIX, 1-16; გამოცხადება: XX: 1-3, 7-10)³. აპოკალიპტური ხალხების ბიბლიური გადმოცემა იუდაისტურ-ელინისტურ წრეებში დაუკავშირდა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ჩრდილოეთში მომთაბარე ხალხების წინააღმდეგ კარის აგების მოტივს. ლეგენდის პირველ საფუძველს ვხვდებით იოსებ ფლავიუსთან I საუკუნეში. შემდგომში გადმოცემამ მიიღო ფორმა, რომლის თანახმადაც ალექსანდრე მაკედონელმა ჩრდილოეთში ჩაკეტა გოგის და მაგოგის ხალხები. ჩაკეტილი ხალხები თავისი სამყოფელიდან უნდა გამოსულიყვნენ მეორედ მოსვლის დროს⁴. გოგის და მაგოგის იდენტიფიცირება ხდებოდა სხვადასხვა ხალხთან, უმთავრესად მომთაბარე ხალხებთან, ვისგანაც ბინადარი მოსახლეობისთვის მოდიოდა საფრთხე.

ალექსანდრე მაკედონელის მიერ გოგის და მაგოგის ხალხების ჩაკეტვასთან დაკავშირებით VII საუკუნიდან ლათინური წყაროებისთვის გან-

¹ Zarncke F. Der Priester Johannes. გვ. 911; Oppert G. Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. გვ. 29-31; პრესბიტერ იოანეს ლეგენდის შესახებ იხ.: Kniefelkamp U. Die Suche nach dem Reich des Priesterkönigs Johannes. Dargestellt anhand von Reiseberichten und anderen ethnographischen Quellen des 12. bis 17. Jahrhunderts. Gelsenkirchen, 1986; Baum W. Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes: Rom, Byzanz und die Christen des Orients im Mittelalter. Klagenfurt, 1999; Wagner B. Die ‚Epistola presbiteri Johannis‘, lateinisch und deutsch, Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter, mit bisher unedierte Texten (= Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 115). Tübingen, 2000; შ. ბადრიძე. საქართველო და ჯვაროსნები. თბ., 1973, გვ. 33-34; შ. ბადრიძე. ჯვაროსნული თქმულება დავით აღმაშენებელსა და დემეტრე პირველზე. საქართველოს ურთიერთობები ბიზანტიასა და დასავლეთ ევროპასთან (X-XIII სს.). თბ., 1984; ა. გოგოლაძე. იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. თბ., 2005.

² Zarncke F. Der Priester Johannes. გვ. 893; Silverberg R. The Realm of Prester John. New York, 1972, გვ. 64.

³ აღნიშნულ საკითხზე იხ. Van Donzel E. and Schmidt A. Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources, Sallam's Quest for Alexander's Wall (= Brill's Inner Asian Library, Vol. 22). Leiden, 2009, გვ. 4-5, 12-13.

⁴ იქვე, გვ. 10-11, 23.

მსაზღვრელი გახდა სირიული ტრადიცია: „ალექსანდრეს ლეგენდა“ (629-630 წწ.) და, განსაკუთრებით, ფსევდო-მეთოდეუსის სირიული „გამოცხადება“ (VII საუკუნის დასასრული). ფსევდო-მეთოდეუსის „გამოცხადება“ უკვე ადრევე ითარგმნა ბერძნულად (700-710 წწ.) და ბერძნულიდან ლათინურად (710-720 წწ.). აქედან ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული კარის მოტივი უკვე საბოლოო სახით გავრცელდა ლათინურ დასავლეთში¹. სირიულ ტრადიციაში, ისევე როგორც მანამდე იუდაისტურ-ელინისტურ ტრადიციაში, ალექსანდრე მაკედონელის კარი ერთმნიშვნელოვნად არის ლოკალიზებული კავკასიაში. ის ადგილი, სადაც ალექსანდრე მაკედონელმა ჩაკეტა ხალხები, როგორც წესი, აღინიშნებოდა ტერმინით „კასპიის კარი“. იმპერატორ ნერონის დროს, კორბულოს სომხეთში ექსპედიციების შემდეგ (57-67 წწ.), „კასპიის კარი“ ეწოდებოდა დარიალის გასასვლელს. ალექსანდრე მაკედონელმა იქ ორ მთას შორის ააშენა კარი². მას შემდეგ, რაც ხოსრო ანუშირვანმა (531-579 წწ.) დერბენტში ააგო რკინის კარი და კავკასიის ზღუდე, ალექსანდრე მაკედონელის ლეგენდა ნაწილობრივ დაუკავშირდა ქალაქ დერბენტსაც. ამ შემთხვევაში ალექსანდრე მაკედონელმა ველური ხალხები ჩაკეტა მთას და ზღვას შორის და გამოყო დანარჩენი ქვეყნიერებისგან³.

ინტერპოლაციის განმარტებისთვის ასევე მნიშვნელოვანია ქართველ მეფეთა მიერ კავკასიის ჩრდილოეთიდან სამხედრო ძალების გადმოყვანის პრაქტიკის, ცენტრალური შუა საუკუნეების ცალკეული ლათინური ცნობების მონაცემების გათვალისწინება. ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“, ბერძნულ და ლათინურ წყაროებში უხვად არის ცნობები, როდესაც ქართლის (იბერიის) სამეფოს მმართველებს რეგულარულად გადმოჰყავთ სამხედრო ნაწილები დარიალის გზით წინა აზიაში წარმოებული ომებისთვის. ცენტრალური შუა საუკუნეების პერიოდში აღნიშნული ტრადიცია განაახლა ბაგრატ IV-მ, XI საუკუნის 60-იან წლებში, როდესაც დიდ სელჩუკთა სულთნის, ალფ-არსლანის, ლაშქრობების დროს ორჯერ გადმოიყვანა ოსების მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალა დარიალის გზით, განძის ამირასთან დაპირისპირების დროს⁴. დავით IV აღმაშენებელს დარიალის

¹ იქვე, 13-30.

² Anderson A. R. „Alexander at the Caspian Gates“. Transactions of the American Philological Association, 59, 1928, გვ. 135-139, 142-152.

³ Van Donzel, Schmidt. Gog and Magog. გვ. 51-56; ალექსანდრე მაკედონელის ბარიერთან დაკავშირებით იხ. განსაკუთრებით: Anderson A. R. Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations, Cambridge, Mass., 1932.

⁴ მატიანე ქართლისა. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 313; Alemany A. Sources on the Alans. A Critical Compilation (= Handbook of Oriental Studies, Sect. 8, Central Asia, Vol. 5). Leiden, 2000, გვ. 273.

გზით (1118 წ.) გადმოჰყავს ყივჩაღები¹, რის შემდეგაც იწყებს საგარეო სამხედრო ექსპედიციებს. დიდგორის ბრძოლაში მონაწილეობას იღებენ ყივჩაღები და, ასევე, ოსები (ალანები)². გიორგი III-ს შესახებ აღნიშნულია, რომ ოსები და ყივჩაღები, რამდენ ათას კაცსაც უბრძანებდა, მის წინაშე მოდიოდნენ³. გიორგი III-მ სპარსეთის ათაბაგთან, ილდეგიზთან ომისთვის საქართველოს სამეფოს ლაშქართან ერთად გამოიყვანა ოსების სამხედრო ძალა⁴. თამარის წინააღმდეგ აჯანყების დროს თამარის მხარეს იბრძოდნენ ყივჩაღები, აგრეთვე სხვა კავკასიელი მთიელები⁵. შამქორის ბრძოლის წინ აღნიშნულია, რომ ყივჩაღები თამარის წინაშე იყვნენ სამსახურისთვის⁶. როდესაც იგივე შამქორის ბრძოლისთვის ლაშქარის სპარსეთში წასვლამდე თამარი და დავით სოსლანი გამოვიდნენ თბილისიდან, სხვა სამხედრო ნაწილებთან ერთად მათ მიეგებნენ ოსები და ყივჩაღები⁷. მოტიანილი ცნობები აჩვენებენ, რომ XII საუკუნესა და XIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სამეფო კარის მიერ კავკასიის ჩრდილოეთიდან სამხედრო ნაწილების გადმოყვანას ომებისთვის გარკვეული დროით ჰქონდა რეგულარული სახე და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ღონისძიებები ხორციელდებოდა უმთავრესად დარიალის გზით.

XII საუკუნის და XIII საუკუნის დასაწყისის ლათინური ცნობები ქართველთა სამეფოს აქცევენ გოგის და მაგოგის სამყოფელის უშუალო სიახლოვეს: წმინდა საფლავის კანტორის, ანსელუსის ცნობაში (XII ს.) დავით აღმაშენებლის შესახებ აღნიშნულია, რომ მას, მისი წინაპრებივით, ეჭირა კასპიის კარი, გოგს და მაგოგს რომ ზღუდავს, და დარაჯობდა მას. ცნობის დაწერის დროს აღნიშნულ მოვალეობას ასრულებდა მისი შვილი [დემეტრე I]⁸. ოლივერუსის „დამიეტას ისტორიაში“ (1220-1221 წწ.) ქართველები წარმოდგენილი არიან ქრისტიანებად, რომლებიც ცხოვრობენ სპარსეთის მეზობლად, აღთქმული ქვეყნიდან მეტად შორს; ქართველების სამეფო ვრცელდება კასპიის მთებამდე, სადაც ალექსანდრე მაკედონელის მიერ

¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 335-337.

² ლ. დავლიანიძე. მათე ურჭაელის ცნობები დავით აღმაშენებლის შესახებ. საქართველო რუსთაველის ხანაში, რუსთაველის დაბადების 800 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1966, გვ. 245-246.

³ ლაშა გიორგის-დროინდელი მემატიანე. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 367.

⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 11.

⁵ იქვე, გვ. 53.

⁶ იქვე, გვ. 64.

⁷ იქვე, გვ. 65.

⁸ ზ. ავალიშვილი. ჯვაროსანთა დროიდან: ოთხი საისტორიო ნარკვევი. თბ., 1989, გვ. 17-18, 20.

ჩაკეტილი ხალხები ელოდებიან ანტიქრისტეს მოსვლას; ანტიქრისტეს გამოჩენისას ჩაკეტილი ხალხები გამოანგრევენ წინააღმდეგობებს და ყოველივეს გააჩანაგებენ¹. ოლივერუსთან კასპიის კარი (ჩაკეტილი ხალხების ადგილსამყოფელი) შესაძლებელია აღნიშნავდეს როგორც დარიალს, ასევე დერბენტს. ანსელუსთან კასპიის კარი სავარაუდოდ გულისხმობს დარიალის გასასვლელს, რადგან აღნიშნულია, რომ მეფე დავითს ეს კარი ეჭირა მისი წინაპრებივით. აღნიშნული დროის მსოფლიო რუკების ნაწილზეც კასპიის კარი მოთავსებულია დარიალის გასასვლელთან: მაგალითად, გუიდოს მსოფლიოს რუკაზე (1119 წ.)²; ლამბერ დე სენ-ომერის მსოფლიოს რუკაზე (დაახ. 1180 წ.)³; ისიდორის ანონიმურ რუკაზე (XI-XII სს.)⁴; ლონდონის ფსალმუნის მსოფლიოს რუკაზე (XIII ს.)⁵.

როჯერ ბეკონი აღნიშნავს (1267 წ.), რომ კასპიის კარის შიგნით ჩაკეტილი იყვნენ მონღოლები და მათ გამოანგრეეს ის. იმ ადგილას (ქალაქ დერბენტში) გამოიარეს ფრანცისკანელებმა (გიიომ რუბრუკის მოგზაურობა 1253-55 წწ.), როდესაც მონღოლებისგან უკან ბრუნდებოდნენ. იერონიმუსის და ეთიკუსის ცნობების საფუძველზე როჯერ ბეკონი წერს: ალექსანდრე მაკედონელი ებრძოდა აღნიშნულ ნაციებს, მაგრამ ვერ შეძლო მათი დაპყრობა. ალექსანდრე მაკედონელს რომ შესაბამისი ზომები არ მიეღო ამ ხალხების წინააღმდეგ, ვერცერთი რასა ვერ გაუძლებდა მათ შემოტევას. ალექსანდრე მაკედონელის ლოცვით მოპირდაპირე მხარეს მყოფი მთები დაუახლოვდნენ ერთმანეთს იმგვარად, რომ დარჩა სივრცე მხოლოდ ერთი ეტილისთვის, სადაც მან აღმართა გასაოცარი კარი⁶. როჯერ ბეკონმა აქტუალური ცნობების საფუძველზე კასპიის კარი მოათავსა დერბენტში (მთას და ზღვას შორის), მაგრამ მისი აღწერილობისთვის წყაროდან გადმოიტანა ის ცნობა, როგორც კასპიის კარს ახასიათებდნენ, როდესაც მას აქცევდნენ დარიალის გასასვლელში (ორ მთას შორის). მსგავსი ვითარებაა მარკო პოლოს ცნობაშიც: კასპიის კარი („რკინის კარი“) მარკო პოლოსთვის არის დერბენტი; მაგრამ წყაროდან მან აგრეთვე აიღო დარიალის აღწერილობა (აქტუალური ცნობები შესაბამისობაში რომ ყოფილი-

¹ Oliverus. Historia Damiatina. In: Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinal-Bischofs von S. Sabina Oliverus, hrsg. v. H. Hoogeweg, Tübingen, 1894, გვ. 232-233.

² Von den Brincken A.-D. „Mundus figura rotunda“. In: Ornamenta Ecclesiae, Kunst und Künstler der Romanik, 1. Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle, hrsg. v. A. Legner, Köln, 1985, გვ. 102.

³ Miller K. Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten. H. 3. Stuttgart, 1895, ტაბ. 4.

⁴ Reichert F. Das Bild der Welt im Mittelalter. Darmstadt, 2013, გვ. 24-25.

⁵ Miller K. Mappaemundi. ტაბ. 3.

⁶ Roger Bacon. Opus Majus. Ed. by J. H. Bridges, Vol. I, Oxford, 1897, გვ. 268, 302-304, 364-365; Roger Bacon. The Opus Majus. Translated by R. B. Burke, vol. I, Philadelphia, 1928, გვ. 289-290, 322-323, 381-382.

ყო ტრადიციის მონაცემებთან) და მოიხსენია ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ხალხების ჩაკეტვა ორ მთას შორის. თუმცა იქვე აღნიშნა, რომ მაშინ იქ, რიგ სხვა ხალხებთან ერთად, ცხოვრობდნენ ყივჩალები და არა მონღოლები¹.

ეპისტოლეს ავტორის ინტენციაზე გამოთქმულია სხვადასხვა შეხედულებები: სავარაუდოდ მას სურდა შეექმნა კარგად საკითხავი ტექსტი, საიდანაც მკითხველი მიიღებდა ინფორმაციას აღმოსავლეთის საოცრებების შესახებ და ამგვარად ტექსტი იქნებოდა დროის გაყვანის კარგი საშუალება; შესაძლოა ავტორს სურდა ჯვაროსანთა მოტივაციის ამაღლება, რომ მძლავრი ქრისტიანი მონარქი მოვიდოდა მათ დასახმარებლად; ან, შესაძლოა, ეპისტოლე იყოს უტოპიური ლიტერატურის ძეგლი; ამ შემთხვევაში ეპისტოლე მკითხველს სთავაზობს იდეალური სახელმწიფოს და იდეალური საზოგადოების სურათს. პრესბიტერ იოანეს იდეალური ფიგურა, რომელიც აერთიანებს საერო და სასულიერო ხელისუფლებას, ქმნიდა კონტრასტს რომის პაპს და იმპერატორს შორის არსებული მძაფრი დაპირისპირების ფონზე².

აქ მინდა რამდენიმე დაკვირვების მოტანა ინტერპოლაციის განმარტებასთან დაკავშირებით. როდესაც ინტერპოლაციის ავტორმა ჩაკეტილი ხალხების ეპიზოდი შეიტანა ტექსტში, ამ მხრივ ეპისტოლე ნამდვილად გაამდიდრა კიდევ ერთი დამატებითი საოცრებით. გეოგრაფიული კონტექსტის კუთხით, გოგის და მაგოგის ხალხების მოთავსება პრესბიტერ იოანეს სამეფოში გარკვეულწილად მართებულია იმ მიზეზით, რომ არა-ინტერპოლირებული ტექსტის მიხედვით, პრესბიტერ იოანეს სამეფო მოიცავს კავკასიას და მის მიმდებარე ტერიტორიასაც (რადგან მის სამეფოში ცხოვრობენ ამორძალები). პრესბიტერ იოანეს სამეფოს ტერმინებით „ინდოეთი“, ან „სამი ინდოეთი“ აღნიშვნის დროს, კავკასიის ტერიტორიის მოქცევა პრესბიტერ იოანეს სამეფოში აგრეთვე არ ქმნის სირთულეს.

ეპისტოლეს საწყისი ტექსტის მიხედვით, პრესბიტერ იოანეს სამეფო მოიცავს აზიის კონტინენტის ვრცელ ტერიტორიებს: უშუალოდ ინდოეთს (სადაც ცხოვრობენ ბრაჰმანები), სპარსეთს (სადაც მდებარეობს მისი სამეფოს დედაქალაქი სუზა), ცენტრალურ აზიას (სამარყანდის პროტოპაპა იმყოფება მის კარზე), სამეფო ვრცელდება ბაბილონის გოდოლამდე. როდესაც ეპისტოლეს ავტორი აზიის ვრცელ ტერიტორიებს აღნიშნავს ტერმინებით „ინდოეთი“ („სამი ინდოეთი“), ამ შემთხვევაში მისდევს შუა საუკუნეების ლათინური დასავლეთის გეოგრაფიულ ტრადიციას. ტერმინებით „ინდოეთი“, ან „სამი ინდოეთი“ აღინიშნებოდა აზიის როგორც შე-

¹ Marco Polo. Von Venedig nach China. hrsg. v. Th. A. Knust, Darmstadt, 1983, გვ. 42-45; Anderson. „Alexander at the Caspian Gates“. გვ. 159-160.

² Silverberg. The Realm of Prester John. გვ. 53-55.

დარებით შორეული, ასევე უფრო ახლო ტერიტორიები, ხშირად აღმოსავლეთ აფრიკაც, ეთიოპია¹. საზღვრები წინა აზიას და ინდოეთს შორის არ იყო მკვეთრად გამიჯნული: მაგალითად, ეთიკუს ისტერთან (VII-VIII სს.) ავტორი თავიდან სომხეთში, კავკასიის მთას და განგის ზემო დინებას შორის ეძებს ნოეს კიდობანს, შემდეგ კი უშუალოდ გადადის ინდოეთში². ანონიმი რავენელი გეოგრაფი (VII-VIII სს.) ერთმანეთისგან განასხვავებს სამ ინდოეთს: პირველი, დიმირიკა-ევილათი უკიდურეს აღმოსავლეთში; მეორე, თერმანტიკა-ელამიტისი (სპარსეთის ტერიტორია ტიგროსის ქვემო დინების აღმოსავლეთით, სუზას გარშემო) და მესამე, სერიკა-ბაქტრიანა, ტერიტორია კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით³.

ჰონორიუს აუგუსტოდუნენზისი (XII ს.) საუბრობს კასპიის მთების შესახებ ინდოეთში, რომლისგანაც მიიღო სახელი კასპიის ზღვამ. ის შემდეგ ამბობს, რომ იქვე (ამდენად ინდოეთში) ალექსანდრე დიდმა მთას და ზღვას შორის (შესაბამისად, დერბენტთან) ჩაკეტა გოგის და მაგოგის ხალები⁴. გოტფრიდ ვიტერბოელი (1125-1202 წწ.) თავის „პანთეონში“ გადმოგვცემს, როგორ ჩაკეტა ალექსანდრე მაკედონელმა აპოკალიპტური ხალები გოგი და მაგოგი ინდოეთის საზღვრებთან⁵. ცოტა მოგვიანებით, გოტფრიდი კვლავ ეხება გოგს და მაგოგს, რომლებიც ალექსანდრე დიდმა ჩაკეტა კასპიის ზღვასთან, ხოლო (ბიზანტიის) იმპერატორმა ჰერაკლემ გამოუშვა ისინი ღია კარიდან – დერბენტიდან⁶.

შუა საუკუნეების ევროპელებს XIII საუკუნემდე გაცილებით ნაკლები ინფორმაცია ჰქონდათ კავკასიის, ზოგადად აღმოსავლეთის შესახებ, ვიდრე ანტიკური ხანის ბერძნებს და ლათინებს. შუა საუკუნეებში, XIII საუკუნემდე, ლათინებისთვის კავკასია ერთგვარად შუალედურ რგოლს ქმნიდა ზღაპრული აღმოსავლეთისკენ: ერთის მხრივ, ფლობდნენ გარკვეულ ფაქტობრივ ცნობებს რეგიონის შესახებ, მაგრამ, მეორეს მხრივ, ეს არ იყო მათთვის ნაცნობი სივრცე და აქტუალური ცნობებიც არ იყო საიმისოდ საკმარისი, რომ ამ რეგიონის შესახებ 1221 წლამდე არსებული გეოგრაფიული სურათი შეეცვალათ.

¹ Gregor H. Das Indienbild des Abendlandes (bis zum Ende des 13. Jahrhunderts). Wien, 1964, გვ. 14-16; Simek R. Erde und Kosmos im Mittelalter. Das Weltbild vor Kolumbus. München, 1992, გვ. 80.

² Gregor. Das Indienbild des Abendlandes. გვ. 21-22.

³ Ravennas Anonymus. Cosmographia: Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700. Übers. u. hrsg. v. J. Schmetz, Uppsala, 1951, გვ. 25.

⁴ Honorius Augustodunensis. De Imagine Mundi. Patrologia Latina 172, ed. J.-P. Migne, Paris, 1895, გვ. 123.

⁵ Gow A. C. The red Jews. Antisemitism in an apocalyptic Age 1200-1600 (= Studies in Medieval and Reformation Thought, Vol. 55). Leiden, 1995, გვ. 313.

⁶ Godefridi Viterbiensis Pantheon sive Memoria saeculorum. Patrologia Latina, 198, ed. J.-P. Migne, Paris, 1855, გვ. 913.

როდესაც საუბარია ხალხების ჩაკეტვის ადგილზე, ინტერპოლაციაში არ არის გამოყენებული ტერმინი „კასპიის კარი“, მაგრამ, აღწერილობის მიხედვით, უნდა იგულისხმებოდეს დარიალის გასასვლელი, რადგან აქ საუბარია ზღუდის გაკეთებაზე მაღალ მთებს შორის¹. თუმცა ინტერპოლაციის ავტორს მოტივი გადმოტანილი უნდა ჰქონდეს უშუალოდ წყაროდან. მაგრამ ქრისტიანი მეფის მიერ მთების (კავკასიის) მიღმა ტერიტორიიდან ხალხების მუდმივად საომრად გადმოყვანის და შემდეგ მათი უკან დაბრუნების მოტივი უშუალოდ აღებული უნდა იყოს აქტუალური ისტორიიდან. ჩემს ხელთ არსებული მასალებით, ის წყაროებში თითქოს არ ჩანს. ავტორს უნდა ჰქონოდა გარკვეული ინფორმაცია, რომ კასპიის კარიდან, სადაც ჩაკეტილი არიან გოგის და მაგოგის ხალხები, გამუდმებით გამოჰყავთ შენაერთები ომებისთვის (ამგვარი ინფორმაცია ლათინებთან უკვე იქნებოდა დავით IV-ის დროიდან, როდესაც დიდგორის ომში იბრძოდნენ ჯვაროსნები). მსგავსი მოდელი, რომ ქრისტიან მეფეს განუწყვეტლად გადმოჰყავდეს მთების გადაღმა მცხოვრები ხალხები ომებისთვის და შემდეგ აბრუნებდეს მათ უკან, შუა საუკუნეების ისტორიაშიც სხვაგან თითქოს არ ფიქსირდება. ეს მოტივი დამატებით საფუძველს იძლევა ინტერპოლაციის ჩაკეტილი ხალხების ადგილსამყოფელის დარიალის გასასვლელთან განთავსებისთვის (როდესაც ინტერპოლაციის ბოლოს საუბარია ბოლო ჟამის დროს გოგის და მაგოგის ხალხების ქვეყნიერების ოთხივე კიდიდან გამოსვლაზე, ამ შემთხვევაში ავტორი უკვე მისდევს „გამოცხადების“ ტრადიციას).

პრესბიტერი იოანეს ფიგურა, მიუხედავად იმისა, რომ მის ხელშია ის კარი, რომელიც ააგო ალექსანდრე მაკედონელმა, განსხვავდება იმ მოდელისგან, რომელსაც გვთავაზობს ალექსანდრე მაკედონელის ტრადიცია: ალექსანდრე მაკედონელმა უბრალოდ ჩაკეტა აღნიშნული ხალხები, ხოლო პრესბიტერ იოანესთან ადგილი აქვს მათ ნაწილობრივ დამორჩილებას, რადგან პრესბიტერ იოანეს ისინი მიჰყავს ქრისტიანობის მონინააღმდეგეებთან საომრად, თუმცა არ ვიცით, ვინ არიან აღნიშნული მონინააღმდეგეები. ძნელია იმის თქმაც, რამდენად „ისტორიულია“ პრესბიტერ იოანეს სამეფო, თუ ის მოაზრებულია ერთგვარად ზღვარს მიღმა, ზღაპრულ აღმოსავლეთში, სადაც სინამდვილეში იმ ტერიტორიაზე ძირითადად მუსლიმური სახელმწიფოები იყვნენ განფენილნი.

თვითონ ინტერპოლაციის და მისი ცალკეული დეტალების ინტერპრეტაცია გარკვეულ სირთულეებთან არის დაკავშირებული: მონინააღმდეგეთა შეჭმის მოტივი ავტორმა აიღო გოგის და მაგოგის ხალხების შესახებ

¹ პრესბიტერ იოანეს ეპისტოლეს „კასპიის კარის“ დარიალის გასასვლელში ლოკალიზებასთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე: ა. გოგოლაძე, მ. გოგოლაძე. „ტერმინი „ალექსანდრეს კარის“ წარმომავლობის საკითხი“. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, 2010, №№12, გვ. 33-34.

არსებული წყაროდან. თუ ეპისტოლეს შევხედავთ როგორც ტექსტს, რომელიც უნდა ყოფილიყო ერთგვარი სარკე შუა საუკუნეების ადამიანებისთვის, შესაძლოა ეს მოტივი გავიაზროთ როგორც სატირა და ერთ-ერთი მანკიერების მხილება (რომელიც შეიძლებოდა მიმართული ყოფილიყო როგორც რომის პაპის, ასევე გერმანიის იმპერატორის მომხრეთა წინააღმდეგ, ან მას ჰქონოდა ერთგვარი ზოგადი ხასიათი); ინტერპოლაციის ეპიზოდი სატირად შესაძლებელია განხილული ყოფილიყო იმ კუთხითაც, რომ ბოლო ჟამის ხალხები (რომლებიც მეორედ მოსვლისას უნდა გამოვიდნენ თავიანთი სამყოფელიდან) დროდადრო ტოვებენ საცხოვრებელს და აწყობენ ლაშქრობებს; გარკვეულწილად პარადოქსთან გვაქვს საქმე, როდესაც პრესბიტერ იოანეს ჩაკეტილი ხალხები მიჰყავს (ქრისტიანობისთვის) ომისთვის, განკითხვის დღეს კი აღნიშნული ხალხები ისჯებიან ღმერთის მიერ (აქედან გამოდის აზრი, მხოლოდ ქრისტიანობის მოწინააღმდეგეებთან ომი არ არის საკმარისი სასუფეველის დამკვიდრებისთვის). ამ შემთხვევაში შეიძლება ვიფიქროთ, ხომ არ არის ინტერპოლაციაში მოცემული ჯვაროსნული ომების, კონკრეტულად IV ჯვაროსნული ლაშქრობის კრიტიკაც, რაც მნიშვნელოვანი იქნებოდა ეპისტოლეს მესამე ინტერპოლაციის დათარიღებისთვის; ამასთანავე, თუ დადებული აღთქმის მიხედვით, იერუსალიმის განთავისუფლებასთან დაკავშირებით, პრესბიტერი იოანე ჩაკეტილ ხალხებსაც წაიყვანდა იერუსალიმში, რაც თითქოს სავარაუდოა, მაშინ ეს უნდა ყოფილიყო ბოლო ჟამის დრო. მაგრამ ინტერპოლაციის ფინალური ნაწილის მიხედვით, ეს ხალხები ისჯებიან უფლის მიერ (მაშინ როდესაც, მათ შეეძლოთ დახმარება აღმოეჩინათ პრესბიტერ იოანესთვის იერუსალიმის განთავისუფლების დროს, ან, შესაძლოა, კიდევ აღმოუჩინონ აღნიშნული დახმარება ბოლო ჟამის დადგომამდე). აქ ჩნდება კითხვა, ხომ არ ანიჭებს გოგის და მაგოგის აპოკალიპტიურ ხალხებზე ამგვარი ძალაუფლება ნეგატიურ ელფერს თვითონ პრესბიტერ იოანეს. მაშინ აქ მოცემულია პრესბიტერ იოანეს, როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის წარმომადგენლის გარკვეული კრიტიკა (თუმცა ამგვარი განმარტება არ უნდა თანხვდებოდეს ეპისტოლეს ძირითად ნაწილში მოცემულ სურათს); ან, შეიძლება დავუშვათ, რომ ავტორი ქრისტიანებისთვის გარკვეული დროით დასაშვებად მიიჩნევდა არაქრისტიანებთან ერთად დაპირისპირებას ქრისტიანების მოწინააღმდეგეებთან; რადგან გოგის და მაგოგის ნაწილობრივი მოთვინიერება ხდება მათი არაქრისტიანების წინააღმდეგ საომრად წაყვანით, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ავტორს სურს „გამოცხადების“ უფრო მუქი სურათის ნაცვლად მიანიშნოს წმინდა მიწაზე ხალხების მშვიდობიანი მოსვლის წინასწარმეტყველებაზე. მაგრამ ამგვარ განმარტებას ართულებს ინტერპოლაციის ფინალური ნაწილი, სადაც, როგორც აღინიშნა, გოგის და მაგოგის ხალხები ისჯებიან იოანე მოციქულის „გამოცხადება-

ში“ მოცემული სურათის მსგავსად; გოგის და მაგოგის ხალხების ლაშქრობის ეპიზოდი შესაძლებელია აგრეთვე გავიაზროთ, როგორც ბოლო ჟამის მოახლოების ერთგვარი ნიშანი, რადგან პრესბიტერ იოანეს ბოლო ჟამის ფიგურის თვისებები აქვს ეპისტოლეს არაინტერპოლირებულ ტექსტშიც. ამ შემთხვევაში დასაშვებია ვიფიქროთ, რომ ავტორმა მიიღო აქტუალური ინფორმაცია, თუ როგორ გამოდიან და შედიან უკან ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული კარიდან ქრისტიანი მეფის განკარგულებით (გოგის და მაგოგის) ხალხები გამუდმებით. ვერ მოუძებნა მას ახსნა და ჩართო ის, როგორც საოცრება, ტექსტში იმ სულისკვეთებით, რომ ბოლო ჟამი მოახლოებული უნდა იყოს.

დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ ინტერპოლაცია არ გვაძლევს მისი ერთმნიშვნელოვანი განმარტების საშუალებას და მის ინტერპრეტაციაზე მუშაობა სასურველია ეპისტოლეს ძირითადი ტექსტის და დანარჩენი ინტერპოლაციების მონაცემების გათვალისწინებით.

DARIALI – THE CASPIAN GATES IN THE EPISTLE OF JOHN THE PRESBYTER

Alexander Tvaradze

Georgia

The report topic deals with the third (G) interpolation of the Epistle of John the Presbyter. In an epistle dated back to 1165, John the Presbyter talks to the Byzantine emperor- Manuel I – about his own country. The real author of the epistle is unknown; the original text is written in Latin. The text of the Epistle became highly known in the Middle Ages and it was translated into many languages. Five interpolated sections were added to the original text of the letter in the 12th -13th centuries.

John the Presbyter is presented in the Epistle as a ruler of the three India. On one side, his kingdom extends to the territory of former Babylon. The letter lists various wonders that can be seen in the kingdom of John the Presbyter. The inhabitants of his kingdom are free from all kind of wickedness. The Samarkand Protopope, Patriarch St. Thomas and the Archbishop of Susa are at the door of Presbyter. The state capital is situated in Susa. The Epistle mentions the promise and/or wish of John the Presbyter, to march to the tomb of Christ and fight the unbelievers¹.

The third (G) interpolation of the Epistle contains the episode of the peoples locked up by Alexander the Great (§§ 15-20). The interpolation states that Alexander the Great locked the Gog and Magog peoples (a total of 15 peoples) in the north between extremely high mountains. John the Presbyter leads them to fight against the enemies. (Because, according to Gog and Magog legend, these are cannibalistic peoples.) When John the Presbyter brings them out for war and gives them proper permission, (from the opposing side) there is no human or animal left who could escape from being eaten. After all the enemies have been eaten, Presbyter John returns them to their abode. He personally behaves so, because otherwise they would have eaten all the people and animals. According to the prophecy, before the last period, in the time of the Antichrist, these 15 peoples will come out of all four corners of the earth and occupy all the dwellings of the saints, the great city of Rome. Their number is as innumerable as the sand in the sea, and none of the kingdoms will be able to resist them. However, according to the prophecy, these peoples will not be able to attend the Day of Judgment because of their actions. Fire will come down

¹ Zarncke F. Der Priester Johannes. Erste Abhandlung, enthaltend Capitel I, II und III. In: Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, VII, Leipzig, 1879, pp. 909-924 [Latin text of epistle]; Oppert G. Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte. Ein Beitrag zur Voelker und Kirchenhistorie und zur Heldendichtung des Mittelalters. Berlin, 1870 (2. verbess. Aufl.), pp. 26-50 [German translation of the letter].

from heaven, and the wrath of God will destroy them so that not even ashes will remain from them¹.

Interpolation (C) must have been created before 1221². The main source of the interpolation must have been the Latin „Alexander’s novel“. The legend of Gog and Magog is derived from the Bible³. Biblical transmission of apocalyptic Gog and Magog peoples has been linked, in Judeo-Hellenistic circles, to the motive of the Gates built by Alexander the Great in the North, against the nomadic peoples. We find the first basis of the legend with Josephus Flavius in the 1st century. Further, the transmission took shape due to which Alexander the Great locked the peoples of Gog and Magog in the North. Locked peoples were to leave their homes at the Judgment Day⁴. Gog and Magog were identified with various peoples, mainly nomadic peoples, from whom the local inhabitants expected threat.

From the 7th century, the Syrian tradition: the „Legend of Alexander“ (629-630) and, in particular, the Syrian „Revelation“ by Pseudo-Methodius (the end of the 7th century), in connection with the closure of the peoples of Gog and Magog by Alexander the Great, became defining for Latin sources. The „Revelation“ by Pseudo-Methodius initially was translated into Greek (in 700-710) and from Greek into Latin (in 710-720). Since then, the motive about the gates, built by Alexander the Great, in its final form, was spread to the Latin West⁵. In the Syrian tradition, as well as in the earlier Judeo-Hellenistic tradition, the Gates of Alexander the Great is unequivocally localized in the Caucasus. The place where Alexander the Great locked the peoples, as a rule, was marked by the term „Caspian Gates“. In the time of Emperor Nero (57 – 67), after Corbulo’s expeditions to Armenia, the Dariali Exit was referred to as the „Caspian Gates“. Alexander the Great built a gate there, between the

¹ Zarncke F. *Der Priester Johannes*. p. 911; Oppert G. *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte*. pp. 29-31; about legend of John the Presbyter see: Knefelkamp U. *Die Suche nach dem Reich des Priesterkönigs Johannes*. Dargestellt anhand von Reiseberichten und anderen ethnographischen Quellen des 12. bis 17. Jahrhunderts. Gelsenkirchen, 1986; Baum W. *Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes: Rom, Byzanz und die Christen des Orients im Mittelalter*. Klagenfurt, 1999; Wagner B. *Die Epistola presbiteri Johannis*, lateinisch und deutsch, Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter, mit bisher unedierte Texten (= Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 115). Tübingen, 2000; Badridze S. *Georgia and Crusaders* Tb., 1973, pp. 33-34; Badridze S. *Crusaders legend about David the builder and Demeter I. Georgia’s relations with Bisantium and west Europe 10th-13th centuries*, Tb., 1984 (in Georg.); Gogoladze A. *About the historical and biblical basis of the legend of John the Presbyter*. Tb., 2005 (in Georg.).

² Zarncke F. *Der Priester Johannes*. p. 893; Silverberg R. *The Realm of Prester John*. New York, 1972, p. 64.

³ on the mentioned issue see: Van Donzel E. and Schmidt A. *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources, Sallam’s Quest for Alexander’s Wall* (= Brill’s Inner Asian Library, vol. 22). Leiden, 2009, pp. 4-5, 12-13.

⁴ *Ibid*, pp. 10-11, 23.

⁵ *Ibid*, pp. 13-30.

two mountains¹. Since Khosrow Anushirvan (531-579) built the Iron Gates and the Caucasus border in Derbent, the legend of Alexander the Great was partially linked to the city of Derbent as well. In this version, Alexander the Great locked the wild peoples between the mountain and the sea and separated them from the rest of the world².

In order to explain interpolation, it is also important to take into account the practice of the withdrawal of troops by the Georgian kings from the North Caucasus, considering the data of separate Latin references of the Middle Ages. There is abundant information in the ancient Greek and Latin sources and also in „Life of Kings“ by Leonti Mroveli, corroborating that the rulers of the Kingdom of Kartli (Iberia) used to regularly bring military units via Darialito the wars waged in the Front Asia. In Central Middle Ages, in 1060s, Bagrat IV revived this tradition, when twice during the expeditions of the Grand Seljuk Sultan, Alf-Arslan, he transferred a significant Ossetian military force through Dariali, during a confrontation with the Amira of Gandza³. David IV the Builder, brought in the Kipchaks through Dariali (1118)⁴, after which he began foreign military expeditions. The Kipchaks and also the Ossetians (Alans) took part in the battle of Didgori⁵. As noted about George III, the Ossetians and Kipchaks, when receiving his order, came and stood by him as many thousands of men as were commanded⁶. George III, together with the army of the Georgian Kingdom, withdrew the Ossetian military force on the war against Ildegiz the Atabag of Persia⁷. During the uprising against Tamar, Kipchaks and other Caucasian mountaineers fought on Tamar's side⁸. It is noted that Kipchaks were in the service of Queen Tamar before the battle of Shamkori⁹. Tamar and Davit Soslan, when leaving Tbilisi, were met by Ossetians and Kipchaks along with other military units, before setting off to Persia to

¹ Anderson A. R. „Alexander at the Caspian Gates“. Transactions of the American Philological Association, 59, 1928, pp. 135-139, 142-152.

² Van Donzel, Schmidt. Gog and Magog. pp. 51-56; see regarding the Alexander Macedonian's Gate esp.: Anderson A. R. Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations, Cambridge. Mass., 1932.

³ Chronicles of Kartli, The history of Kartli. I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 313 (in Georg.); Alemany A. Sources on the Alans. A Critical Compilation (= Handbook of Oriental Studies, Sect. 8, Central Asia, Vol. 5). Leiden, 2000, p. 273.

⁴ Historian of David the Builder. Life of King David. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, pp. 335-337 (in Georg.).

⁵ Davlianidze L. Notes of Mathew Urhaeli about David the Builder, Georgia in times of Shota Rustaveli, collection devoted to the 800th birth anniversary of Shota Rustaveli, Tb., 1966, pp. 245-246 (in Georg.).

⁶ Chronicler of Lasha-George. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 367 (in Georg.).

⁷ History and admiration of Monarchs. Life of Kartli, II, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1959, p. 11 (in Georg.).

⁸ Ibid, p. 53.

⁹ Ibid, p. 64.

fight for Shamqori¹. References show that in the 12th and the early 13th centuries, the withdrawal of military units from the North Caucasus by the Georgian royal court to the wars occurred regularly for some time, and it may be assumed that these measures were carried out mainly through the Dariali.

Latin records of the 12th and early 13th centuries locate the Georgian Kingdom in the immediate vicinity of the habitat of Gog and Magog: the note of Anselmus the cantor of Holy Sepulcher, (12th century) states that the king David the Builder, similar to his ancestors, held the Caspian Gates, restricting Gog and Magog, and guarded it. At the time when this note had been written, his son [Demeter I] performed this duty². In „History of Damietta“ by Oliverus (1220-1221), Georgians are represented as Christians living in the vicinity of Persia, very far away from the Promised Land; The kingdom of the Georgians extends to the Caspian Mountains, where the peoples locked up by Alexander the Great await the coming of the Antichrist; At the appearance of the Antichrist, locked peoples will break down obstacles and destroy everything³. The Caspian Gates, by Oliverus, (the locked peoples' location) supposedly can denote as Darialso Derbent. The Caspian Gates for Anselmus presumably implies the exit of Darial, due to the note, that King David, similar to his ancestors, held this gates. The Caspian Gates, on some of the world maps of the mentioned time, is located at the Exit of Dariali: for example, on the world map of Guido (1119)⁴; on the world map of Lambert de Saint-Omer (1180)⁵; on the anonymous map of Isidore (11th-12th centuries)⁶; on the world map of the Psalms of London (13th century)⁷.

Roger Bacon notes (1267) that the Mongols were locked inside the Gates of the Caspian Sea and they destroyed it. The Franciscans passed this place (in the city of Derbent) (Geom Rub ruck's travels 1253-55) when they were returning from the Mongols. Based on the references of Jerome and Ethicus, Roger Bacon writes: Alexander the Great fought against these nations but was unable to conquer them. If Alexander the Great had not taken appropriate measures against these peoples, no race would have been able to withstand their assaults. Due to the prayer of Alexander the Great, the mountains on the opposite side approached each other in such a way

¹ Ibid, p. 65.

² Avalishvili Z. Since the time of Crusaders: four historical studies. Tb., 1989, pp. 17-18, 20 (in Georg.).

³ Oliverus. Historia Damiatina. In: Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinal-Bischofs von S. Sabina Oliverus, hrsg. v. H. Hoogeweg, Tübingen, 1894, pp. 232-233.

⁴ Von den Brincken A.-D. „Mundus figura rotunda“. In: Ornamenta Ecclesiae, Kunst und Künstler der Romanik, 1. Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle, hrsg. v. A. Legner, Köln, 1985, p. 102.

⁵ Miller K. Mappaemundi. Die ältesten Weltkarten. H. 3. Stuttgart, 1895, tab. 4.

⁶ Reichert F. Das Bild der Welt im Mittelalter. Darmstadt, 2013, pp. 24-25.

⁷ Miller K. Mappaemundi. tab. 3.

that there was only space for one chariot, where he erected an amazing gates¹. Roger Bacon located the Caspian Gates in Derbent (between the mountain and the sea) due to the current reports. But for its description he quoted a note from the source, characterizing the Caspian Gates, as located at the exit of Dariali (between two mountains).

The situation is similar in Marco Polo's note: The Caspian Gates („Iron Gates“) is Derbent for Marco Polo; but from the source he also took a description of Darial (current information to be consistent with the data of tradition) and mentions the closure of the peoples between the two mountains by Alexander the Great. However, he noted that the Kipchaks used to live there at that time, along with a number of other peoples, not the Mongols².

Different opinions were expressed on intention of the author of the Epistle: he probably wanted to create a well-read text from which the reader would receive information about the wonders of the East, and thus the text would be a good way to pass the time; Perhaps the author wanted to raise the motivation of the Crusaders that a powerful Christian monarch would come to help them, or perhaps the Epistle is a monument to utopian literature; In this case the Epistle offers the reader a picture of an ideal state and an ideal society. The ideal figure of Jon the Presbyter, uniting secular and ecclesiastical authorities, created a contrast on the background of fierce controversy between the Pope and the Emperor³.

Here I would like to make a few observations regarding the definition of interpolation. When the author of the interpolation included an episode of Locked Peoples in the text, the epistle in this regard was really enriched by another additional miracle. In terms of geographical context, the placement of the Gog and Magog peoples in the kingdom of Presbyter John is correct. For the reason that, due to the not interpolated text, the kingdom of Presbyter John includes the Caucasus and its surrounding area (because his kingdom is inhabited by Amazons). When the kingdom of John the Presbyter is denoted by the terms „India“ or „Three India“, the conversion of the Caucasus territory into the Kingdom of John also poses no difficulty.

According to the original text of the Epistle, the kingdom of Presbyter John covers vast areas of the Asian continent: directly India (where the Brahmins live), Persia (where Susa, the capital of his kingdom is situated), Central Asia (the Protopope of Samarkand is at his court), the kingdom extends to the tower of Babel. When the author of the epistle refers to the vast territories of Asia in the terms „India“ („Three

¹ Roger Bacon. *Opus Majus*. Ed. by J. H. Bridges, Vol. I, Oxford, 1897, pp. 268, 302-304, 364-365; Roger Bacon. *The Opus Majus*. Translated by R. B. Burke, I, Philadelphia, 1928, pp. 289-290, 322-323, 381-382.

² Marco Polo. *Von Venedig nach China*. hrsg. v. Th. A. Knust, Darmstadt, 1983, pp. 42-45; Anderson. „Alexander at the Caspian Gates“. pp. 159-160.

³ Marco Polo. *Von Venedig nach China*. hrsg. v. Theodor A. Knust, Darmstadt, 1983, pp. 42-45; Anderson Andrew Runni. „Alexander at the Caspian Gates“. pp. 159-160.

India“), in this case, he follows the geographical tradition of the Medieval Latin West. The terms „India“ or „Three Indies“ referred to both relatively distant and closer parts of Asia, often to East Africa, Ethiopia¹. The boundaries between the Front Asia and India were not sharply separated: for example, with Ethicus Ester (4th-8th centuries), the author first seeks Noah’s Ark in Armenia, between the Caucasus Mountains and the upper stream of Ganges, and then moves directly to India². The anonymous geographer from Raven (VII-VIII centuries) distinguishes three Indians: first, Dimirika-Evilatin the Far East; The second, Thermantica-Elamitis (Persian territory east of the lower reaches of the Tigris, around Susa) and the third, Serika-Bactriana, the eastern area from the Caspian Sea³.

Honorius Augustodunensis (12th c.) speaks of the Caspian Mountains in India, from which the Caspian Sea took its name. He then says that right there (thus in India) Alexander the Great locked the peoples of Gog and Magog between the mountain and the sea (respectively Derbent)⁴. Gottfried Witterboel (1125-1202) notes in his „Pantheon“, how Alexander the Great locked the apocalyptic peoples of Gog and Magog on the borders of India⁵. A little later, Gottfried again refers to Gog and Magog, who were locked by Alexander the Great on the Caspian Sea, and the (Byzantine) emperor Heracles released them from the open gates–Derbent⁶.

Medieval Europeans before the thirteenth century had much less information about the Caucasus and, in general, about the East, in comparison with the ancient Greeks and Latins. In the Middle Ages, up to the 13th century, the Caucasus was a kind of intermediate link for the Latins to the fabulous East: on the one hand they had some factual information about the region, but on the other hand it was not a familiar space to them, and the current information was not sufficient for modifying the geographical picture of the region, existing before 1221.

The term „Caspian Gates“ is not applied in interpolation when dealing with the location where the peoples were locked, but, due to the description, it should imply the exit of Dariali, where the gates was made between high mountains⁷. However,

¹ Gregor H. *Das Indienbild des Abendlandes (bis zum Ende des 13. Jahrhunderts)*. Wien, 1964, pp. 14-16; Simek R. *Erde und Kosmos im Mittelalter. Das Weltbild vor Kolumbus*. München, 1992, p. 80.

² Gregor. *Das Indienbild des Abendlandes*. pp. 21-22.

³ Ravennas Anonymus. *Cosmographia: Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700*. Übers. u. hrsg. v. J. Schmetz, Uppsala, 1951, p. 25.

⁴ Honorius Augustodunensis. *De Imagine Mundi*. *Patrologia Latina* 172, ed. J.-P. Migne, Paris, 1895, p. 123.

⁵ Gow A. C. *The red Jews. Antisemitism in an apocalyptic Age 1200-1600 (= Studies in Medieval and Reformation Thought, Vol. 55)*. Leiden, 1995, p. 313.

⁶ Godefridi Viterbiensis *Pantheon sive Memoria saeculorum*. *Patrologia Latina*, 198, ed. J.-P. Migne, Paris, 1855, p. 913.

⁷ On the localization of the Caspian Gate in the Darialiexitin John the Presbyter’s epistle. See also: Gogoladze A., Gogoladze M. *Question of the origin of the term - „Gate of Alexander“*. *historical-ethnological researches*, 2010, №12, pp. 33-34.

the author of the interpolation must have derived the motive directly from the source. But the motive for the regular withdrawal of peoples from the territory beyond the mountains (the Caucasus) by the Christian king on a regular basis and then their return must be taken directly from current history. With the materials at my disposal, it does not seem to have appeared in the sources. The author must have had definite information about regular withdrawal of units on wars through the Caspian Gates, where the peoples of Gog and Magog are locked (the Latins should have already had this information from the time of David IV, when the Crusaders fought on war of Didgori). The similar model of regular bringing peoples from beyond the mountains by the Christian king on war and then sending them back, seems to be unfamiliar elsewhere in medieval history. This motive provides an additional basis to specify the location of locked peoples, of interpolation, at the Darial exit (when at the end the Interpolation mentions the recent moving of the Gog and Magog peoples from all four corners of the world, in this case the author already follows the tradition of „revelation“).

The figure of Presbyter John, though holding in his hand the Gates, built by Alexander the Great, differs from the model of the tradition of Alexander the Great: Alexander the Great simply locked these peoples; but with Presbyter John, there is a partial domestication of them because Presbyter John leads them to war with the opponents of Christianity. However, we do not know who these opponents are. It is also difficult to say how „historic“ the kingdom of Presbyter John is, or it might be interpreted to be beyond the borders, in the fabulous East, where in fact the Muslim states were predominantly extended.

Interpreting of interpolation itself and its particular details is associated with certain difficulties: the motive for eating opponents was taken by the author from an existing source about the Gog and Magog peoples. If we comprehend the Epistle as a text that might have been a kind of mirror for medieval people, this motive could be regarded as a satire and a manifestation of one of the vices (which could have been directed against the Patriarch of Rome and the supporters of the German emperor, or it might have had kind of general character); The interpolation episode may also have been satirically viewed owing to the fact that the peoples of the End of Days (who are to leave their dwellings on the Day of Judgment) leave their habitat from time to time and arrange campaigns; To some extent we are dealing with a paradox when John the Presbyter leads the locked up peoples to war (for Christianity), and on the Day of Judgment these peoples would be punished by God (Supposedly, fighting against opponents of Christianity alone is not enough to inherit the kingdom).

In this case we may think whether there is a critique of the Crusades given in the Interpolation, specifically the IV Crusade, which would be important for dating the third Interpolation of the epistle; Moreover, if, according to the covenant, in connec-

tion with the liberation of Jerusalem, Presbyter John would also take the locked up peoples to Jerusalem, which seems probable, then it had to be the End of time. But according to the final part of the interpolation, these peoples are punished by the Lord (while, they could help the Presbyter John during the liberation of Jerusalem, or they might even provide assistance again before the Day of Judgment). The question arises whether the power over the apocalyptic peoples of Gog and Magog is carrying a negative connotation for John the Presbyter.

Then here is some critique of Presbyter John as a representative of the Christian East (although such an explanation should not be consistent with the picture given in the main body of the Epistle); Or, it can be assumed that the author considered permissible for Christians to fight together with non-Christians for some time against the opponents of Christians; Since Gog and Magog are partially domesticated by taking them to war against non-Christians, we might think that the author wants to point to the prophecy of the peaceful coming of peoples to the Holy Land instead of a darker picture of „Revelation“. But such an explanation is complicated by the final part of the interpolation, where the peoples of Gog and Magog are punished in the same way as in the „Revelation“ of the Apostle John; The episode of the campaign of the Gog and Magog peoples can also be interpreted as a sign of the upcoming End of Time, as John the Presbyter has the features of an apocalyptic figure in the non-interpolated text of the Epistle. In this case, we can assume that the author received topical information on how peoples (Gog and Magog) used to penetrate on a regular basis through the gates, built by Alexander the Great, by order of the Christian king. He could not find an explanation and included it in the text as a miracle, in the sense of approaching the Day of Judgment.

In conclusion, it should be mentioned that the interpolation does not allow us to interpret it univocally, and it is desirable to work on its interpretation envisaging the main text of the Epistle and the data of other interpolations.

ანთროპოეკოლოგიის ხალხური ტრადიციები სევში

ნინო მინდაძე
საქართველო

ადამიანის ეკოლოგია ანუ ანთროპოეკოლოგია მეცნიერების შედარებით ახალი დარგია. ტერმინი ანთროპოეკოლოგია 1921 წელს სამეცნიერო მიმოქცევაში ამერიკელმა სოციოლოგმა რობერტ პარკმა შემოიტანა¹. მეცნიერების ეს დარგი დღეს საკმაოდ პოპულარულია და, უპირველეს ყოვლისა, ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვას ემსახურება². ანთროპოეკოლოგები ადამიანს ბიოფსიქოსოციალურ ფენომენად განიხილავენ და მასზე ბუნებრივი, სოციალური და კულტურული გარემოს გავლენას, ადამიანისა და გარემოს ურთიერთობებს იკვლევენ³.

ქართველი ეთნოლოგები: მ. გეგეშიძე⁴, თ. ცაგარეიშვილი⁵, ვ. შუბითიძე⁶, რ. გუჯეჯიანი⁷... ნაშრომებში ეკოლოგიის შესახებ, ადამიანის ეკოლოგიის პრობლემებსაც ეხებიან.

თ. გამყრელიძე, კულტურის ეკოლოგიის საკითხზე მსჯელობის დროს, აღნიშნავდა: „ეს უკანასკნელი (იგულისხმება კულტურის ეკოლოგია-ნ.მ.) „ფიზიკურ-ბიოლოგიურ ეკოლოგიასთან“ კომპლექსში შექმნის ერთიან ეკოლოგიურ დისციპლინას, რომელსაც შეიძლება საზოგადოდ „ადამიანისა და საზოგადოების ეკოლოგია“ ეწოდოს“⁸.

ადამიანის ეკოლოგიის ასპექტით საინტერესოა ეთნოლოგების მ.კანდელაკის, ი. სურგულაძის, ა. ქალდანის და სხვათა გამოკვლევები⁹.

¹ Park R., Burgess E. Introduction to the Science of Sociology. Chicago, 1921.

² Kartman L. Human Ecology and Public Health.
<https://ajph.aphapublications.org/doi/pdfplus/10.2105/AJPH.57.5.737>

³ Tretter F., Löffler-Stastka H. The Human Ecological Perspective and Biopsychosocial Medicine.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6862005>

⁴ მ. გეგეშიძე. ეკოლოგიის კულტურულ-ისტორიული და სოციალური პრობლემები საქართველოში. თბ., 1981.

⁵ თ. ცაგარეიშვილი. ტრადიციული კულტურა და ეკოსისტემები. თბ., 2000.

⁶ ვ. შუბითიძე. სიცოცხლის უზრუნველყოფის სისტემა, როგორც ეთნიკური ეკოლოგიის საგანი. კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, თბ., 2003, გვ. 31-38.

⁷ რ. გუჯეჯიანი. ხალხური ეკოლოგია. საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია, თბ., 2010, გვ., 520-526.

⁸ თ. გამყრელიძე. კულტურის ეკოლოგია. ოჩხარი, ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 2002, გვ.114; პრობლემაზე - ეკოლოგია და კულტურა იხ. თ. გამყრელიძის გამოსვლა „სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის“ საერთო კრებაზე (მოსკოვი 27-29 დეკემბერი, 1988 წ. <http://science.org.ge/old/cevrebi/statiebi/E...>

⁹ ნ. მინდაძე. ადამიანის ეკოლოგიის ხალხური ტრადიციების კვლევა საქართველოში, „მაცნე“, 2015, №2, გვ. 77-85.

ივ. ჯავახიშვილი თავის ნაშრომებში ადამიანის ეკოლოგიის საკითხსაც ეხება¹. იგი აღნიშნავს, რომ ქართველების წარმოდგენით, „მსოფლიო ორ მთავარ ნაწილად იყო დაყოფილი ხილულ და უხილავ სოფლად [...] პირველს ეკუთვნოდა ყველაფერი, რაც კი „საცნაურთა და გრძნობადთა ბუნებათა“ მფლობელი იყო, მეორეს, რასაც კი „ზესთასოფლისა ძალთა ბუნებაი“ ჰქონდა. ღმერთის მიერ შექმნილი ადამიანი ამ ორისავე „სოფლის“ „ყოვლისავე აგებულისა ბუნებისა“ შემაერთებელი იყო [...] მას ჰქონდა „საცნაურ და გრძნობად ბუნების“ მექონე სხეული და უხილავი „ზესთასოფლისა ძალთა ბუნებოვანი სული“ [...] ამგვარად, იგი იყო ვითარცა პატარა მსოფლიო („მიკროკოსმოს“-ი) დიდს მსოფლიოში („მაკროკოსმოს“-ში)². ეს ამონარიდი წარმოაჩენს შუა საუკუნეებში მცხოვრები ქართველის შეხედულებას ადამიანზე, როგორც ბუნებრივი, მინიერი – ხილული და ზეციური – უხილავი სამყაროს „შემაერთებელ“, ქმნილებაზე, რაც ანთროპოეკოლოგიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია.

არქეოლოგიურ მასალაში, ქართული ისტორიულ თუ სამედიცინო წერილობით წყაროებში, უცხოელ ავტორთა ნაწერებსა თუ ლიტერატურის ძეგლებში დაცული ცნობებისა და ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ადამიანის ეკოლოგიის ტრადიციები საქართველოში საკმაოდ ძველი, მდიდარი და მრავალფეროვანია.

საქართველოს უძველეს მოსახლეობას ჰქონდა გარკვეული ანთროპოეკოლოგიური ცოდნა და, ცხოვრების წესის ჩამოყალიბების დროს, ამ ცოდნას იყენებდა, ითვალისწინებდა ადამიანზე გარემოს ზემოქმედების ფაქტორებს.

„დასავლეთ კოლხეთის ჭაობიანობა იწვევდა სხვადასხვა დაავადებას“³. ამიტომ კოლხეთის დაბლობზე, ჯერ კიდევ ნეოლითის ხანაში, დადასტურებულია ცხოვრების „მომთაბარული“ წესი – ზაფხულში მთაში, ზამთარში კი – ბარში სახლობა, რაც ბუნებრივი გარემოს თავისებურებით (ნესტიანი ჰავა, დაჭაობებული ნიადაგი)⁴ და, როგორც ჩანს, აქ გავრცელებული დაავადებით – მალარიით იყო განპირობებული.

ჰიპოკრატე ფაზისის აუზის მკვიდრთა, რომლებიც, თ. ყაუხჩიშვილის დასკვნით, მალარიით იყვნენ დაავადებულნი, თავისებურ ფიზიკურ აღნაგობას, ფაზისის აუზის დაჭაობებულ ნიადაგის შედეგად მიიჩნევს⁵. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესოა უცხოელ ავტორთა: ლამბერტის, გამბას, შარდენის და სხვათა ნაწერები⁶.

¹ ნ. მინდაძე. ივანე ჯავახიშვილი და ანთროპოეკოლოგიის საკითხები. ივანე ჯავახიშვილი - 140, შრომები „მარადისობის გზა“, თბ., 2017, გვ. 52-57.

² ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 122.

³ გ. გამყრელიძე. ისტორიულ-ტოპო-არქეოლოგიური ძიებანი. თბ., 1993, გვ. 40.

⁴ დ. ხახუტაიშვილი. ქობულეთის „ქვეყანა“ ნეოლითიდან ადრეკლასობრივი ქალაქების წარმოქმნამდე. ბათ., 1995, გვ. 27.

⁵ თ. ყაუხჩიშვილი. ჰიპოკრატე და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1965.

⁶ ნ. მინდაძე. ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა. თბ., 2013, გვ. 66-67.

შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო წიგნებში ადამიანისა და ბუნების ურთიერთმიმართების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული. XIII საუკუნის „წიგნი სააქიმოს“ მიხედვით, ქვეყნის ოთხი მხარის – ჩრდილოეთის, სამხრეთის, აღმოსავლეთის, დასავლეთის ქარები ხელს უწყობდა სხვადასხვა სახის სნეულებას. მაგ., სამხრეთის ქარი – თავისა და თვალის ტკივილს, ეპილეფსიას, ჩრდილოეთის ქარი კი, ფილტვებისა და ხორხის დაავადებებს, სურდოს [...] ჩრდილოეთის ქალაქების, სადაც „გრილი აერია“, მკვიდრნი შედარებით ჯანმრთელნი ყოფილან, ხოლო სამხრეთის – „მხურვალი ბუნების ქალაქის კაცნი უფრო უძლოი“¹...

ზემოხსენებულ წიგნებში დაავადებებთან დაკავშირებით წელიწადის „დრონიც და თვენიც“ განიხილებოდა: გაზაფხულის ჰაერი თურმე ხელს უწყობდა ყოველგვარი სიმსივნეების, ყელის ტკივილის... გავრცელებას, ზამთარი კი სურავანდს, სახსრების ტკივილსა და სხვ.² აქედან ჩანს, რომ, ადამიანის ჯანმრთელობასთან მიმართებაში, შუა საუკუნეების მედიცინა დროისა და სივრცის ფაქტორზე ამახვილებდა ყურადღებას.

ანთროპოეკოლოგიის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომი. იგი, არც თუ იშვიათად, ადამიანის თვისებებს და ბუნებას ბიოგეოგრაფიული გარემოს ფონზე წარმოგვიდგენს, მაგალითად, აღნიშნავს, რომ კაცნი, „რომელნი მთათა შინა სცხოვრობენ, მზგავსნი ნადირთა, გარნა გონიერნი“ ყოფილან³.

ვახუშტი ბაგრატიონი ამა თუ იმ კუთხის მოსახლეობის დახასიათებისას სოციალურ ფაქტორსაც აქცევდა ყურადღებას, რიონის ხეობის მკვიდრთა შესახებ იგი წერს: „კაცნი და ქალნი ჰგონე ვითარცა ვაკისანი, გარნა უღონო მუშაკნი, ვერ ღონიერნი. არამედ მთავარნი და აზნაურნი მხნენი, ზნეობიანი, შემმართველნი“⁴.

ანთროპოეკოლოგიის ხალხური ტრადიციები საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მოსახლეობის ყოფაში დასტურდება. ამ ტრადიციებს ხევში ავადმყოფის და საზოგადოების ურთიერთობის მაგალითზე განვიხილავთ.

მანამდე კი აღვნიშნავთ, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი ხევის აღწერისას, მოხევეების აღნაგობასა და ხასიათს ბიოგეოგრაფიული გარემოს კონტექსტში წარმოაჩენს: „ხოლო ხეობა ხევისა [...] ჰავით არს კეთილმშუენი. კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, ახოვანნი, ჰაეროვანნი, ვითარცა მთიულნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა“⁵.

¹ ლ. კოტეტივილი. „წიგნი სააქიმოდ“. მედიცინა ძველ საქართველოში. XIII ს. ტფ., 1936, გვ. 48-49.

² დავით ბაგრატიონი. „იადიგარ დაუდი“. გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ლადო კოტეტივილიმ, თბ., 1985, გვ. 101-102.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 45.

⁴ იქვე, გვ. 775.

⁵ იქვე, გვ. 358-359.

ამ კუთხით საინტერესოა ალ. ყაზბეგის შემოქმედება. იგი მოხვევთა დახასიათებისას ანთროპოეკოლოგიურ მონაცემებსაც აქცევს ყურადღებას. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე ამონარიდს წერილიდან „მოხვევები და იმათი ცხოვრება“ – „როგორც საზოგადოთ მომეტებული ნაწილი მთის ხალხისა, მოხვევებიც გულკეთილი ხალხი არიან. სულ მუდამ ბუნებასთან ბრძოლამ ისინი შეაჩვია მოთმინებასა და დაუდგრომელს მუშაობას. თუმცა მოხვევე სულ მუდამ ბუნებასთან ბრძოლაშია და ყოველს ნაბიჯზედ ფათერაკი სდევს იმას, მაგრამ მაინც ისეთის თავგანწირვით უყვარს თავისი მიწა, რომ სულ მუდამ წვალებაში ყოფნას რჩეულობენ, სანამ იმის თავის დანებებას და სხვაგან გადასვლას. ყოველ მთას, ყოველ გორას, ყოველ ქვას, მდინარეს, ადგილს იმისთვის რალაც მღვთიური მნიშვნელობა აქვს და მთაში მწუხარებაში და ჯაფაში ყოფნას ის არ გასცვლის არც ერთ გვარს სიამოვნებაზედ“¹.

ვ. ითონიშვილი აღნიშნავს: „ალ. ყაზბეგის დაკვირვებით, მკაცრ კლიმატურ გარემოში ცხოვრებამ და მასთან დაკავშირებულმა პირობებმა განმსაზღვრელი გავლენა მოახდინა მოხვევის თვისებებისა და ხასიათის ფორმირებაზე, ეთნოფსიქოლოგიური ფაქტორი ჰქონდა მხედველობაში ალ.ყაზბეგს, როდესაც წერდა: „მარდი, გულადი და მოაზრებული ყოველ გაჭირვებულად გამოვა და თითქმის სხვისთვის აუცილებელს უბედურებას ყოველთვის აიცილენს. ათას რიგმა მოულოდნელმა შემთხვევებმა დააჩვია ის ჩქარს მოსაზრებას გაჭირებაში და იმ საშუალების სწრაფ დანახვას, რომელიც სხვას, იმ ადგილებს შეუჩვევარს კაცს, ვერც კი წარმოუდგენია, რამდენათაც თავის მთაში გამოიჩინენ ჭკუამახვილობას და სწრაფს მოაზრებას, იმდენად უღონონი არიან ვაჭრებისა და მოხელეების ხელში, სადაც ყოველი მოაზრება ამაოდ რჩება“². ეს ამონარიდიც ალ. ყაზბეგის ზემოხსენებული წერილიდან არის.

ცნობილია, რომ ადამიანის გარემოცვა, ვითარება, რომელთანაც მას იძულებით უხდება შეხება, ხშირად მასზე უარყოფით ზემოქმედებას ახდენს. ამ კუთხით საყურადღებოა ყაზბეგის შემდეგი დაკვირვება: „მოხვევე ამაყია: თავის დღეში ნებას არ მოქსცემთ, რომ დაჩაგროთ, მაგრამ აწმყო მდგომარეობამ მათარხის ძალით, დააჩვია ბევრი რამ ისეთი მოითმინოს და აღძრული წყენა გულშივე შეინახოს, რომელსაც სხვა დროს არ მოგიტმენდა. თუ ის უსამართლობას ხედავს თავის ქცევაში, მაინც უკანასკნელ საშუალებამდინ და სულის ამოხდამდი ცდილობს რითაც იქნება გამოაცხადოს თავისი უკმაყოფილება, თუმცა იცის, რომ წინააღმდეგობა მომეტებულს სატანჯველს მიაყენებს და სამართალს ვერ იპოვნის“³. ამ შემთხვევაში ყაზბეგს პიროვნებაზე სოციუმის უარყოფითი გავლენა აქვს აღწერილი.

¹ ალ. ყაზბეგი. მოხვევები და იმათი ცხოვრება. თხზულებანი, V, თბ., 1950, გვ. 29.

² იქვე, გვ. 30.

³ ვ. ითონიშვილი. ალექსანდრე ყაზბეგი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემები). თბ., 2006; ალ. ყაზბეგი. მოხვევები და იმათი ცხოვრება. გვ. 32.

მიუხედავად ჯანსაღი ბუნებრივი გარემოსი, ხევში საკმაოდ ხშირად ვრცელდებოდა სხვადასხვა დაავადება. სტეფანწმინდისა და სნოს მოსახლეობის 1732-1918 წწ. აღწერის დოკუმენტების მიხედვით, აქ ადამიანის ბუნებრივი მიზეზით, ხანდაზმულობით გარდაცვალების ფაქტები საკმაოდ მცირე იყო, გარდაცვალების მიზეზს უმეტესწილად რაიმე დაავადება, არც თუ იშვიათად, ეპიდემია – სახადი წარმოადგენდა. ბავშვებს შორის ძირითადად – ყვავილი და წითელა¹.

ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სხვადასხვა დაავადებას ხევში სხვადასხვა მიზეზს უკავშირებდნენ, ხსნიდნენ როგორც ბიოგეოგრაფიული, ისე სოციოკულტურული ფაქტორებით. ბუნებრივი გარემოს ზემოქმედებით გამოწვეულ დაავადებათა შორის მთხრობლები ასახელებენ: გაციებას, ფილტვების ანთებას, ქარებს – სახსრების ტკივილს ზოგჯერ ჭლექს, ჩიყვს... ზემოაღნიშნულს ადასტურებს ზოგიერთი დაავადების ხალხური სახელწოდებაც. მაგალითად, „წყლის ყოილი, წყლის ყოვილა – წყლის ნაწყენი [...]–ჰერპესი ბაგეებზე წყლიანი ბუშტუკების გამონაყარი ნათაგვარი“².

აღნიშნულ დაავადებებს ძირითადად სხვადასხვა სამკურნალო თვისების მქონე მცენარეულით, ბუნებრივი ინგრედიენტებისგან დამზადებული მალამოებით მკურნალობდნენ. ზოგ შემთხვევაში, ბუნებრივი გარემო დაავადების გამღიზიანებლად მიაჩნდათ. მოსახლეობის დაკვირვებით, შაკიკით, „საკეკის ქარით“ დაავადებულ ადამიანს ტკივილი მომეტებული განათების დროს, „მზის ამოსვლიდან მზის ჩასვლამდე“ აწუხებდა.

სოციალურკულტურულ გარემოსთან, უმეტესწილად, ფსიქიკური გადახრები, ბავშვთა ინფექციური სნეულლებანი ე.წ. ბატონები, ანგელოზები, ზოგჯერ რომელიმე მძიმე, განუკურნებელი სენიც იყო დაკავშირებული. აღნიშნულ დაავადებებათა გამომწვევი მიზეზი მოხევეების მიერ ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების საფუძველზე იყო ახსნილი. გადმოცემით, ბავშვთა ინფექციური დაავადებანი – „ბატონები“, „ანგელოზები“ – „ღვთისგან გამოგზავნილებად“, „ღვთის ნებად“, იმავდროულად „ნათლისმცემლის ბრძანებად“ მიაჩნდათ, რადგან ხევში იოანე ნათლისმცემელი – „ხიზანთ“, ბავშვების მფარველად ითვლებოდა და „ანგელოზების მშვიდობიანად ჩავლას“ მას შესთხოვდნენ. განსხვავებით სხვა ეპიდემიებისგან, დაავადებათა სპეციფიკიდან გამომდინარე, ბატონები, ღვთიურ სასჯელად არ განიხილებოდა³.

¹ მასალები ხევის მოსახლეობის ისტორიისათვის. წიგნი I (სოფელი სტეფანწმინდა) (1774-1918 წწ.), გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთო ისტორიის დოქტორმა ნინო შიოლაშვილმა, თბ., 2016; მასალები სოფელ სნოს მოსახლეობის ისტორიისათვის (1732-1918 წწ.). გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთო პროფესორმა ნინო შიოლაშვილმა, თბ., 2013.

² ნ. სუჯაშვილი, ი. ფიცხელაური. მოხევეური ლექსიკონი. თბ., 2005.

³ ნ. მინდაძე. ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა. თბ., 2013, გვ. 215-218.

შეხედულებები დაავადების გამომწვევე მიზეზებზე ხევში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში, როგორც აღვნიშნეთ, ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების საფუძველზე, დაავადების სიმპტომების გათვალისწინებით, ყალიბდებოდა. მთხრობელი გადმოგვცემს: „კაცი, რომ გონებაზე აირეოდა ეშმაკისგანაც იყო და ხატისგანაც. ხატისგან თუ მოხდებოდა სულ მთლიანად კი არ იყო არეული, ის დანაშაულისგან იყო და გამოსწორდებოდა. ეშმაკისგან რომ იყო ის მთლად აირეოდა, იმას არაფერი ეშველებოდა...“ წაიყვანდნენ ხატში(სალოცავში ნ.მ.)“ [მაშო ნიკლაური – გუჯარაიძე, სოფ გარბანი, ჩანერილია 1980წელს].

მოხევეთა წარმოდგენით, დაავადება, უმეტეს შემთხვევაში წარმოადგენდა სასჯელს სალოცავის წინაშე ჩადენილი რაიმე დანაშაულის გამო (სალოცავის ტყეში ხის მოჭრა, კვირის უქმის გატეხვა-ღვთისგან დაწესებული დასვენების დღეს - კვირას მუშაობა, ზნეობრივი ნორმების დარღვევა – მაგ. ქურდობა და სხვ.). სალოცავის მიერ სწეულებით დასჯილ პიროვნებას ხევში, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვა კუთხეებში, დამიზეზებულს უწოდებდნენ¹.

დანაშაულის გამო მიღებულ სასჯელად განიხილებოდა აგრეთვე ეპიდემიები, მაგრამ ამ შემთხვევაში, დამნაშავედ ითვლებოდა არა ცალკეული პიროვნება, არამედ მთელი საზოგადოება.

წარმოდგენები დაავადების გამომწვევე მიზეზზე სხვადასხვა სოციუმსა და სხვადასხვა ეპოქაში, გარკვეულწილად განსაზღვრავდა საზოგადოების დამოკიდებულებას სწეულის მიმართ². ძველ საზოგადოებებში ავი სულელების ზემოქმედებით დანაშაულის გამო დაავადებით დასჯილად მიჩნეული ადამიანებისადმი საზოგადოების განწყობა უმეტესწილად, უარყოფითი იყო³, ქრისტიანულმა რელიგიამ შეცვალა ასეთი დამოკიდებულება სწეულის მიმართ და დაავადებას ადამიანის სულიერი განწმენდის ფუნქცია მიანიჭა. იგი წყალობის ქველმოქმედების ობიექტი გახადა.

ხევში, მიუხედავად დაავადების გამომწვევე მიზეზზე არსებული წარმოდგენებისა, საზოგადოების დამოკიდებულება სწეულის, ისევე როგორც უწარმეზღუდელი პირების და საერთოდ უძღური ადამიანების მიმართ დადებითი იყო.

მოხევეებში არსებული წესის თანახმად, დაუძღურებული ავადმყოფისთვის, მძიმედ დაჭრილისთვის მის ახლიბლებს უნდა მოეველოთ – „ესეთის

¹ თ. ოჩიაური. ქართველი ხალხის უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. თბ., 1954, გვ. 27-38.

² ნ. მინდაძე, მკურნალი და პაციენტი ქართულ ტრადიციულ კულტურაში. ისტორიანი, სამეცნიერო კრებული მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 2019, გვ. 650-662.

³ Sigerist H. The Special Position of the Sick, Culture, Disease and Healing. Studies in Medical Anthropology, London, 1977, გვ. 389-390.

ავადმყოფის ცხოთა კარს მიყენება სირცხვილია“¹ ამბობს ალ. ყაზბეგის მოთხრობის – „ელგუჯას“ ერთ-ერთი პერსონაჟი. ასეთ ავადმყოფზე ზრუნავდა არამხოლოდ ოჯახი, არამედ მთელი მისი გარემომცველი საზოგადოება. ალ ყაზბეგის იგივე მოთხრობაში ვკითხულობთ: „სვიმონის სახლში რაღაცა მოძრაობა იყო: გალავნის კარები უწყვეტივ იღებოდა და შიგ სხვადასხვა ხალხი შედიოდ-გამოდიოდა. ყველა მიმსვლელს ხელში ეჭირა ან ჭურჭელი შინაურის არყით, ან კასრი ლუდით, ან ქათმები და კვერცხები, ან ღორი და ხაზიზგინები და სხვა. ხალხი სვიმონთან მოსაკითხად მიდიოდა, რადგანაც მძიმე ავადმყოფი შექმნილიყო და მთის ჩვეულებით-კი ამგვარს შემთხვევაში, მოსაკითხად ძღვენმოუტანელი ვერავინ მივიდოდა.

უმეტესი ნაწილი მიმსვლელებისა იყვნენ მოხუცებულნი, ჭადარაპერთულნი უფროსნი, და ფრიად პატივისცემნი. შესვლის უმალ სტუმრები ავადმყოფს ანუგეშებდნენ და გარს მოსდიოდნენ; ცდილობდნენ სხვადასხვა გვარის ამბებით დასუსტებულის გამხნეებას, მჭმუნვარების გულიდგან მოშორებას. ხანდისხან რომელიმე მათგანი აიღებდა ფანდურს, ჩაპკრავდა ძალებს და წარსულის გმირების ცხოვრებას „დაძახილით“ მოუთხრობდა. დანარჩენები, ხმაგაკმენდილი მოუსმენდნენ და ავადმყოფსაც გართობა ეტყობოდა“². მოხევეები არამხოლოდ ზრუნავდნენ ავადმყოფზე, არამედ მას პატივსაც სცემდნენ. ყაზბეგის სიტყვებით, „მთაში ავადმყოფთან მტერიც კი სიფრთხილითა და მოკრძალებით შედის ხოლმე“³.

ამასთან ერთად, მოხევეებს აუცილებლად მიაჩნდათ ავადმყოფის და მისი ოჯახის დახმარება, რასაკვირველია, თუ ოჯახს ეს სჭირდებოდა. ეხმარებოდნენ, როგორც მატერიალურად, ისე ფიზიკურად, მიუტანდნენ საჭმელს, ფულს შეუგროვებდნენ, ავადმყოფს ღამეს გაუთევენ და სხვ.

ეს ტრადიცია მოხევეებმა დღემდე შეინარჩუნეს, რაც ხევში, საველე მუშაობის დროს, არაერთმა მთხრობელმა დაგვიდასტურა.

ანთროპოეკოლოგიის ასპექტით მეტად საინტერესოა ეპიდემიების დროს, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არსებული, დაავადებულთა განცალკევების ტრადიცია. დღეს, პანდემიის გარემოცვაში მყოფ მოსახლეობაში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს გადმოცემა, ხევისურეთში, ანატორის აკლდამაში, შავი ჭირით დაავადებულთა თვითიზოლირების შესახებ. ასეთივე გადმოცემები დასტურდება ხევში. აქ თითქმის ყველა სოფლის მოშორებით, უმეტესწილად შემალლებულ ადგილებზე, ჩანს როგორც მინისზედა, ისე მინისქვეშა აკლდამების ნაშთები, რომლებიც შავი ჭირის ეპიდემიის დროს სწეულთა მოსათავსებლად გამოიყენებოდა. აკლდამებთან ერთად, თითქმის ყველგან არის პატარა ეკლესია

¹ ალ. ყაზბეგი. ელგუჯა. ქართული პროზა, XI, თბ., 1986, გვ. 153.

² იქვე, გვ. 153.

³ იქვე, გვ. 158.

ან სალოცავი ნიში. ადგილობრივთა გადმოცემით, „საყდარის გალავანში აკლდამები იყო და შავი ქირი ვისაც ქირდა ის იქ მიდიოდა და იქ წვებოდა, მერე კვდებოდა და ასე გაივსო აკლდამები“ [მარიამ ნიკლაური -გუჯარაიძე, სოფ.... გარბანი, ჩანერილია 1980 წელს].

ზოგან ასეთ სალოცავებს „ჟამის“, „ჟმის“ ხატი ეწოდებოდა, მაგ., სოფელ ცდომში დარიალის ხეობაში, სოფელ ცოცოლთაში, თრუსოს ხეობაში..., განცალკევებული სნეულები მიტოვებულები არ იყვნენ. სოფლის მოსახლეობა მათთვის საჭმლის მიწოდებას ახერხებდა. როგორც ჩანს, მათზე სასულიერო პირებიც ზრუნავდნენ. ამ ვარაუდის გამოთქმის უფლებას გვაძლევს, აკლდამებთან საყდრის ან სალოცავი ნიშის, ბერების სადგომის არსებობის ფაქტი და სასულიერო პირების მიერ შავი ქირით დაავადებულებზე ზრუნვის შესახებ არსებული გადმოცემები. ერთ-ერთ ასეთ ცნობას გვანვდის პლატონ იოსელიანი: „1797 წელსა გაჩნდა ქირი თფილისისა ქალაქსა [...] მცხოვრებთა ადვილათ ჰპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობათა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დროთა ამათ ტყება და ვაება დიდითა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა. მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთა წინ უძლოდა ეფთიმი მოძღვარი მეფისა მოეშველნენ განბნეულთა პურითა და ღვინითა, საჭმელითა და საქონლითა [...] მეუდაბნოენი და მემხოლოენი [...] გამოსულნი კლდეთა ნაპრალთაგან, ვითარცა მერცხალნი ბუდეთაგან თვისთა. ექმნებოდნენ მსახურად და ნუგეშინისმცემლად ლტოლვილთა სახელთაგან თვისთა, ვითარცა ანგელოსნი მფარველნი, ეჩვენებოდნენ იგინი მათ, მოვლენილად ღვთისაგან, ლოცვა ვედრება მათი, განწმენდდა ქრისტიანეთა გონებასა და და განამხნევებდა მას, რათა უძლოს განსაცდელსა“¹.

ვფიქრობთ, რომ ხევში შავი ქირით დაავადებულთა იზოლირების ადგილებში არსებული მცირე ნაგებობანი წარმოადგენდა გარკვეულ კომპლექსს, რომელიც შედგებოდა მიწისზედა აკლდამისგან (ალბათ სნეულთა მოსათავსებლად) და აკლდამად წოდებულ ორმო სამარხისგან (გარდაცვლილთა დასაკრძალად). არქეოლოგები არ უარყოფენ, რომ „ზოგიერთი კოლექტიური სამარხის წარმოშობა შეიძლება დავუკავშიროთ ეპიდემიას ან რაიმე სოციალურ უბედურებას“². სნეულთა ფიზიკური და სულიერი გადარჩენისთვის სასულიერო პირების ზრუნვის შემხედვარე დაავადებულები აცნობიერებდნენ, რომ ისინი არც ღვთისგან იყვნენ მიტოვებულები და არც ადამიანებისგან. ეს მათ გადარჩენის იმედს უსახავდა და სასონარკვეთის გრძნობას უმსუბუქებდა. ყოველივე ეს კი მათ ალბათ სნეულებასთან ბრძოლის უნარს უძლიერებდა.

¹ ცხოვრება მეფისა გიორგი მეცამეტისა აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანი-საგან, თბ., 1978, გვ. 119-120.

² ალ. კალანდაძე. სამთავრო. წინაატიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. მცხეთა, 4, თბ., 1980, გვ. 24.

ამგვარად, მიუხედავად დაავადების მიზეზზე არსებული წარმოდგენისა, საზოგადოების დამოკიდებულება ავადმყოფის მიმართ ხევში დადებითი იყო; ავადმყოფზე საზოგადოება განსაკუთრებით ზრუნავდა, მას პატივს სცემდა კრძალვითა და მორიდებით ეპყრობოდა; ვფიქრობთ, ავადმყოფისადმი ასეთ დამოკიდებულებაზე ქრისტიანულმა რელიგიამ მოახდინა ზეგავლენა. სასულიერო პირები დაავადებათა მასობრივი გავრცელების დროს და, რა თქმა უნდა, სხვა შემთხვევებშიც ადგილობრივ მოსახლეობას ზნეობის საუკეთესო მაგალითს აძლევდნენ.

მოხევეთა დამოკიდებულება სნეულთა, გაჭირვებაში მყოფ პირთა და საერთოდ თანამეთემეთა, მათი საზოგადოების წევრების მიმართ ასახულია დალოცვის ერთ-ერთ ტექსტში, რომელიც ს. მაკალათიას ჩაუნერია. იგი წერს: „სიონის ხატის ტყეში, 28 აგვისტოს იმართება სამების ხატობა, რომელიც გერგეტის სამების ხატობასთანაა დაკავშირებული [...] აქვე მოდიან სიონელი ქალები სანირით და საკლავით, მაგრამ გათხოვილებს ხატის ნიშთან არ უშვებენ, მხოლოდ მცირეწლოვანი და უმანკო ქალები მოდიან დეკანოზთან დასაწყალობლებლად. ხატობას აქ ვარდობის დღეობას უწოდებენ და ამ დღეს დეკანოზი ასე დაილოცება:

დიდება ჰქონდეს შენსა ვარდის დღეობას,
გაუმარჯოს რჯულსა საქრისტიანოსას!
მიეცი მადლი და ბარაქა ჩვენს ნახნავ-ნათესსა,
გაჭირვებულს ხელი მოუმართე,
სნეული მოარჩინე და ჯანზე დააყენე!
მგზავრსა და ცხვარ-მეცხვარეს ხელი მოუმართე,
ვინმე წმინდა გულით გეხვეწებოდეს,
იმასაც დაეხმარე, შინა მშვიდობა მიეცი,
მშვიდობის მგზავრობით ატარე,
სნეულსა ულხინე, გაუმარჯვე ხარ-გუთანსა!

ცნობილია, რომ დაავადება ცვლილებებს იწვევს არამხოლოდ ადამიანის ორგანიზმში, არამედ საზოგადოებაშიც. იგი არის ერთ-ერთი მიზეზი საზოგადოების წესრიგის დარღვევისა, ავადმყოფი თავის გარემომცველ სოციუმში, ოჯახი იქნება ეს, თუ უფრო ფართო საზოგადოება, ველარ ასრულებს იმ ფუნქციას, რაც მას ჯანმრთელობის დროს ეკისრა, ვერ ასრულებს თავის სოციალურ ვალდებულებებს. არღვევს საზოგადოების ცხოვრების ჩვეულ წესს და რიტმს. მიუხედავად ამისა, ხევში, და უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, დაავადებულს საზოგადოება, რომლის წევრიც ის იყო, მზრუნველობას არ აკლებდა და პატივსცემითა და კრძალვით ეპყრობოდა.

FOLK TRADITIONS OF ANTHROPOECOLOGY IN KHEVI

Nino Mindadze

Georgia

Human ecology or anthropoecology is a relatively new field of science. The term anthropoecology was coined in 1921 by the American sociologist Robert Park¹. This field of science is quite popular today and, above all, serves the protection of human health². Anthropologists consider man as a biopsychosocial phenomenon and study the influence of the natural, social and cultural environment on humans, the relationship between them and the environment³.

In works on ecology, Georgian ethnologists: M. Gegeshidze⁴, T. Tsagareishvili⁵, V. Shubitidze⁶, R. Gujejiani⁷... also touch upon the problems of human ecology

Discussing the issue of cultural ecology, T. Gamkrelidze noted: „The latter (meaning cultural ecology N. M.) will create a unified ecological discipline in the complex with“ physical-biological ecology, „which can be generally called“ human and social ecology“⁸.

From the point of view of human ecology, the studies of ethnologists M. Kandela-ki, I. Surguladze, A. Kaldani and others are interesting⁹.

Ivane Javakhishvili also addresses the issue of human ecology in his works¹⁰. He notes that, according to the Georgians, „the world was divided into two main parts, the visible and the invisible countries [...]. The first possessed everything that had a cognitive and sensual nature and the second had the nature of the supreme forces.

¹ Park R. Introduction to the Science of Sociology (with Ern. 'est Burgess). Chicago, 1921.

² Kartman L. Human Ecology and Public Health.
<https://ajph.aphapublications.org/doi/pdfplus/10.2105/AJPH.57.5.737>

³ Tretter F., Löffler-Stastka H. The Human Ecological Perspective and Biopsychosocial Medicine:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6862005>

⁴ Gegeshidze M. Cultural-Historical and Social Problems of Ecology in Georgia. Tb., 1981 (in Georg.).

⁵ Tsagareishvili T. Traditional Culture and Ecosystems. Tb., 2000 (in Georg.).

⁶ Shubitidze F. Life Support System as a Subject of Ethnic Ecology. Caucasus Ethnological Collection, Tb., 2003, pp. 31-38 (in Georg.).

⁷ Gujejiani R. Folk Ecology. Ethnography/Ethnology of Georgia, Tb., 2010, pp. 520-526 (in Georg.).

⁸ Gamkrelidze T. Ecology of Culture. Ochkhari, Ethnological, historical and philological researches dedicated to Julieta Rukhadze, Tb., 2002, p. 114 (in Georg.); On the Problem - Ecology and Culture See Gamkrelidze's speech at the General Assembly of the USSR Academy of Sciences. M., 1988, December 27-29:

<http://science.org.ge> › old › cevrebi › statiebi › E...

⁹ Mindadze N. Study of Folk Traditions of Human Ecology in Georgia. Matsne, 2015, 2, pp. 77-85 (in Georg.).

¹⁰ Mindadze N. Ivane Javakhishvili and Issues of Anthropoecology. Ivane Javakhishvili - 140, Works, The Road to Eternity, Tb., 2017, pp. 52-57 (in Georg.).

Man, created by God, was the unifier of all of the structures of both of these two countries [...]. He had a body with a cognitive and sensual nature and the spirit of the invisible supreme forces [...]. In this way, it was like a small world – the microcosm in the big world – the macrocosm¹. This excerpt gives us an idea of the medieval Georgian view of man as a „connecting“ creature of the natural, earthly – visible and celestial – invisible world, which is important from the point of view of anthropology.

According to ethnographic data, archeological materials, information preserved in Georgian historical or medical written sources, writings of foreign authors or literary monuments, the traditions of human ecology in Georgia are quite old, rich and diverse.

The ancient population of Georgia had some anthropoecological knowledge. And they used this knowledge in the formation of their lifestyle, taking into account the factors of environmental impact on humans.

„The swampy nature of western Kolkheti caused various diseases“². Therefore, in the Kolkheti lowlands, as early as the Neolithic period, a „nomadic“ way of life is confirmed – living in the mountains in summer and lowlands in winter, which was due to the peculiarities of the natural environment (humid climate, swampy soil)³ and, apparently, malaria, the most common disease here. Hippocrates considers the peculiar physical structure of the inhabitants of the Phasis Basin (who, according to T. Kauhchishvili, suffered from malaria) to be the result of its swampy soil⁴. The writings of foreign authors: Lambert, Gamba, Sharden and others on this issue are interesting⁵.

Medieval Georgian medical books contain important information on the relationship between man and nature. According to the 13th century „Book of Saakimoi“ (lit. book of healing), the winds from the four cardinal points – north, south, east and west – contributed to the existence of various diseases. For example, the south wind causes- headache and eye pain, epilepsy, and the north wind – diseases of the lungs and larynx, deafness [...] In northern cities, with „cool atmosphere“, inhabitants were relatively healthy and in the south „residents of hot cities are weaker“⁶.

In the above-mentioned books, the „seasons and months“ of the year were also considered in connection with diseases: the spring air, it turns out, contributed to the spread of all kinds of tumors, sore throats... winter – to scurvy, joint pain, etc.⁷ This

¹ Javakhishvili Iv. Essays in Twelve Volumes. VI, Tb., 1982, p. 122 (in Georg.).

² Gamkrelidze C. Historical-Topo-Archaeological Researches. Tb., 1993, p. 40 (in Georg.).

³ Khakhutaishvili D. Kobuleti „Country“ from the Neolithic to the Formation of Early Class Cities. Batumi, 1995, p. 27 (in Georg.).

⁴ Kauhchishvili T. Hippocrates and his information about Georgia. Tb., 1965 (in Georg.).

⁵ Mindadze N. Traditional Medical Culture of the Georgian People. Tb., 2013, pp. 66-67 (in Georg.).

⁶ Tsigni Saakimoi. Tb., 1936, pp. 48-49 (in Georg.).

⁷ Bagrationi D., Yadigar Daud. Tb., 1985, pp. 101-102 (in Georg.).

shows that with regard to human health, medieval medicine paid special attention to the factors of time and space.

The work of Vakhushti Bagrationi is important from the point of view of anthropoecology. He often presents human qualities and nature in the context of the biogeographical environment. For example, he mentioned that the men, „who live in the mountains, were like beasts, but wise“¹.

Vakhushti Bagrationi also paid attention to the social factor when describing the population of this or that province. He wrote about the inhabitants of the Rioni Gorge: „Men and women are like lowlanders, but powerless workers, not strong. But princes and noblemen are courageous, moral, upright“².

Folk traditions of anthropoecology are confirmed in the life of the population of different parts of Georgia. We will discuss these traditions on the example of the relationship between the patient and the society in Khevi.

Before that, we note that Vakhushti Bagrationi, when describing the gorge, shows the appearance and character of the Mokheves in the context of the biogeographic environment: „Men are warriors, strong, mobile, beautiful, like Mtiuls, but they are the best in everything“³.

Interesting in this regard are works of Al. Kazbegi. He also pays attention to anthropoecological data in characterizing the Mokheves. To illustrate, here are some excerpts from the essay Mokheves and their life – „Like most of the highlanders in general, the Mokheves are also kind people. Always fighting against nature, they are accustomed to patience and hard work. Although Mokheve always fights with nature, and misfortune follows her at every step, but he still loves his land with such dedication that they prefer to suffer forever before giving up and leaving for another place. „Every mountain, every hill, every stone, every river, every place has some divine meaning for them, and, his being in the mountains in sorrow and hard labor, he will not exchange for any pleasure“⁴.

V. Itonishvili notes: „According to Al. Kazbegi, living in a harsh climate and related conditions had a defining effect on the formation of traits and character of the Mokheves. Al. Kazbegi had an

ethnopsychological factor in mind when he wrote:

„Fast, brave and quick-witted, he will get out of any difficulty, and he will almost always be able to avoid misfortune that others cannot avoid. Thousands of unexpected incidents taught him to be discerning in difficulties and quickly see means that a

¹ Vakhushti Batonishvili. Description of the Kingdom of Georgia. Life of Kartli, IV, text established according to all major manuscripts by S. Kauhchishvili, Tb., 1973, p. 45 (in Georg.).

² Ibid, p. 775.

³ Ibid, pp. 358-359.

⁴ Kazbegi Al. The Mokheves and Their Life. Essays. Volume Five, Tb., 1950, p. 29 (in Georg.).

person who is not accustomed to those places cannot even imagine; how smart and quick-witted he is in his mountains, so weak are they in the hands of merchants and officials, Where all their ingenuity is in vain“¹. This excerpt is also from the above essay of Al. Kazbegi.

It is well known that the human environment, the situation with which a person is forced to come into contact, often has a negative impact on him. In this regard, the following observation of Kazbegi is noteworthy: „Mokheve is proud: he will in no way allow to be oppressed, but the current situation of the „stick“ policy, taught him to endure many things and restrain irritation in his heart, which he would not have tolerated at any other time. „If he sees injustice in his behavior, he tries to express his dissatisfaction with the last resort and in every possible way, but he knows that opposition will cause more suffering and he will not find justice“². In this case, Kazbegi has described the negative impact of society on the individual.

Despite the healthy natural environment, various diseases were quite common in Khevi. According to the population census of Stepantsminda and Sno from 1732-1918, the number of deaths due to natural causes and old age was quite small here; the cause of death was most often a disease, often an epidemic. Among children, mainly smallpox and measles³.

According to ethnographic data, different diseases were associated with different causes, explained by both biogeographic and sociocultural factors. Among the diseases caused by the impact of the environment, the informants name: colds, pneumonia, rheumatism – joint pain, sometimes phthisis, goiter... This is confirmed by the popular name of some diseases. For example, ts’q’lis q’oili, ts’q’lis q’ovila, – ts’q’lis nats’q’eni [herpes] (lit. Water flower, Irritation by water), rash of watery blisters on the lips [Sin. Imer. Natagvari]⁴.

These diseases are mainly treated with herbs with different healing properties, ointments made from natural ingredients. In some cases, the natural environment was thought to irritate the disease. According to the population, a person suffering from migraines, sakekis qari suffered from pain during the day „from sunrise to sunset“.

The socio-cultural environment was, for the most part, associated with mental disorders, infectious diseases of children (batonebi, angelozebi) and sometimes some

¹ Ibid, p. 30.

² Itonishvili Val. Alexander Kazbegi. Historical-Ethnographic Data, Tb., 2006; Al. Kazbegi, Named Paper. p. 32 (in Georg.).

³ Materials for the history of the population of the gorge. I (village Stepantsminda) (1774-1918), prepared for publication, foreword and comments were added by Doctor of History Nino Shiolashvili, Tb., 2016; Materials for the history of the population of the village of Sno (1732-1918). Prepared for publication, foreword and comments were added by Professor Nino Shiolashvili, Tb., 2013 (in Georg.).

⁴ Sujashvili N., Pitskhelauri I. Mokheveri Dictionary. Tb., 2005 (in Georg.).

severe, incurable diseases. The Mokheves explained the cause of these diseases by local beliefs. It is said, that infectious diseases of children (batonebi, angelozebi) were considered to be „sent from God“, „God’s will“, and at the same time „the command of John the Baptist“, because John the Baptist was considered protector of children in Khevi and he was asked to „get over the illness peacefully“. Unlike other epidemics, due to their specifics, infectious diseases of children were not considered a divine punishment¹.

As we have already mentioned, ideas about the causes of the disease in Khevi, as well as in other parts of Georgia, were formed on the basis of local beliefs, taking into account the symptoms of the disease. The narrator tells us: „Man was driven mad by both the devil and the deity (shrine). If it came from a deity, he was not completely insane, the cause was a crime, and he was curable. If the devil did it, he was completely insane, nothing helped him... He was taken to the shrine [Masho Tsiklauri-Gujaraidze, Garbani village, recorded in 1980]

According to the Mokheves, the disease was, in most cases, a punishment for any crime committed against the deity [khati] (cutting a tree in the forest of the shrine, breaking the weekend, working on a rest day set by God (Sunday), violating moral norms – eg theft, etc.). In Khevi, as well as in other parts of the mountains of eastern Georgia, it was called damizezebuli² [(lit.caused) illness caused by the deity].

Epidemics were also considered a punishment for a crime, but in this case, guilty was the whole society and not the individual.

The ideas about the cause of the disease in different societies and in different epochs to a certain extent determined the attitude of the society towards the sick³. In ancient societies, the attitude of the people towards those who were sick due to evil spirits, who were punished by disease for the crime, was for the most part negative⁴. The Christian religion changed the attitude towards the sick and endowed the disease with the function of spiritual cleansing. He made it an object of charity.

In Khevi, despite the perceptions of the cause of the disease, public attitudes towards the sick, as well as people with disabilities, and generally powerless people, were positive.

According to the existing tradition in Khevi, relatives should take care of a debilitated patient and a severely wounded person; „It is a shame to bring such a patient

¹ Mindadze N. Traditional medical culture of the Georgian people. Tb., 2013, pp. 215-218 (in Georg.).

² Ochiauri T. From the History of the Ancient Religions of the Georgian People, Tb., 1954, pp. 27-38 (in Georg.).

³ Mindadze N. Healer and Patient in Georgian Traditional Culture, Historical, Scientific Collection, Dedicated to the 80th Anniversary of Roin Metreveli’s Birth, Tb., 2019, pp. 650-662 (in Georg.).

⁴ Sigerist H., The Special Position of the Sick, Culture, Disease and Healing. Studies in Medical Anthropology, London, 1977, pp. 389-390.

alive“¹ - says one of the characters in the story of Al. Kazbegi – „Elguja“. Such a patient was cared for not only by his family, but also by the entire community around him. In the same story of Al. Kazbegi we read: „There was some movement in Svimon’s house: the fence gates were constantly closing, different people entered and exited. All who came held in their hands either dishes with homemade vodka, or barrels of beer, or chickens and eggs, or pigs and pies, etc. People went to visit Svimon, because he was seriously ill, and according to the mountain tradition – even in this case, no one could come to visit him without a gift.

Most of the visitor’s were elderly, white-haired, and highly respected. Upon entering, the guests comforted the sick and surrounded him; they tried to encourage the weakened person with various stories, get him rid of grief from his heart. One of them took fandrur, hit its strings and singing, told about the life of the heroes of the past. The rest listened silently and the sick seemed was amused. „The Mokheves not only took care of the sick, but also respected him“². According to Kazbegi, „In the mountains, even the enemy enters the home of the sick with caution and modesty“³.

In addition, the Mokheves thought it inevitable to help the patient and his family, of course if the family needed it. Helped both financially and physically; They brought food, collected money, stayed with the patient overnight, etc. This tradition has been preserved by the Mokheves to this day, which was confirmed by many narrators during field work in Khevi last year.

From the point of view of anthropoecology, the tradition of separating patients during epidemics in the mountains of Eastern Georgia is very interesting. Today, the story of the self-isolation of black plague patients in Khevsureti, Anatori crypt, is especially popular among the population surrounded by pandemics. Similar legends are confirmed in Khevi. Remains of both above-ground and underground crypts, which were used to house the sick during the Black Death epidemic, can be seen here from almost every village, mostly in elevated areas. Along with the tombs, there is a small church or shrine niche almost everywhere. According to the locals, „there were coffins in the fence of the cathedral and those who had a black plague would go there and die and so the coffins were filled“ [Mariam Tsiklauri-Gujaraidze, village... Garbani, recorded in 1980]. In some places such shrines were called the shrine of Zhami (lit. plague), for example, in the village of Tsdo in the Dariali gorge, in the village of Tsotsolta in the Truso gorge.

Individual patients were not abandoned. The villagers managed to feed them. It seems that the clergy were taking care of them. The right to express this assumption is given by the fact of the existence of a shrine or niche near the tombs, the dwelling

¹ Kazbegi Al. Elguja. Georgian Prose, XI, Tb., 1986, p. 153 (in Georg.).

² Ibid, p. 153.

³ Ibid, p. 158.

of monks and the existing reports on the care of plague patients by the clergy. Platon Ioseliani writes: „In 1797 a plague broke out in the city of Tbilisi [...] Residents easily found refuge in the woods, near the foot of the mountains and in the valleys near Tbilissi. Great was the weeping and sobbing of adults and children, orphans and widows at that time. The monasteries, preceded by court priest Eftim, helped the scattered with bread and wine, food and cattle [...] Hermits [...] coming out of the crevices of the rocks, as swallows from their nests, served and comforted refugees like guardian angels, they seemed to them to be sent by God, their prayers purified the minds of Christians and encouraged them to endure trials“¹.

We think that in Khevi, the small buildings in the black plague isolation areas were a kind of complex consisting of an overground crypt for the placement of the sick a pit tomb called Akldama. To bury the dead, archaeologists do not deny that „the origin of some of the collective tombs may be linked to an epidemic or some social calamity“², This points to the fact of the care of the clergy for the physical and spiritual salvation of the sick. The sick realized that they were neither forsaken by God nor by men. It gave them hope of survival and alleviated their sense of despair. All of this likely strengthened their ability to fight disease.

Thus, despite the notion of the cause of the disease, the attitude of the society towards the sick was positive in Khevi, the sick were especially cared for by the society, they were respected and treated with restraint; we think such attitude towards the sick was influenced by the Christian religion. Even with the fact that the clergy gave the best example of morality to the locals during the mass spread of diseases and, of course, in other cases as well.

The attitude of the Mokheves to the sick, the needy and their compatriots in general, members of their community is reflected in one of the texts of the blessing, which was recorded by S. Makalatia. He writes: „In the forest of the Sioni church, on August 28, a celebration of Trinity is held, which is associated with the church of the Trinity of Gergeti [...] Here come women from the village of Sioni with sacrifices and sacrificial animals, but the married are not allowed near the church niche, only small and innocent women come for blessing to the decanoz. The celebration is called the Rose Day and on this day the decanoz will be blessed:

Glory be to thee, the Rose Day!
Long live the faith of Christianity!
Give grace and blessing to our crops,
lend a hand to the needy,

¹ Life of George the Thirteenth, described by Plato Ioseliani, son of Egnate. Tb., 1978, pp. 119-120 (in Georg.).

² Kalandadze Al. Samtavro. Pre-Attic Archaeological Sites, Mtskheta, vol. 4, Tb., 1980, p. 24 (in Georg.).

Save the sick and give health!
lend a hand to the traveler and to the flock,
If anyone asks you with a pure heart,
Help him, give him inner peace,
give him a happy journey,
Heal the sick, let them Succeed in plowing!

It is known that the disease causes changes not only in the human body, but also in society. It is one of the reasons for the disturbance of order in society, The sick in their surrounding society, be it the family or the wider society, can no longer perform the functions that they had, being healthy, they can no longer fulfill their social obligations, they disrupt the usual way of life and the rhythm of society. Nevertheless, in Khevi, and it must be said that also in other parts of Georgia, the society of which they were a member, did not neglect them and treated them with respect and prohibition.

დარიალის ციხის ისტორიიდან

დავით მინდორაშვილი

საქართველო

განუზომლად დიდი იყო დარიალის ციხის მნიშვნელობა ქართული სახელმწიფოსათვის, როგორც ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის დამაკავშირებელი მაგისტრალის მაკონტროლებელი ციხე-სიმაგრისა (სურ. 1-2). მის სიმტკიცეზე იყო დამოკიდებული სახელმწიფოს სტაბილურობა ჩრდილოეთ კავკასიიდან მომდინარე საფრთხეებთან დაკავშირებით.

სურ. 1. დარიალის ციხე-ხედი სამხრეთიდან.

სურ. 2. დარიალის ციხე-ხედი ჩრდილოეთიდან.

წერილობით წყაროებში ადრიდანვე მოგვეპოვება ცნობები დარიალის ციხის შესახებ. პლინიუსის მიხედვით: „კავკასიის კარი ბუნების გრანდიოზული ქმნილებაა, რომელიც ნარმოიშვა ამ ადგილზე მთების უეცარი გარღვევით. თვით გასასვლელი შემოსაზღვრულია რკინით შემოსალტული და დაჭედილი მორებით; კარის აქეთა მხარეს, კლდეზე მდებარეობს სიმაგრე, რომელსაც კუმანია ეწოდება. ციხე აგებულია ურიცხვ მომთაბარეთა შეკავების მიზნით“¹. შემდეგ პლინიუსი დასძინდა – „საჭიროა აქ შესწორდეს მრავალთა შეცდომა, სხვათა შორის იმათიც, ვინც ამას წინათ ომს აწარმოებდა არმენიაში კორბულონთან ერთად, რადგან ისინი კასპიისას უწოდებენ იბერიის კარებს, რომელთაც ეწოდებათ, როგორც აღნიშნული გვექონდა კავკასიის (კარი). გვემეზზე, რომლებიც გადაღებული და იქიდან გამოგზავნილ იქნა, ეს სახელია აღნიშნული“². პლინიუსი განასხვავებდა ერთმანეთისაგან დარიალის (იბერიის, კავკასიის) და დარუბანდის გასასვლელებს და

¹ Plin. NH, 30.

² Plin. NH, VI, 30.

ამასთან, საგანგებოდ მიუთითებდა სხვა ავტორების შეცდომაზე, რის გამოც კავკასიის (იბერიის) კარს ხშირად კასპიის კარს უწოდებდნენ. მკვლევართა ნაწილის აზრით, პლინიუსის მიერ მოხსენიებული ციხე-სიმაგრე კუმანია, ახლანდელი დარიალის ციხის ადგილზე უნდა მდგარიყო¹.

ლეონტი მროველი ახ. წ. I ს-ის ამბების გადმოცემისას მიუთითებდა, რომ ქართველთა ლაშქარმა, რომელსაც ჩრდილოეთ კავკასიის ტომებიც უჭერდნენ მხარს, ჯავახეთთან სძლია სომეხთა უფლისწულ ზარენს. უკანასკნელი ტყვედ ჩავარდა. ქართველებმა ზარენი „დასუეს პყრობილად ციხესა დარიალანისსა“². ეს არის ქართული წყაროების პირველი ცნობა დარიალის ციხის შესახებ. სომეხი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის მიხედვით კი, ზარენი ქართველთა მეფემ „კავკასიის მთაზე ციხეში ჩასვა“³. ის ციხის სახელს არ ახსენებს, მაგრამ ლეონტი მროველზე დაყრდნობით, კავკასიის მთაზე არსებულ ციხეში უთუოდ დარიალის ციხე უნდა ვიგულისხმოთ. ამრიგად, არამარტო ბერძნული, არამედ ქართული და სომხური წყაროების მიხედვითაც ახ. წ. I ს-ში დარიალის ციხე უკვე ფუნქციონირებდა.

V ს-ის მეორე ნახევარში ირანელების წინააღმდეგ აჯანყების დაწყებამდე ვახტანგ გორგასალმა ზურგის გამაგრების მიზნით, ჩრდილოეთ კავკასიაში გაბატონებულ მომთაბარე ჰუნებზე გაილაშქრა. სამომავლო ბრძოლებში წარმატების გარანტიად მას ჩრდილოეთ კავკასიის მნიშვნელოვანი გზები და გადასასვლელები თავად უნდა დაეკავებინა. როგორც წყაროდან ვკვებულობთ, ვახტანგმა „შექმნა კარნი ოვსეთისანი, რომელთა ჩუენ დარიალისად უწოდეთ, და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მალაღნი, და დაადგინნა მცველად მახლობელნი იგი მთეულნი. არა ხელენიფების გამოსლვად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაყთა თვინიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“⁴. ქართლის სამეფო კარს ციხის შემდგომი გამაგრების მიზნით დიდი სამშენებლო სამუშაოები ჩაუტარებია. ამაზე მეტყველებს ციხეზე შემორჩენილი იზოდომური წყობით ნაგები კედლები, რომლებიც ზუსტად იმეორებენ უჯარმის კედლების წყობას. ხოლო, უჯარმის ციხე რომ ვახტანგის აშენებულია, ცნობილი ფაქტია – „ვახტანგ დაჯდა უჯარმოს და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა“⁵.

¹ ვ. ითონიშვილი. ხევი (გზამკვლევი). თბ., 1984, გვ. 7; ლ. წითლანაძე. ხევში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1977, №№1, გვ. 93; Долидзе В., Шмерлинг Р. Военно-Грузинская дорога. Тб., 1956, გვ. 75.

² ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 49.⁷⁻⁸

³ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბ., 1984, გვ. 145.

⁴ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 156.¹⁹⁻²²

⁵ იქვე, გვ. 199.¹⁷⁻¹⁸

532 წ. ირანელებმა დაიმორჩილეს ქართლი და კავკასიონის გასასვლელელებიც თვითონ დაიკავეს. იბნ ალ-ფახიკის ცნობით, ირანის შაჰს ხოსრო ანუშირვანს (531-579 წწ.) ჯურზანში (ქართლში) სხვა ციხე-სიმაგრეებთან ერთად დარიალანიც აუგია¹. ხოსროს როლი დარიალის ციხის მშენებლობის საქმეში უდავოდ გადამეტებულია, რადგან ციხე ხოსრო ანუშირვანამდე დიდი ხნის წინათაა აგებული. აქ საქმე უნდა ეხებოდეს ირანელების მიერ ციხის გამაგრებას, რასაც შეიძლება მართლაც ჰქონდა ადგილი, რადგან ჩრდილოეთიდან მომდინარე მუდმივი საფრთხეებისაგან თავის არიდება მხოლოდ ციხის გაძლიერებით იყო შესაძლებელი.

სპარსულ ანონიმურ გეოგრაფიაში „ჰადუდ ალ-ალამი“, დარიალის ციხე მოხსენიებულია ქალაქად. „ალანების ჭიშკართან, მთის მწვერვალზე მდებარეობს ქალაქი, რომელიც ალანთა ქალაქთაგან ყველაზე აყვავებულია“². „ჰადუდ ალ-ალამი“ კომპილატორული ნაწარმოებია. მასში გამოყენებულია X ს-ის არაბი ისტორიკოსის იბნ-რუსტეს თხზულება, სადაც აღნიშნულია, რომ „მდინარეებსა და ტყეებს შორის გაივლი ათი დღის მანძილს და მიაღვები სიმაგრეს, რომელსაც ჰქვია ალანთა კარი. ის დგას მთის წვერზე, ხოლო მის ქვეშ გადის გზა. ციხე-სიმაგრე შემოზღუდულია მაღალი მთებითა და გამუდმებით მის კედლებს იცავს 1000 კაცი მის მცხოვრებთაგან“³. იბნ-რუსტე თავის მხრივ ეყრდნობა ალ-მალიკ ვალ მამალიკის (X ს.) ცნობებს. ამ უკანასკნელის ნაშრომს იყენებდა XI ს-ის ისტორიკოსი გარდიზი. იბნ-რუსტესაგან განსხვავებით, გარდიზი აღნიშნავდა, რომ დარიალანი მდებარეობს ალანთა სამეფოს საზღვრიდან 10 დღის სავალზე⁴.

იბნ-რუსტესა და „ჰადუდ ალ-ალამის“ ცნობები დარიალის ციხის შესახებ გაუგებრობებს შეიცავს. დარიალის ციხე არასდროს ყოფილა ალანთა ქვეყნის ფარგლებში. ავტორები შეცდომაში შეიყვანა სახელწოდებამ – „დარიალან“ და ციხის ლოკალიზაციაც ალანთა ქვეყანაში ამის საფუძველზე მოახდინეს. მაშინ, როცა ციხე სწორედ ალანთა და სხვა ჩრდილოელთა წინააღმდეგ იყო მიმართული⁵. ამ მხრივ საყურადღებოა გარდიზის ცნობა, სადაც დარიალანი ლოკალიზდება ალანთა სამეფოდან მოშორებით, სამეფოს საზღვრიდან 10 დღის სავალზე⁶. ბალაძორი, იაკუბი, იბნ ალ-ფახიკი, იბნ ჰაუკალი არ ადასტურებენ იბნ-რუსტეს ცნობას. ისინი დარიალანს არ-

¹ Сведения арабских писателей о Кавказе Армении и Азербейджане. Перевод Н. А. Караулова, Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. 31, Тфл., 1902, გვ. 15.

² „Худуд ал-алем“. Рукопись Туманского. Введение и указатель В. Бартольда, Л., 1930, გვ. 31.

³ Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X-XI веков. М., 1963, გვ. 221.

⁴ იქვე; ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 148.

⁵ ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). გვ. 148.

⁶ Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X-XI веков. გვ. 221.

მენიასა (არაბული სამმართველო ოლქი) და ჯურზანში (საქართველო) არსებულ სიმაგრედ თვლიდნენ. გაზვიადებულია ცნობა ათასკაციანი გარნიზონის შესახებაც. დარიალის ციხის მასშტაბები არ იძლეოდა საშუალებას მასში ათასკაციანი გარნიზონი ჩამდგარიყო. მასუდი მიუთითებდა, რომ დარიალანის ხელსაყრელი მდებარეობის გამო, მეომრების სულ მცირე რაოდენობითაც შეიძლებოდა გასასვლელის დაცვა¹.

ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებელმა (1089-1125 წწ.) მუდმივი ჯარის შესაქმნელად ყივჩაყები დარიალის ხეობით შემოიყვანა საქართველოში. ამისათვის დავითმა „აღიხუნა ციხენი დარიალისა და ყოველთა კართა ოცსეთისათა და კავკასიისა მთისათანი. და შექმნა გზა მშვიდობისა ყივჩაყთათვის“².

დარიალის ციხემ პირველი დარტყმა, როგორც ჩანს, XIV ს-ის დასასრულს თემურ-ლენგის შემოსევების დროს განიცადა. ზოგიერთი ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროს მიხედვით, თემურს დარიალის გასასვლელიც დაულაშქრავს³. ციხის დაქვეითების პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა XV ს-ის შუა ხანებიდან, როცა ერთიანი ქართული სახელმწიფო ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. გართულდა საგარეო პოლიტიკური ვითარება. დარიალის გზამ თანდათან დაკარგა საერთაშორისო მაგისტრალის ფუნქცია და ადგილობრივ სამიმოსვლო გზად იქცა, რამაც გამოიწვია მისი დამცველი სიმაგრის – დარიალის ციხის ფუნქციის მოშლაც. 1733 წ. შედგენილ თერგის ხეობის რუკის ექსპლიკაციაში დარიალის ციხე ორჯერ ასეა მოხსენიებული: „пустая крепость Тарил“, „крепость старая грузинская ныне разорена“ (Дарьял)⁴.

დარიალის ციხის ისტორიის საკითხებს არაერთი მკვლევარი შეხებია. ამჯერად ა. ნოვოსელცევის, ვ. კუზნეცოვისა და ა. სლანოვის მიერ დარიალის ციხის შესახებ გამოთქმული ზოგიერთი მოსაზრების ირგვლივ შევჩერდებით. ა. ნოვოსელცევი იხილავს რა ალანთა ქალაქების ისტორიას,

¹ Сведения арабских географов IX и X веков о Кавказе, Армении и Азербейджане. Перевод Н. А. Караулова. Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа. вып. 38. Тфл. 1908, გვ. 54; ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). გვ. 148.

² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 336¹⁵⁻²⁰.

³ ძველი ერისთავთა. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო შ. მესხიამ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30. თბ., 1954, გვ. 395; სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV საუკუნეების ანდერძების (ჰიშატაკარანების) ცნობები საქართველოს შესახებ. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდლაძემ. თბ., 1978, გვ. 27-28.

⁴ Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. Документы подобрал, подготовил к печати и предпослал им исследование В. Н. Гамрекели. Тб., 1968, გვ. 118-119.

წერს: „აღანებთან დაკავშირებული პუნქტებიდან წერილობით წყაროებში ყველაზე ხშირად მოიხსენიება სახელგანთქმული ციხე დარიალის ხეობაში“¹.

ავტორი ცდილობს დარიალის ციხე აღანურ ქალაქად წარმოადგინოს. თავის მოსაზრებას იგი ამგვარად ასაბუთებს: სახელწოდება „დარიალანი“ ეთნონიმ აღანთანაა დაკავშირებული და სომხურსა თუ არაბულ წყაროებში ხეობა, სადაც ციხე მდებარეობს, დარიალანის სახელითაა ცნობილი. თვით ქართული წყაროებიც, რომლებიც არ იცნობდნენ ეთნონიმ აღანს, თურმე უძველესი დროიდან კარგად იცნობდნენ აღანთა ციხესა და აღანთა კარს².

ხეობის სახელწოდება რომ ეთნონიმ აღანთანაა დაკავშირებული, არ იძლევა საფუძველს, იქ არსებული ციხე აღანურად მივიჩნიოთ. ამგვარი ლოგიკით დარიალის ხეობის ყველა ძველი აღანურად შეიძლება გამოვაცხადოთ, რაც აბსურდია! ეს ტერიტორია უძველესი დროიდან ეკავათ წანარებს – ქართული მოდგმის ტომებს. წანარები, არა თუ საკუთრივ დარიალის ხეობის, არამედ საერთოდ თერგის ხეობის დასასრულამდე (ჩიმიბალთის მიდამოები) ჩანან გავრცელებული. მათ წანარების სახელით ჯერ კიდევ კლავდიოს პტოლემეის იხსენიებდა. შემდეგ, VII ს-ის სომხური ანონიმური გეოგრაფიის მიხედვით ირკვევა, რომ წანარები ფლობდნენ დარიალისა და წილკნის კარებს³.

არც ქართულ და არც უცხოურ წერილობით წყაროებში „დარიალანი“ უძველეს სახელთა რიგს არ მიეკუთვნება. ჯერ კიდევ I ს-ში დარიალანს პლინიუსი „კავკასიის კარს“ უწოდებდა⁴. ლეონტი მროველი მას „არაგვის კარის“ სახელით იხსენიებდა⁵. „მოქცევაი ქართლისაი“-ს ავტორი VI ს-ის 30-იანი წლების მოვლენების აღწერისას ისტორიული ხევის ტერიტორიას „წანარეთის ხევად“ მოიხსენიებდა. აღნიშნული წყარო, სახელს, „დარიალანი“ არ იცნობს⁶.

¹ Новосельцев А. П. К истории аланских городов. Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии, т. II, Орджоникидзе, 1969, გვ. 132.

² იქვე.

³ ნ. ლომოური. კლავდიოს პტოლემეისი, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“. ცნობები საქართველოს შესახებ (ტექსტი თარგმანითურთ, წინასიტყვაობა და განმარტებები). მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., 1955, გვ. 44; Армянская география VII в. приписываемая Моисею Хоренскому. Текст и перевод К. П. Патканова, СПб., 1877, გვ. 16; Какабадзе С. Н. О племени цанар. Саисторический моагбე, წ. III. 1928, გვ. 101.

⁴ Plin. NH, VI, 30.

⁵ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 124.

⁶ მოქცევაი ქართლისაი. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.), დასაბუჯდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიძემ, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 95.

მიიჩნევს რა დარიალს ძველ სახელად, ა. ნოვოსელცევი იშველიებს აგათანგელოსის, აგრეთვე VII ს-ის სომხეთის გეოგრაფიისა და მოვსეს ხორენაცის ცნობებს, სადაც „ალანთა კარზეა“ საუბარი¹. ივ. ჯავახიშვილი აგათანგელოსის დაწერილად მიჩნეულ გრიგოლ განმანათლებელის ცხოვრებას VII ს-ის შუა წლებში ან ამ საუკუნის მეორე ნახევარში, შედგენილად მიიჩნევდა². ამდენად, მასში მოხსენიებულ „ალანთა კარს“ ძველ ტოპონიმთა რიგს ვერ მივაკუთვნებთ.

VII ს-ის სომხეთის გეოგრაფიაში „ალანთა კარი“ მოხსენიებულია ქართლის მოქცევის ამბებთან დაკავშირებით³. დღეისათვის ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ შექმნის ტრადიციული თარიღი – V საუკუნე – მკვლევართა უმრავლესობის მიერ უარყოფილია. თხზულების შექმნის ხანად VII-VIII, ზოგჯერ IX ს ასახელებენ⁴. ამდენად, არც მოვსეს ხორენაცთანაა „ალანთა კარი“ ძველი ტოპონიმი.

ადგილს სახელწოდება დარიალანი (სპარ. „ალანთა კარი“) შეიძლება შერქმეოდა მხოლოდ VI ს-ის 30-იანი წლების შემდგომ, როცა მას უკვე სპარსელები აკონტროლებდნენ, ალანები კი თანდათან ხეობაში, ბალთაჩიმის მიდამოებში, გამოჩნდნენ. ასე, რომ „დარიალანი“ ხეობის გვიანდელი სახელია. თვით ციხე კი, როგორც უკვე მივუთითეთ, ალანების კავკასიაში გამოჩენამდე გაცილებით ადრეა აგებული. წერილობით წყაროებს რომ თავი დავანებოთ, ციხის არქეოლოგიურ მასალაში ერთ-ერთი ადრეული ნივთი ძვ. წ. I ათასწ. შუა ხანების ბრინჯაოს ისრისპირია, რაც ციხის ისტორიის დასაწყისს თუ უფრო ადრე არა, ძვ. წ. I ათასწ. შუა ხანებიდან მაინც გვაგულისხმებინებს⁵. ამ პერიოდში კი ალანებს ხეობასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონიათ.

ა. ნოვოსელცევი მართალია, როცა აღნიშნავს, რომ ქართული წყაროები კარგად იცნობენ ალანთა კარის სახელწოდებას – „დარიალანს“. XI ს-ში მოღვაწე ლეონტი მროველი ხშირად იყენებდა ამ სახელწოდებას, მაგრამ მან კარგად იცოდა ხეობის ძველი სახელიც – „არაგვის-კარი, რომელ არს დარიალა“⁶. ქართული წყაროები არაერთხელ მიუთითებენ დარიალის ხეობაში არსებულ ციხეზე, მაგრამ არსად აღნიშნავენ დარიალის ციხის ალანებისადმი კუთვნილებას. პირიქით, ხეობის დამცველი კარის პირველ მშენებლად ქართლის მეფე მირვანია (ძვ. წ. II ს.) მიჩნეული⁷. ამრიგად,

¹ Новосельцев А. П. К истории аланских городов. გვ. 132.

² ივ. ჯავახიშვილი. ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა. ტფ., 1935, გვ. 129.

³ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. გვ. 172.

⁴ იქვე, გვ. 8-14.

⁵ ლ. ნითლანაძე. დარიალის ციხე. ძეგლის მეგობარი, №1971, № 27-28, გვ. 64.

⁶ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 124.

⁷ იქვე, გვ. 281⁵⁻¹⁶; ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 358¹⁴.

მცდელობა „დარიალანი“ ხეობის უძველეს სახელწოდებად, ხოლო ალანები ხეობის უძველეს მცხოვრებლებად წარმოგვიდგინონ, მოკლებულია ყოველგვარ საფუძველს.

ლეონტი მროველი და მოვსეს ხორენაცი უკვე ახ. წ. I ს-ში დარიალის ციხის არსებობაზე მიუთითებდნენ¹. ჩრდილოეთ კავკასიის ველებზე სარმატ-ალანთა გამოჩენა უკვე ახ. წ. I ს-ში შეინიშნება, მაგრამ იმ დროისათვის თერგის ხეობის სიღრმეში მათი კვალი ჯერ არ ჩანს. ეტყობა ამ შეუსაბამობას გრძნობს ა. ნოვოსელცევი და ერთგან იძულებულია აღნიშნოს: „შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველად იგი ააგეს ქართველმა მეფეებმა“², მაგრამ მკვლევარი არაფერს ამბობს იმის თაობაზე, როდის გადავიდა ციხე ალანთა მფლობელობაში. იმას კი მიუთითებს, როდის წაართვეს ციხე ქართველებმა ალანებს: „მოგვიანებით, სახალიფოს დაშლისა და საქართველოს გაძლიერების შედეგად XI-XII სს-ში ციხე ქართველ მეფეთა კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდა“³. მაშასადამე, ა. ნოვოსელცევის მიხედვით, ციხე შესაძლოა ქართველებმა ააგეს. გარკვეულ პერიოდში (კონკრეტულად როდის, არაა ნახსენები) იგი ალანებმა დაიკავეს და მხოლოდ XI-XII სს-ში ციხე ქართველ მეფეთა კონტროლის ქვეშ ექცევა. უკვე მიუვითითეთ, რომ წერილობითი წყაროების მიხედვით ახ. წ. I ს-ში ციხე ფუნქციონირებდა. V ს-ის მეორე ნახევრისათვის ხეობის ჩრდილოეთით მომძლავრებულ ჰუნებს ამარცხებს ვახტანგ გორგასალი და ხეობაში გრანდიოზულ სამშენებლო სამუშაოებს ატარებს⁴. ამ ხნის მანძილზე ალანებს არა თუ დარიალის, არამედ საერთოდ თერგის ხეობასთან უშუალო შეხების წერტილიც კი არ ჰქონიათ. VI ს-ის 30-იანი წლებიდან დარიალის გასასვლელს იპყრობენ ირანელები⁵. ამასთან, ალანური ტომები თანდათან იკავებენ თერგის ხეობის, და არა დარიალის ხეობის, ქვემო წელს – ბალთა-ჩიმის მიდამოებს. აღსანიშნავია, რომ წერილობითი წყაროები არსად მიუთითებენ მათ მიერ ციხის დაპყრობის შესახებ. რეალური ვითარება სულ სხვაგვარია. VI ს-ის მეორე ნახევრისათვის ქართლის ერისმთავარი გუარამი აკონტროლებს ჩრდილოეთის გადმოსასვლელებით დამხმარე სამხედრო ძალების გადმოყვანის საქმეს. ამ მხრივ ალანები საკუთარი ინიციატივით აქტიურობას ვერ ბედავენ⁶. VII ს-ში არ მოგვეპოვება არავითარი ცნობა ალანთა აგრესიის შესახებ დარიალის ციხეზე. VIII-IX სს-ში ალანეთი ხაზართა ვა-

¹ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 498; მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. გვ. 145.

² Новосельцев А. П. К истории аланских городов. გვ. 132.

³ იქვე, გვ. 133.

⁴ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 156_{19,22}.

⁵ მოქცევაი ქართლისაი. გვ. 93.

⁶ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 2196, 220_{1,2}; ნ. აფხაზავა. ალანები და საქართველო. თბ., 1991, გვ. 30.

სალია¹. იმ დროისათვის წანარები კახეთის სამთავროს შემადგენლობაში ისეთ სამხედრო-პოლიტიკურ ძლიერებას აღწევენ აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში, რომ ხაზართა მიერ დასუსტებული ალანების დარიალის ხეობაში შემოჭრა და წანარებისათვის ციხის წართმევა საეჭვოა. რეალურად ამგვარ მოვლენას ადგილი არ ჰქონია და მსგავსი ფაქტი არც წყაროებშია ფიქსირებული.

ალანური კულტურის ცნობილ მკვლევარს ვ. კუზნეცოვს იბნ-რუსტეს ცნობაზე დაყრდნობით ეჭვი არ ეპარება, რომ დარიალის ციხე ალანთა კუთვნილებაა². აქედან გამომდინარე, ვ. კუზნეცოვს ალანეთის სამხრეთი საზღვარი დარიალის ხეობის სიღრმეში, ქართული სახელმწიფოს ფარგლებში გადმოაქვს³. ზემოთ მივუთითეთ, რომ არაბი ავტორები შეცდომაში შეიყვანა ხეობის გვიანდელმა სახელწოდებამ და ფაქტობრივად ალანების წინააღმდეგ მიმართული ციხე, მათ ალანებსავე მიაკუთვნეს. ციხე რომ მართლაც ალანების წინააღმდეგ იყო მიმართული, გვიდასტურებს მასუდის ცნობა: „ალანთა სამეფოსა და კაბხის (კავკასიის) მთას შორის არის ციხე და ხიდი დიდ ხევზე. ეწოდება ამ ციხეს ალანთა ციხე. ააგო ეს ციხე ძველ დროს ერთმა მეფემ პირვანდელ სპარსელთაგან... და დაადგინა ამ ციხეში კაცები, რომლებიც აკავებდნენ ალანებს კაბხის მთაში მოსვლისაგან და მათ გზა არა აქვთ თუ არა ამ ხიდზე, ამ ციხის ქვეშ“⁴. წყაროს მიხედვით, სიმაგრეს მართალია, ალანთა ციხე ეწოდება, მაგრამ ციხის მთავარი დანიშნულებაა აღკვეთოს კავკასიის მთაში ალანების შემოჭრა. აქედან გამომდინარე, ცხადია, ციხე ალანთა კუთვნილი ვერ იქნებოდა. მასუდის ეს ცნობა ვ. კუზნეცოვის დასკვნას ერთბაშად გააბათილებდა, ამიტომ მკვლევარმა საერთოდ აუარა გვერდი ცნობის იმ ადგილს, სადაც ციხის რეალურ ფუნქციაზეა საუბარი.

ვ. კუზნეცოვი ცდილობს თავის დასკვნას უფრო მყარი არგუმენტი მოუძებნოს და იშველიებს გასული საუკუნის 30-იან წლებში ა. კრუგლოვის მიერ ციხეზე ჩატარებული დაზვერვების შედეგად აღმოჩენილ მასალებს, რომლებიც თითქოს ჩრდილოეთ კავკასიის ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარებიდან მომდინარე მასალებთან ამჟღავნებენ კავშირს⁵. თუმცა, შემდგომი წლების არქეოლოგიურმა გათხრებმა გვიჩვენა, რომ ციხეზე აღმო-

¹ Кузнецов В. А. Очерки истории алан. Орджоникидзе, 1984, გვ. 203.

² Кузнецов В. А. Аляния в X-XIII вв. Орджоникидзе, 1971, გვ. 156; Кузнецов В. А. Очерки истории алан. გვ. 144.

³ Кузнецов В. А. Очерки истории алан. გვ. 144.

⁴ Сведения арабских географов IX и X веков о Кавказе, Армении и Азербейджане. გვ. 53; გ. ნერეთელი. შაჰურის წარწერის 'I'nn TR'. თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს. საიუბილეო კრებული მიძღვნილი გ. ახვლედიანის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 1969, გვ. 333.

⁵ Круглов А. П. Археологические работы на р. Терек. Советская Археология, т. 3, М.-Л., 1937, გვ. 246-247; Кузнецов В. А. Аляния в X-XIII вв. გვ. 156.

ჩენილი მასალების უდიდესი ნაწილი ქართულია¹. ჩრდილოეთ კავკასიური კერამიკა იქ სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების შედეგადაა მოხვედრილი და არ გამოდგება იმის სამტკიცებლად, რომ ციხე ალანთა კუთვნილი იყო.

ალანური კულტურის დამახასიათებელ ერთ-ერთ ძირითად ნიშნად ვ. კუზნეცოვი კატაკომბებს მიიჩნევს². დარიალის ციხე ალანების კუთვნილი რომ ყოფილიყო, ბუნებრივია, ციხის სამხრეთით მდებარე ვრცელ სამაროვანზე კატაკომბური სამარხებიც უნდა აღმოჩენილიყო. სამაროვანზე სამარხთა ერთადერთ ტიპს წარმოადგენს ქვაყუთები³. ასე, რომ არც სამაროვნის მასალებით ვლინდება ალანთა კავშირი დარიალის ციხესთან.

ვ. კუზნეცოვის მოსაზრება რეალობისაგან შორს რომ დგას, ამას ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობაც ადასტურებს: „ამას ქუეით (იგულისხმება დარიალის ციხე დ. მ.) არს დარიელა... გ მეფის მირვანის მიერ შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოვსთათვის, რათა უმისოდ ვერღარა ვიდოდნენ. ამას ქუეით ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშკრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან“⁴. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ციხის ქვემოთ, ე. ი. ჩრდილოეთით, არსებობდა კარი – დარიელა. კიდევ უფრო ქვემოთ, მეფეთა სასახლე. უეჭველია, ციხის ჩრდილოეთით მიმდებარე ტერიტორიები (კარი, მეფეთა სასახლე) ქართული სახელმწიფოს საზღვრებში შემოდიოდა. მითუმეტეს ციხე, რომელიც ხეობის სიღრმეში მდებარეობს, ალანების კუთვნილი ვერ იქნებოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონის 1745 წ. რუკის მიხედვით, თერგის ხეობაში საქართველოს საზღვარი დაბა ჩიმის ოდნავ სამხრეთით გადის. დარიალის ციხე კი ხეობის სიღრმეშია მინიშნებული⁵. XVIII ს-ის რუკით ადრე შუასაუკუნეების საქართველოს კუთვნილი ტერიტორიების განსაზღვრა გაუმართლებელია, მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ XV ს-ის შუა ხანებიდან ერთიანი საქართველოს დაშლის კვალობაზე სახელმწიფოს საზღვრები სულ უფრო იკვეცებოდა. ასე, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის რუკაზე საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრის დამცრობილ-დაკნინებული სურათია მოცემული. ასეთ ვითარებაშიც კი, დარიალის ციხე კვლავ ჩვენი ქვეყნის ფარგლებშია მოქცეული. 1733 წ. ვახუშტი ბაგრატიონისაგან დამოუკიდებლად შედგენილ რუკაზე საქართველოს სასაზღვრო ხაზი გადის ჩიმიზე და ბუნებრივია, აქაც დარიალის ციხე საქართველოს ფარგლებში რჩება⁶.

¹ ლ. წითლანაძე. ხევში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები. გვ. 104, 107; დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. თბ., 2005, გვ. 145.

² Кузнецов В. А. Аланские племена Северного Кавказа. МИА, т. 106, М., 1962, გვ. 14.

³ ლ. წითლანაძე. ხევში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები. გვ. 91; დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. გვ. 146.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 358₁₃₋₁₇.

⁵ ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს ატლასი (XVIII ს.), ზ. ტატაშიძის საერთო რედაქციით. თბ., 1997, გვ. 29.

⁶ Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. გვ. 118.

არსებობს სხვა ოფიციალური დოკუმენტებიც, რომლითაც საქართველოს სახელმწიფო საზღვრისა და ციხის კუთვნილების საკითხის გარკვევა რთული არაა. 1733 წ. ვახტანგ VI-ის მიმართვაში რუსეთის იმპერიის მინისტრთა კაბინეტისადმი აღნიშნულია, რომ ჩიმის ოსი ბატონი ქართლის მეფის მოხელე ყოფილა. იგი მეფისგან იღებდა ჯამაგირს და მეფესვე ემსახურებოდა. ამავე დოკუმენტში მითითებულია, რომ ჩიმიდან იწყებოდა ქართული მიწები¹. ამრიგად, საქართველოს ძნელბედობის ჟამსაც კი, ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვრები ჩიმიზე გადიოდა. ხოლო საკუთრივ ჩიმი, რომელიც ოფიციალურად საქართველოში არ შემოდიოდა, ქართლის მეფეთა და არაგვის ერისთავების მორჩილებისა და გავლენის სფეროს შეადგენდა.

1769 წ. ერეკლე II-ის კარზე დაწერილ საბუთში, რომელიც ელჩ არტემ ანდრონიკაშვილს გაატანეს რუსეთში, მითითებულია: „ეს გზა რომ დაგვიწერია... ამ გზაზე ჩიმი არის, რომელიც საზღვარი არის“². ერთი სიტყვით, ჩრდილოეთ კავკასიაში ალანების პირველი გამოჩენიდან ვიდრე XVIII ს-ის ჩათვლით, ალან-ოსებს დარიალის ციხესთან შეხების წერტილი არ ჰქონიათ. ის ყოველთვის ქართული სახელმწიფოს ფარგლებში შემოდიოდა.

2014 წ. „კრუპნოვსკიე ჩტენიის“ XXVIII სამეცნიერო კონფერენციის მასალებში დაიბეჭდა ა. სლანოვის სტატია – „დარიალის ციხე“³. სტატიაში ფაქტობრივად ახალი არაფერია თქმული და ის ნოვოსელცევ-კუზნეცოვის მოსაზრებათა რეზიუმეა. აქაც იგივე ხაზია გატარებული – დარიალის ციხე ალანთა კუთვნილებადაა გამოცხადებული. ამდენად, ა. სლანოვის სტატიაზე დაწვრილებით აღარ შევჩერდები.

საკითხზე იმიტომ გავამახვილე ყურადღება, რომ სამწუხაროდ ჩრდილოეთ კავკასიის ისტორიისა და კულტურის მკვლევრებში ყოველთვის ჩანს ტენდენცია კავკასიის მთიანეთის ქართული ძეგლები უცხო ტომების კუთვნილებად გამოაცხადონ, დააკნინონ შუასაუკუნეების საქართველოს ძლიერი პოლიტიკური თუ კულტურული გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებზე, პირველ რიგში კი კავკასიაში მოსულ ალანებზე. მაშინ, როცა წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მასალები საქართველოს როლს ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ კულტურულ ცხოვრებაში განსხვავებულად წარმოგვიდგენენ.

¹ იქვე, გვ. 129.

² ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. III, ნაკვ. I, თბ., 1988, გვ. 361.

³ Сланов А. А. Дарьяльская крепость. Е. И. Крупнов и развитие археологии Северного Кавказа, XXVIII, Крупновские чтения, М., 2014, гв. 276-279.

FROM THE HISTORY OF DARIALI FORTRESS

David Mindorashvili

Georgia

Dariali Fortress that controlled the route between South and North Caucasus played an immeasurable role in the formation of Georgian statehood (pic.1-2). Its stability, with regard to the northern threats, depended upon the strength of the very fortress.

Fig. 1. Dariali fortress.
View from south.

Fig. 2. Dariali fortress.
View from north.

Even early written sources provide data about Dariali Fortress. Pliny writes: „... the Caucasian Gates... an enormous natural monument where there is an abrupt break in the mountains and where gates, of iron-covered timbers, have been installed... on the defenders' side there is a small fort on a rock, called 'Cumania', fortified to hold back innumerable tribes...“¹.

Pliny also notes that the Caucasian Gates was called in great error by many, including those who fought in Armenia together with Corbulo, the Caspian². According to Pliny, the same name was indicated in the copies of ancient maps (Plin.NH, VI, 30). He distinguished between Dariali (Iberian, Caucasian) and Darubandi passes and pointed out the mistake made by other authors, because of which the Caucasian (Iberian) Gates is often called the Caspian. Some researchers believe that Cumania mentioned by Pliny should have stood on the site of the present Dariali Fortress³.

¹ Plin. NH, 30.

² Plin. NH, VI, 30.

³ Itonishvili V. Khevi (guide). Тб., 1984, p. 7; Tsitlanadze L. Results of Archeological Research Conducted in Khevi. Matsne, History... Series, 1977, № 1, p. 93 (in Georg.); Долидзе В., Шмерлинг Р. Военно-Грузинская дорога. Тб., 1956, p. 75.

Describing the events that took place in the 1st century AD, Leonti Mroveli (Leontius of Ruisi) says that Georgian troops, supported by the tribes from the North Caucasus, triumphed over Armenian Prince Zaren near Javakheti, who was captured¹. This is the first mention of the Dariali fortress by Georgian sources. According to the Armenian historian Movses Khorenatsi Georgian king imprisoned Zaren in a „fortress on a Caucasian mountain“². He doesn't specify the name of the fortress but referring to Leonti Mroveli, we should suppose that it was Dariali. So, not only Greek but also Georgian and Armenian sources point to the fact that Dariali Fortress had already been functioning already in the 1st century AD.

To secure his rear, before fomenting a rebellion against Iranians, Vakhtang Gorgasali assailed nomad Huns who dominated in North Caucasus. Holding important routes and passes in North Caucasus would ensure his victory in the future. The same source includes the following: Vakhtang Gorgasali constructed the Gates of Ossetia that we call Dariali. He erected tall towers on it and set mountaineers from the nearby lands to guard it. Without his consent, no large groups of Ossetians or Kipchaks would ever step over“³. The isodomic masonry of the still preserved walls evidences that Georgian royal court had thoroughly fortified the fortress. The stonework here is identical to the masonry of Ujarma Fortress that was definitely built by Vakhtang. „Vakhtang sat in Ujarma and developed it extensively“⁴.

In 532 Iranians assumed control over Kartli and Caucasian passes. According to Ibn Al-Pakhik, beside other fortresses, Shah Khosrow Anushirvan (531-579) also constructed Darialan Fortress in Jurzan (Kartli)⁵. The role of Khosrow in the construction of the fortress is obviously overestimated: Dariali Fortress was built before the Shah was born, but Iranians might have fortified it. Otherwise it would be impossible to avoid the constant threat of attacks from the north.

In „Hadud al-Alam“, a geography book written by an unknown author in Persian, Dariali Fortress is mentioned as a city: „Near the Gates of Alans, at the top of a mountain, there lies the most prosperous city of Alans“⁶. „Hadud al-Alam“ is a compilation and includes a composition of the 10th century by an Arab historian Ibn Ruste. Referring to the data provided by val-Mamalik (X c.), Ibn Ruste wrote: „After ten days of

¹ Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 49^{7,8} (in Georg.).

² Movses Khorenatsi. The History of Armenia. Translation from Old Armenian, introduction and notes by Al. Abdaladze, Tb., 1984, p. 145.

³ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasali. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 156^{19,22} (in Georg.).

⁴ Ibid, p. 199¹⁷⁻¹⁸.

⁵ Сведения арабских писателей о Кавказе Армении и Азербейджане. Перевод Н. А. Караулова, Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа, вып. 31, Тфл., 1902, p. 15.

⁶ „Худуд ал-алем“. Рукопись Туманского. Введение и указатель В. Бартольда, Л., 1930, p. 31.

striding along rivers and through forests one will approach a fortress called the Gates of Alans. It is erected at the top of a mountain and there is a road below it. The fortress is fenced with tall mountains and its walls are guarded by 1000 locals¹. An 11th-century historian Gardizi also referred to val-Mamalik, but, unlike Ibn Ruste, he said that Darialan was situated a ten-day walk from the border of the Kingdom of Huns².

The data given by Ibn Ruste and „Hadud al-Alam“ are unclear. The thing is that Dariali Fortress had never belonged to the land of Alans. The authors misled by the name „Darialan“ decided that the fortress was located in the land of Alans, while it was constructed to protect from Alans and other northerners³. In this respect, information provided by Gardizi that Darialan was located far away from the border of the Kingdom of Alans, a ten-day distance, is important⁴. As for Baladzori, Ya’qubi, Ibn al-Pakhik and Ibn Hawqal, they believed that Darialan was in Armenia (an Arab county) or Jurzan (Georgia). The datum about a garrison of 1000 men is also exaggerated. Dariali Fortress wasn’t as big as to accommodate a garrison of 1000. Al-Masudi points out that due to the favorable location of Darialan, even few warriors could protect the pass⁵.

It is known that Davit the Builder (1089-1125) brought Kipchaks to Georgia through Dariali gorge. His aim was to create a regular army. He „occupied the fortress of Dariali as well as fortresses of the Gates of Ossetia and the Caucasian mountains and provided Kipchaks with a peaceful route“⁶.

Presumably, Dariali fortress was first attacked during the invasions of Tamerlane by the end of the 14th century. Some Georgian and foreign written sources say that Tamerlane invaded Dariali pass too⁷. The fortress even more declined from the middle of the 14th century when the single Georgian state split into kingdoms and principalities and foreign policy became more complicated. Dariali route, as an international one, was less and less relevant. It finally turned into a local road and Dariali Fortress lost its protective function. In the explication of the 1733 map of the Terek Gorge the

¹ Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X-XI веков. М., 1963, p. 221.

² Idem; Gvasalia J. Aragvi Gate (Darialan). Researches from the History of Georgia and Caucasus, Tb., 1976, p. 148.

³ Gvasalia J. Aragvi Gate (Darialan). p. 148 (in Georg.).

⁴ Минорский В. Ф. История Ширвана и Дербенда X-XI веков. p. 221.

⁵ Сведения арабских географов IX и X веков о Кавказе, Армении и Азербейджане. Перевод Н. А. Караулова. Сборник материалов для описания местностей и племён Кавказа. вып. 38. Тфл. 1908, p. 54; J. Gvasalia. Aragvi Gate (Darialan). p. 148.

⁶ Historian of David the Builder. Life of King David. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 336₁₅₋₂₀ (in Georg.).

⁷ Chronicle of Eristavis. Publication, research, vocabulary and appendix by S. Meskhia. Materials for the History of Georgia and the Caucasus, section 30, Tb., 1954, p. 395 (in Georg.); Data about Georgia from Armenian memorial manuscripts (Hishatakarans) of the 14th-15th cc. Translation from Old Armenian, introduction, comments and notes by Al. Abdaladze. Tb., 1978, pp. 27-28.

Dariali fortress is mentioned twice: „Empty fortress of Taril“ and „Ruined ancient Georgian fortress Darial“¹.

Many different researchers have focused their attention on Dariali Fortress. Below we shall discuss some opinions suggested by A. Novoseltsev, V. Kuznetsov and A. Slanov. Examining the history of the cities of Alans, A. Novoseltsev writes: „Among the posts related to Alans the well-known fortress in Dariali Gorge is most frequently mentioned in writer sources“².

The author attempts to present Dariali Fortress as an Alan city. To substantiate his view, he writes that the name Darialan associates with the ethnonym Alan, while in Armenian and Arab sources the gorge where the fortress is located is called Darialan. According to Novoseltsev, even Georgian sources in which no ethnonym like Alan is given have been aware of the fortress of Alans and the Gates of Alans since ancient times³.

The link between the name of the gorge and the ethnonym Alan cannot guide to the assertion that the present fortress belonged to Alans. According to the logic, we may declare all the monuments in Dariali gorge to be of Alan origin, but it will be an absurd. Since the ancient times, the territory had been inhabited by the Tsanars, the Georgian tribes. They inhabited not only Dariali gorge but also the territory spread to the end of the Terek Gorge (the vicinities of Chimi and Balta). Even Claudius Ptolemy mentioned them as Sanars. The Armenian geography of an anonymous author of the 7th century tells us that Tsanars occupied the Gates of Dariali and Tsilkani⁴.

Neither Georgian nor foreign written sources attribute Darialan to the list of ancient names. Pliny called it the Gates of the Caucasus⁵ even in the 1st century (Plin. NH, VI, 30) and Leonti Mroveli called it the Gates of Aragvi⁶. The author of „The Conversion of Kartli“ depicts the events that took place in the 530s and addresses the territory of historical Khevi as „Tsanaretis Khevi“ (lit. the Gorge of Stanars). It is worth mentioning that there is no name like Darialan in „The Conversion of Kartli“⁷.

¹ Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. Документы подобрал, подготовил к печати и предпослал им исследование В. Н. Гамрекели. Тб., 1968, pp. 118-119.

² Новосельцев А. П. К истории аланских городов. Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии, т. II, Орджоникидзе, 1969, p. 132.

³ Ibid.

⁴ Lomouri N. Claudius Ptolemy, Geography. Data about Georgia (text, translation, introduction and keys). Materials for the History of Georgia and Caucasus, 32, Тб., 1955, p. 44 (in Georg.); Армянская география VII в. приписываемая Моисею Хоренскому. Текст и перевод К. П. Патканова, СПб., 1877, p. 16; Какабадзе С. Н. О племени цанар. The Saistorio Moambe magazine (History Bulletin), III, 1928, p. 101.

⁵ Plin. NH, VI, 30.

⁶ Leonti Mroveli, Life of Georgian Kings. p. 124.

⁷ The Conversion of Kartli. Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature. I (5th-10th cc.), prepared for publication by Il. Abuladze, N. Atanelishvili, N. Gogvadze, L. Kajaia, Ts. Kurtsikidze, Ts. Chankiev and Ts. Jghamaia, under the direction and editing of Ilia Abuladze, Тб., 1963, p. 95.

Novoseltsev takes Dariali for an ancient name and refers to the data provided by Agathangelos and Movses Khorenatsi, in which Gates of the Alans is mentioned¹. Iv. Javakhishvili considered that „The Life of Gregory the Illuminator“ supposedly written by Agathangelos was actually composed in the middle or in the end of the 7th century². So, the Gates of the Alans mentioned in it cannot be regarded as an ancient toponym.

In „The Geography of Armenia“ (7th century) the term Gates of the Alans appears in relation with the conversion of Kartli³. Today, most researchers believe that „The History of Armenia“ by Movses Khorenatsi wasn't written in the 5th century. Some assume that it was written in the 7th-8th centuries, others date it back to the 9th century⁴. So, the Gates of the Alans mentioned in it may be taken for an ancient toponym.

The name Darialan (Gates of the Alans in Persian) could be given to the place only after 530s when Persians had already gained control over it and Alans appeared in the Gorge, in the vicinities of Balta and Chimi. So, the name Darialan was given to the gorge later and the fortress itself, as we've already said, was constructed long before the appearance of Alans in the Caucasus. Beside the written sources, in the archeological material found in the fortress there is a bronze arrow point dated by the 1st millennium BC, i.e. the history of the fortress begins at least in the period⁵ when Alans had nothing in common with the gorge.

However, Novoseltsev is right when he says that Georgians were aware that the Gates of Alans was called Darialan. Leonti Mroveli (11th century) often used this name but he also knew the ancient name of the gorge, „The Gates of Aragvi which is Dariala“⁶. The fortress in the Dariali Gorge is frequently mentioned in Georgian sources but none of them says that it belonged to the Alans. On the contrary, King Mirvan (2nd century BC) is supposed to be the first constructor of the gates that protected the gorge⁷. We might conclude that the attempt to present Darialan as the ancient name of the gorge and the Alans as its ancient population is absolutely groundless.

According to Leonti Mroveli and Movses Khorenatsi, Dariali fortress had already been constructed in the 1st century AD⁸. Sarmatian Alans appeared in the valleys of North Caucasus as early as the beginning of the 1st century AD, but not in the depth

¹ Новосельцев А. П. К истории аланских городов. p. 132 (in Georg.).

² Javakhishvili Iv. Ancient Armenian Historical Literature, Tfl., 1935, p. 129 (in Georg.).

³ Movses Khorenatsi. The History of Armenia. p. 172.

⁴ Ibid, pp. 8-14.

⁵ Tsitlanadze L. Dariali Fortress. The Dzeglis Megobari magazine (Monument's Friend), 1971, №27-28, p. 64 (in Georg.).

⁶ Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 124.

⁷ Ibid, p. 28₁₅₋₁₆; Description of the Kingdom of Georgia. Life of Kartli, IV, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1973, p. 358₁₄ (in Georg.).

⁸ Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 49₈; Movses Khorenatsi. The History of Armenia. p. 145.

of the Terek Gorge. Novoseltsev seems to have noticed this discrepancy and notes the following: „We might assume that it was initially constructed by Georgian kings“¹. He says nothing about since when the Alans held the fortress but writes when Georgians regained control over it: „In the 11th-12th centuries when the caliphate collapsed and Georgia became stronger, the fortress was controlled by Georgian kings“². It turns out that according to Novoseltsev, the fortress was presumably constructed by Georgians, then it was occupied by the Alans (for an unspecified period of time) and Georgian kings gained control over it only in the 11th-12th centuries. As we have already mentioned, it is indicated in the written sources that the fortress functioned as early as in the 1st century AD. In the second half of the 5th century Vakhtang Gorgasali defeated Huns in the north, which seemed to be quite strong, and carried out grand construction works in the gorge³.

In that period the Alans did not have immediate contact neither with the Dariali nor with the Terek gorges. In 530s Iranians invaded Dariali pass⁴ and the Alan tribes entered step by step the in the lower part of the Terek Gorge, the vicinities of Balta and Chimi, but not the Dariali Gorge. Nothing is said in the written sources about the Dariali fortress being conquered by Huns.

What actually happened is that in the second half of the 6th century Guaram the Grand Duke of Kartli controlled the arrival of supporting military forces through the northern passes. The Alans wouldn't dare act on their own initiative⁵. There are no data that would evidence their aggression against the Dariali Fortress in the 7th century. In the 8th-9th centuries Alans were vassals of the Khazars⁶ but the Tsanars become so strong from the military point of view as well as the political one in the mountains of Eastern Caucasus that it would be hardly possible for the weakened Alans to invade the Dariali Gorge and occupy the fortress. Historical records give no such evidence.

Referring to the data provided by Ibn Ruste, V. Kuznetsov, who studies the Alan culture, has no doubts that the Dariali Fortress belonged to the Alans⁷. He shifts the southern frontier of Alania into the depth of the Dariali Gorge that belonged to the Georgian state⁸. We have said above that Arab authors were misled by the later name of the gorge and thought that the fortress constructed to defend from the Alans belonged to them.

¹ Новосельцев А. П. К истории аланских городов. p. 132.

² Ibid, p. 133.

³ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasali. p. 156₁₉₋₂₂.

⁴ The Conversion of Kartli. p. 93.

⁵ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasali. pp. 219₆, 220_{1,2}; Apkhazava N. Alans and Georgia. Tb., 1991, p. 30 (in Georg.).

⁶ Кузнецов В. А. Очерки истории алан. Орджоникидзе, 1984, p. 203.

⁷ Кузнецов В. А. Алания в X-XIII вв. Орджоникидзе, 1971, p. 156; Кузнецов В. А. Очерки истории алан. p. 144.

⁸ Кузнецов В. А. Очерки истории алан. p. 144.

Masudi provides data according to which, the purpose of the fortress was to protect against the Alans: „There are a fortress and a large bridge over a broad ravine between the kingdom of Alans and the Mount of Kabkhi (Caucasus). It's called the fortress of the Alans and was constructed by a king from the first Persians... He set guards in the fortress to prevent Alans from invading the Mount of Kabkhi. So, they have to cross this bridge under this fortress“¹. It's true that in the sources the fort is called the Fortress of the Alans but its purpose is to prevent their invasion into the Caucasus. It is obvious that the fortress did not belong to the Alans. As far as this source by Masudi would completely confute Kuznetsov's conclusions, the researcher just left out its part about the real function of the fortress.

Attempting to find more profound arguments for his conclusions, V. Kuznetsov refers to the material discovered during the exploratory works carried out in the fortress in 1930s by A. Kruglov, that allegedly have something in common with the materials from the ancient settlements in the North Caucasus². However, the later archaeological excavations evidenced that the material found in the fortress is mostly Georgian³. The Northern Caucasian ceramics appeared there due to their economic and trade relations and cannot evidence that the fortress belonged to the Alans.

V. Kuznetsov takes catacombs for one of the major characteristics of the Alan culture⁴. If Dariali fortress had belonged to the Alans, there would have been catacomb burial places on the big necropolis southwards from the fortress, but nothing except stone box graves was found there⁵. So, the materials discovered at the necropolis do not evidence that the Alans were related to the Dariali fortress.

The data provided by Vakhushti Bagrationi prove that the views of V. Kuznetsov have less in common with actual history: „There is Dariela beneath it (Dariali fortress)... by King Mirvan... He hung the door and established it to defend from Khazars and Ossetians who wouldn't be able to pass by it. There are remnants of the kings' palace. They would stop there before advancing against Ossetia⁶. It is beyond any reasonable doubt that the territory spread northwards from the fortress was included within the border of the Georgian state and the fortress constructed in the depth of the gorge could not belong to the Alans.

¹ Сведения арабских географов IX и X веков о Кавказе, Армении и Азербейджане. p. 53; Tsereteli G. Sapuri inscription 'I'nn TR'. Tbilisi University Festschrift Dedicated to the 80th birthday of Giorgi Akhvlediani, Tb., 1969, p. 333 (in Georg.).

² Круглов А. П. Археологические работы на р. Терек. Советская Археология, т. 3, М-Л., 1937, pp. 246-247; Кузнецов В. А. Алания в X-XIII вв. p. 156.

³ Tsitlanadze L. Results of Archaeological Research Carried out in Khevi. pp. 104, 107; Mindorashvili D. Archaeological Excavations in Khevi. Tb., 2005, p. 145 (in Georg.).

⁴ Кузнецов В. А. Аланские племена Северного Кавказа. МИА, т. 106, М., 1962, p. 14.

⁵ Tsitlanadze L. Results of Archaeological Research Carried out in Khevi, p. 91; Mindorashvili D. Archaeological Excavations in Khevi. p. 146.

⁶ Vakhushti Batonishvili. Description of the Kingdom of Georgia. p. 358₁₃₋₁₇.

According to the 1745 map by Vakhushti Bagrationi, Georgian frontier passed through the Terek Gorge, a bit more to the south of Chimi settlement, but the Dariali Fortress was in the depth of the gorge¹. It is unreasonable to try to determine medieval Georgian territories according to the map charted in the 18th century, but one must take into consideration that since the 15th century Georgia had been disintegrating and its boundaries had been narrowing. Hence, the map by Vakhushti Bagrationi depicts the northern frontier of a restrained country, but the Dariali Fortress is still within it. In another map of 1733 the frontier passes through Chimi, i.e. Dariali is within Georgian territory again².

There are some official documents that would easily shed light on the issue of the Georgian border and the fortress. In 1733, in his address to the Cabinet of Ministers of Russia, Vakhtang VI wrote that the Ossetian Governor of Chimi was one of the officials who served the kings of Kartli and earned salary. The same document indicates that Georgian lands began from Chimi³. So, even when the country had to go through tough times, its northern frontier passed through Chimi that officially didn't belong to it but obeyed and was under the influence of the kings of Kartli and Princes of Aragvi.

The document drawn up at the court of Erekle II in 1769 and taken by Ambassador Artem Andronikashvili to Russia reads: „The road mapped by us... There lies Chimi on this road, which is the border“⁴. To cut a long story short, from the first appearance of the Alans in the North Caucasus in the 18th century, the Alan Ossetians had nothing in common with the Dariali Fortress and it has always belonged to the Georgian state.

„The Dariali Fortress“, an article by A. Slanov was published among the materials of the scientific conference The Krupnov Readings 2014⁵. The article that says nothing new actually summarizes the views of Novoseltsev and Kuznetsov. The author also claims that Dariali fortress belonged to the Alans. So I will not dwell on it in detail.

We decided to focus our attention on this issue because of the steady tendency to present Georgian monuments in the North Caucasus as belonging to other nations, the tendency to belittle the strong political and cultural influence of Georgia on the peoples of the North Caucasus in the Middle Ages, especially its influence on the Alans who migrated to the Caucasus, while written and archaeological sources present the role of Georgia in the political, economic and cultural life of the North Caucasus in a rather different way.

¹ Vakhushti Batonishvili. The Atlas of Georgia (18th c.), under the general editorship of Z. Tatashidze. Tbilisi, 1997, p. 29 (in Georg.).

² Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. p.118.

³ Ibid, p. 129.

⁴ Macharadze V. Materials for Russian-Georgian Relations in the Late 18th Century. part III, section I, Tbilisi, 1988, p. 361 (in Georg.).

⁵ Сланов А. А. Дарьяльская крепость. Е. И. Крупнов и развитие археологии Северного Кавказа, XXVIII, Крупновские чтения, М., 2014, pp. 276-279.

ამგაზუპი და დარიალის ხეობის კარიბჭის მცველები გვიან ანტიკურ ხანაში

ნიკოლა ჯ. პროდომი

საფრანგეთი

გვიან ანტიკურ ხანაში სამხრეთ კავკასიაში ირანის წარმომადგენლობის გაძლიერების პარალელურად სულ უფრო მეტად სუსტდებოდა იბერიის ბატონობა, რაც ახ.წ. VI საუკუნეში დასრულდა¹. ეს ორი მოვლენა მნიშვნელოვნად განაპირობა დარიალის ხეობის ისტორიამ, რომელმაც ფუნდამენტური ცვლილებები განიცადა ახ.წ. IV საუკუნის მიწურულიდან VIII საუკუნეში არაბთა დაპყრობამდე. დარიალის ირანის გავლენის ქვეშ მოქცევა ასახულია არაერთ სხვადასხვა წარმოშობის წყაროში. ამ წყაროებიდან ზოგიერთი ბიზანტიელ ისტორიკოსებს ეკუთვნის, ზოგი ბაგრატიდების პერიოდის კავკასიურმა მათიანეებმა შემოგვინახა, ზოგიც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოვიპოვეთ². ეს წყაროები თითქოს ერთხმად აღიარებს დარიალის ხეობაში ან მის მახლობლად მოსახლე მთიელთა განსაკუთრებულ როლს, რომელთა ერთგულებასაც მეზობელი სამეფოები და იმპერიები ესწრაფვოდნენ. ასეთმა პოლიტიკურმა ტრანსფორმაციებმა თავისი კვალი დატოვა ამ ერების იდენტობაზე და მათ აღქმაზე გვიანი ანტიკური ხანისა თუ შუა საუკუნეების ლიტერატურაში.

პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს ახ.წ. V-VI საუკუნეების მიჯნაზე დარიალის უღელტეხილზე დანესებულ იმპერიული ზედამხედველობის რთულ ევოლუციაზე. თავის მონათხრობში ბიზანტიელი ავტორი ხაზს უსვამს კავკასიაში ჰუნთა მმართველის, ამბაზუკის როლს, რომელიც იმპერატორ ანასტასიუსის მოკავშირე გახლდათ. სწორედ ამბაზუკის გარდაცვალების შემდეგ გაძლიერდა სასანიანთა ძალაუფლება დარიალის ხეობაში.

„სხვადასხვა დროს ის [კასპიის კარიბჭის ციხესიმაგრე] ბევრის ხელში იყო, ბოლოს კი ამბაზუკს ეპყრა, დაბადებით ჰუნს, თუმცა რომაელთა და იმპერატორ ანასტასიუსის მეგობარს. იგრძნო რა სიკვდილის მოახლოება ხანში შესულმა ამბაზუკმა, ანასტასიუსს კაცი აახლა და რომაელთათვის ციხესიმაგრისა და კასპიის კარიბჭის გადაცემის სანაცვლოდ ფული სთხოვა, მაგრამ ანასტასიუსს როდი შეეძლო რამის გაკეთება წინდახედული დაკვირვების გარეშე. არ ჰქონდა მას ამგვარად მოქცევის ჩვეულება, ესე

¹ Schleicher F. „Die Chronologie der k'art'velischen Könige und das Ende des iberischen Königtums“, in: Iberien zwischen Rom und Iran, ed. Frank Schleicher, Timo Stickler and Udo Hartmann, Stuttgart, 2019, გვ. 69–98.

² Sauer E. and al. Dariali: The 'Caspian Gates' in the Caucasus from Antiquity to the Age of the Huns and the Middle Ages. Oxford; Philadelphia, 2020.

იგი, ვერაფრით დაუჭერდა მხარს ჯარისკაცებს, რომლებიც ყოველგვარ სიკეთეს მოკლებულ მხარეში იყვნენ, იქ, სადაც რომაელებს დაქვემდებარებული ერთი მეზობელიც არ ჰყავდათ. მან ამბაზუკს კეთილგანწყობისთვის დიდი მადლობა შეუთვალა, მაგრამ შეთავაზებაზე უარი უთხრა. ამ ამბიდან მოკლე ხანში ავადმყოფობის გამო გარდაიცვალა ამბაზუკი, ხოლო კავადმა სძლია მის ვაჟებს და კარიბჭე ხელში ჩაიგდო“¹.

როგორც ჩანს, დაახლოებით VI საუკუნის დასაწყისში ამბაზუკმა ანასტასიუსს თანხის სანაცვლოდ ციხესიმაგრის დაბრუნება შესთავაზა. ამბაზუკის გარდაცვალების შემდეგ შაჰინშაჰ კავად I სარგებლობს შექმნილი მდგომარეობით, აძევებს ჰუნთა მმართველის ვაჟებს და დარიალის ხეობას თავის კონტროლს უქვემდებარებს².

პროკოპი კესარიელის მონათხრობიდან ჩანს, რომ დარიალზე ზედამხედველობას იმპერიის მმართველები ადგილობრივებს აბარებდნენ. ამგვარი არაპირდაპირი კონტროლი, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა ჯილდოები და დიპლომატიური საჩუქრები, რომაელებსა და ირანელებს ძვირადღირებული გარნიზონის ჩაყენებასთან დაკავშირებულ დიდ ხარჯებს აცილებდა თავიდან, თუმცა პოლიტიკური ცვლილებებისა და გამოსდომების მიზეზიც ხშირად ხდებოდა.

„მეფეთა ცხოვრებაში“, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ნაწილია, ლეგენდარული ომის შესახებ, რომელიც სომეხმა გმირმა სუმბატ ბივრიტიანმა ოსებს გამოუცხადა, მემკვიდრე მოგვითხრობს, „ორმა გოლიათმა ძმამ ბაზუკმა და აბაზუკმა“ „ოსების ჯართან ერთად გადმოიყვანეს პაჭანიკები და ჯიქნი“ და ქართველებსა და ოსებს სომეხთა წინააღმდეგ შეეკრნენ³.

ბაზუკმა მიუქარა შეუთვალა და ბრძოლა სთხოვა. „ხოლო სუმბატ აღიჭურვა და აღჯდა ვარსამატსა თვისსა და განვიდა განწყობილთა შორის, და მუნით გამოხდა ბაზოკ და აღიზახნეს ორთავე, და მიეტევნეს. დასცა სუმბატ ჰოროლნი სარტყელსა ზედა, და განვლო ზურგით წყრთა ერთი, აღილო ცხენისაგან და დასცა ქვეყანასა ზედა. მაშინ მიეტევა ანბაზუკ, შუელად ძმასა თვისსა და მოსწუადნა სუმბატ ჰოროლნი იგი მიეგება და ეგრეთვე მასცა სცნა და განავლო, აღილო და დასცა ქვეყანასა და სთქვა: – „ესე სომეხთა დედათა და მამათა, ყრმათა ჩვილთათვის, რომელი თქვენ მოსრენით“⁴.

პროკოპი კესარიელთან ოს ძმებს ბაზუკსა (ბაზოკს) და აბაზუკს (ანბაზუკს) და ჰუნთა მმართველ ამბაზუკს შორის კავშირი საინტერესოდ

¹ Procopius. History of the Wars. I, გვ. 10, 9-12.

² Alemany A. „Sixth Century Alania: between Byzantium, Sasanian Iran and the Turkic World“. ĒrānūdAnērān, 1, 2003, 3; Sauer and al., Dariali. vol. 2, გვ. 876.

³ Life of the Kings in K'art'lisC'xovreba, ed. Simon Qauxčšvili, §45, trans. Robert W. Thomson, გვ. 54.

⁴ იქვე, გვ. 55.

წარმოაჩინა გიორგი ქავთარაძემ¹. მისი აზრით, ბაზოკ-აბაზუკის წყვილი შესაძლოა გოგისა და მაგოგის რემინესცენცია იყოს, იმ მითიური ხალხებისა, რომლებიც ცივილიზებულ სამყაროში ჩრდილოეთიდან უნდა შემოჭრილიყვნენ². ამგვარი ინტერპრეტაცია, თუნდაც საინტერესო, ზედმეტად ხელოვნურია-ბაზუკისა და აბაზუკის ამბავში ამ რელიგიურ თემასთან მკაფიო კავშირის არარსებობის გამო.

მეფესა და ჩრდილოკავკასიელ გოლიათებს შორის შერკინების მოტივს ვხვდებით მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიაშიც“³, სადაც გარგარის ველზე თრდატისა და ბასილკის მეფის შერკინების ამბავია მოთხრობილი. ერი, რომელსაც ბარსილებს ან ბასილებს უწოდებენ, შესაძლოა ჰუნური ან ხაზარული წარმოშობისა იყოს⁴. სომხეთის გეოგრაფიის მიხედვით („აშხარაცუიცი“), ბასილკი სარმატთა მიწაზე უნდა ყოფილიყო, მდინარე ვოლგის სიახლოვეს⁵. თეოფანე⁶ ამბობს, რომ ხაზარები სარმატთა პრიმაში ბერზილიდან მოვიდნენ, ხოლო მიქაელ სირიელი ახსენებს ალანთა მიწას, „რომელსაც ბარსალია ჰქვია“⁷. მოვსეს ხორენაცის აზრით⁸, ეს ადგილები ჩრდილოეთ კავკასიაში იყო. აღ-ბალაზურიც ახსენებს ქვეყანას, სახელად „ბარსალია“⁹, თუმცა უცნობი სპარსი ავტორის გეოგრაფიული ნაშრომის „ჰუდუდ აღ-ალამის“¹⁰ მიხედვით, ბარსულა შუა ვოლგისპირეთში¹¹ იყო. შესაძლოა, ბა(რ)სილები წარმოადგენდნენ ხალხს, რომელიც მიგრაციის, ომებისა და სამხედრო ექსპედიციების შედეგად ორად გაიყო. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი საკმაოდ განსხვავდებიან ოსებისა თუ ალანებისგან, შესაძლებელია, ჩრდილოეთ კავკასიაში მათმა ყოფნამ სათავე დაუდო ორ სახელს, რომლებიც ქართულ ენაში დამახინჯებული სახით, აბაზუკად და ბაზოკად დამკვიდრდა, თუმცა ეს ჰიპოთეზა სხვებისგან განსაკუთრებული დამაჯერებლობით არ გამოირჩევა.

¹ Kavtaradze G. „The Georgian Chronicles and the „Raison d’Être“ of the Iberian Kingdom“. *Orbis Terrarum*, 6, 2000-2001, გვ. 214.

² Quran, Surah of the Cave, XVIII, 94. Andrew R. Anderson, *Alexander’s Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations* (Cambridge, Massachusetts: Mediaeval Academy of America, 1932). Emeri Van Donzel and Andrea Schmidt, *Gog and Magog in Early Christian and Islamic Sources* (Leiden; Boston; Brill, 2010). Stephen H. Rapp Jr., *The Sasanian World through Georgian Eyes* (Farnham, Surrey, England; Burlington, Vt.: Ashgate, 2014), გვ. 134–135.

³ Movsēs Xorenac’i. *History of Armenia*, II, გვ. 85.

⁴ Artamonov M. I. *История Хазар*. Л., 1962, 131–2; Golden P. B. *Khazar Studies*. Budapest, 1980, გვ. 143; Hewsens R. H. *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac’oyc’)*. Wiesbaden, L. Reichert, 1992, 114 n. 47, 123 n. 108.

⁵ Hewsens. *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac’oyc’)*, 55A §18 and გვ. 430.

⁶ Theophanes the Confessor. *Chronographia*. ed. Karl de Boor, vol. I, p. 358, l. 8: „Βερζιλίας“.

⁷ Josef Marquart, *Ērānšahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenac’i*. Berlin, Weidmann, 1901, გვ. 484-5.

⁸ Movsēs Xorenac’i. *History of Armenia*, II, 58, 65.

⁹ Al-Balādhurī. *The Origins of the Islamic State*. Philip KhūriḤitti, ed., 307.

¹⁰ *Hudūd al-‘Ālam*, Minorsky V., ed., §51 გვ. 162.

¹¹ Hewsens, *The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac’oyc’)*, 114 n. 47.

ბერძნულ ეპიგრაფიკაში სახელები ამბაზუკი და ბაზოკი არ გვხვდება. მათი მეტ-ნაკლებად მსგავსი რამდენიმე ფორმა გამოარჩია ფერდინანდ იუსტმა: ამბაკი¹, Ambārġāne (ქურთი ქალბატონი) და, რაც კიდევ უფრო საინტერესოა, ამბუსტოსი – სკვითი, კიმერიელთა და ბოსფორთა სამეფოში დაახლოებით ახ.წ. 220 წელს², და ასევე სახელი ბაზუკი³. ყველაზე დიდია ალბათობა იმისა, რომ სახელი ამბაზუკი ირანული ენებიდან მომდინარეობდეს⁴. შუა სპარსულ ენაში სიტყვა ჰამბაზი პარტნიორს⁵ ნიშნავს. სომხური საზოგადო სახელი ბაზუკი (բազուկ) ითარგმნება როგორც მკლავი, ხოლო გადატანითი მნიშვნელობით ძალ-ღონეს აღნიშნავს⁶. შეიძლება იგი შუა ირანული ენიდან მომდინარეობდეს და ენათესავებოდეს შუა სპარსულ სიტყვას „ბაზა“ (მკლავი)⁷. ეს ჰიპოთეზაც მიმზიდველად გამოიყურება, მაგრამ დაბეჯითებით მაინც ვერ ვიტყვით, რომ ისტორიული ამბაზუკს, რომელსაც პროკოპი კესარიელთან ვხვდებით, უკავშირდება ბაზოკისა და აბაზუკის შესახებ ლეგენდები „ქართლის ცხოვრებიდან“, ანდა მოვსეს ხორენაცის მონათხრობი მეფე ბასილკის შესახებ. მოცემული ონომასტიკური მოსაზრებები სერიოზული კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს პროკოპი კესარიელის მოსაზრებას ამბაზუკის ჰუნური წარმოშობის შესახებ. ცხადია, ვერავის დაუშლით ივარაუდოს, რომ ადამიანი, რომელსაც ირანული სახელი ჰქონდა, შეიძლებოდა კავკასიაში შეერთებოდა ჰუნებს, რომელთა 395 წლის შემოჭრას უკვალოდ არ ჩაუვლია, თუმცა ონომასტიკის თვალსაზრისით, მეტია ალბათობა, რომ ამბაზუკი ირანულად მოლაპარაკე სარმატებს ან ალანებს წარმოადგენდა, რომელთა ყოფნას კავკასიაში არაერთი წყარო ადასტურებს⁸. სხვა შეთხვევაში იმ ენების საკითხს, რომელზეც ჰუნები ლაპარაკობდნენ, ამ მსჯელობასთან კავშირი არ ექნებოდა⁹.

¹ Armenian lord in Movsēs Xorenac'i, History of Armenia, I, 19.

² CIRB 1278: „Αμβούστου“.

³ Also in Movsēs Xorenac'i, History of Armenia, I, 19. Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg, Elwert, 1895, გვ. 14, 66.

⁴ Maenchen-Helfen O. The World of the Huns. Los Angeles, London, Berkeley, 1973, 390. Martindale J. R. The Prosopography of the Later Roman Empire. II, A.D. 395-527, Cambridge, 1980, გვ. 68.

⁵ Nyberg H. S. Hilfsbuch des Pehlevi. Uppsala, Almqvist u. WiksellsBoktryckeri-A-B; Leipzig, Otto Harrassowitz, 1928-1931, 94. Harold Walter Bailey, Dictionary of KhotanSaka. Cambridge, 1979, 456a, 461b, 462a; Herzenberg L. G. „Studies in Persian Etymology I“. Acta Linguistica Petropolitana, v. 7, part 1, 2011, გვ. 207-8.

⁶ Bedrossian M. New Armenian-English Dictionary. Venice, S. Lazarus Armenian Academy, 1875-1879, 87. Acharyan. Հրաչյա Աճառյանի անվան Լեզվի Ինստիտուտ, Մասնասկսկից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երևան: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, გვ. 267.

⁷ MacKenzie. A Concise Pahlavi Dictionary, გვ. 18.

⁸ Czeglédy K. „Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764 AD“. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, no. 7, 1960, გვ. 77.

⁹ Lebedynsky I. Les Nomades. Paris, 2007, გვ. 148-51.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, კავშირი ამ პერსონაჟებს შორის უნდა ვეძებოთ არა იმდენად რეალურ ისტორიაში, რამდენადაც ენებსა და ლიტერატურაში. ირანული სიტყვები „ჰამბაზი“ და „ბაზა“, რომლებიც საფუძვლად უდევს სახელებს ამბაზუკი, ბაზოლი და აბაზუკი, მიუთითებს იმაზე, რომ თითოეული განეკუთვნება საომარ-ჰეროიკულ ლექსიკას. გოლიათებისა და მამაცი მებრძოლების წარმოსახვითი ხატების ერთობლიობა ბუნებრივად განეკუთვნება ნართულ საგებს, რომლებიც ყოველ დიუმეზილმა შეისწავლა¹. თავად ტერმინი „ნართები“ შესაძლოა მომდინარეობდეს ინდოევროპული ძირიდან „ნარ“, რომელიც ენათესავენ ბერძნულ „ანერს“ (კაცი) და ძველირლანდიურ „ნერტს“ (ძალა, ღონე)². ამავე ეპოსის ანგარიშში უნდა ჩაითვალოს უარხაგის შვილების, ტყუპი ძმებისა და გამბედავი მეომრების ახსარასა და ახსარტაგის³ ამბავიც. განსაკუთრებით საინტერესოა, თუ როგორ ყალიბდება ტყუპი ძმების თანახმიური სახელები – ამ შემთხვევაში ძმების სახელები მომდინარეობს ოსური სიტყვიდან *æhsar*, *hsar(t)*, რაც ნიშნავს სიმამაცს⁴. ნართულ ეპოსში გოლიათები წარმოჩენილია არა როგორც გმირები, არამედ საზარელი მოწინააღმდეგეები, რომელთაც უნდა ებრძოლო⁵.

ირანული ონომასტიკა გვთავაზობს ჰეროიკული ხატების მთელ სიმრავლეს, რომლებიც სულ ცოტა, ზეპირი ფორმით მაინც, ვრცელდება გვიან ანტიკურ ხანასა და მაღალ შუა საუკუნეებში და მსგავსებას ნართულ საგებთან პოულობს. ირანულ ენაზე მოლაპარაკე კავკასიელ ხალხთა ზეპირსიტყვიერი ტრადიციების გავრცელებამ აშკარად შთააგონა მათი ქართველი და სომეხი მეზობლები, სამხედრო თვალსაზრისით ფასდაუდებელი კავკასიელი მთიელი ბელადები საზარელ, გოლიათური აღნაგობის ფანტასმაგორულ არსებებად წარმოედგინათ. პოლიტიკური ისტორიის თვალსაზრისით, აღნიშნული კლიშეს გაჩენას წინ უსწრებდა სომხეთისა და იბერიის სამეფოთა დასუსტება, რასაც დარიალზე კონტროლის განხორციელების მიზნით სასანიანებსა და ალანებს შორის პარტნიორული ურთიერთობის დამყარება მოჰყვა. მაშინ, როდესაც ანტიკურ წყაროებში, კერძოდ, სტრაბონთან⁶, ვხვდებით ალანო-სარმატელთა და იბერიულ მოსახლეობას შორის მჭიდრო კავშირების ხაზგასმას, უფრო გვიანდელი დოკუმენტებში, განსაკუთრებით, ქართული მატიანეებში, ყურადღება გამახ-

¹ Dumézil G. *Le Livre des Héros*. Paris, 1965.

² Abaev V. I. ed., *Историко-этимологический словарь осетинского языка: указатель*, II (L-R), M., 1973, გვ. 158-159; Dumézil G. *Loki*. Paris, 1948, 170. Dumézil. *Livre des Héros*. 1965, გვ. 11.

³ Dumézil, *Livre des Héros*, გვ. 23–30.

⁴ იქვე, 24 n. 4.

⁵ იქვე, გვ. 55-59, 199-200.

⁶ Strabo, *Geography*, XI, 3, 3.

ვიღებუღია კავკასიის ჩრდილოეთის ხალხების გამორჩეულ იდენტობაზე და ხშირადაა მოყვანილი მითი გოლიათი მეომრის შემოჭრის შესახებ.

VII საუკუნეში სასანიანთა მმართველობის დასრულების შემდეგ კავკასიის კარიბჭის გასაღები აღანი ბელადების ხელში აღმოჩნდა. შესაბამისად, ეს ლიტერატურული კარიკატურა კვლავ განაგრძობდა არსებობას. ამგვარად, ამბაზუკის ფიგურამ, რომელიც სომხურ და ქართულ ტრადიციებში ლეგენდის სახით აირეკლა, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კავკასიელ ხალხთა ეთნოგენეზში.

AMBAZOUKES AND THE GATEKEEPERS OF THE DARIAL PASS DURING LATE ANTIQUITY

Nicolas J. Preud'homme

France

The strengthening of the Iranian presence in South Caucasia during Late Antiquity was combined with the weakening of the Iberian monarchy which ended in the 6th century CE¹. These two phenomena owe a great deal to the history of the Darial Gorge, which underwent profound changes between the end of the 4th century CE and the Arab conquest in the 8th century. The entering of Darial into Iranian influence has been recorded in sources from various origins, emanating both from Byzantine historians, Caucasian chronicles of the Bagratid era, and archaeological excavations². These sources seem to agree on the crucial importance of mountain peoples residing within or near the Darial Gorge, whose allegiance was coveted by neighbouring kingdoms and empires. These political transformations had consequent effects on the identity and perception of these nations in Late Antique and medieval literature.

Procopius of Caesarea relates the complex evolution of the imperial guardianship established on the Darial Pass at the turn of the 5th and 6th centuries CE. In his account, this Byzantine author emphasizes the role played by a certain Ambazoukes, Hun chief in the Caucasus allied with the emperor Anastasius and whose death would have marked the beginning of the Sasanian grip on the Darial Gorge.

„And this [fortress of the Caspian Gates] was held by many men in turn as time went on, and finally by Ambazoukes, a Hun by birth, but a friend of the Romans and the Emperor Anastasius. Now when this Ambazoukes had reached an advanced age and was near to death, he sent to Anastasius asking that money be given him, on condition that he hand over the fortress and the Caspian Gates to the Romans. But the Emperor Anastasius was incapable of doing anything without careful investigation, nor was it his custom to act thus reasoning, therefore, that it was impossible for him to support soldiers in a place which was destitute of all good things, and which had nowhere in the neighbourhood a nation subject to the Romans, he expressed deep gratitude to the man for his good-will toward him, but by no means accepted this proposition. So Ambazoukes died of disease not long afterwards, and Cabades overpowered his sons and took possession of the Gates“³.

¹ Schleicher F. „Die Chronologie der k'art'velischen Könige und das Ende des iberischen Königiums“, in *Iberien zwischen Rom und Iran*, ed. Frank Schleicher, Timo Stickler and Udo Hartmann, Stuttgart, 2019, pp. 69–98.

² Sauer E. and al., *Dariali: The „Caspian Gates“ in the Caucasus from Antiquity to the Age of the Huns and the Middle Ages*. 2020.

³ Procopius. *History of the Wars*. I, 10, pp. 9-12.

At the end of his life, around the beginning of the 6th century, Ambazoukes would have proposed to Anastasius to recover the fortress for a sum of money. After Ambazoukes' death, the šāhān šāh Kavād I took advantage of the vacancy by expelling the sons of the Hun prince and established his control on the Darial Pass¹. Procopius' narrative points at a subcontracting of Darial supervision devolved by imperial powers to the local actors. This type of indirect control, which was probably to be fed by grants and diplomatic gifts, saved the Romans and the Iranians from setting up an expensive garrison, but it was all the more subject to the vagaries of political reversals.

In the chronicle of the Life of the Kings included in the Georgian corpus Life of K'art'li (K'art'lis C'xovreba), an excerpt evokes the legendary war waged by the Armenian hero Sumbat Biwritian against the Ossetians. A story is narrated that implies „two gigantic brothers called Bazuk and Abazuk“, who „came forth with the army of Ossetia“. „They brought with them Pačaniks and Ĵik's“, allied with the K'art'velians and the Leks against the Armenians².

„Bazok, king of the Ossetes, threatened him, sent a messenger, and challenged him to single combat. Sumbat equipped himself, mounted his steed, and went out through the ranks. Bazok came forth from his side. They both shouted out, and attacked. Sumbat struck a spear at (Bazok's) belt, and it came out of his back a cubit's length. He knocked him off his horse and cast him to the ground. Then Anbazuk attacked in order to help his brother. But Sumbat seized his spear, went to meet him, and gave him such a blow that it pierced him. He knocked him over and cast him to the ground, saying: „This is for the sake of the men, women, and young children of the Armenians whom you killed“³.

The link between the two Ossetian brothers Bazuk (or Bazok) and Abazuk (or Anbazuk), on the one hand, and the Hun chief Ambazoukes in Procopius' account, on the other hand, was proposed in an interesting way by Giorgi Kavtaradze⁴. According to him, the couple Bazok-Abazuk would be a reminiscence of Gog and Magog – these mythical nations coming from the North to invade the civilized world⁵. Despite its interest, this interpretation seems a little too far-fetched, due to the lack of explicit references to this religious theme in the story of Bazuk and Abazuk.

¹ Alemany A. „Sixth Century Alania: between Byzantium, Sasanian Iran and the Turkic World“, *Ērān ud Anērān*. 1, 2003, p. 3; Sauer and al., *Dariali*, 2020, vol. 2, p. 876.

² Life of the Kings in K'art'lis C'xovreba. ed. Simon Qauxčičšvili. §45, trans. Robert W. Thomson, p. 54.

³ Ibid, §46, trans. Robert W. Thomson, p. 55.

⁴ Kavtaradze G. The Georgian Chronicles and the Raison d'Être of the Iberian Kingdom. *Orbis Terrarum*, 6, 2000-2001, p. 214.

⁵ Quran. Surah of the Cave. XVIII, 94. Andrew R. Anderson, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations* (Cambridge, Massachusetts: Mediaeval Academy of America, 1932). Emeri Van Donzel and Andrea Schmidt, *Gog and Magog in Early Christian and Islamic Sources*, 2010; Stephen H. Rapp Jr., *The Sasanian World through Georgian Eyes*. 2014, pp. 134–135.

The motif of the fight between a king and giants of the North Caucasus also appears in the History of Armenia by Movsēs Xorenac‘i¹, about Trdat against the king of the Basilk‘ in the plain of Gargar. This nation called Barsilians or Basilians is probably of Hunnic or Khazar origin². The Armenian Geography (Ašxarhac‘oyc‘) locates the Baslk‘ in Sarmatian land, near the river Volga³. According to Theophanes⁴, the Khazars came from the land of Berzilia to Sarmatia Prima, while Michael Syrus refers to the land of the Alans „which is called Barsalia“⁵. Movsēs Xorenac‘i⁶ situates them in North Caucasia, like Al-Balādhurī who mentions a country of Baršaliyah⁷. However, the anonymous Persian geography called Ḥudūd al-‘Ālam⁸ locates the Baršula in the Middle Volga⁹. Perhaps these Ba(r)silians were a nation divided into two groups by migrations, wars and military expeditions. Although this people is quite distinct from the Ossetians or the Alans, it is not impossible that its presence in North Caucasia could have given rise to a couple of names distorted in Georgian with Abazuk and Bazok – nevertheless, this hypothesis is not the most convincing.

Both Ambazoukes and Bazok names are absent from Greek epigraphy. Several more or less similar forms have been noted by Ferdinand Justi: Ampak¹⁰, Ambārḫāne (Kurdish lady) and, more interestingly, Amboustos, a Scythian in Cimmerian Bosphorus around 220 CE¹¹ and Bazūk¹². The most likely origin of the name Ambazoukes seems to be found in the field of Iranian languages¹³. In Middle Persian, the word hambāz means the ‘partner’¹⁴. A link can be established with Khotanese hambā ‘share’¹⁵. In Armenian, the common name bazuk (բազուկ) means ‘arm’, with the

¹ Movsēs Xorenac‘i, History of Armenia, 1901, II, p. 85.

² Artamonov M. I. История Хазар. Издательство Государственного Эрмитажа, Л., 1962, pp.131–132; Golden P. B. Khazar Studies, Budapest, 1980, p. 143; Hewsens R. H. The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac‘oyc‘), 1992, n. 47, p. 114, n. 108, p. 123.

³ Hewsens. The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac‘oyc‘). 55A §18 and p. 430.

⁴ Theophanes the Confessor. Chronographia. ed. Karl de Boor, vol. I, p. 358, l. 8: „Βερζιλίας“.

⁵ Josef Marquart, Ērānšahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenac‘i, Berlin, 1901, pp. 484-485.

⁶ Movsēs Xorenac‘i, History of Armenia, 1901, II, pp. 58, 65.

⁷ Al-Balādhurī, The Origins of the Islamic State. Philip Khūri Ḥitti, ed., 1916, p. 307.

⁸ Ḥudūd al-‘Ālam. Vladimir Minorsky, ed., §51, 1930, p. 162.

⁹ Hewsens. The Geography of Ananias of Širak (Ašxarhac‘oyc‘). 1992, n. 47, p. 114

¹⁰ Armenian lord in Movsēs Xorenac‘i, History of Armenia, I, 1901.

¹¹ CIRB 1278: „Ἀμβούστου“.

¹² Also in Movsēs Xorenac‘i, History of Armenia. 1901; I. Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch. 1895, pp. 14, 66;

¹³ Maenchen-Helfen O. The World of the Huns. Los Angeles; London: Berkeley, 1973, p. 390; Martindale J. R. The Prosopography of the Later Roman Empire. II, A.D. 395-527, Cambridge, 1980, p. 68.

¹⁴ MacKenzie D. N. A Concise Pahlavi Dictionary. London, 1971, p. 40.

¹⁵ Nyberg H. S. Hilfsbuch des Pehlevi. Leipzig, Otto Harrassowitz, 1928-1931, p. 94; Harold Walter Bailey, Dictionary of Khotan Saka. Cambridge, 1979, pp. 456a, 461b, 462a; Leonard G. Herzenberg, „Studies in Persian Etymology I“, Acta Linguistica Petropolitana, 2011, volume 7, part 1, pp. 207-208.

figurative meanings of ‘force’ and ‘power’¹; it probably comes from Middle-Iranian, with a cognate in Middle-Persian *bāzā*, ‘arm’².

Even if this hypothesis is attractive, it is not entirely certain that the historical Ambazoukes of Procopius would be at the origin of the legends relating to Bazok and Abazuk in the K‘art‘lis C‘xovreba and to the king of the Basilik‘ in Movsēs Xorenac‘i’s narrative. However, these onomastic considerations seriously question the Hunnic origin of Ambazoukes alleged by Procopius. Of course, it is not forbidden to assume that a man bearing an Iranian name may have joined a community of Huns in the Caucasus, whose invasion in 395 had left its mark. Nevertheless, onomastics would tend rather to suggest that Ambazoukes must have been part of an Iranian-speaking, Sarmatian or Alan people, whose presence in the Caucasus is attested through a large set of sources³. Otherwise, the question of the languages spoken by the Huns remains a topic of discussion⁴.

The link between these different characters is therefore not so much to be found in factual history, but rather in languages and fiction literature. The Iranian words *hambāz* and *bāzā* at the root of the names Ambazoukes, Bazok and Abazuk have in common that they refer to the lexical field of warlike heroism. This imagery populated by giants and valiant fighters naturally refers to the Nart sagas, studied by Georges Dumézil⁵. The very term of Narts probably originates from the Indo-Iranian radical *nar*, cognate to Greek *anēr*, ‘man’ and Old Irish *nert* meaning ‘force’, ‘power’⁶. An account of this epic contains the story of twin brothers *Æhsar* and *Æhsærtæg*, sons of *Uærhæg*, emphasizing their valour as warriors⁷. Of particular interest is the specific trait of forming two twin names linked by their consonance – in that case, they derive from the Ossetian *æhsar*, *hsar(t)*, ‘bravery’⁸. In the Epic of the Narts, the giants appear not as the heroes, but as the monstrous adversaries to be fought⁹.

Iranian onomastics seems to suggest the weight of a heroic imagery which was transmitted at least orally during Late Antiquity and the High Middle Ages, and prob-

¹ Matthias Bedrossian. *New Armenian-English Dictionary*. Venice, 1875-1879, p. 87; Acharyan. *Հրայրա Աճառյանի անվան Լեզվի Ինստիտուտ, ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան*, Երևան: Հայկական ՄՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, 1969, p. 267.

² MacKenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*. 2016, p. 18.

³ Czeglédy K. *Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764 AD*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1960, no. 7, p. 77.

⁴ Lebedynsky I. *Les Nomades*. Paris, 2007, pp. 148-151.

⁵ Dumézil G. *Le Livre des Héros*. Paris, 1965.

⁶ Abaev V. I. ed., *Историко-этимологический словарь осетинского языка: указатель. II (L-R)*, М., pp. 158-159; Georges Dumézil, *Loki*. Paris, 1948, p. 170; Dumézil. *Livre des Héros*. 1965, p. 11.

⁷ Dumézil, *Livre des Héros*, 1965, pp. 23–30.

⁸ *Ibid*, 24 n. p. 4.

⁹ *Ibid*, pp. 55-59, 199-200.

ably akin to the Nart sagas. The circulation of oral traditions from Iranian-speaking peoples of the Caucasus visibly inspired their Georgian and Armenian neighbours with a phantasmagoric representation of Caucasian mountain chiefs, formidable by their gigantic size and their military value. From the perspective of political history, the emergence of this cliché came after the time when the weakening of Armenian and Iberian kingdoms was translated into a new partnership between Sasanians and Alans for the control of Darial. While ancient sources, in particular Strabo¹, tended rather to emphasize the close interweaving of the Alano-Sarmatian and Iberian populations, later documents – and Georgian chronicles in particular – are inclined rather to underline the distinct identity of these Caucasian peoples of the North, notably by using this fantasy of the invading giant warrior. After the disappearance of Sasanian power in the 7th century, the Alan chiefs kept the keys of the Caucasian Gates and this literary caricature continued to persist. The figure of Ambazoukes and its legendary repercussions on the Armenian and Georgian traditions thus played a significant role in the ethnogenesis of Caucasian nations.

¹ Strabo. Geography. XI, 3, p. 3.

ქართული მთიელთა ჩრდილოეთ ოსეთში: ხალხური ტრადიციების შენარჩუნება

ლიუბოვ სოლოვიოვა

რუსეთი

მთები გარკვეულ წინააღმდეგობას ქმნიან ადამიანთა ურთიერთობაში, ერთმანეთისაგან მიჯნავენ ხალხებს, განაპირობებენ ახალი ეთნიკური ერთობების, ენებისა და დიალექტების ფორმირებას; მაგრამ, ამის მიუხედავად, ყოველთვის შესაძლებელი იყო სამთო ბილიკებისა და უღელტეხილების გამოძებნა, რომლებიც აიოლებდნენ ფიზიკური წინააღმდეგობების გადალახვას, აერთიანებდნენ ხალხებს, აძლევდნენ მათ ერთმანეთთან ურთიერთობის დამყარების, ვაჭრობის, ერთობლივი სამხედრო ლაშქრობების მოწყობის, ახალ ტერიტორიებზე დასახლებისა და სხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან კონტაქტის დამყარების შესაძლებლობას.

კავკასიონის მთავარ ქედზე ერთ-ერთი მთავარი გადასასვლელი იყო უძველესი დროიდან ცნობილი, მდინარე თერგის ვიწრო ხეობაზე გამავალი გზა, რომელიც სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიას აკავშირებდა. ქართულ მატყანეებში ეს გზა სხვადასხვა სახელწოდებით იხსენიება: დარიალის გზა, დარიალის კარი, ალანთა კარი, არაგვის კარი, ოესეთის კარი და ა.შ. ქართველი მთიელები დარიალის ხეობას არაგვის კარს ან ხევის კარს უწოდებდნენ. 1804 წლიდან საქართველოს მთავარმართებელ პავლე ციციანოვის წინადადებით, ალექსანდრე I-ის პატივსაცემად, გზას მოზდოკიდან თბილისამდე, „ალექსანდრეს გზა“ ეწოდა, თუმცა მალევე ოფიციალურად დამკვიდრდა ახალი სახელწოდება – საქართველოს სამხედრო გზა¹. მეზობელ ხალხებში (ინგუშები, ოსები) ამ გზას სხვა სახელებითაც მოიხსენიებდნენ; მაგ. ინგუშები მას „ინგუშეთის გზას“ („ПаллIай никъ“) უწოდებდნენ².

ძნელია ამ გზის მნიშვნელობის, კავკასიის ხალხთათვის მისი როლის გადაჭარბებით შეფასება; შემთხვევითი არ არის, რომ საქართველოს სამხედრო გზის მიდამოებში განლაგებული არქიტექტურული და ისტორიული ძეგლების მოკლე მიმოხილვაც კი შთამბეჭდავია თავისი მრავალფეროვნებითა და მნიშვნელოვნობით. ის, რომ სწორედ ამ გზით, თერგის ხეობის გავლით მიემგზავრებოდა ქართველი ახალგაზრდობა განათლების მისაღებად მოსკოვისა და სანკტ-პეტერბურგის სასწავლო დაწესებულებებში, აისახა მათთვის შერქმეულ სახელწოდებაში – „თერგდალეულები“³.

¹ Арджеванидзе И. А. Военно-Грузинская дорога (Краеведческий очерк с приложением схематической карты маршрута и библиографии). Тб., 1954, გვ. 18, 22.

² Ингуши. М., 2013, გვ. 50.

³ რ. შმერლინგი, ვ. დოლიძე. თბილისიდან კავკავამდე. თბ., 1991, გვ. 7.

რუსეთის იმპერიასთან კავკასიის შეერთების შემდეგ, საქართველოს სამხედრო გზის მნიშვნელობა, მისი გარემომცველი რეგიონების ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, კიდევ უფრო გაიზარდა. კერძოდ, იგი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა მიგრაციული პროცესების გაძლიერებაზე.

ერთეული თუ ჯგუფური მიგრაციები ყოველთვის იყო კავკასიის ხალხთა ცხოვრების ერთ-ერთი მახასიათებელი. ამ გადასახლებათა ძირითადი მიზეზები იყო ეკონომიკური (მცირემინიანობა, მოუსავლიანობა და ა. შ.) და სოციალური (მტრის თავდასხმები, სისხლისმძიერი შურისძიების საფრთხე და სხვ.) ფაქტორები.

XVIII საუკუნის განმავლობაში ჩრდილო კავკასიის რუსულ ტერიტორიებზე ქართული დასახლებები თავმოყრილი იყო ორ რაიონში – კასპიისპირეთსა და თერგისპირეთში. ამ უკანასკნელში საქართველოდან გადასახლებულთა ლოკალიზაციის ადგილი იყო ყიზლარი და მოზდოკი, აგრეთვე – მომცრო დასახლებები თერგის მარცხენა სანაპიროზე, რომლებიც მოგვიანებით სტანიცებად (შოლკოვსკაია/სარაფანნიკოვო, ნოვოგლადკოვსკაია, სასოპლინსკაია და სხვ.) გადაიქცნენ.

XVIII ს.ბოლო მეოთხედისათვის თერგისპირეთში ქართველთა საერთო რაოდენობა 2,5-3 ათასამდე იყო. ამავე საუკუნის მეორე ნახევრის მანძილზე ქართული თემი ყიზლარში სამოქალაქო საზოგადოების 15-25%-ს, მოზდოკში კი – 20-53%-ს შეადგენდა. მართალია, თერგისპირეთში ქართველთა რაოდენობა მცირე იყო (ყიზლარში 1775 წ. – 470 სულიდან 1798 წ. 805-მდე გაიზარდა; მოზდოკში 1764 წ. – 120-დან 1789 წ. 933-მდე), მაგრამ მკვლევრები ხაზგასმით აღნიშნავენ მათ მნიშვნელოვან როლს საქართველოს, რუსეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის ურთიერთობებში¹.

ბევრი ქართველი გაკაზაკდა; სტანიცებში დიდხანს ახსოვდათ მათი ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ. მაგ., სტანიცა ალექსანდრო-ნევესკის (დალესტანი) უხუცესი მცხოვრებნი 1970-იან წლებშიც კი ახსენებდნენ, რომ ადგილობრივ კაზაკთა შორის ბევრი იყო ქართველი (გვარები: მინაძე, ხიზანოვი, ზედგინიძე, ლომიძე, კიკნაძე, გერასიმოვი)².

ჩრდილოეთ ოსეთში ქართული დიასპორის ჩამოყალიბება ძირითადად მეზობელი ქართული რაიონებიდან (მთიულეთი, ხევი, რაჭა) მოსახლეობის მიგრაციის შედეგი იყო. ქართველები სახლდებოდნენ ვლადიკავკაზში, მოზდოკში, ალაგირში. მიგრაციული პროცესები განსაკუთრებით გაძლი-

¹ Гамрекели В. Н. Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. Тб., 1968. გვ. 51-52, 95.

² Соловьева Л. Т. Некоторые стороны традиционно-бытовой культуры русского старожильского населения Северного Кавказа (по полевым материалам 1976 г.). Вестник Академии наук Чеченской Республики, 2018, 5(42), гв. 94-98.

ერდა XIX ს. მეორე ნახევარსა და XX ს. დასაწყისში. 1870-1880-იან წლებში მხოლოდ ალაგირში რაჭველების 200-მდე ოჯახი დასახლდა: აქ იმ დროს ტყვისა და ვერცხლის გადამამუშავებელი ქარხანა შენდებოდა და დიდი რაოდენობით სჭირდებოდათ მუშახელი: ხარატები, დურგლები, მხერხავეები, კირის გამოწვის ოსტატები¹.

ვლადიკავკაზში მთელი მისი ისტორიის მანძილზე სახლობდნენ ქართველები, ჯერ კიდევ იმ დროიდან, როცა მას მხოლოდ ციხესიმაგრის სტატუსი ჰქონდა. XX ს. დამდეგისათვის ქართველები – მსხვილი ვაჭრები, მენარმეები, სასტუმროს მეპატრონეები – ქალაქის ცენტრში ცხოვრობდნენ. ქართველ ახალმოსახლეთა ძირითადი მასა დამკვიდრდა ვლადიმირის, მოლოკანსკის, ოსეთის სლობოდებსა (გარეუბნებში) და შალდონზე. ისინი ცხოვრობდნენ ასევე საქართველოს სამხედრო გზის გასწვრივ მდებარე სოფლებშიც (ლარსი, ჩმი, ბალთა). ქართული თემის ეკონომიკური შეძლებულობა ხელს უწყობდა დიასპორული სტრუქტურის შექმნასაც (სკოლები, ბიბლიოთეკები, ტაძრები). ასე მაგალითად, 1888 წ. გაიხსნა ქართული სკოლა ვლადიკავკაზში, ხოლო 1899 წელს – ალაგირში².

2010 წლის აღწერის თანახმად, ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკის ქართული მოსახლეობა შეადგენს 9095 სულს. ქართველები რაოდენობით რესპუბლიკაში რიგით მეექვსე ეთნოსს წარმოადგენენ. მათი ძირითადი მასა ვლადიკავკაზში, მოზდოკსა და საქართველოს საზღვრისპირა სოფლებში (ბალთა, ჩმი, ქვემო ლარსი) ცხოვრობს. თანამედროვე საველე მასალების თანახმად, ჩრდილო ოსეთში მცხოვრებ ქართველებს შენარჩუნებული აქვთ სულიერი კულტურის საკმაოდ ბევრი ტრადიციული ელემენტი (ხალხური რწმენა-წარმოდგენები, ოჯახური და კალენდარული წესჩვეულებები და ა.შ.). მყარად არის დაცული მათი ეთნიკური იდენტობა, ქართული ენის ცოდნა და მისი გამოყენება ყოფაცხოვრებაში; გარკვეულწილად ამას ვლადიკავკაზში ზოგადსაგანმანათლებლო ქართული სკოლის ფუნქციონირებაც განაპირობებს.

ქვემო ლარსსა და ჩმიში მცხოვრებ ქართველთა წინაპრები ძირითადად ხევიდან გამოსულები არიან, ბალთაში მცხოვრებთა წინაპრები კი – მთიულეთიდან და ქსნის ხეობიდან. ადგილობრივ უხუცესთა ნაამბობიდან მოსახლეობისათვის ცნობილია, რომ იმ დროს, როდესაც აქ მათი მამა-პაპა გადმოსახლდა (ზოგიერთი მხოლოდ XX ს. დამდეგს), ეს ადგილები ჯერ კიდევ მეჩხერად იყო დასახლებული.

¹ Канукова З. В. Диаспоры в Осетии: Исторический опыт жизнеустройства и современное состояние. Владикавказ, 2009; Синанов Б. А., Соловьева Л. Т. Грузинская диаспора на Северном Кавказе: некоторые аспекты духовной культуры. Вестник антропологии, 2020, 4, გვ. 188–198.

² Канукова З. В., Федосова Е. В. Этнокультурное пространство Северной Осетии. Владикавказ, 2011; Канукова З. В. Диаспоры в Осетии.

ინფორმანტების ცნობით, ამ სოფლების მცხოვრებთა მეტყველებაში ახლაც შემორჩენილია მოხეური (ქვემო ლარსი, ჩმი) და მთიულური კილოკავის გარკვეული თავისებურებანი. საბჭოთა პერიოდში ისინი დასაქმებულნი იყვნენ სამკერვალო საამქროებში, აწარმოებდნენ ხალხური რენვის პროდუქციას: ქსოვდნენ შალის ტრადიციული მოხატულობის წინდებს, ხალიჩებს; ასეთი საწარმოები იყო ლარსსა და ვლადიკავკაზში, თუმცა ასევე იყო სახლში მუშაობის შესაძლებლობაც. მამაკაცთაგან ბევრი დასაქმებული იყო საგზაო სამმართველოში, რომელიც საქართველოს სამხედრო გზას ემსახურებოდა. ამჟამად ადგილობრივები ძირითადად ვლადიკავკაზში მუშაობენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ახალ ადგილებში გადმოსახლებულ ქართველებს არ გაუწყვეტიათ კავშირი მშობლიურ სოფლებთან და ეს მუდმივი კონტაქტი განპირობებული იყო ნათესაური კავშირებით, დღესასწაულებზე საკუთარი ფუძის მონახულების აუცილებლობით, განსაკუთრებით სავარაუდო ან სოფლის სალოცავებთან დაკავშირებულ დღეობებში. ქართველებს არასოდეს ავინყდებოდათ ყველაზე მეტად თაყვანსაცემი ტერიტორიული სალოცავები (ლომისი მთიულეთში, სოფ. მლეთაში და გერგეტის სამება – ხევში) და დღეობებზე(ხატობა) სალოცავად ჩასვლა.

განსაკუთრებული თაყვანისცემის ობიექტი იყო ლომისას ხატი სოფ. მლეთაში; როგორც მკვლევარი ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს, ეს იყო უმნიშვნელოვანესი ტერიტორიული სალოცავი; ხალხური გადმოცემით, იგი აღიარებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოს ორი მთიანი რეგიონის – მთიულეთისა და გუდამაყრის საერთო მფარველად¹.

ხალხური რწმენით, ლომისას ხატი უძლიერესი სალოცავია, ამიტომაც მას თაყვანს სცემენ აღმოსავლეთ საქართველოს მეზობელ მთიან რეგიონებშიც. ლომისის წმ. გიორგი იხსენიება არამხოლოდ მთიულეთის, არამედ ფშაურ და მოხეურ სამღვდელმსახურო ტექსტებშიც. ხალხს სწამს, რომ ლომისის წმ. გიორგის შესწევს ძალა, დაეხმაროს უშვილოებს, მძიმე ავადმყოფებს, აქ მის თაყვანსაცემად მოდიან და ლოცულობენ გამოჯანმრთელების, შვილის ბოძების, უსინათლობისა და სხვა სწეულებათაგან განკურნების, ოჯახისთვის კეთილდღეობის მინიჭების თხოვნით. ჩრდილო ოსეთში მცხოვრები ქართველები ტრადიციულად ესწრებოდნენ ამ დღესასწაულს.

ინფორმანტების ცნობით, საბჭოთა ხელისუფლების მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულების მიუხედავად, სადღესასწაულოდ ამ სინმინდეების მოსალოცად ჩასვლას არავინ ერიდებოდა. დღემდე შემორჩენილია ცხოველთა მსხვერპლშენიშვნის ძველი ტრადიცია, რაც ხშირად ამა თუ იმ

¹ Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. М., 2015, გვ. 22.

ალექსის აღსრულებას უკავშირდება. დიდი საეკლესიო დღესასწაულების დროს ასევე სრულდებოდა ბავშვთა ნათლობის რიტუალიც. მაგ., ქვემო ლარსის მცხოვრებთა გადმოცემით, ბევრი ხალხი სტუმრობდა ყაზბეგს (სტეფანწმინდას) სექტემბერში, „ივანობის“ საბავშვო დღესასწაულზე, სადაც ნათლავდნენ ბავშვებს. ბავშვებს ნათლავდნენ ათენგენობის დღესასწაულზეც, რომელიც აგვისტოს დასაწყისში იმართებოდა.

ჩრდილო ოსეთის ქართველებს დღემდე შენარჩუნებული აქვთ მრავალი საოჯახო და კალენდარული წესჩვეულება (საბავშვო, საქორწინო, სამგლოვიარო და ა.შ.). მაგალითად, ყველიერის კვირაში სულის მოსახსენიებლად განსაკუთრებულ დღედ არის აღიარებული „ხორციელი შაბათი“. ინფორმანტები იხსენებენ, რომ ჯერ კიდევ XX ს. მიწურულს, ბავშვები ყველიერის დროს სახალისო ჩასაცმელებში (ბოშურ და სხვ.) გამოენცობოდნენ ხოლმე, სოფელში სიმღერით ჩამოივლიდნენ და მოსახლეობისაგან საჩუქრად ფულს და ტკბილეულს იღებდნენ.

ქვემო ლარსში ნათლისღების დღესასწაულზე (18-დან 19 იანვრის ღამეს) შემორჩენილია მდ. თერგის ნაპირას მთელი სოფლის სახელზე დიდი კოცონის დანთების ტრადიცია; მამაკაცები ანთებენ ცეცხლს, ქალები კი სახლებში ყველისა და კარტოფილისაგან ამზადებენ საკურთხს მიცვალებულის სახელზე – ხინკალსა და ხაბიზგინებს. ეს ყველაფერი ღვინოსა და არაყთან ერთად მიაქვთ კოცონთან. კერძები ცხლად უნდა მიიტანონ ისე, რომ „მათ ორთქლი უნდა ასდიოდეს“. ვახშმობისას მოიხსენიებენ გარდაცვლილ მიცვალებულებს და ჩამოთვლიან მათ სახელებს, აგრეთვე, დიდი ხნის წინ გარდაცვლილ წინაპრებს, რომელთა სახელებიც უკვე დავინწყებულია. ვახშმის დასრულების შემდეგ თერგიდან მოაქვთ წყალი, მინაზე ღვრიან და კვლავ მიცვალებულებს იხსენიებენ. ქვემო ლარსიდან ვლადიკავკაზში გადასახლებული ქართველებიც შეიძლებისდაგვარად ასრულებენ ნათლისღების ღამის ამ რიტუალს, თუმცა ეს უკვე ოჯახურ წრეში ხდება.

აღნიშნული სოფლების ქართველობისათვის დამახასიათებელია ტრადიციული „საგვარეულო“ და სასოფლო სალოცავების თაყვანისცემა. მაგალითად, სოფ. ბალთაში მცხოვრებ გვართა უმეტესობას (ბუთხუზი, ქარელიძე, მიდელაშვილი, პავლიაშვილი, თინიკაშვილი და სხვ.) საკუთარი სალოცავი აქვს. თუკი გვარები ერთმანეთის მონათესავენი არიან, მაგ., ორი ძმის შთამომავლები, მაშინ მათ ერთი საერთო სალოცავი აქვთ. ეს წმინდა ადგილები ბალთის მიდამოებში, ტყეში მდებარეობს და წარმოადგენს ქვის ნაგებობებს სასანთლე ნიშით და თავზე ჯვრით, რაც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რეგიონებისთვის არის დამახასიათებელი. ზოგჯერ აქ შეიძლება შეგვხვდეს ქვის რელიეფური გამოსახულებებიც (მაგ., ღვთისმშობლის გამოსახულება ჩვილით ხელში მარიამობის სალო-

ცავზე). სალოცავის მსახურებად (დეკანოზი), ჩვეულებრივ, ირჩევენ გვარის უხუცეს წევრებს.

სოფ. ბალთაში ცნობილია შემდეგი დღეობები, რომლებიც ძირითადად ტრადიციული სალოცავების სიახლოვეს იმართება: ლომისობა, ერთაბრძანებლობა, მარიამობა, განძი, ქაშვეთობა, ციხისმთავარმონამე, თინიკანთ საღმთო, გრუისის წმინდა გიორგი. მათი უმრავლესობა გაზაფხულზე, აღდგომას, კვირაცხოვლობას და ამაღლებას აღინიშნება.

ბოლო ხანებში განსაკუთრებული ხალხმრავლობით გამოირჩევა ლომისობა, რომელიც წმინდა სამების დღესასწაულის მომდევნო პირველივე ოთხშაბათს იმართება. ეს მნიშვნელოვანი დღეა არამარტო ჩრდილო ოსეთის ქართული დიასპორის და მისი მომიჯნავე რეგიონების, არამედ – მთელი რესპუბლიკისათვის. დღესასწაულის დღეს ამ წმინდა ადგილზე მოდიან ქართველები, ოსები, რუსები, სომხები. 1998 წ. ამ სალოცავის გვერდით, წმ. გიორგი ძლევაძის სახელზე, აღიმართა სამლოცველო, სადაც სასულიერო პირები ატარებენ მღვდელმსახურებას და ასრულებენ ნათლობის რიტუალს.

ადგილობრივების გადმოცემით, 1950-იან წლებში სოფ. ბალთის ერთ-ერთმა მკვიდრმა – სიმონ პავლიაშვილმა მღეთის სალოცავიდან რამდენიმე ქვა გადაიტანა თავისი სოფლის მიდამოებში, სადაც ლომისის წმ. გიორგის სახელზე ააგო სალოცავი. ხალხი სიმონ პავლიაშვილს დიდ პატივს სცემდა, როგორც ნათელმხილველს და მას „მონად“ მოიხსენიებდნენ: პავლიაშვილის წინაპრები, მისი შთამომავლების ცნობით, ახალგორის რაიონის სოფელ პავლიანიდან ყოფილან და იქ ასევე ყოფილა ლომისის წმ. გიორგის სალოცავი, რომლის დეკანოზებსაც სწორედ პავლიაშვილის გვარიდან ირჩევდნენ. ზეციურ ძალთა კარნახით, სიმონი შეუდგა სოფ. ბალთის მიდამოებში სამლოცველოების მშენებლობას ერთაბრძანებლობისა და მარიამობის სახელზე. საქართველოდან მან ჩაიტანა ლითონის ჯვარი წარწერით: „ეს ჯვარი შემოგწირე პავლიაშვილმა სიმონამ დიდი ლომისის სადიდებლად. 1950 წელი“. ამჟამად ეს და კიდევ სამი ლითონის ჯვარი, რომლებიც სხვადასხვა გვარის დეკანოზებთან ინახებოდა, წმ. გიორგის სამლოცველოშია დაბრძანებული.

ეს ხდებოდა 1950-იან წლებში, როცა ხელისუფლება არამარტო ხურავა და ქრისტიანულ ტაძრებს, არამედ ღიად ებრძოდა და კრძალავდა წმინდა ადგილების თაყვანისცემას. ადგილობრივთა გადმოცემით, სიმონა პავლიაშვილიც დაუსჯიათ და მას რამდენიმე წელი პატიმრობაშიც გაუტარებია¹.

ისმის კითხვა: რატომ გაჩნდა სოფ. ბალთაში ახალმოსახლეთა წინაპრების სოფლების სინმინდეთა „ფილიალები“? საგულისხმოა, რომ მათი აგებისას ჯერ კიდევ არ არსებობდა სახელმწიფო საზღვარი საქართველოსა

¹ Синанов Б. А., Соловьева Л. Т. Грузинская диаспора на Северном Кавказе. გვ. 188–198.

და ჩრდილო ოსეთს შორის და იქაურებს თავისუფლად შეეძლოთ მთიულეთსა თუ ხევში საკუთარი საგვარეულო სალოცავების მონახულება.

ამის თაობაზე ჩვენი ერთ-ერთი ინფორმანტი გვამცნობს: „ყველაფერი, რაც ჩვენს სოფელში – ქსნის ხეობაში გვექონდა, აქეთ გადმოვიტანეთ“. მკვლევართა მოსაზრებით, მსგავსი პრაქტიკა საყოველთაოდ გავრცელებული იყო ქართველ მთიელთა შორის. ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი კი, როგორც წესი, მიგრაცია იყო. როგორც ვ. ბარდაველიძე წერს: „ძველი ჩვეულების მიხედვით, ახალ ადგილზე გადასახლებისას ქართველებს თან მიჰქონდათ საკუთარი სამლოცველოდან რაიმე რელიკვია – ერთი პეშვი მინა, ნიშის მცირე ჩამონატეხი, პატარა კენჭი, წმინდა თასი ან სხვა რამ და მას ახალ საცხოვრებელ ადგილზე თავიანთი ძველი მფარველის სახელზე აგებული საკულტო „კოშკის“ თავზე ათავსებდნენ“¹.

როგორც ჩანს, საგვარეულო სამლოცველოთა „ფილიალების“ აგებაში ვლინდება ქართველ ახალმოსახლეთა მისწრაფება, სინამდვიდე აქციონ სოფლის შემოგარენი და სურვილი – „დაუახლოვონ“ თავიანთი მთავარი საგვარეულო სალოცავი ახალ საცხოვრისს, რამდენადაც ლომისის წმ. გიორგი მთელი თემის მფარველად აღიქმება, ხოლო საგვარეულო სალოცავები კი კონკრეტულ ოჯახურ კოლექტივებს მფარველობდნენ. ამგვარად, სოფ. ბალთის მიდამოების ლანდშაფტი თანდათანობით საკრალურად იქნა „ათვისებული“ ახალმოსახლე ქართველების მიერ; ამასთანავე, თუკი ლომისობის დღესასწაული ბოლო ხანებში პრაქტიკულად საერთო-რესპუბლიკურ ზეიმად გადაიქცა, სხვა სალოცავების დღეობები კვლავაც მხოლოდ კონკრეტული სოფლის მკვიდრთათვის ინარჩუნებენ მნიშვნელობას. ანალოგიური სიტუაცია აღინიშნება ჩრდილოეთ ოსეთის სხვა ქართულ დასახლებებშიც. ასე მაგ., ქვემო ლარსში არის სალოცავები, სადაც ზეიმობენ ივანობას, გიორგობას, ათენგენობას და ა.შ.

საველე მასალები მოწმობენ, რომ ჩრდილო ოსეთის ქართული დიასპორის თანამედროვე წარმომადგენლებისათვის დამახასიათებელია ყოველდღიურ ყოფაში მშობლიური ენისა და ტრადიციული კულტურის სტაბილურად შენარჩუნება; სხვათა შორის, არამხოლოდ სოფლებში კომპაქტურად მცხოვრები, არამედ ქალაქში მცხოვრები ქართველებიც მტკიცედ ინარჩუნებენ ეთნიკურ იდენტობას. ამას ხელს უწყობს ასევე ჩრდილოეთ ოსეთის ბინადარ ქართველთა უწყვეტი კონტაქტი თბილისსა თუ მეზობელ ქართულ რაიონებში (ხევი, მთიულეთი) მცხოვრებ ნათესავებთან.

¹ Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. გვ. 26.

GEORGIAN HIGHLANDERS IN NORTH OSSETIA: PRESERVING FOLK TRADITIONS

Lyubov Solovyova

Russia

Mountains create obstacles to human communication, they separate peoples and contribute to the formation of new ethnic communities, languages and dialects. But it was always possible to find mountain trails and passes that helped to overcome physical barriers, connected people, made it possible to communicate, trade, make military campaigns, move to new lands and contact other ethnic communities.

One of the main passages through the Main Caucasian ridge was the path known from ancient times along the narrow gorge of the Terek River, connecting the South and North Caucasus. In Georgian chronicles, this path is known under different names: the Dariali Path (Darialis gza), the Darialan Gates, the Alan Gates, the Aragvi Gates (Aragvis kari), the Ossetian Gates (Ovsetis kari), etc. The Georgian highlanders called the Darial Gorge – the Aragvi Gates (Aragvis Kari) or the Khevi Gates (Khevis Kari). On the proposal of the commander-in-chief in Georgia Pavel Tsitsianov, in 1804 the road from Mozdok to Tbilisi was named „Alexandrov’s Roads“ – in honor of Alexander I, but soon the name – the Georgian Military Road was established as an official one¹. In the languages of neighboring peoples (Ingush, Ossetians), this road had other names as well. For example, the Ingush called it „ГаллГай никъ“ – „Ingush road“².

The historical significance of this path and its role in the fate of the peoples of the Caucasus cannot be overemphasized. Even a brief overview of the architectural and historical monuments located in the vicinity of the Georgian Military Road is impressive in its diversity and significance. The fact that it was through this path, along the Terek valley, that Georgian youth passed and got to educational institutions in Moscow and St. Petersburg, is reflected in the name of the Sixtiers – „Tergdaleulebi“ (those who drank [the water] of the Terek)³.

After the annexation of the Caucasus to the Russian Empire, the importance of the Georgian Military Road in the economic development of the surrounding regions increased. In particular, its influence on the intensification of migration processes was significant.

Individual and group migrations and resettlements have always been typical of

¹ Арджеванидзе И. А. Военно-Грузинская дорога (Краеведческий очерк с приложением схематической карты маршрута и библиографии). Тб., 1954, pp. 18, 22.

² Ингуши. серия „Народы и культуры“. М., 2013. p. 50.

³ Шмерлинг Р., Долидзе В. От Тбилиси до Кавкави. Тб., 1991 (in Georg.).

the life of the peoples of the Caucasus. The main causes for the resettlement were economic (shortage of land, crop failures, etc.) and social (invasion of enemy troops, cases of blood feud, etc.) factors.

During the 18th century in the Russian territories of the North Caucasus, Georgian settlements were concentrated in two regions – in the Caspian and the Terek region. In the Terek region the place of localization of immigrants from Georgia was Kizlyar and Mozdok, as well as small settlements on the left bank of the Terek, later transformed into villages (stanitsa): Shelkovskaya (Sarafannikovo), Novogladkovskaya, Sasoplinskaya, etc.

The total number of Georgians in the Terek region in the last quarter of the 18th century was 2.5-3 thousand people. Throughout the second half of the 18th century, the Georgian community comprised 15–25% of the civilian population of Kizlyar and up to 20–53% of the civilian population of Mozdok. Although the number of Georgians in the Terek region was small (in Kizlyar – from 470 persons in 1775 up to 805 persons in 1798; in Mozdok – from 120 persons in 1764 up to 933 persons in 1789), the researchers emphasize their important role in the relationship between Georgia, Russia and the North Caucasus¹.

Many Georgians changed their ethnic identity and became Cossacks; the memory of their ethnic origin was long preserved in the villages. Thus, the old residents of the village of Aleksandro-Nevskaya (Dagestan), even in the 1970s, remembered that there were many Georgians among the local Cossacks (the family names Minadze, Khizanov, Lomidze, Kiknidze, Zedginidze, Gerasimov)².

The formation of the Georgian diaspora in North Ossetia was mainly the result of migrations from neighboring regions of Georgia (Mtiuleti, Khevi, Racha). Georgians settled in Vladikavkaz, in Mozdok, in the Alagir settlement (sloboda). Migration became especially active in the second half of the 19th and early 20th centuries. Only in the 1870s and 1880s 200 families moved from Racha to Alagir: here a silver-lead plant was under construction and many workers were required – carpenters, builders, sawyers, lime burning specialists³.

By the early 20th century Georgian merchants, entrepreneurs and hotel owners lived in the city center. The vast majority of the Georgian migrants settled in the villages of Vladimirskaia, Molokanskaia and Ossetianskaia and on Shaldon. Geor-

¹ Гамрекели В. Н. Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. Тб., 1968, pp. 51–52, 95.

² Соловьёва Л. Т. Некоторые стороны традиционно-бытовой культуры русского старожильского населения Северного Кавказа (по полевым материалам 1976 г.). Вестник Академии наук Чеченской Республики, 2018, 5 (42), pp. 94–98.

³ Канукова З. В. Диаспоры в Осетии: Исторический опыт жизнеустройства и современное состояние. Владикавказ.; Синанов Б. А., Соловьёва, Л. Т. Грузинская диаспора на Северном Кавказе: некоторые аспекты духовной культуры. Вестник антропологии, 2020, 4, pp. 188–198.

gians also lived in the villages of Lars, Chmi, Balta, located along the Georgian Military Road. The economic sustainability of the Georgian community allowed it to create a diaspora structure (schools, libraries, temples). So, in 1888 a Georgian school was opened in Vladikavkaz and in 1899 – in Alagir¹.

According to the 2010 census, the Georgian population of the Republic of North Ossetia-Alania is 9095; Georgians are the sixth largest ethnic group in the republic. The basic Georgian population lives in Vladikavkaz, Mozdok, as well as in settlements located near the border with Georgia – in the villages of Balta, Chmi and Nizhny Lars.

As contemporary field materials show, Georgians living in North Ossetia retain many traditional elements of spiritual culture (folk beliefs, family and calendar rituals, etc.). Ethnic identity, knowledge of the Georgian language and its use in everyday life are firmly preserved; this is partly due to the fact that there is a Georgian general education school in Vladikavkaz.

The ancestors of the Georgians living in the villages of Nizhniy Lars and Chmi are mainly from Khevi; the ancestors of the Georgians of the village of Balta are immigrants from Mtiuleti and the Ksani gorge. From the narratives of the elders, local residents know that in those times when their grandfathers and great-grandfathers moved here (some only at the beginning of the 20th century), these places were sparsely populated.

According to the informants, until now, the inhabitants of these villages retain certain features of the Mokhevi (Lower Lars, Chmi) and Mtiuletian (Balta) dialects.

In Soviet times, the inhabitants of these villages worked in a sewing workshop, and were engaged in manufacturing of the items of folk crafts: they knitted traditional woolen patterned socks, made carpets; such workshops were in Lars and Vladikavkaz, but there was also an opportunity to work from home. Men mostly worked in the highway department, which served the Georgian Military Road. Local residents now work mainly in Vladikavkaz.

It should be noted that although Georgians have moved to new places, they did not break off ties with their native villages. Through constant contacts with their old villages they maintained ties with relatives; it was also considered necessary to visit them on religious celebrations, especially on those days that were associated with family and rural sanctuaries. Georgians also never forgot the most revered regional sanctuaries (Lomisi in the village of Mleta in Mtiuleti and Gergetis Sameba in Khevi), making pilgrimages there on holidays.

A particularly revered sanctuary was the shrine of Lomisa, (Lomisas khati), locat-

¹ Канукова З. В., Федосова Е. В. Этнокультурное пространство Северной Осетии. Владикавказ, 2011; Канукова З. В. Диаспоры в Осетии: Исторический опыт жизнеустройства и современное состояние, Владикавказ, 2009.

ed in the village of Mleta. As noted by Vera Bardavelidze, it was an important regional sanctuary. According to popular beliefs, it was considered the common patron of two mountainous regions of Eastern Georgia – Mtiuleti and Gudamaqari¹.

Lomisa Church (khati), according to popular beliefs, was considered very „strong“ and powerful, therefore it was revered in the neighboring mountainous regions of eastern Georgia. St. George of Lomisa is mentioned in sacral texts not only in Mtiuleti but also in Pshavi and Khevi. The people believe that St. George helps childless women, seriously ill persons; people come here to pray for recovery, for granting children, for healing from blindness and other ailments, for the well-being of the family. Georgians living in North Ossetia have traditionally attended this festival.

According to the informants, pilgrimages to these shrines were made despite the negative attitude of the Soviet authorities towards it. The tradition of sacrificing animals has been preserved and continues to this day, which is often done in the case of a particular vow. Baptism of children also usually took place on major church holidays. So, according to the inhabitants of Nizhny Lars, many visited Kazbegi (Stepantsminda) in September, when the holiday of Ivanoba was celebrated there, which was considered a „children’s holiday“, and at that time children were baptized too. Baptism was also timed to coincide with the holiday of Atengenoba, which fell on the beginning of August.

The Georgians of North Ossetia still retain many traditions associated with family (child, wedding, funeral and memorial rites) and calendar rituals. So, a big memorial day is considered „khorzieli shabati“ Meat-Fare Sunday at Butter Week. Informants recall that at the end of the 20th century. Children at the Maslenitsa festival dressed in different funny outfits (as Gypsy, etc.), walked around the village, sang and were presented with sweets and money.

In Nizhny Lars, on Epiphany, on the night of January 18 to 19, on the banks of the Terek, a big bonfire is set up – one for the whole village. Men kindle a fire, and women prepare a memorial treat at home – khinkali and pies with cheese and potatoes (khabizgins). All this, as well as wine and vodka, are carried to the fire. Dishes should be hot – „so that steam should come from them“. Everyone treats themselves and commemorates the dead, pronouncing their names; they also commemorate those long-dead relatives whose names have already been forgotten. After the meal, water is taken from the Terek and poured onto the ground, also commemorating the dead. Residents of Nizhny Lars, who have moved to Vladikavkaz, also, if possible, perform this rite on the night of Epiphany, but already with the family.

For the Georgians of these villages, the veneration of traditional „family“ and ru-

¹ Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. М., 2015, р. 22.

ral sanctuaries is typical. For example, in the village of Balta, most families (Butkhu-zi, Karelidze, Midelashvili, Pavliashvili, Tinikashvili, etc.) have their own shrines. If families are considered relatives, for example, descended from two brothers, then they have a common sanctuary. These holy places are located in the vicinity of Balta, in the forest, and are stone constructions with a niche for candles, with a stone cross at the top, traditional for the mountainous regions of Eastern Georgia. Sometimes there are relief stone images (for example, the image of the Mother of God with an infant on the Mariamoba sanctuary). The senior representatives of the family are usually elected as the Chiefs of the sanctuaries (dekanoz).

In the village of Balta, the following holidays are held mainly near traditional sanctuaries: Lomisoba, Ertabrdzanebloba, Mariamoba, Gandzi, Kashvetoba, Tsikhismtavarmotsme, Tinikant sakhmt, Gruisis tsminda Giorgi. Most of these holidays occur in spring, on Easter (Agdgoma), on Krasnaya Gorka (The Red Hill), on the first Sunday after Easter (Georg. Kviratskhovloba), on Ascension (Amagleba).

The festival of Lomisoba, which is held on the first Wednesday after the day of the Holy Trinity, has become especially crowded in recent years. It became an important event not only for the representatives of the Georgian diaspora of North Ossetia and neighbouring regions but also for the whole republic; Georgians, Ossetians, Russians and Armenians visit this holy place on the day of the festival.

In 1998, a chapel of St. George the Victorious was erected next to the sanctuary. On holidays in the chapel, priests conduct services and perform the ordinances of Baptism.

According to the narratives of the locals, in the 1950s, one of the residents of the village of Balta, Simon Pavliashvili, moved several stones from the shrine to Mleta, near his home village, where he built a sanctuary in honor of St. George of Lomisa. Simon Pavliashvili was revered by the people as a clairvoyant and called „mona“; they say that he could „speak to God“. According to the stories descendants, the ancestors of Simon Pavliashvili came from the village of Pavliani, Akhalkgori region. In that village there was also a sanctuary of St. George, and the decanoses were chosen precisely from the family of Pavliashvili. Simona, following the orders of the higher powers, began to erect the Ertabrdzanebloba and Mariamoba sanctuaries in the vicinity of the Balta village. From Georgia he also brought a metal cross with a dedicatory inscription: „The cross was donated to Pavliashvili Simon for the glory of the Great Lomisa. 1950“. Today this cross and three more metal crosses, which were previously kept by the decanoses of different families, are in St. George's Chapel

This happened in the 1950s when the authorities not only closed Christian churches but also fought against the worship of holy places. According to local residents, Simona Pavliashvili also suffered from government officials and even spent several

years in prison¹.

The question arises: why did in the village of Balta appear the „branches“ of the shrines from the native villages of the migrants? After all, they were erected when there was no state border between North Ossetia and Georgia and it was easy to get to the family sanctuary in Mtiuleti or Khevi.

As one of our informants said about the sanctuaries in the village of Balta: Everything that we had in our village in the Ksani gorge we all dragged here“. This practice, as the researchers note, was widespread among the Georgian highlanders. Migration has tended to be one of the main reasons for this. As noted by V. Bardavelidze: „By the ancient custom of the Georgians, during the resettlement, they took with them some relic of their sanctuary – a handful of earth, a small fragment from a niche, or a pebble, a sacred bowl or something else and placed it on the cult tower „which was constructed in the name of their original patron in a new place of residence“².

Apparently, in the construction of „branches“ of ancestral sanctuaries, one can see both the desire to sacredly „master“ the territory in the vicinity of the village, and the desire of the Georgian migrants to „bring“ their main ancestral sanctuary closer to their new habitat, since St. George of Lomisa is perceived as the patron saint of the entire community, and family sanctuaries – as patrons of certain family groups. Thus, the landscape in the vicinity of the village of Balta was gradually sacredly „Mastered“ by the Georgian migrants; while the holiday of Lomisoba has recently become practically a republican holiday, the days of prayers in other sanctuaries remain events that seem important only for the residents of the concrete settlement. A similar situation is observed in other Georgian villages in North Ossetia. So, in the village of Nizni Lars there are sanctuaries where the holidays of Ivanoba, Giorgoba, Atengenoba and others are held.

Field materials prove that representatives of the modern Georgian diaspora in North Ossetia are characterized by a stable preservation of their native language and traditional culture in everyday life. Georgians, both compactly living in rural settlements and urban residents, firmly preserve their ethnic identity. This is also facilitated by the constant contacts of the Georgians of North Ossetia with relatives who live in Tbilisi and in the neighboring regions of Georgia (Khevi, Mtiuleti).

¹ Синанов Б. А., Соловьева Л. Т. Грузинская диаспора на Северном Кавказе: некоторые аспекты духовной культуры. Вестник антропологии, 2020, 4, pp. 188–198.

² Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. p. 26.

დარიალის სახელწოდება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით და მისი დიალექტური შესატყვისოპანი

ქეთევან ქუთათელაძე
საქართველო

კავკასიის სტრატეგიული კარ-გასასვლელი, რომელიც ცნობილია როგორც „კავკასიის კარი“, „იბერიის კარი“, „კასპიის კარი“, „სარმატთა კარი“, „ქართლის ცხოვრებაში“ „დარიალ/დარიელ/დარიალანის“ სახელწოდებითაა შემორჩენილი, თუმცა მას აქვს ძველი სახელწოდებაც, რომელიც ქართულმა წყარომ შემოგვინახა.

სტრაბონი კავკასიონს შავი და კასპიის ზღვებს შორის არსებულ გასასვლელად მიიჩნევდა და აღნიშნავდა, რომ იგი „ამაგრებს იმ ყელს, რომელიც ჰყოფს [ზღვებს]. [ეს მთა] საზღვრავს სამხრეთისაკენ ალბანიასა და იბერიას, ხოლო ჩრდილოეთისაკენ სარმატთა დაბლობებს“. სტრაბონი ასევე დასძენს, რომ ალბანთა და იბერთა ტომებს ძირითადად უპყრიათ „მოხსენიებული ყელი, და რომელთაც კავკასიური ეწოდება“¹. ასევე, პლინიუსი მას „კავკასიის კარს“ უწოდებს. მისი აღწერით, კლდეებს შორის ბუნებრივი წარმოშობის „გასასვლელი მოზღუდულია რკინისაგან შემოჭედილი მორებით. მათ ქვემოთ შუაში მოედინება მდინარე, ხოლო კარის მხარეს კლდეზე კუმანიის² სახელით ცნობილი სიმაგრეა, რომელიც აღმართულია იმ მიზნით, რომ დააბრკოლოს შემოსასვლელთან მოზღვავებული ტომები“³. იგი კარს იბერიის ტერიტორიაზე მიიჩნევს და დასძენს, რომ „იბე-

¹ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 126-127.

² ამ სახელწოდების ეტიმოლოგია უცნობია, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთ შემთხვევაში მას „დარიალის ციხესთან“ აიგივებენ, სხვა შემთხვევაში „ქუმლისციხესთან“ (ყაზბეგის რნ-ი, გუდაურის თემი), რომელიც ჯვრის უღელტეხილის სამხრეთ კალთაზე მდებარეობს მთიულეთის არაგვის ნაპირზე: ორთოგრაფიული ლექსიკონი, თბ., 1987, გვ. 110; ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი. რედაქტორი და პროექტის ხელმძღვანელი გ. გამყრელიძე, თბ., 2013, გვ. 739; სახელწოდება კუმანია სათანადო ახსნას მოითხოვს, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ აქ რომელიმე მომთაბარე ხალხის ზოგადი სახელიც იგულისხმებოდეს, როგორც არის „სარმატი“, „სკვითი“, „ალანი“ და ა.შ. სტეფანე ბიზანტიელი ასახელებს კომანებს კასპიის ზღვასთან: Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. I, в. II, СПб., 1896, გვ. 261; „კუმას“ სახელწოდებით არის მდინარე ჩრდილო კავკასიაში, რომელსაც გიულდენშტედტი ჩერქეზეთში უთითებს: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, II, თბ., 1964, გვ. 53.

³ ლ. არბოლაშვილი. პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო. კავკასიოლოგიური სერია, III, 2006, გვ. 151; Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. II, в. I, СПб., 1904, გვ. 182; Известия древних греческих и римских писателей о Кавказье, собрал и перевел с подлинников К. Гань. ч. I, Тб., 1884, გვ. 107.

რიაზე გავლით სარმატების მიწისკენ მივყავართ“¹. პლინიუსი აღნიშნავს, რომ შეცდომით „უნოდებენ კასპიისად² იბერიის კარს, რომელიც, როგორც ვთქვით, კავკასიის კარად იწოდება“³. სტრაბონი მას ძნელად ასაღებ ციხედ მოიხსენიებს⁴.

ლეონტი მროველი დარიალს „არაგვის კარს“, უწოდებს⁵. ჯუანშერიც მდინარეს, რომელიც გაივლის „დარიალს“ „არაგვად“ მოიხსენიებს: „და მასცა მდინარესა არაგვ ჰქვან, რამეთუ ერთის მთისაგან გამოვალს თავი ორთავე: ქართლისა არაგვსა და ოვსეთისა არაგვსა“⁶. ეს მდინარე იგივე თერგია, რომელსაც ვახუშტი ბატონიშვილიც ზოგჯერ „არაგვის“, ზოგჯერ კი „ლომეკის“ სახელწოდებით მოიხსენიებს: „არამედ მდინარესა ჴევისასა ეწოდების არაგვვე ჩერქეზამდე და მუნ ლომეკის-მდინარე ძუელადვე. და აწ უწოდებენ თერგსა“, რომელიც „დის ჴევიდამ კავკასთა შინა“⁷. „არაგვისკარს“ „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი „დარიალა“-ს ფორმით მოიხსენიებს⁸,

¹ ლ. არბოლაშვილი. პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“. გვ. 153; Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. გვ. 184.

² თ. ყაუხჩიშვილი შენიშნავდა, რომ ანტიკურ წყაროთა მონაცემების მიხედვით, „კასპიის კარი“ ზოგ შემთხვევაში ესმით როგორც „დარიალი“, ზოგ შემთხვევაში კი როგორც „დარუბანდი“: თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. თბ., 1976, გვ. 218; მ. ინაძე. კასპიის კარი (დარიალი, დარუბანდი) ახ. წ-ის I-VI საუკუნეთა საერთაშორისო დიპლომატიურ ურთიერთობებში. ქართული დიპლომატია, ნელინდელი, 1996, III, გვ. 50. გ. გოზალიშვილი სპეციალური წერილი მიუძღვნა „კასპიის კარს“, სადაც დარიალი იგულისხმება: გ. გოზალიშვილი. კასპიის კარი. ენიშკის მოამბე, 1940, V-VI, გვ. 469-477. ამ საკითხთან დაკავშირებით, ასევე იხ.: გ. ჭიჭიშვილი. კასპიის კარები, იბერიის საზღვრები და საერთაშორისო ურთიერთობები მეექვსე საუკუნეში. ანალები, 2014, №№2, გვ. 164-194.

³ გ. გოზალიშვილი. კასპიის კარი. გვ. 470; Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. გვ. 109.

⁴ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. გვ. 129; Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. I, в. I, СПб., 1893, გვ. 140; Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. გვ. 68.

⁵ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 12; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 44.

⁶ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 151.

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 356, 633.

⁸ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1953, გვ. 15-16; ლეონტი მროველი აღნიშნავს, რომ „ხაზარები“ ორი შემოსასვლელით მოემართებოდნენ კავკასიაში - „ზღვისკარ/დარუბანდითა“ და „არაგვისკარ/დარიალთი“: ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 12; იგივე ფაქტთან დაკავში-

მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ კი წოდებულია, როგორც „და:რღა-ლა:“¹.

ანასეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ მდინარეს, რომელიც დარიალის ხეობაში მიემართება, „დარიელო რქვან“². თეიმურაზ ბაგრატიონიც აღნიშნავს, რომ კავკასიის ორი კარიდან ერთ-ერთი არის „კარი დარიელასი (ესე იგი ხევისა“), რომელიც მოემართებოდა „ლომეკის გზით (ესე იგი თერგის მდინარის გზით“)³. ამრიგად, მდინარეს, რომელიც ქმნის დარიალის ხეობას „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ეწოდება „არაგვი“ და „დარიელო“ და შესაბამისად, ორივე სახელწოდება „არაგვს-კარი“ და „დარიალის კარი“ გასასვლელს ნიშნავს თერგის ანუ დარიალის ხეობაში.

ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, რომ ასფაგურ მეფემ „განხუნა კარნი დარიელასი და გამოიყვანა ოვსნი და ლეკნი“ და თავს დაესხნენ სპარსელებს⁴. ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ იგივე ფაქტთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ „ამა ასფაგურ განუხუნის კარნი კავკასიანთანი და გამოიყვანნის ოვსნი, ლეკნი და ხაზარნი“⁵. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც „ქართლის ცხოვრებაში“ „დარიალ/დარიალანი“ „კავკასიის კარად“ იწოდება.

ე. ვეიდენბაუმი, ადგილობრივი ხალხური მეტყველების შესაბამისად, დარიალის ვინრობს „ხევის კარის“ სახელწოდებით მოიხსენიებს ანუ ხეობის ჭიშკარი, ამ შემთხვევაში თერგის ანუ დარიალის ხეობის⁶.

ქართული წყაროების მიხედვით, კონკრეტულად მდინარე არაგვის ხეობიდან თერგის ხეობაში გადასვლა ჯვართა ყელიდან ხდებოდა: „გარდავ-

რებით ძველი სომხური თარგმანი „დარუბანდის“ გარდა ასახელებს შემდეგს: „იპოვეს ხაზარებმა ერთი სხვა კარი, რომელსა ჰქვია დარიალა“: ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 15-16. თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ რუმინანცევისეული ნუსხისთვის განკუთვნილ ტექსტში აღნიშნულია, რომ ზღვისკარ/დარუბანდის გარდა იყო „მეორე გზა დარიელასი, რომელი გარდამოვლის კავკასიასა არაგვის გზით“: ახალი „ქართლის ცხოვრება“, ვახტანგისეული რედაქცია. I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ, თბ., 2017, გვ. 273.

¹ შენიშვნებში გასწორებულია, როგორც „დარიელა ანუ დარიალა“: ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1906, გვ. 9.

² ქართლის ცხოვრება. ანა დედოფლისეული ნუსხა. დასაბეჭდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1942, გვ. 99; ვეიდენბაუმი აღნიშნავს, რომ „ეს ჭიშკარი იბერიის ტერიტორიაზე იყო, რომელშიც ხმაურით მიედინება დირიოდორისი (Diriodoris)“: Путеводитель по Кавказу, составил Е. Вейденбаум. Тб., 1888, გვ. 265.

³ თეიმურაზ ბატონიშვილი. ისტორია დანყებითგან ივერიისა, ესე იგი გეორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოსა. სპბ., 1848, გვ. 70.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 71.

⁵ თურქული მოდგმის ხალხის ზოგადი სახელწოდება: ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 59.

⁶ Путеводитель по Кавказу. გვ. 265.

ლეს ჯუართა ყელი და ჩავიდეს დარიელს“¹. ჯვართა ყელი ჯვრის უღელტეხილია. ვახუშტი ბატონიშვილი მოიხსენიებს „ყელს“ ხევის აღწერისას. იგი აღნიშნავს, რომ ჩრდილოეთ მხრიდან ხევის მდინარეს ანუ თერგს ერთვის ხევი, რომელსაც „უნოდებენ შთასავალს“². „შთასავალი“ იგივე „შთამართი“, „დამოსავალი“ („დამოსვლა/ჩამოსვლა“) ანუ დაღმართია და უკავშირდება შთასვლა/ჩასვლას³. „ჯვრის ანუ ხევისყელის უღელტეხილზე“ (2388 მ) გადიოდა საქართველოს სამხედრო გზა⁴.

ქართული წყაროს მიხედვით, „დარიალ/დარიალანი“ ეს არ არის მხოლოდ ერთი გეოგრაფიული პუნქტის დასახელება, არამედ, როგორც კლდეკარის, ასევე ჩამკეტი ციხის სახელწოდებაა. ვახუშტი ბატონიშვილი თვით ხეობაში სხვა სახელწოდების ციხეებსაც მოიხსენიებს, რომელთაც სამხედრო მზადყოფნის ერთიანი სისტემა უნდა ჰქონოდათ ხეობაში შემოსული მტრის წინააღმდეგ. მიჩნეულია, რომ მომთაბარეთა „შემოსევების შესაჩერებლად თუ მათი მასების გადმოსაყვანად უპირატესობა დავითის ციხესა და დარიალს ენიჭებოდა“⁵.

ვახუშტი ბაგრატიონი „შთასავალის“ ქვემოთ ასახელებს „არშის ციხეს“, მყინვარის კალთაზე, მაღალ კლდეზე კლდითავე მოზღუდვილი და „შეუვალი კაცთა“⁶. ციხესთან მიდგომა მხოლოდ ჩრდილოეთის მხრიდან შეიძლებოდა, რომლის ვინრო გასასვლელი კედლით იყო გადაკეტილი და კარი შებმული. ციხე საკმაოდ დიდი ყოფილა და ომიანობის დროს თითქმის მთელი ხევი აფარებდა თავს, ციხე წყლითაც მარაგდებოდა⁷. იგი ჩხატის წყლის ხეობაში მდებარეობს, სადაც არის არშის ჩანჩქერი და ხატის ნიში „თეთრი გიორგის სახელზე“⁸. „ჩხატი“ მოხევეურ, თუშურ და მთიულურ დიალექტებზე ჩანჩქერს, წყალვარდნილს ნიშნავს⁹, რითაც, როგორც ჩანს, ეს ხეობა გამოირჩეოდა.

¹ ახალი ქართლის ცხოვრება. მეორე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 443.

² ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 356.

³ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ., 1973, გვ. 502, 126; სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, თბ., 1993, გვ. 300; შდრ. ძველსომხურად *դարիվալ*/*դարիվარ* – „დაღმართი, თავდაღმართი“; ლ. მელიქსეთ-ბეგი, სომხურ-ქართული ლექსიკონი. გადაამუშავა, შეავსო და გამოსაცემად მოამზადა მერაბ რობაქიძემ, თბ., 1996, გვ. 86.

⁴ ლ. მარუაშვილი. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. თბ., 1964, გვ. 176.

⁵ გ. ჭეიშვილი. კასპიის კარები, იბერიის საზღვრები და საერთაშორისო ურთიერთობები მეექვსე საუკუნეში. გვ. 186.

⁶ ხეხევსურულ, მთიულურ და გუდამაყრულ დიალექტებზე „არშა“ ერქვა თოფს თუთიის ტყვიებით (შდრ. „არშავიანი“): ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. შემდგენელი ალ. ლლონტი, თბ., 1984, გვ. 40; ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 357.

⁷ პ. ზაქარაია. არაგვისა და თერგის ხეობა, ისტორიულ-არქიტექტურული გზამკვლევი. თბ., 1972, გვ. 49-50.

⁸ Арджеванидзе И. Военно-грузинская дорога. Тб., 1954, гв. 224.

⁹ ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 668.

ამის შემდეგ ვახუშტისთან აჩხოტისა და თერგის შესართავთან დასახელებულია „ციხე ლუდუშაურისა“, რომელიც „სნოს ციხედ“ არის მიჩნეული. იგი კლდოვან ბორცვზეა აღმართული და ძნელად მისადგომია, იცავდა ლუდუშაურის ხეობას. ციხეს აქვს იარუსები სათოფეებითა და სალოდეებით. არშისა და სნოს ციხეთა გარნიზონები ერთობლივად მოქმედებდნენ, როდესაც საერთო მტერი მოდიოდა¹. ვახუშტი აღნიშნავს, რომ ამ ხევზე გადადიოდა გზა გუდამაყარზე, ხოლო ჩრდილოეთით ასახელებს სტეფანწმინდას, მის დასავლეთით კი გერგეტს².

შემდეგი გეოგრაფიული პუნქტი, რომელსაც ვახუშტი ასახელებს „გუელეთია“, სადაც თავს აფარებდა მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებული დავით დემეტრეს ძე. მონღოლებმა ციხე ვერ აიღეს. ქართულ წყაროთა მონაცემებით, გუელეთის ციხე „დარიელ/დარ[ი]ალის“ ხეობაშია³. საილხანოს მონღოლთა გააქტიურებას არაგვისა და დარიალის ხეობაში განაპირობებდა ის, რომ ემინოდათ ეს გზები არ მიეცა დავითს მათ წინააღმდეგ ოქროს ურდოს წარმომადგენლებისთვის. გუელეთის ციხე ორ მაღალ კლდეზე და „ამ კლდეების დამაკავშრებელ ვიწრო ყელზე“ არის აშენებული⁴. თერგს სოფელ გველეთთან უერთდება ხდის წყალი და შემდეგ ჩაედინება დარიალის მასიური გრანიტის ლოდებით სავსე კლდეკარში⁵. დარიალის ციხე გველეთის ციხიდან 2 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს. ეს უკანასკნელი დარიალთან ერთად წარმოადგენდა კავკასიის მთავარი გზის „დამცველსა და მაკონტროლებელ სიმაგრეს“⁶. ხდის წყალი (Кистинка) უნდა ვიგულისხმოთ, როდესაც ვახუშტი წერს, რომ „ამ გუელეთს ქუევით ერთვის არაგუსვე (თერგი – ქ.ქ.). ჴევი... გამოსდის გუდამაყარისა და ძურძუკის კავკასსა... გარდავალს ამ ჴევიდამ გზა ძურძუკსა და ქისტეთს, ძნელი, საჭირო“⁷.

„ძეგლის დების“ ცნობებზე დაყრდნობით, სადაც აღნიშნულია: „მივედით დარიელამდის“, „დარიელით მობრუნვებულთა ვილოცეთ ლომისის

¹ პ. ზაქარაია. არაგვისა და თერგის ხეობა. გვ. 50; Арджеванидзе И. Военно-грузинская дорога. გვ. 225.

² ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 357.

³ დარიალის ხეობის დასაწყისად მდ. ჩხერის შესართავი მიიჩნევა, ხოლო ბოლოდ ლარსის გამშვები პუნქტი ითვლება და კლდეკარის მთლიანი სიგრძე 11 კილომეტრია, სადაც თერგს მნიშვნელოვანი ვარდნა აქვს და მის ყველაზე ვიწრო ნაწილში (ხდის წყლის ნაწილში) 1350 მ-მდე, ხოლო საქართველოს ჩრდილო საზღვართან 1200 მ-მდე ვარდება: ლ. მარუაშვილი. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. გვ. 199-200; უამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 305; ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. პირველი ტექსტი. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 409; ახალი ქართლის ცხოვრება. მეორე ტექსტი. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 443; ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი. თბ., 1978, გვ. 105.

⁴ დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. თბ., 2005, გვ. 19.

⁵ ლ. მარუაშვილი. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია. გვ. 200-201.

⁶ დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში. გვ. 19-20.

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 358.

მთავარმონაშის წინაშე¹, ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ „ძეგლის დადების მოქმედების ასპარეზის ჩრდილოეთის საზღვრად უნდა დარიალა-ნი მივიჩნიოთ“², რაც ნიშნავს, რომ ჩრდილოეთ საზღვრის გამყოფი ხაზი კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის გაღმა ჩრდილოეთ ფერდობზე მიემართებოდა, რომელსაც დარიალის კარ-გასასვლელი კეტავდა.

„მეფეთა ცხოვრება“ ადრეულ პერიოდში კავკასიონის გადასასვლელებზე „კარის შებმას“ დურძუკების³ და არა „ალანების“/„ოსების“ წინააღმდეგ გალაშქრებას უკავშირებს. ქართლის მეფე მირვანის დროს კავკასიონიდან გადმოსულმა დურძუკებმა, მანამდე საურმაგ მეფის მიერ ქართლის ხევში გადმოსახლებულ დურძუკებთან ერთად, მოაოხრეს კახეთი და ბაზალეთი⁴. მირვანმა გაერთიანებული ჯარით გაილაშქრა დურძუკეთზე. „შეკრბეს დურძუკნი და დაუდგეს სიმაგრეთა ზედა გარდასავალთა გზასა მას“. მირვანი „მოვიდა კართა მათ შინა“. ძლიერი ბრძოლის შემდეგ მან ქართალიც და დურძუკეთიც დაიმორჩილა. შემდეგ, „შეაბნა კარნი ქვტკირითა, და უნოდა სახელად დარუბალ“⁵, რომელიც მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებაში მოიხსენიება, როგორც „და: რუბალდა“⁶, ხოლო c ნუსხაში – „დარულა“⁷. „ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანის მიხედვით კი მირვანმა „აილო დურძუკ[ეთ]ი, ქართალი და კარი ქვტკირისა, რომელიც იქ იყო – „დარბალა“⁸. ს. მაკალათიაც აღნიშნავდა, რომ დარიალის

¹ ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა. ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუს. თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო დავით ფურცელაძემ, თბ., 1988, გვ. 35-36.

² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. ნიგნი პირველი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, VI, თბ., 1982, გვ. 99.

³ „დურძუკები“ კავკასიაში მცხოვრები ვაინახი ხალხის წინაპართა სახელწოდებაა. „ქართლის ცხოვრებაში“ გვხვდება აგრეთვე „მურძუკისა“ და „ურძუკის“ ფორმა.

⁴ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

⁵ იქვე; ქართლის ცხოვრება. ანა დედოფლისეული ნუსხა. გვ. 20; ქართლის ცხოვრება („ძველი ქართლის ცხოვრება“). გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტება დაურთეს ილია ანთელავამ და ნოდარ შოშიაშვილმა, თბ., 1996, გვ. 58; ქართლის ცხოვრება. მარი ბროსეს რედაქციით, სპბ., 1849, გვ. 34.

⁶ ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გვ. 24.

⁷ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

⁸ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 39; თეიმურზ ბაგრატიონი „დარუბალ“-ში „დარუბანდს“ გულისხმობს, როგორც მიიჩნევდა მ. ბროსე: თეიმურაზ ბატონიშვილი. ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, გვ. 120; Оздоев И. А. Русско-ингушский словарь. М., 1980, გვ. 269; მაგრამ აშკარაა, რომ მირვანის მიერ ჩატარებული სამხედრო ექსპანსია დარუბანდის კართან არ მომხდარა. თუ გავითვალისწინებთ მზ. ანდრონიკაშვილის განმარტებას „დარ-უ-ბანდ“-თან დაკავშირებით, სადაც უ მკვლევარს ფალაურ „და“ კავშირად მიაჩნია, როდესაც სიტყვას თარგმნის, როგორც „კარი და სიმაგრე“: მ. ანდრონიკაშვილი. ირანული სატომო ადგილის სახელები ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებებში. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, 1954, I, გვ. 23; შესაძლოა ანალოგიურ გააზრებასთან გვექონდეს საქმე, რასაც ადასტურებს მირვანის მიერ „შეაბნა კარნი ქვტკირითა“ და „ქმნა სიმაგრე“: ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28; ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 358.

ციხე აკავებდა ხდეს გადაღმა მცხოვრებთ, რომლებიც ხევის დასარბევად გადმოდიოდნენ ხოლმე¹. გამოდის, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, „კარების შებმა“ ანუ გასასვლელის გამაგრება პირველად დურძუკი ანუ ვაინახური მოსახლეობის შესაკავებლად მოხდა, რასაც ადასტურებს ვახუშტის ზემოაღნიშნული ცნობა დურძუკეთსა და ქისტეთში ძნელად გადასასვლელი და საჭირო გზის შესახებ. ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ კავკასიონი არის წყალგამყოფი გუდამაყრის, ხევისა და „ძურძუკ-ქისტეთის“². ამრიგად, მოცემულ შემთხვევაში, აქ მოხსენიებული სიმაგრისა და კარის სახელწოდებები არ უნდა უკავშირდებოდეს ალანთა სახელს.

ჩრდილო კავკასიისკენ მიმავალი გზისა და კარ-გასასვლელის ალანებთან, ანუ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ოსებთან დაკავშირება უფრო გვიან უნდა მომხდარიყო. აღნიშნულს ადასტურებს „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის, არამარტო გვმინდელი ჩანართები, არამედ ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერილობაც, რომლის მიხედვით, დარიალის ხეობაში, დავითის ციხის ქვემოთ, რომელსაც იგი დავით აღმაშენებლის სახელს უკავშირებს, „არს დარიელა³ არაგვს (თერგი – ქ.ქ.) აღმოსავლით, კიდესა ზედა, გ* მეფის მირვანის მიერ. შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოვსთათვს, რათა უმისოდ ვერღარა ვიდოდნენ [და არს სახელი ესე მომრევი“]. მის ქვემოთ მეფეთა ნასასახლევიც ყოფილა, როგორც პლაცდარმი, „ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან“⁴. დავითის ციხე, დარიალის გასასვლელი და მეფეთა ნასასახლევი მიუთითებს, რომ ყველა ესენი ქართლის სამეფოს საზღვრებში შემოდიოდა, როგორც უკიდურესი ჩრდილოეთი პუნქტის დამცავი საფორტიფიკაციო ნაგებობები. ამრიგად, ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით, მირვანის სამხედრო ექსპედიცია დურძუკეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მაშინ როდესაც, ვახუშტი ბატონიშვილი იგივე ფაქტთან დაკავშირებით „ოსებსა“ და „ხაზარებს“ ასახელებს.

მკვლევართა აღწერილობით, დარიალის ციხე ბუნებრივ კლდეზეა აშენებული მდ. თერგისა და ხდეს შესართავის პირისპირ. ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან იგი საღ კლდეს წარმოადგენდა, ამჟამად დაცულია დასავლეთი კოშკი. ციხის ქვითკირის კედლებში სათოფურები ყოფილა გამოჭრილი, გალავანი 3 საყარაულო კოშკით არის გამაგრებული. ციხეს სამი მხრიდან თერგი უვლის, დასავლეთიდან კი მაღალი კლდის კედელი. გალავნის კედ-

¹ ს. მაკალათია. ხევი. თბ., 1934, გვ. 13.

² ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 354, 358.

³ ამ სახელწოდებასთან დაკავშირებით, წყაროს არშიაზე მინერილია განმარტება: „ამას უწოდებენ ევროპელნი კავკასიის კარად და მეორეს (მეორედ) ლეკეთის კავკასიის გზასა“, რომელშიც „დარუბანდის გზა“ იგულისხმება: ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 358.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. იქვე.

ლები დულაბითაა აშენებული და მისი სისქე ერთ ან ორ მეტრს აღწევს. სამხრეთი კედლიდან გაჭრილია გასასვლელი, რომელიც ადრე ამოშენებული გვირაბი ყოფილა. ის მიემართება მდ. თერგისკენ, საიდანაც წყალი ამოჰქონდათ¹. ლ. წითლანაძის განმარტებით, გზა გადიოდა კლდოვან ქარაფზე და მიყვებოდა თერგის მარცხენა ნაპირს. „ის შემოდის ციხესა და ქარფს შორის დარჩენილ ვიწრო კარში, რომელიც თავის მხრივ კედლით ყოფილა გადაკეტილი“². არქეოლოგთა აღწერილობით, ჩრდილო კარიბჭე უნდა ყოფილიყო ჩრდილო-დასავლეთ ფერდობის ძირას არსებული ვიწრო გასასვლელი (ყელი), რომელიც V ს-ის II ნახევრის 2-6 მ-ის კედლით ყოფილა გამაგრებული, უფრო ძველ და დიდ კედელზე (სისქე-6, სიმაღლე-5) დაშენებული. „დარიალის ციხეზე ასეთი მძლავრი კედლის აღმოჩენის ფაქტი კიდევ უფრო დადასტურება იმისა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მას ჩრდილოეთიდან მოწოლილი მომთაბარე ურდოების შეკავების საქმეში“. დ. მინდორაშვილი მიიჩნევს, რომ ვახტანგ გორგასლის დროს ციხის მშენებლობა ცარიელ ადგილას კი არ უნარმოებიათ, „არამედ უკვე არსებული ციხე გაუმაგრებიათ“³. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურებულია, რომ ციხეში არსებობდა წყლის მიწოდების სიტემაც, რომელსაც თიხის მილებით უზრუნველყოფდნენ⁴. ხევის ტოპონიმიში გვხვდება „ძველ დარიალა“, რომელიც ე.წ. „თამარის ციხის“⁵ მიმდებარე ტერიტორიას ეწოდება. ვ. ითონიშვილი ფიქრობს, რომ რუსთა ბატონობის პერიოდში ახალი საკომუნიკაციო მშენებლობის დროს „თამარის ციხის“ მიდამოებს ეწოდა „ძველი“⁶.

ვახუშტი ბაგრატიონი ზემოაღნიშნულ „დარუბალს“ განმარტავს, როგორც „მომრევი“, რომელიც უკავშირდება მრეს, მძლეს მნიშვნელობით – „მრე ვეყავ მას/მძლე ვეყო მას“⁷. „მომრევი“ მომდინარეობს „რევა“-სგან,

¹ ს. მაკალათია. ხევი. გვ. 11-112; პ. ზაქარაია. საქართველოს ძველი ციხე-სიმაგრეები. თბ. 1988, გვ. 51-53.

² ლ. წითლანაძე. დარიალის ციხე (არქეოლოგიური კვლევა). ძველის მეგობარი, 1971, №№ 27-28, გვ. 62; პ. ზაქარაია. არაგვისა და თერგის ხეობა. გვ. 56.

³ დ. მინდორაშვილი. დარიალის ციხე. თბ., 1991, გვ. 3.

⁴ იქვე, გვ. 4; ლ. წითლანაძე. დარიალის ციხე (არქეოლოგიური კვლევა). გვ. 62.

⁵ ს. მაკალათია შენიშნავს, რომ „ეს სახელწოდება ლეგენდარულია და მას არავითარი კავშირი არ აქვს XII საუკუნის თამარ მეფის პიროვნებასთან. დარიალის ციხე თამარის სახელით ქართულ საისტორიო მწერლობაში არსად იხსენიება“. მკვლევარი მას მ. ლერმონტოვს უკავშირებს, რომელმაც თავის პოემაში „დემონი“ გამოიყენა სილამაზით განთქმული ქალის თამარის სახელი. პოეტმა იგი დაუკავშირა დარიალის ხეობასა და მის ციხეს და ასე იცნობენ რუსულ მწერლობაშიც: ს. მაკალათია. ხევი. გვ. 38-39; პ. ზაქარაია. დარიალის ციხე (გზამკვლევი). თბ., 1957; პ. ზაქარაია. არაგვისა და თერგის ხეობა, გვ. 56; პოეტი ციხეს „Дарьял“-ს უწოდებს: Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. I, М., 1969, გვ. 292; Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. II, М., 1969, გვ. 414.

⁶ ვ. ითონიშვილი. ხევის ტოპონიმი. თბ., 1971, გვ. 145.

⁷ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, თბ., 1991, გვ. 518; ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ. 294.

რაც ძლევას, მეტობას ნიშნავს¹. თეიმურაზ ბაგრატიონი „დარიას“ განმარტავს, როგორც, „მძლე ექმნა, მოერივა“². კავკასიონის გადასასვლელებს სპეციალური სამხედრო მომზადების, განსაკუთრებული სიმამაცით გამორჩეული, მესაზღვრეები იცავდნენ, რომ ადვილად შეეკავებინათ მტერი; შესაძლებელია, ისინი ადგილობრივი მთიელებიც ყოფილიყვნენ, რომელთაც ზედმინევით ეცოდინებოდათ დარიალის ურთულესი ხეობის კუთხე-კუნჭული. აღნიშნულს ადასტურებს „მოქცევაი ქართლისაი“. მეფობის გაუქმების შემდეგ, სპარსელებს კავკასიის გადასასვლელები გაუმაგრებიათ³, მათ შორის ოსეთისკენ მიმავალიც: „და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგნეს და ერთი დიდი კარი ოვსეთვე და ორნი დვალებს და ერთი პარჭუანს დურძუკეთისასა⁴, და იგი მთიულნი გომარდად⁵ დაადგინეს“⁶. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „ჯომარდი“ (შდრ. გომარდი) უცხო სიტყვაა და მას ქველი, ცქვიტი და მხნე შეესატყვისება⁷. ძველი ქართული ენის შეერთებულ ლექსიკონში ეს სიტყვა სპარსულად არის მიჩნეული და განმარტებულია გმირის, ვაჟკაცის, რაინდის მნიშვნელობით⁸.

თეიმურაზ ბაგრატიონი თბილისიდან პეტერბურგამდე მოგზაურობის აღწერის დროს, ერთ-ერთ წერილში მარი ბროსეს სწერდა, რომ „გამოვლეთ ვინრო გზანი ბახტირაღ⁹ ნოდებულნი და კარი დარიელასი და მოვე-

¹ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ. 346.

² შდრ. „დარაკა“ – ფარი: სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 197; თეიმურაზ ბაგრატიონი. წიგნი ლექსიკონი. მასალები შეკრიბა, ანბანზე გააწყო, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გურამ შარაძემ, თბ., 1979, გვ. 44-45; ასევე განმარტავს ნ. ჩუბინაშვილი: „დარაკ-დარაკი ფარი, დარაკიანი ფაროსანი, ფარით ჭურვილი“; ნ. ჩუბინაშვილი. ქართული ლექსიკონი 1812-1825 წწ. თანამედროვე ვერსიის გამოცემა თამაზ მჭედლიძის, თბ., 2010, გვ. 50.

³ აქვე აღნიშნულია, რომ სპარსელებმა აგრეთვე, „ხაზარეთისა კარნი შექმნეს“, სადაც დაურუბანდის კარიბჭე იგულისხმება: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.), დასაბუთდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 95.

⁴ აღნიშნულ გადასასვლელებზე უფრო დანვრილებით სხვა ნაშრომში ვისაუბრებთ.

⁵ მზ. ანდრონიკაშვილი გომარდს უკავშირებს საშუალო სპარსულ gumatak-ს, რომელიც ნიშნავს: „სანდო, სანაცლო, შემცვლელი, დანიშნული, წარმომადგენელი, ნაცვალი: მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I, თბ., 1966, გვ. 187, 195, 199, 207, 210, 310.

⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 94-95.

⁷ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 460.

⁸ ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი. თბ., 2008, გვ. 452.

⁹ შდრ. ბახტიად/Baxtyad/Baxtyar ირანული საკუთარი სახელი, რომელიც მზ. ანდრონიკაშვილის თქმით მომდინარეობს Baxtdar-იდან - „ბედის მქონე, ბედნიერი“ (შდრ. Baxta-data – „ბედის მოცემული, ბედის წყალობა“ - baxta - „ბედი“ + data - „მოცემული“) (შდრ. სპარსულ-არაბული Baxtyar და სომხ. Բախთար): მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I, გვ. 183-184, 194, 198, 449; ალ. გვახარია. სპარსული ხალხური დასთანების ქართული ვერსიები. ბახთიარნამე. თბ., 1968, გვ. 21.

დით ლარსა“¹. ს. მაკალათია ბახტრის კლდეზე აშენებულ „ბახტრის კოშკს“, ზედ სამხედრო გზაზე უთითებს, რომელიც დარიალის ციხის საფარი კოშკი ყოფილა, შემდეგ კი სალოცავად გამოუყენებიათ და „ბახტრის წმ. გიორგის“ უწოდებდნენ². ვ. ითონიშვილი ფიქრობს, რომ ვახუშტის „ბახტარი“ უნდა ეგულისხმა, როდესაც საუბრობს მირდატ მეფის მიერ კარის შებმაზე („და არს სახელი ესე მომრევი“)³.

მოხევური ლექსიკით დარიალის ხეობის ქვედა წელს „ბახტარი“ ეწოდება: „ბახტრის წმინდა გიორგის ვეძახოდით, დარიალის ბოლოზეა, ჯელმარცხნივ“⁴. ვ. ითონიშვილის განმარტებით, „მოხვევები ბახტრის ტერიტორიას აქცევენ დარიალის ხიდიდან სავარის წყლამდე“⁵. კერძოდ, „ბახტარი“ ეწოდებოდა იმ ტერიტორიას, სადაც ვახუშტი დარიალის ქვემოთ ოსეთისკენ სალაშქროდ მიმავალ „მეფეთა ნასასახლევს“ უთითებს⁶. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, მთხრობელთა გადმოცემით, აქ დაახლ. 10 კმ-ის მანძილზე ნეიტრალური ზონა ყოფილა საქართველო-ოსეთის საზღვარზე⁷. მოხვევთა გადმოცემით, საზღვარზე აღმართულ ქართულ სამეფო დროშას „ბაირახტარი“ რქმევია, რომლის შემოკლებული ფორმაა „ბახტარი/ბახტრი“⁸. „ბახტრის წმინდა გივარგის“ ფუნქციიდან გამომდინარე, ვ. ითონიშვილს მიაჩნდა, რომ ბახტარი ქართველ მესაზღვრეთა სამხედრო დანიშნულების სადარაჯო პუნქტი იყო. „იგი ითვლებოდა ლაშქრის მფარველ ღვთაებად, როგორც ფშავში ლაშარის-ჯვარი. ასეთი ფუნქციის მქონე ღვთაებისათვის ხალხს იქ მიუჩენია ადგილი, რომელიც საყურადღებო სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა და სადაც მნიშვნელოვანი სამხედრო ოპერაციები ტარდებოდა“⁹.

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონი. წიგნი ლექსიკონი. გვ. 94.

² ს. მაკალათია. ხევი. გვ. 113; Арджеванидзе И. Военно-грузинская дорога. გვ. 233.

³ ვ. ითონიშვილი. ხევის ტოპონიმი. გვ. 146.

⁴ ნ. სუჯაშვილი, ი. ფიცხელაური. მოხევური ლექსიკონი. თბ., 2005, გვ. 41.

⁵ თვით „სავარის წყალი“ „საზღვრის წყლის“ დამახინჯებულ ფორმად მიაჩნია, სადაც (სანიბის ხევთან, დღევანდელი ჩიმის ახლოს) გადიოდა საქართველო-ოსეთის საზღვარი: ვ. ითონიშვილი. ხევის ტოპონიმი. გვ. 147.

⁶ ვ. ითონიშვილი. ხევის ტოპონიმი. გვ. 146.

⁷ იქვე, გვ. 145.

⁸ შდრ. „ბაირახტარი“ (ბაირალდარ) – „მეზაირალე, მედროშე, დროშის, ბაირალის მტარებელი“. თუმცა, შესაძლოა ამ სიტყვას უკავშირდებოდეს ასევე, „ბაქთარი/ბექთარი“ - ტანთსაჭურველი, ჯაჭვის პერანგი და სხვა მისთანანი ბრძოლის დროს: შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო დ. კობიძემ, თბ., 1974, გვ. 624-625.

⁹ ხევის სალოცავებში და მოხევურ დალოცვაში მოიხსენიება ბახტრის წმინდა გიორგიც, როგორც „მგზავრთა მფარველი“. გაზეთ Кавказ-ში ნ. ბოგომოლოვის სტატიაში აღნიშნულია, რომ „დარიალის ან დარიალანის ხეობა, რომელიც ჯვრის უღელტეხილიდან ან კობიდან იწყება და ვლადიკავკაზამდე მიემართება, ოსების მიერ „არვი-კომად“ (небесное ущелье) არის წოდებული, ხოლო სპარულად „გმირთა ქიშკარს“ ნიშნავს: Кавказ, 1850, № 11, გვ. 11. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ვ. აბაევს „ალანი“ მიაჩნია, რო-

აქ ხდებოდა ჩრდილოეთიდან მომხდურ მტერთან შეტაკება. ამავე დროს, მათი შემოტევის თავიდან აცილების მიზნით, ქართლის მეფეებსაც უწევდათ შეტევის განხორციელება ჩრდილოეთის მიმართულებით, რასაც ყოველგვარ თან ახლდა ორთაბრძოლები მოწინააღმდეგე ფალავნებს შორის. ამ მხრივ, საინტერესოა ჯუანშერის ცნობა ვახტანგ გორგასლის ოსეთში ლაშქრობის შესახებ, როდესაც მეფემ „განვლო კარი დარიალანისა“ და ისე შევიდა ოსეთში („ველსა ოვსეთისასა“). ვახუშტი ბაგრატიონიც აღნიშნავს, რომ მეფემ „განვლო დარიალ“¹, ასევე, „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანიც აღნიშნავს: „გაემართა და გაიარა დარიალას² კარი, შევიდა ოსეთის ველს“³. მაგრამ სანამ ოსეთში შევიდოდა, მეფეს თერგის ანუ დარიალის ხეობის ქარაფოვან და კლდოვან ნაპირებზე მომხდურ ოსებთან და მათ დასახმარებლად წამოსულ „ხაზარებთან“ მოუწია შეტაკებები – „და განეკრძალეს ერთმანეთისაგან, და დაიცვნეს გზანი ქარაფთან“. შვიდი დღის განმავლობაში „ბრძოლა იყო ბუმბერაზთა მდინარესა მას ზედა“⁴. ვახტანგმა მოკლა ფალავნები – „ხაზარი“ თარხანი და ოსი ბაყათარი, რომლებიც გოლიათად და გმირებად არიან მოხსენებული⁵. დარიალის კლდეკარი მეფემ თავად დაიკავა და იქედან საბრძოლო მოქმედებები ოსთა არეალში გადაიტანა. მეფემ გაათავისუფლა თავის და, რომელიც „დარიალის გზით“⁶ გამოისტუმრა ქართლში. ამ ფაქტთან დაკავშირებით, „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი ჩანართის⁷ მიხედვით, ვახტანგ გორგასალმა „დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი, და შექმნა კარნი

გორც „ყოჩალი“, „გმირი“: Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. I, М-Л., 1958, გვ. 45; მაშინ შესაძლოა ამ სახელწოდებასთან რამე კავშირი იყოს. იბნ რუსტე აღნიშნავს, რომ ალანთა მეფე იწოდება, როგორც „багаирь“: СМОМПК. 1903, в. 32, გვ. 51; მზ. ანდრონიკაშვილის აზრით, თანამედროვე ოსურში багатыრ-იდან (მამაცი, გმირი, გოლიათი) მომდინარეობს ხევსურული „ბალათერა და „ბათირა“: მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I, გვ. 135. ისიც არ არის გამორიცხული, რომ დევდარაკის მიერ ჩამოტანილი უზარმაზარი გრანიტის ლოდები დარიალის ხეობაში ძველ დროს ქმნიდა იმის შთაბეჭდილებას, რომ მისთვის „გმირთა“ ან „დევეგმირთა ჭიშკარიც“ ეწოდებინათ „გმირთნაკვეთისა“ და „დევის ნამუხლარის“ მსგავსად. აღნიშნულს ნაადგება ხევის ტოპონიმიში შემორჩენილი „დიდზოვისა“ და „დიდლორდის“ სახელწოდებები დარიალის ხეობაში: ვ. ითონიშვილი. ხევის ტოპონიმი. გვ. 146.

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 102.

² შდრ. ნუსხებში „დარალია“: ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 147.

³ ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 147.

⁴ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 151.

⁵ იქვე, გვ. 152-153.

⁶ ამ შემთხვევაში ჯუანშერი და „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი ასახელებენ „დარიალ/დარიალას“: ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 157; ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 151.

⁷ მომდინარეობს „ქართლის ცხოვრების“ თეიმურაზისეულ და ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის ნუსხებიდან.

ოვსეთისანი, რომელსა ჩუენ დარიანისად უნოდთ. და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მალალნი, და დაადგინნა მცველად მახლობელნი იგი მთეულნი¹. არა ჴელენიფების გამოსვლად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაყთა თვნიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა². ჩანართის გვიანდელობას ამ-ტკიცებს ტექსტში თურქული მოდგმის „ყივჩალის“ მოხსენიება, რომელიც ვახტანგ გორგასლის დროს ვერ იქნებოდა. „კარნი ოვსეთისანი“ მიუთითებს, რომ დარიალის ხეობით ხდებოდა ოსთა შემოსვლა ქართლის სამეფოში, ასევე ამ გზით იყო შესაძლებელი გადასვლა ოსებით დასახლებულ მინებზე. არსადაა მითითებული, რომ დარიალის ხეობა და კარი („არაგვის კარი“), ამ შემხთხვევაში „დარიანისად“ ნოდებულნი, ოსების ტერიტორიაზე მდებარეობდა. აღნიშნული ინფორმაცია გვაფიქრებინებს, რომ სანამ ვახტანგ გორგასალი გაამაგრებდა ოსებისკენ მიმავალ (უკვე არსებულს) გასასვლელებს, მას უკვე ერქვა „არაგვის“ და „დარიალის“ კარი.

იოანე საბანის ძის „აბო ტფილელის წამებაშიც“ აღნიშნულია, რომ ხაზარეთში მიმავალმა ნერსე ერისთავმა „განვლო მან კარი იგი ოვსეთისად, რომელსა დარიალან ერქმის“³. მ. საბინინის მიერ გამოცემულ ტექსტში კი მოცემულია: „რომელსა დარიელ ერქუმის“⁴. მკვლევართა მიერ მიჩნეულია, რომ „აბო ტფილელის წამება“ IX-X სს-თა ნუსხებით არის წარმოდგენილი⁵. ნუსხებში შემორჩენილია ასევე „დარიალ“, „დარილან“, „დარიან“ ფორმები, რომლებსაც კ. კეკელიძე ვარიანტებად მოიხსენიებდა და დარილანთან შედარებით, მექანიკურ შეცდომად მიაჩნდა⁶. „მოქცევაი ქართლისაის“ ტექსტში კი, რომლის ნუსხა იმავე პერიოდითაა დათარიღებული (შატბერდის კრებული – X ს.), „კარნი ოვსეთისანი“, რომლებიც სპასრსელებმა გაამაგრეს, არ არის მოხსენიებული „დარიალ/დარილანად“⁷.

ლოგიკურად, „შექმნა კარნი ოვსეთისანი“, „განვლო კარი იგი ოვსეთისანი“ ნიშნავს, რომ ოსეთისკენ მიმავალი კავკასიის გადასასვლელი გაამაგრდა და მოხდა ოსთა მიმართულებით არსებული გასასვლელის გავლა,

¹ „მახლობელნი მთეულნი“-ში ს. მაკალათია მოხევეებს გულისხმობდა: ს. მაკალათია. ხევი. გვ. 38.

² ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 156.

³ კ. კეკელიძე. ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა. ტფ., 1935, გვ. 64; ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 61; ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 58.

⁴ საქართველოს სამოთხე. სრული აღწერა და ლუანთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა. შეკრებილი ხრონოლოგიურად და გამოცემული პეტერბურლის სასულიერო აკადემიის კანდიდატის ივერიელის გობრონ (მიხაილ) პავლის ძის საბინინის მიერ. პეტერბურლი, 1882, გვ. 339.

⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 6.

⁶ კ. კეკელიძე. ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა. გვ. 12, 13, 86.

⁷ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 94.

როგორც ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთ საზღვრის უკიდურესი სათვალთავლო გამშვები პუნქტისა¹.

ამ გზით ყივჩაღების შემოყვანას მართლაც ჰქონდა ადგილი დავით აღმაშენებლის დროს, როდესაც მეფემ „აღიხუნა ციხენი დარიალასა და ყოველთა კართა ოსეთისათა და კავკასიის მთისათანი და შექმნა გზა მშვიდობისა ყივჩაღთათჳს“². ვახუშტი ბაგრატიონიც აღნიშნავს, რომ მეფემ დაიკავა „კარი დარეილისა“³. დავით აღმაშენებელს ამ საქმისთვის მოუწია არამარტო დარიალის ხეობის, არამედ, ოსეთისკენ და ჩრდილო კავკასიისკენ მიმავალი ყველა კარ-გასასვლელის სტრატეგიული ციხეების აღება და გამაგრება⁴.

დარიალის „დარი+ალანად“ (სპარს. არი ლლან/ალანთა კარი) ანუ „ოვსთა კარად“⁵ გააზრება შედარებით გვიან პერიოდში უნდა მომხდარიყო. ვ. გოილაძე „დარიალს“, როგორც „ალანთა კარის“ სახელდებას, სასანიანთა პერიოდს უკავშირებს, რომელიც „სარმატულ სამყაროში ალანთა გამოჩენასა და მათ დანინაურებას მოჰყვა“⁶. მას ეთნიკური სახელი „ალანი“ ზოგა-

¹ „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებებში მრავალი ფაქტია, რომელიც ადასტურებს, რომ დარიალ/დარიალანი დროის სხვადასხვა მონაკვეთში აღმ. საქართველოს (ქართლის) მეფეთა ხელშია. მაგ., ჟამთააღმწერლის ცნობით, დავით ლაშას ძეს ოქროს ურდოს ყაენი სთხოვდა „გზასა დარეილასა“, საილხანოშიც ეშინოდათ, რომ მეფეს არ მიეცა „გზა დარიალანისა“: ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 220; ჟამთააღმწერელი. ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 245; გიორგი VII თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს „გამოიყვანა დარეილიდამ ოვსნი დიდძალი და კავკასნი“: ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 269.

² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 336.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 159.

⁴ ამ ფაქტთან დაკავშირებით განსხვავებულ მოსაზრებას გამოთქვამს ნ. ბერძენიშვილი: „დავითის ეს საქმიანობა - დარიალის კარების ხელში აღება - იყო არა თავდაცვის აქტი ჩრდილოეთიდან მოწოდებულ მომთაბარეთა შემოსევის წინააღმდეგ, არამედ ღონისძიება შეტევისა და გავლენის მიზნით კავკასიის მთიანეთსა და იმიერკავკასიის ხალხებზე“: ნ. ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. თბ., 1966, გვ. 56. ს. მაკალათია არ გამორიცხავს, რომ დარიალის ხეობით შემოყვანილი ყივჩაღების ნაწილი მეფეს ხევშიც დაესახლებინა, შესაძლოა ჩრდილოეთის საზღვრის დაცვის მიზნით: ს. მაკალათია. ხევი. გვ. 40.

⁵ მზია ანდრონიკაშვილს „აბო ტფილელის წამებაში“ მოხსენიებული „კარი იგი ოვსეთისაი“ მიაჩნია „დარიალანის“ გლოსად: მ. ანდრონიკაშვილი. ირანული სატომო ადგილის სახელები ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებებში. გვ. 20-21; მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I, გვ. 49.

⁶ ვ. გოილაძე. ოსთა წინაპრები ძ.წ. VII-ახ.წ. XV საუკუნეებში. თბ., 2018, გვ. 78; ქართულ ისტორიოგრაფიაში ზოგიერთი მეცნიერის მიერ მიღებულია, რომ „ალანთა კარი“ (გასასვლელი) მოიხსენიება ე.წ. „ზოროასტრის ქაბაზს“ შაჰურის წარწერაში. თუმცა, როგორც, სამართლიანად შენიშნავდა თ. ყაუხჩიშვილი, „წარწერის ერთი ადგილი (Iⁿⁿ

დი მნიშვნელობის სახელად მიაჩნია, ისევე როგორც „სკვითი“ და „სარმატი“¹. „ალანთა კარის“ მნიშვნელობით გააზრებას გვიანდელად მიიჩნევს ჯ. გვასალიაც, რომელიც კავკასიის გასასვლელის უძველეს სახელწოდებად „არაგვის კარს“ თვლის². მზ. ანდრონიკაშვილი აღნიშნავდა, რომ სპარსული წარმოშობის ისეთი სახელები, როგორიცაა „დარიალანი, დარუბანდი, ადარბადაგანი“ და სხვ. „თავისი ფორმის მიხედვით გვაფიქრებინებენ, რომ ისინი სასანიდების ეპოქაშივე შემოვიდნენ“³. მკვლევარს ქართულ წყაროებში მოხსენიებული დარიალ/დარიალანის ფორმებიდან მოჰყავს „დარი-ალან, დარალანი, დარიალა, დარიალო, დარიაელი, დარიალამი“ ფორმები. იგი მიიჩნევს, რომ ამ ფორმათაგან ამოსავალია „დარი ალან და ქართული ხალხურია დარიაელი. დარიალანის სხვა ფორმები გადამწერის დამახინჯების შედეგი უნდა იყოს“⁴.

სპარსულ „დარი-ალანს“ შეესაბამება არაბული „ბაბ-ალ-ლან“, რომელიც გააზრებულია, როგორც „ალანთა ციხე“. იბნ რუსტეს ცნობით, ალანთა სამეფოდან 10 დღის სავალზე მდინარის ხეობის გავლის შემდეგ მიაღწევდნენ მთების მწვერვალზე მდებარე, მთებითვე გარშემოზღუდულ ციხეს, რომლის ქვემოთ გზა მიემართებოდა. ამ სიმაგრის კედელს, მისი მკვიდრნი, 1000 კაცი იცავდა დღე-ღამის განმავლობაში⁵. მასუდის ცნობით, „ალანთა ციხე“, ალანთა სამეფოსა და კავკასიონის ქედს შორის არის, გადმოკიდებული ხიდთან ერთად უზარმაზარ მდინარეზე. მასუდი ხასგას-მით აღნიშნავს, რომ იქ მყოფ ჯარს ევალებოდა დაეცვა კავკასიონიდან მომავალი გზა ალანებისგან. ციხე ბატონობდა ამ გზაზე. ციხე აშენებული იყო კლდეზე და არანაირი საშუალება იყო აეღოთ იგი. შეუძლებელი იყო ასევე იქ მყოფთა თანხმობის გარეშე გზაზე გატარება⁶. იაკუთი „ბაბ

TR’) მკვლევართა შორის საკამათო აღმოჩნდა: ზოგის აზრით ის ნიშნავდა „ალანთა კარს“, ზოგის აზრით - „არანთა“ ანუ „ალბანთა კარს“ - ე.ი. ერთ შემთხვევაში დარიალს, მეორე შემთხვევაში დერბენდს⁷: თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. გვ. 260. ამ საკითხთან დაკავშირების უფრო დაწვრილებით იხ.: გ. წერეთელი. შაჰურის წარწერის 'I'nn TR'. თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს. საიუბილეო კრებული მიძღვნილი გ. ახვლედიანის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 1969, გვ. 327-329; Луконин В. Г. Древний и раннесредневековый Иран. М., 1987, გვ. 220; Фрай Р. Наследие Ирана. М., 2002, გვ. 291. „ალბანთა კარს“ მიიჩნევს ვ. გოილაძე.

¹ ვ. გოილაძე. ოსთა წინაპრები ძ.წ. VII-ახ.წ. XV საუკუნეებში. გვ. 61.

² ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. 1976, გვ. 144; ჯ. გვასალია. საქართველოს სამხედრო გზის ისტორიისათვის. მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1972, №2, გვ. 30.

³ მ. ანდრონიკაშვილი. ირანული სატომო ადგილის სახელები ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებებში. გვ. 41.

⁴ იქვე, გვ. 20-21.

⁵ СМОНПК. 1903, в. 32, გვ. 51.

⁶ СМОНПК. 1908, в. 38, გვ. 53.

ალ-ლანს“ მოიხსენიებს, როგორც „სამყაროს საკვირველებათაგანი“¹. არაბული წყაროს მონაცემები სავსებით შეესაბამება ანტიკური ხანის ზემო-აღნიშნულ მწერალთა ცნობებს, რომელიც დარიალანს „კავკასიის კარად“ მოიხსენიებენ. არაბი დამპყრობლები მნიშვნელოვან ყურადღებას აქცევდნენ ამ გასასვლელს. „კარი დარიელისა“ დაიპყრა მურვან ყრუმ, ბულა თურქმა „დარიალანით“ გადმოიყვანა ოსები და დაასახლა დმანისს².

მოვსეს ხორენაცი ერთ შემთხვევაში, როდესაც უფლისწული ზარეჰის დაატყვევების ამბავს მოგვითხრობს, არ მოიხსენიებს ალანთა ციხეს, ქართველებმა, იგი „კავკასიის მთაზე ციხეში“ ჩასვეს³. ამ ციხეს ლეონტი მროველი „ციხესა დარიალანისას“ უწოდებს, ვახუშტი ბაგრატიონი – „დარიელას“, „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი კი „დალარას“⁴. მაგრამ, ერთგან, მოვსეს ხორენაცი, როდესაც წმ. ნინოზე საუბრობს, აღნიშნავს, რომ „მან იქადაგა [სახარება] კლარჯეთიდან დანყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე“⁵. ორივე შემთხვევაში მიუთითებს, რომ ციხეც და გასასვლელიც ქართლის მეფეთა ხელშია. სომხური გეოგრაფიის მიხედვითაც, „აქსაყ იორი“ – „ალანთა კარი“ (გასასვლელი) წანარების ტერიტორიაზეა მითითებული⁶.

სტ. ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველ ქართულ თარგმანების ორივე ტექსტში მოიხსენიება „კარი დარიელასი“ და „დარიელა“ (სომხური ტექსტში „იორი ზარქაქაქა“)⁷. ისტორიკოსს ასევე მოეპოვება მეტად მნიშვნელოვანი ინფორმაცია იმასთან დაკავშირებით, რომ ალანთა კარს ადრე „დარიალი“ რქმევია, ხოლო მის დროს უკვე „ჯასანის ხეობა“. ისტორიკოსის ცნობით, ამ გზით მოდიოდნენ ხაზარები, ალანები, ოსები,

¹ იაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. ნაკ. I, არაბული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ეთერ სიხარულიძემ, თბ., 1964, გვ. 21, 81.

² ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. გვ. 234; მატთანე ქართლისა. ქართლის ცხოვრება. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 256-257.

³ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ, თბ., 1984, გვ. 140.

⁴ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 49; ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. გვ. 65; ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი. გვ. 53.

⁵ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. გვ. 172; შდრ. მოვსეს ხორენაცი „დარანალის“ სახელწოდებით მოიხსენიებს უღელტეხილს, ეფრატის ხეობაში, სავარაუდოდ გადასასვლელის მნიშვნელობით: მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. გვ. 211.

⁶ Армянская география VII века (приписывавшаяся Моисею Хоренскому). Текст и перевод с пририсовкой карт и объяснительных примечаний издал К. П. Патканов. СПб., 1877, гв. 37.

⁷ სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1978, გვ. 27, 116.

ყივჩალები“ და ჯარი ჩრდილოეთის ულუსიდან, ბერქას შთამომავლები¹. თუ სტიფანოს ორბელიანის ცნობას დავეყრდნობით, „დარიალი“ „ალანთა კარზე“ უფრო ძველი სახელწოდება ყოფილა, რასაც მხარს უჭერს ასევე ქართულ წყაროთა მონაცემებიც და „დარილ/დარიელ/დარიალ-ის“ სხვადასხვა ფორმები არ შეიძლება მივიღოთ მხოლოდ „დარიალანის“ დამახინჯებულ ფორმად.

აგრეთვე გიულდენშტედტიც, რომელიც ხევს ქართულ თემად მიიჩნევს, დარიალს მოიხსენიებს, როგორც Dariella და აღნიშნავს, რომ „ძველი ციხე-სიმაგრის დარიალის პირდაპირ, არის ტყვიის კრიალას ძარღვები². იგი დარიელს აგრეთვე, „არაგვის კარს“ უწოდებს³. თვით პავლე ციციანოვი დარიალს „კავკასიის ჭიშკრად“ მოიხსენიებს⁴.

როგორც ვნახეთ, „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი, ვახუშტი ბატონიშვილი და სხვა ქართული წყაროები ძირითადად მოიხსენიებენ „დარიალ“/„დარიელას“ (გზა და კარი). „დარიალ/დარიალანის“ გარდა, „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში დარიალი მოიხსენიება, როგორც „დარულა / დარალა / დარიელო“; „დარალა / დარალას / დარალასი / დარალისა / დარალისასა“; „დარლანისი / დარლანისა“; „დარლანისა / დარალანისასა“; „დარიანისასა“. ფარსადან გორგიჯანისძეს, რომელსაც რ. კიკნაძის გამოკვლევით, წყაროდ გამოყენებული აქვს „ქართლის ცხოვრების“ ორი სხვადასხვა ნუსხა, დარიალი „დარალამის“ ფორმით აქვს მოცემული. ოსთა სტიქიური შემოსევებისგან ქართველებსა და მონღოლებს უნდა დაეცვათ „კარი დარალამისა და გზანი დვალეთისა და ოსეთისა“⁵. აქ „დარალამი“ (დარიალ/დარიალანი) არ არის მოხსენიებული ე.წ. „ოვსთა კარად“.

„დარიალის“ ზემოთ განხილული ფორმები შეუძლებელია ყველა დამახინჯებული ფორმა იყოს „დარი+ალანისა“ (ალანთა კარი), რომელიც ძირითადად აღმოსავლურ წყაროებში დამკვიდრდა. კავკასიაში ალანთა გამოჩენამდე, მდინარეს, რომელიც აღნიშნულ ხეობას ქმნის „დარიელო“ ან „არაგვი“ ჰქვია, რაც დაფიქსირებულია „ქართლის ცხოვრებაში“. „არაგვის კარი“ და „დარიალის კარი“ ხეობაში გამავალ კლდეკარზე მიუთითებს, საიდანაც შეიძლებოდა, როგორც გასვლა, ასევე შემოსვლა. Словарь кавказских языков-ში „შესვლა“-ს (Войти) თუშური შესატყვისია Долар⁶. „გამოსვლა“-ს

¹ История Монголов по армянским источникам. I, перевод и объяснения К. Патканова, СПб., 1873, გვ. 62.

² ვ. გამრეკელი. საქართველოს 1772 წლის რუკა. თბ., 1964, გვ. 32, 88.

³ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გვ. 189.

⁴ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. 2, Кавказ и Закавказье за время управления генерала от инфантерии, князя Павла Дмитриевича Цицианова, 1802-1806, под ред. Ад. Берже, Тфл., 1868, გვ. 224.

⁵ ჟამთააღმწერელი. ასწლოვანი მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რევაზ კიკნაძემ, თბ., 1987, გვ. 230.

⁶ Халилов М. Ш., Климов А.Г. Словарь кавказских языков. Сопоставление основной

ჩეჩნური შესატყვისია Далар, ხოლო „გამოყვანა“-ს – Даладар¹. თანამედროვე ინგუშურში „გასასვლელი“-ს შესატყვისია Чакхдалар, тЕхвалар, дIавахар². თანამედროვე ჩეჩნურში „გასასვლელი“ არის Чехкдалар, გადასვლა – дала, გადასასვლელი – далар, თავდასხმაზე გადასვლა – ТЕлахтаре далар³, „გადასასვლელი“ ორივე ენაზე – Дехьадалар⁴. როგორც ვხედავთ ვაინახურ ენებზე „გადასასვლელი“/„გასასვლელის“ და მასთან დაკავშირებული სიტყვების აღნიშვნაში ფიგურირებს „დალარ“ სემანტი. არ გამოვრიცხავთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანში და ზოგიერთ ნუსხაში მოხსენიებული „დალარ/ დალარა/ დარალა/ დარულა“ დარილანის დამახინჯებული ფორმა კი არ უნდა იყოს, არამედ გასასვლელის კონკრეტული სახელწოდება, რომელსაც სემანტიკურად სავსებით შეესაბამება დარილის ანუ თერგის ვინრო და კლდოვანი სტრატეგიული მნიშვნელობის კარ-გასასვლელის სახელი, რომელიც ვაინახი ხალხის (შდრ. „დურძუკები“) ენებში შემოგვრჩა.

სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი გასასვლელის (კარი) ფუნქციიდან გამომდინარე, სემანტიკურად, ძალზედ საინტერესოა აგრეთვე, ის ინფორმაცია, რომელიც ქართველურმა ენებმა და მისმა ზოგიერთმა დიალექტმა შემოგვინახა. თუშურ დიალექტზე „დარიელ“-ი თვალთვალს, „ჩუმად თვალყურის ქერას“ ნიშნავს, „უდარიელა-უთვალთვალა“ ან „ჩასაფრებით თვალთვალს“⁵. ქართლურ დიალექტზეც „დარილ“-ი თვალთვალს, ზვერვას, დარაჯობას, „საფარიდან თვალყურის დევნას“ ნიშნავს⁶. კახურ დიალექტზე „დადარიელება“ დადარაჯებას, ჩასაფრებას და თვალთვალს აღნიშნავს⁷. ასევე, ქიზიყურ დიალექტზე „დარიელობა“ დარაჯობას (შდრ. იდარიელე/უდარიელე) ნიშნავს⁸. ამასთან დაკავშირებით, ძალზედ მნიშვნელოვანია მკვლევარ მ. ჩუხუას დაკვირვება, რომელიც „დარ“-ძირს საერთოქართველურ დონეზე აღადგენს: „სვან. დარ- // დრ, ხ-ე-დრ-ალ ბზ., ხ-ე-დრ-ალ (ოს-დარ-ალ) ბქ., ხ-ე-დარ-ალ ლნტ. „უთვალთვალებს, უდარაჯებს“⁹. ზანურის შესატყვისად მას მიაჩნია დორ: „ე-დორ-ია“ „მარჯვე დრო“, ჭან. ჰე-მ-ინ-დორ-ას „ამ დროს“. მკვლევარი დასძენს, რომ „სვანური დარ- მნიშვნელობით უფრო ქართულის დარილს, დადარილებას ეკედლევა, ხოლო ზანური ფუძეები ქართულის დარ-/დრო-სთან ავლენენ მჭიდრო

ლექსიკი. М. 2003, გვ. 128.

¹ იქვე, გვ. 167.

² Оздоев И. А. Русско-ингушский словарь. გვ. 592.

³ Карасаев А. Т., Мациев А. Г. Русско-чеченский словарь. М., 1978, გვ. 392, 399, 493.

⁴ Мациев А. Г., Оздоев И. А. Русско-чеченско-ингушский словарь. Грозный, 1966, გვ. 407.

⁵ გ. ცოცანიძე. თუშური ლექსიკონი. თბ., 2012, გვ. 85.

⁶ ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 184-185.

⁷ იქვე, გვ. 170.

⁸ ს. მენტეშაშვილი. ქიზიყური ლექსიკონი. თბ., 1943, გვ. 53.

⁹ მ. ჩუხუა. ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. თბ., 2003, 91.

კავშირს“¹. ამრიგად, ქართულ დიალექტებში არსებული დარილ/დარიელ და მისგან მომდინარე დადარიელება/დარილობა „დარ“ საერთო ქართველური ძირიდან მომდინარეობს.

სულხან-საბა ორბელიანმა შემოგვინახა ერთი საინტერესო სიტყვა – „დადარნება“² (დადარნებული), რომელიც ახსნილი აქვს, როგორც „ბუსუნს ჯდომა“, საკუთრივ „ბუსუნი“³ კი განმარტებული აქვს, როგორც „სადა არა ჰგონებდე, მტერი მუნ გიმზერდეს“ ან „მუნ ბრძოლა (უ)ყოს“⁴. სამალავის მნიშვნელობით, ასევე საინტერესოა სიტყვა „დარანი“, რომელიც საქართველოს მთისა და ბარის დიალექტებზე საიდუმლო ხვრელს, ციხის სარდაფს, ტყვეთა დასამწყვდევეს, შიშიანობის დროს სამალავს ან რაიმე ამოთხრილს ნიშნავს. მისი შესატყვისია გურულ დიალექტზე „დარნა/დარნე“, ორმო ან მოგრძოდ გამოთხრილი მინა⁵. სულხან-საბა ორბელიანი მას განმარტავს, როგორც „კლდეში ანუ მინას ქვეშ შესასვლელი“ ან „მინა და კლდე შეთხრილი უჩინრად“⁶. *Դարան* (დარან) ასევე სომხურად ნიშნავს „სამალავი, საფარი“ (შდრ. სადარნო), *Դարանակալ* – ჩასაფრებული⁷. „დარილის“ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში მოხსენიებული ფორმებიდან საინტერესოდ მიგვაჩნია „დარლალა“ (შდრ. „დარლანისა/დარლანისასა“), რომელიც, სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, არის „ნაგები დარანი“ ან „ა(ლ) შენებული დარანი“⁸.

ძველი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში „დადარნება“ განმარტებულია როგორც „დამალვა“, „მზერა“, „საფარს ცხოვრება“ – „დაიდარნა ველსა შინა“; „დაემალა მათ“; „უმზირდით უკანა ქალაქსა“. მისგან მომდინარეობს „დადარ(ა)ნებული“ ანუ „მზირი“ და „ჩასაფრებული“ („დადარნებულინი იგი აღდგენ ადრე ადგილით მათით“; „მზირნი აღდგედ მსწრაფლ ადგილით მათით“)⁹. მას შეესაბამება „ედარნა“, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს, როგორც „სადარნოსა მჯდომარე“ ან „დარანთა ყოფილ“¹⁰. მკვლევრის განმარტებით „სადარნო“ კი იგივე საბუსუნოა¹¹. „სადა-

¹ იქვე.

² შდრ. „დარინება“: სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 199. შდრ. ძველსომხურად – *Մուսանէ ի դարան, դարանասուտ լինէ, ի դարանի բնակէ* – დადარნება: ი. აბულაძე. ძველ ქართული, ძველ სომხური ლექსიკონი. თბ., 2014, გვ. 217.

³ შდრ. იმერულ დიალექტზე – „ბუსუნ-ი ჩუმი ხმა, ჩამი-ჩუმი“: ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 95.

⁴ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 123, 186.

⁵ ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 183-185.

⁶ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 97.

⁷ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, სომხურ-ქართული ლექსიკონი. გვ. 86; ი. აბულაძე. ძველ ქართული, ძველ სომხური ლექსიკონი. გვ. 217.

⁸ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 199.

⁹ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ. 107.

¹⁰ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 230.

¹¹ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 25.

რანო/სადარნე/სადარნო“ ძველი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ახსნილია, როგორც „სამზირი“ და „სამსტრო / სამსტორო / სამსტურო / სამსტოვრო“ და იგი მომდინარეობს „დარანისგან“, როგორც საზვერავი („მივიდეს სადარანოდ“ / „ნარვიდეს სამზირად“ / „მოვიდა სამსტოროსა მის უდაბნოდსა“)¹. მას უკავშირდება „სტვნვა/სტუნვა“ – ზვერვა/თვალთვალი².

სულხან-საბა ორბელიანის თანახმად, „მზერა არს გულის წყრომისა დამარხვა, რომელ არს დარილი“, ხოლო „დარილი არს რისხვა მაძიებელი ჟამთა ტანჯვისათვის ვისიმე“³. ამ შემთხვევაში დარილი, რომელიც ბოროტ განზრახვას უკავშირდება⁴, ჩასაფრებასთანაც ასოცირდება. ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, „დარილი“ (ვუდარილებ) არის „ტურნება მზერა თუ ჟამისძიება“⁵. „დარილი, დადარილება“ (ვუდარილებ) ასევე დ. ჩუბუნაშვილის განმარტებით ნიშნავს: „ვუტურნებ, დროს შევურჩევ, ჟამს ვეძიებ“⁶.

აღნიშნულს ამტკიცებს ქართული ენის დიალექტებში არსებული ლექსიკაც. ქართლურ დიალექტზე „უდარილა/უდარილებს/უდარილებენ“ ნიშნავს: „უდროვა, მომენტი უპოვა, დრო უშოვა“, „დროს ეძებს, რომ თავის ბოროტება მოასწროს“, „უთვალთვალენ, უდარაჯებენ, დროს უპოვნიან“⁷. ამ სიტყვას შთამბეჭდავად განიხილავს გ. შატერაშვილი, რომელიც აღნიშნავს, რომ „დარილი“ მხოლოდ უბრალო დარაჯობა, ზვერვა, თვალთვალი არ ყოფილა, „დარილი“ გულში ფარულად შენახული რისხვა, გულის-წყრომა და განზრახვის შესრულებისათვის შესაფერ ჟამთა ძიებაა⁸.

¹ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ. 354, 364.

² ქართული ენის დიალექტებში საინტერესო მასალა შემოგვრჩა „მზირთან“ დაკავშირებით. ერთი მნიშვნელობით მოხვეწურ და თუშურ დიალექტზე იგი ნიშნავს მეთვალყურეს, მოთვალთვალეს და მზვერავს. სხვა მნიშვნელობით თუშურ დიალექტზე ნიშნავს ლაშქარს, ხევსურულად კი „სისხლის ასაღებად ან დავლის საშოვრად წასული ხალხი“; ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 361; ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. გვ. 103.

³ შდრ. „დარილი/დადარილება/მზერა“: სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 186, 199; „მზირი“ - მსტოვარი ან ჯაშუში, „იმზირა - მზირობა ყო“, „სამზირალი - მზირის ადგილი“, „უმზირდა/უმზერდა - მოკვლად ეძიებდა“; სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I, გვ. 177, 473. შდრ. ხევსურულ დიალექტზე დარილი - „დალაღეტება, ლალატი“; ა. შანიძე. ქართული კილოები მთაში. თხზულებანი თორმეტ ტომად, I, თბ., 1984, გვ. 311.

⁴ შდრ. „რალი“ – „ბოროტი თქმა“/„ბოროტი ზრახვა“: სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. II, გვ. 10; შდრ. ჩეჩნურად - Дардала/Дардан - განრისხება, გაბრაზება; რ. ფარეულიძე. ჩეჩნურ-ქართული ლექსიკონი. თბ., 2003, გვ. 68.

⁵ ნ. ჩუბინაშვილი. ქართული ლექსიკონი 1812-1825 წწ. გვ. 142.

⁶ ქართულ-რუსული ლექსიკონი. საუნჯე ქართულის ენისა ხელ-ახლად შემუშავებული დავით ჩუბინოვისაგან, სპბ., 1887, გვ. 403.

⁷ ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გვ. 184.

⁸ ამ სიტყვით გეოგრაფიული სახელწოდების „დარილის“ ახსნის პირველი მცდელობა თეიმურაზ ბატონიშვილს ჰქონია, რომელიც არ არის გაზიარებული, თუმცა საყუ-

ამრიგად, ზემოთ განხილული მასალის საფუძველზე, შესაძლოა დავუშვათ, რომ „დარიალ/დარიელი“ წარმოჩინდება როგორც ჩრდილოეთის სტრატეგიული მნიშვნელობის კარ-გასასვლელის სახელწოდება, რომელიც, კარის ფუნქციიდან გამომდინარე, სემანტიკურად ასევე მოიცავს ჩასაფრების, დაზვერვის და თვალთვალის მნიშვნელობას. ამ შინაარსით გააზრება სრულებითაც არ უშლის ხელს მისი, ასევე, რომელიმე სატომო სახელწოდებით სახელდებას, რაც აისახა კიდევ ანტიკურ და აღმოსავლურ წყაროებში.

რადღებოდ მიიჩნევა: გ. შატბერაშვილი. თვალადური ქართულის ჭაშნიკი. თხზულება 4 ტომად, ტ. 4, თბ., 1975, გვ. 438; ს. ყუბანიეშვილის რედაქტორობით გამოცემულ წიგნში, „თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი“, არ შესულა პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის არქივში დაცული თეიმურაზ ბაგრატიონის ბროსესადმი გაგზავნილი ზოგიერთი განმარტება, მაგ., როგორცაა „დარიალა, განმარტება შემეცნებისათვის დარიალას კარისა“: ლიტერატურული საქართველო, 1964, №45; ეს წერილი E91 (E156)-ით არის მითითებული აღნიშნული არქივის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობაში. აღწერილობის მიხედვით, საკითხი ეხება ადგილის მოკლე ისტორიას, სახელწოდების ანალიზს ქართულ წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით. ნაშრომი დაწერილი უნდა იყოს 1838 წლის ბოლოს პეტერბურგში: Орбели П. Р. Грузинские рукописи института Востоковедения АН СССР. М.-Л., 1956, გვ. 42-43. სამწუხაროდ ამ დოკუმენტზე წვდომა არ გვაქვს, რაც გაამდიდრებდა და მეტ ინფორმაციას შესქენდა „დარიალ-დარიალანის“ ეტიმოლოგიას.

THE NAME OF DARIALI ACCORDING TO THE GEORGIAN CHRONICLES AND ITS DIALECTICAL CORRESPONDENCES

Ketevan Kutateladze

Georgia

The strategic pass – Gates of the Caucasus, known as the „Caucasus Gates“, the „Iberian Gates“, the „Caspian Gates“, the „Sarmatian Gates“, is represented in the „Georgian Chronicles“ („Life of Kartli“) under the name „Darial / Dariel / Darialani“, although it has also an old Georgian name, preserved in Georgian sources.

Strabo considered the Caucasus to be the pass between the Black and Caspian Seas, and pointed that it „strengthens the passage that separates [the seas]. [This mountain] borders Albania and Iberia to the south, and the lowlands of Sarmatia to the north“. Strabo also adds that the Albanian and Iberian tribes occupy basically the above „mentioned pass called „the Caucasus Gates“¹. Pliny also calls it „the Caucasus Gates“. According to Pliny’s description, „the natural exit between the rocks is bounded by iron-plated logs under which, in the middle of the rocks, the river flows down, and on the side of the Gates there is a fortress on the rock, known under the name Kumania², which was built up to obstruct the passage and avoid passing the tribes, amassed at the entrance“³. He considers that the Gates is on the territory of Iberia, and adds that via crossing Iberia, the exit „leads to the land of Sarmatia“⁴.

¹ Qaukhchishvili T. Strabo’s Geography, Information about Georgia, Tb., 1957, pp. 126-127 (in Georg.).

² The etymology of this name is unknown, in Georgian historiography in one case it is identified with „Dariali Fortress“, in another case with „Kumlistsikhe“ (Kazbegi district, Gudauri community), which is located on the southern slope of Jvari Pass on the bank of Mtiuleti Aragvi: Orthographic Dictionary. Tb., 1987, p. 110 (in Georg.); Topo archaeological Dictionary of Life of Kartli. ed. G. Gamqrelidze, Tb., 2013, p. 739 (in Georg.); The name Kumania requires proper explanation, although it is possible that the general name of any of the nomadic peoples, such as „Sarmatians“, „Scythian“, „Alans“, etc. was implied. Stephen of Byzantium names the Comans by the Caspian Sea: Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. I, в. II, СПб., 1896, p. 261; Kuma is a river in the North Caucasus, which is referred to by Guldenstedt in Circassia; Guldenstedt’s trip to Georgia, g. Gelashvili Edition, vol. I, Tb., 1962, vol. II, Tb., 1969, p. 53.

³ Arbolashvili L. Pliny the Elder’s „History of Nature“ as a Source of Georgian History. Caucasiological Series, III, Tb., 2006, p. 151 (in Georg.); Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. II, в. I, СПб., 1904, p. 182; Известия древних греческих и римских писателей о Кавказь, собрал и перевел с подлинников К. Гань. ч. I, Тб., 1884, p. 107.

⁴ Arbolashvili L. Pliny the Elder’s „History of Nature“. p. 153; Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь. p. 184.

Pliny notes that the Gates of Iberia mistakenly is called the Caspian¹ Gates² which, as mentioned above is called the „Caucasus Gates“². Strabo makes a mention of the fortress as an impregnable one³.

Leonti Mroveli calls Darial „the Aragvi Gates“⁴. Juansher also calls „Aragvi“, the river, that passes through „Darialan“: „and this river is also called Aragvi“ as the both rivers originate in the same mountain: The Aragvi of Kartli and the Aragvi of Ossetia⁵. This river is the same Terek, which Vakhushiti Batonishvili sometimes refers to as „Aragvi“ and sometimes as „Lomek“: „The river of Khevi up to Cherkassy is called Aragvi and the Lomek river from ancient times, and now it is called Terek, which „flows from Khevi to the Caucasus“⁶. An old Armenian translation of „Kartlis Tskhovreba“ („Life of Kartli“) refers to „the Aragvi Gates“ as „Dariala“⁷, while in the Mariam’s version of „Kartlis Tskhovreba“ it is called „Da: Rghala:“⁸.

According to Ana’s „Life of Kartli“ the river, which flows into the Dariali gorge, is called „Dariealo“⁹. Teimuraz Bagrationi also mentions that one out of the two Gates

¹ T. Kauhchishvili noted that according to ancient sources, the „Caspian Gates“ is sometimes understood as „Dariali“ and in some cases as „Darubandi“: T. Kauhchishvili, *Ancient Greek Sources of Georgian History*. Tb., 1976, p. 218 (in Georg.); Inadze M. *Caspian Gate (Dariali, Darubandi)* In *International Diplomatic Relations of I-VI Centuries BC, Georgian Diplomacy, Yearbook, III*, Tbilisi, 1996, p.50] (in Georg.). G. Gozalishvili dedicated a special letter to the „Caspian Gates“, which refers to Darial: Gozalishvili G. *Caspian Gate*. Enimkis Moambe, V-VI, 1940, pp. 469-477 (in Georg.). On this issue, see also: Cheishvili G. *The Caspian Gates, Iberian Borders and International Relations in the 6th Century*. *Annals*, 2014, N2, pp. 164-194.

² Gozalishvili G. *Caspian Gate...* p. 470; *Известия древних греческих и римских писателей о Кавказье*. p. 109.

³ Qauhchishvili T. *Strabo’s...* p. 129; *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказь*, собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. I, в. I, СПб., 1893, p. 140; *Известия древних греческих и римских писателей о Кавказье*. p. 68.

⁴ Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings*. *Life of Kartli, I*, text established according to all major manuscripts by S. Kauhchishvili, Tb., 1955, p. 12 (in Georg.); *History and admiration of Monarchs*. *Life of Kartli, II*, 1959, p. 44 (in Georg.).

⁵ Juansheri. *Life of Vakhtang Gorgasali*. *Life of Kartli, I*, text established according to all major manuscripts by S. Kauhchishvili, Tb., 1955, p. 151.

⁶ Vakhushiti Batonishvili. *Description of the Kingdom of Georgia*. *Life of Kartli, IV*, text established according to all major manuscripts by S. Kauhchishvili, Tb., 1973, pp. 356, 633.

⁷ Old Armenian translation of the *Life of Kartli*. Georgian text and old Armenian translation with research and dictionary was edited by Ilia Abuladze, Tb., 1953, p. 15-16; Leonti Mroveli notes that the „Khazars“ would enter the Caucasus through two entrances - „Seaside / Daruband“ and „Aragvi Gates / Dariala“: Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings*. p. 12; Regarding the same fact, the old Armenian translation mentions the following except for „Darubandi“: „The Khazars found another door called Dariala“ [pp. 15-16], text for the Rummyantsev’s list states that in addition to the Sea Gates / Daruband, there was „another road to Dariela, which passed through the Caucasus via the Aragvi“: *Life of New Kartli*. Vakhtang’s edition, published by Goneli Arakhamia, Tb., 2017, p. 273 (in Georg.).

⁸ Corrected in the footnotes as „Darielai.e.Dariala“: *Life of Kartli, Queen Mariam’s version*, published by E. Takaishvili. Tb., 1906, p. 9 (in Georg.).

⁹ *Life of Kartli, list of Queen Anna*, edited by Simon Kauhchishvili, Tb., 1942, p. 99 (in Georg.);

of the Caucasus is the „Gates of Dariela (i.e. Khevi), which flows „through Lomek (i.e., through the river Terek“¹. Thus, the river which forms the Dariali Gorge, according to „Life of Kartli“ is called „Aragvi“ and „Dariealo“ and, respectively, the both names the „Aragvi Gates“ and the „Dariali Gates“ mean the exit to the Terek i.e. the Dariali Gorge.

Vakhushiti Batonishvili informs us that the king Asphagur „Opened the Gates of the Caucasus and brought out Ossetians and Lezgins“ and attacked the Persians². Regarding the same fact, Leonti Mroveli’s „Life of Kings“ notes that „Asphagur opened the Gates of the Caucasus, and brought out the Ossetians Lezgins and Khazars“³. This is the case when „Darial / Darialani“ is called the „Caucasus Gates“ in „Life of Kartli“.

Weidenbaum, in accordance with the folk speech, refers to the Dariali Gorge as the „Khevi Gates“ i.e. the Gates of the Gorge, in this case of Terek i.e. the Dariali Gorge⁴.

According to the Georgian sources, the crossing over the Aragvi Gorge to the Terek Gorge occurred from the Jvari Pass: „They crossed over the Jvari Pass and arrived to Darial“⁵. The Jvari Pass is a pass in the Jvari mountain. Vakhushiti Batonishvili mentions „Pass“ when describing Khevi. He notes that the Khevi river i.e. the Terek meets Khevi to the Northward of the Gorge, which is called „a descent“⁶. A descent i.e. downhill is connected with going down⁷. The Georgian military road passed through the „Jvari i.e Khevi Mountain Pass“ (2388 m)⁸.

According to the Georgian source, „Darial / Darialani“ is not just the name of one geographical point. It also denotes the name of both the Gates and the Locking Fortress. Vakhushiti Batonishvili also mentions other fortresses in the gorge, which should have had a unified system of military readiness against the enemy entering the gorge. It is supposed, that the David and Darial Fortresses were preferable for locking the Nomadic tribes from intervention or bringing them for help“⁹.

Weidenbaum notes that „this Gates was in the territory of Iberia, where Diriodoris was a flowing with noise: Путеводитель по Кавказу. составил Е. Вейденбаум. Тб., 1888, p. 265.

¹ Batonishvili Teimuraz, History from the Beginning of Iveria, i. e. Georgia, which is entirely of Georgia. SPB., 1848, p. 70 (in Georg.).

² General name of the people of Turkish Origin: Batonishvili Vakhushiti. Description of the Kingdom of Georgia. Life of Kartli, IV, Tb., 1973, p. 71 (in Georg.).

³ General name of the people of Turkish Origin: Life of Kartli. I, Tb., 1955, p. 59.

⁴ Путеводитель по Кавказу. p. 265.

⁵ Life of Kartli. II, Tb., 1959, p. 443 (in Georg.).

⁶ Vakhushiti Batonishvili. Description of the Kingdom of Georgia. p. 356.

⁷ Abuladze II. Dictionary of the Old Georgian Language. Tb., 1973, pp. 502, 126; Orbeliani Sulkhan-Saba. Dictionary Georgian. I, Tb., 1991; II, Tb., 1993, p. 300 (in Georg.); Comp. In ancient Armenian darivayr / darivar – դարիվայր/ դարիվար – „descend, slope“: Melikset-Beg L. Armenian-Georgian Dictionary. Edited by Merab Robakidze, Tb., 1996, p. 86.

⁸ Maruashvili L. Physical Geography of Georgia. Tb., 1964, p. 176 (in Georg.).

⁹ Cheishvili G. Caspian Gates. Iberian Borders and International Relations in the Sixth Century, Annals, 2014, N2, Tb., p. 186 (in Georg.).

Vakhushti Bagrationi mentions the „Arsha Fortress“ below the decent, on the slope of the glacier, on a high cliff, bounded by a rock and „inaccessible for men“¹. The castle could only be approached from the north, a narrow exit of which was blocked by a wall and a Gates. The fort was quite large and during the war almost the whole gorge was sheltered, the fort was also supplied with water². It is located in the Chkhati water ravine, where there is the Arshi waterfall and the icon niche „in the name of St. White George“³. „Chkhati“ in the Mokhebian, Tush and Mtiulian dialects means a waterfall, a cascade⁴, by which this ravine was distinguished.

After that, Vakhushti name the „Ghudushauri Fortress“ at the confluence of the Achkhoti and Terek rivers, which is considered as the „Sno Fortress“. It is perched on an overhanging cliff and is difficult to reach, protecting the Ghudushauri Gorge. The fortress has tiers of warriors with holes for guns and boulders. The garrisons of the Arsha and Sno Fortresses acted jointly when a common enemy was attacking⁵. Vakhushti mentions that the road to Gudamakari passed over this Gorge, and northward he names Stephantsminda, and to its west Gerget⁶.

„Gueleti is the next geographical point, mentioned by Vakhushti, where David the son of Demeter, the insurgent against the Mongols, took shelter; the Mongols could not capture the fortress. According to the data of the Georgian sources, the Gueleti Fortress is located in the „Darial / Dar [i] ali“ Gorge⁷.

The Ilkhanate Mongols' activation in the Aragvi and Dariali Gorges was conditioned by their fear that David could give these roads to the representatives of Golden Horde against them. Gueleti Fortress is built on the two high cliffs and „a narrow pass, connecting these rocks“⁸. Water flowing from Khde joins the river Terek at the Gueleti village and then flows into the Dariali defile full of massive granite rocks⁹.

¹ In the Khevsur, Mtiul and Gudamakruli dialects, „Arsha“ was called a gun with zinc bullets (cf. „Arshaviani“): Dictionary of Georgian Synonyms. Tb., 1978, p. 40 (in Georg.); Vakhushti Batonishvili. Description of the Kingdom of Georgia. p. 357.

² Zakaraia P. Dariali Fortress (Guide). Tb., 1957, pp. 49-50 (in Georg.).

³ Арджеванидзе И. Военно-грузинская дорога. Тб., 1954, p. 224.

⁴ Glossary of Georgian Dialect-idiolectal words, compiled by Al. Glonti. Tb., 1984, p. 668 (in Georg.).

⁵ Zakaraia P. The Aragvi and Terek Gorge. Historical-Architectural Guide, Tb., 1972, p. 50 (in Georg.); Арджеванидзе И. Ibid, p. 225.

⁶ Vakhushti Batonishvili. Ibid. p. 357.

⁷ The entry of the Dariali Gorge is the confluence of the river Chkhvira and the end is considered the Lars checkpoint, and the total length of the cliff is 11 km, where the Terg has a significant drop and in its narrowest part (part of the Khde water) up to 1350 m, and 1200 m. at the northern border of Georgia: Maruashvili L. Ibid, pp. 199- 200; Life of Kartli. II, Tb., 1959, pp. 305, 409, 443; Beri Egnatashvili. Life of Akhali Kartli. The first text. Life of Akhali Kartli. The second text; Dictionary of Georgian Synonyms. Tb., 1978, p. 105 (in Georg.).

⁸ Mindorashvili D. Archaeological Excavations in Khevi. Tb., 2005, p. 19 (in Georg.).

⁹ Maruashvili L. Ibid, pp. 200-201.

The Dariali Fortress is located 2 km from Gueleti Fortress. The Gueleti Fortress, together with Darial, were the „the stronghold that protected and controlled the main road of the Caucasus¹. The Khde water (Кистинка) should be meant when Vakhushti writes that „Gueleti is joined below by Aragve (Terek – K.K.) The gorge... leads to Gudamakari and Dzurdzuki in the Caucasus... the pathway is difficult, necessary, leading to Dzurdzuketi and Kisteti“.²

Iv.Javakhishvili, based on the information of the Laws of King George V (Dzeglisdoba), which says: „We reached Dariela“, „those who returned from Dariela prayed before „Mtavarmotsame of Lomisi“ (the chief martyr of Lomisi)³, thought that „Darialani“ should be considered the northern boundary of the sphere of action of the Laws of King George V⁴; this means that the northern boundary line ran beyond the main watershed ridge of the Caucasus to the northern slope, which was locked by the Dariali Gates-Exit.

The earlier period of the „Kings' life“ connects fortification of the Gates on the passes of the Caucasus to marching against the Durdzüks⁵, rather than to the „Alans“ i.e. the Ossetians. At the time of the Kartlian King Mirvan, the Durdzüks crossed the Caucasus, and joining on the way the Durdzüks resettled by King Saurmag to the Chartali Gorge before, ravaged Kakheti and Bazaleti⁶. Mirvan set out on a campaign against Durdzuketi with a united army. „The Durdzüks gathered and got in the way to the upper fortified Gates of the Caucasus“. „Mirvan „came to the Gates“. After a strong fight, both Chartal and Durdzuketi were subordinated to him. „Then he built a stony Gates and called it Darubal“⁷, which is referred to as „Da: Rubalda“ in Mariam's „Kartlis Tskhovreba“⁸, and as „Darula“ in the C list⁹. According to the old Armenian translation of „Kartlis Tskhovreba“, Mirvan „conquered Durdzuk[et]i, Chartali and the Stony Gates, which was there – „Darbala“¹⁰. S. Makalatia also noted that the

¹ Mindorashvili D. Ibid, pp. 19-20.

² Vakhushti Batonishvili. Ibid, p. 358.

³ Laws of King George V the Magnificent, published by Davit Purtseladze. Tb., 1988, p. 35-36 (in Georg.).

⁴ Javakhishvili Iv. History of Georgian Law. Book One, Essays in Twelve Volumes, vol. VI, Tb., 1982, p. 99 (in Georg.).

⁵ „Durdzüks“ is the name of the ancestors of the Vainakh people living in the Caucasus. „The Life of Kartli“ also notes „Dzurdzuki“ and „Urdzuki“.

⁶ Leonti Mroveli. Ibid, p. 28.

⁷ Ibid; Life of Kartli. List of Queen Anna. p. 20; Life of Kartli („Life of Old Kartli“), edited by I. Antelava and N. Shoshiashvili. Tb. 1996, p. 58 (in Georg.); Life of Kartli, edited by Marie Brose, SPB., 1849, p. 34.

⁸ Life of Kartli, Queen Mariam's list, published by E. Takaishvili, Tb., 1906, p. 24 (in Georg.).

⁹ Leonti Mroveli. Ibid, p. 28.

¹⁰ Old Armenian translation of Kartli life. p. 39; Teimuraz Bagrationi as M. Brosset considers that „Daruband“ is the same „Darubal“: Batonishvili Teimuraz. History from the Beginning of Iveria, i.e. Georgia, which is entirely of Georgia. SPB., 1848, p. 120; Оздоев И. А. Русско-ингушский

Dariali Fortress resisted the inhabitants living beyond Khde, who often came down to destroy Khevi¹. It turns out that according to Life of Kartli, the „fortification of the Gates“ i.e. fortification of the exit firstly occurred to restrain the Durdzuk i.e. Vainakh population, which is corroborated by the above-mentioned note of Vakhushti about the necessary and hard to pass road in Durdzuketi and Kist. The historian notes that the Caucasus is the watershed of Gudamakari, Khevi and „Dzurdzuk-Kist“². Thus, in the given case, the names of the fortress and Gates mentioned here should not be connected with the Alans.

Due to „Life of Kartli“ the linking of the Alans i.e. the Ossetians to the road and the Gates-exit to the North Caucasus should have occurred more lately. The above mentioned is corroborated not only by the later insertions in the text of the „Life of Kartli“, but also the description of Vakhushti Bagrationi, according to which, in the Dariali Gorge, below the David’s Fortress, which he associates with the name of David Agmashenebeli, „There is Dariela³ to the east edge of Aragy, (Terek – K.K.) G*by King Mirvan. The Gates was fortified and a stronghold built for prevention of the Khazars and the Ossetians, from penetration [and is named the conqueror“]. Below it, there had been a settlement of the Kings, which served as a base, „When they march to Ossetia, they will stay there“⁴. The David’s Fortress, the Exit of Dariali and the settlement of the kings, point that all of them entered within the borders of the Kingdom of Kartli as fortifications protecting the extreme northern point. Thus, according to Leonti Mroveli’s „Life of Kings“, Mirvan’s military expedition was directed against Durdzuketi, while regarding the same fact, Vakhushti Batonishvili names the „Ossetians“ and „Khazars“.

According to the researchers, Dariali Fortress is built on a natural cliff on the opposite side of the confluence of the rivers the Terek and Khde. Cliffs were northward and southward, nowadays the West Tower is preserved. Battlements were cut into the walls of the fortress; the fence was fortified with 3 watchtowers. Terek borders the castle from three sides, and a high rock wall from the west. The walls of the fence

словарь. М., 1980, p. 269; But it is evident that Mirvan’s military expansion did not take place at the Gates of Daruband. If we consider Mz. Andronikashvili’s explanation of „Dar-u-Band“, where U is the Pahlavi conjunction as „and“, when she translates the word as „Gates and Fortress“: Andronikashvili M. Names of Iranian Tribal Place in Old Georgian Historical Works. Proceedings of the Institute of Linguistics, Oriental Languages Series, I, Tb., 1954, p. 23 (in Georg.); we may be dealing with a similar understanding, which is confirmed by „Mirvan built Gates with mortared stones“ and „built a stronghold“: Leonti Mroveli. Ibid, p. 28; Vakhushti Batonishvili. Ibid. p. 358.

¹ Makalatia S. Khevi. Tb., 1934, p. 13.

² Vaxushti Batonishvili. Ibid, pp. 354, 358.

³ Regarding this name, an explanation is written on the source arch: „Europeans call it the Caucasus Gates and the second the Leketi Caucasus Road“, which refers to the „Daruband Road“: Vakhushti. Ibid, p. 358.

⁴ Ibid.

are filled with mortar and its thickness reaches one or two meters. The passage was cut in the south wall, which used to be a tunnel earlier. The tunnel leads to the river Terek, from which water was supplied¹. According to L. Tsitlanadze, the road passed the rocky cliff and along the left bank of the river Terek. „It passes through the narrow Gates between the fortress and the cliffs which, on its own, was blocked by a wall“². According to descriptions of archaeologists, the North Gates must have been a narrow passage at the foothill of the north-western slope, which was fortified by a 2-6 m wide wall of the second half of the 5th century, built on an older and larger wall (thickness-6m, height-5m). „The discovery of such a strong wall at Dariali Fortress elucidates how great its importance was in deterring the attacks of the Nomadic Hordes from the North“. D. Mindorashvili considers that during the reign of Vakhtang Gorgasali, they didn't build a new fortress, „but the existing fortress was fortified“³. Archaeological excavations have confirmed that the fortress was provided also with a system of water supply by clay pipes⁴. Among the Khevi toponyms we meet „Old Darialai“, which is called to the nearby territory of the so-called „King Tamar's Fortress“⁵. V. Itonishvili thinks that during the Russian rule, in the period of constructing new communication, the nearby territories of the „Tamar's Fortress“ was attributed the name „Old“⁶.

Vakhushti Bagrationi defines the above-mentioned „Darubal“ as a „Conqueror“, which is connected with „Mre“, meaning – a Conqueror“, I conquered/gained the victory“⁷. „Momrevi“ corresponds to „Reva“/defeat which means strength, gaining victory⁸. Teimuraz Bagrationi defines „Daria“ as „Conquered, gained victory“⁹. It

¹ Makalatia S. Ibid, p. 112; Zakaraia P. Old Fortresses of Georgia. Tb., 1988, pp. 51-53 (in Georg.).

² Tsitlanadze L. The Dariali Fortress (Archaeological Research), D / N, N27-28, Tb. 1971, p. 62 (in Georg.); Zakaraia P. Aragvi and Terek Gorge. Historical-Architectural Guide, Tb., 1972, p. 56 (in Georg.).

³ Mindorasvili D. Ibid. p. 3.

⁴ Ibid. p. 4; Tsitlanadze L. Ibid. p. 62.

⁵ S. Makalatia notes that „this name is legendary and has nothing to do with the personality of Queen Tamar of the 12th century. Dariali Fortress is not mentioned in the name of Tamar in Georgian historical literature. „The researcher associates it with M. Lermontov who used the name of the beautiful woman Tamar in his poem „Demon“. The poet connected it with the Dariali Gorge and the fortress and is introduced in the Russian literature this way: Makalatia S. Ibid, pp. 38-39; Zakaraia P. Dariali Fortress (Guide). Tb., 1957 (in Georg.); Zakaraia P. Aragvi and Terek Gorge. Historical-Architectural Guide, Tb., 1972, p. 56 (in Georg.); The poet calls the castle „Daryal“: Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в четырех томах. I, М., 1969, p. 292; Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в четырех томах. II, М., 1969, p. 414.

⁶ Itonishvili Val. Toponymy of Khevi. Tb., 1971, p. 145 (in Georg.).

⁷ Orbeliani Sulokhan-Saba. Georgian Dictionary. I, Tb., 1991; II, Tb., 1993, p. 518 (in Georg.); Abuladze Il. Dictionary of the Old Georgian Language. Tb., 1973, p. 294 (in Georg.).

⁸ Abuladze Il. Ibid, p. 346.

⁹ Comp. „Daraka“ – shield: Sulokhan-Saba., Ibid. p. 197; Teimuraz Bagrationi. Dictionary book. Edited by Guram Sharadze, Tb., 1979, pp. 44-45 (in Georg.). N. Chubinashvili explains the same:

is possible that the crossings of the Caucasus were guarded by frontier-guards distinguished by special military training and a special courage to restrain easily the enemy. They had to be also local mountaineers, who would have known precisely each corner of the most complicated Dariali Gorge. „Conversion of Kartli“ confirms the afore mentioned. After the abolition of the monarchy, the Persians fortified the crossings of the Caucasus¹, including those leading to Ossetia too: „And entered the Caucasus and took the Gates of Ovset, and one large Gates of Ovses, and two in Dvaleti, and one in Parchuan of Durdzuketi², and they attributed³ Mtiulni as Gomarda“⁴. According to Sulkhan-Saba Orbeliani, „Jomardi“ (comp.Gomardi) is a foreign word and means brave, lively, vigorous⁵. This word is considered to originate from Persian and is defined as a hero, a man, a knight in the United Dictionary of the Old Georgian Language⁶.

Teimuraz Bagrationi, in describing the journey from Tbilisi to St. Petersburg, wrote in one of his letters to Marie Brose: „We have passed along the narrow roads of the so-called Bakhtir⁷, through the Dariela Gates and arrived to Lars“⁸. S. Makalatia points to the „Bakhtri Tower“ built on the Bakhtri rock, on the military road, which was the cover tower of the Dariali fortress; then it was applied as a place of worship of „St. George of Bakhtari“⁹. V. Itonishvili thinks that Vakhushti, when mentioning the Gates („and its name is Conqueror“) built by King Mirdat, he must have implied „Bakhtar“¹⁰.

According to the Mokhevian vocabulary, the lower reaches of the Dariali Gorge is called „Bakhtari“: „We called it St. George of Bakhtari. It is on the left, at the end

„Darak-Darak shield, Darak-shield bearer“: Chubinashvili N. Georgian Dictionary 1812-1825. Publication of the modern version by Tamaz Mchedlidze, Tb., 2010, p. 50 (in Georg.).

¹ It is mentioned here that the Persians also „constructed the Gates of Khazars“, which means the Gates of Dauruband: Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature. I (5th-10th cc.), prepared for publication by Il. Abuladze, N. Atanelishvili, N. Goguadze, L. Kajaia, Ts. Kurtsikidze, Ts. Chankiev and Ts. Jghamaia, under the direction and editing of Ilia Abuladze, Tb., 1963, p. 95 (in Georg.).

² We will talk about these passages in more detail in another paper.

³ Monuments of Old Georgian Hagiographic Literature. I, pp. 94-95.

⁴ Mz. Andronikashvili connects Gomard with the Middle Persian gumatak, which means: „trustworthy, substitute, appointed, representative, replacing: Andronikashvili M. Essays on Iranian-Georgian Linguistic Relations. I, Tb., 1966. pp. 187, 195, 199, 207, 210, 310 (in Georg.).

⁵ Sulkhan-Saba., Ibid, p. 460.

⁶ United Dictionary of the Old Georgian Language. Tb., 2008, p. 452 (in Georg.).

⁷ Comp. Bakhtiad / Baxtyad / Baxtyar Iranian proper name, which according to Mz. Andronikashvili, is derived from Baxtdar - „lucky, happy“ (comp. Baxtadata - „given by fate, mercy of fate“ - baxta - „fate“ + data - „given“) (comp. Persian-Arabic Baxtyar and Armenian: Բախտար Bakhtar): Andronikashvili M., Ibid. pp. 183, 184, 194, 198, 449; Gvakharia Al. Georgian versions of Persian folklore. Bakhtar Name, Tb., 1968, p. 21.

⁸ Bagrationi Teimuraz. Dictionary book... p. 94.

⁹ Makalatia S. Ibid. p. 113; Арджеванидзе И. Военно-грузинская дорога. p. 233.

¹⁰ Itonishvili V. Ibid, p. 146.

of Dariali¹. According to V. Itonishvili, „Mokheves embrace the territory of Bakhtri from Dariali bridge to Savari water“². In particular, Vakhushti points that „Bakhtari“ is the territory where the settlement of Kings is located, and from this territory the Georgian Kings sent troops in military expeditions to Ossetia³. As the researcher notes, according to the narrators, there was a neutral zone on the Georgian-Ossetian border, approximately at a distance of 10 km.⁴ According to the Mokheves, the Georgian royal flag that was erected on the border was called „Bairakhtari“, the short form of which is „Bakhtari / Bakhtri“⁵. Proceeding from the function of „St. Givargi of Bakhtri“, V. Itonishvili considered that Bakhtari was a military checkpoint of the Georgian border guards. „St. Givargi was considered the patron Deity of the army, analogous to the Lashari shrine in Pshavi. Therefore, people allotted to this Deity the area which was a significant strategic point for accomplishing the military operations“⁶.

There was a clash with the oncoming enemy from the north. At the same time, for avoiding their attacks, the kings of Kartli had to make an assault to the northern direction, which was always accompanied by battles/combat between the opposing warriors. In this regard, Juansher’s note on Vakhtang Gorgasal’s expedition to Ossetia, when the king „passed through the Gates of Darialani“ and entered Ossetia („Valley of Ossetia“) deserves attention. Vakhushti Bagrationi also mentions that the

¹ Sujashvili N., Pitskhelauri I. Mokhebian Dictionary. Tbilisi, 2005, p. 41 (in Georg.).

² The Savari water itself is considered to be a distorted form of „border water“, where (near the Saniba Gorge, near the present-day Chim) there was the Georgian-Ossetian border: Itonishvili V. Ibid, p. 147.

³ Ibid, p. 146.

⁴ Ibid, p. 145.

⁵ Comp. „Bairakhtari“ (Bairaghdar) - „Mebairaghe, Medroshe, a flag, banner bearer“. However, the word may also be related to „Baktari / Bektari“ - armor, chain shirt and other items in combats: Georgian versions of Shah Name i.e. the Book of Kings III, published by Davit Kobidze. Tbilisi, 1974, pp. 624-625 (in Georg.).

⁶ In the shrines of the gorge and in the Mokhebian blessing, St. George of Bakhtri is also mentioned as the „patron saint of travelers“. Bogomolov’s article states that „the Dariali or Darialan gorge, which starts from Jvari pass or Kobi and goes to Vladikavkaz, is called „Arvi-komad“ (the Heavenly gorge) by the Ossetians, and in Persian means „Gates of Heroes“: Кавказ, 1850, № 11, p. 11. If we consider that in „Alan“ V. Abaev means „Kochaghi“/ „brave man“, „hero“: Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. I, М.-Л., 1958, p. 45, then there may be some link with this name. Ibn Rusta mentions that the king of the Alans is referred to as „Bagair“: СМОИИК. 1903, в. 32, p. 51. According to Mz. Andronikashvili, Khevsurian „Baghatera and Batira“ are derived from the modern Ossetian Baegatyr (brave, hero, Goliath): Andronikashvili Mz. Ibid, p. 135. It is also possible that the huge granite boulders brought by Devdarak in the Dariali gorge in ancient times gave the impression of being called the „Gates of Heroes“ or the Gates of Giants“ in the same way as „Curved by heroes“ and „A trace of Hero’s knee“. The mentioned can be supported by the toponymic names - „Didzov“ and „Didghorghi“, preserved in the Dariali Gorge: Itonishvili V. Ibid, p. 146.

king „passed Dariela“¹, the old Armenian translation of „Life of Kartli“ corroborates the same: „He went ahead and passed through the Gates of Dariala², and entered the valley of Ossetia“³. But before entering Ossetia, the king had to fight against the attacking Ossetians and also Khazars, who came to their aid to the cliffy and rocky Gorge of Tereki. e.Dariali – „and they separated from each other, and defended the roads to the cliffs“. For seven days „the giants were struggling with each other over the river“⁴. Vakhtang killed the giants – „the Khazar“ Tarkhan and the Ossetian Bakhatar, who are described as Goliaths and heroes⁵. The Dariali Gates was captured by the king himself and from there the fighting was shifted to the Ossetian territory. The king released his sister, and sent her back to Kartli „through Dariali Gorge“⁶. In connection with this fact, according to one of the insertions of „Life of Kartli“⁷, Vakhtang Gorgasali „subordinated the Ovses and built high tower, and set Mtiuls/ Mokhevians as guards⁸. None of the noble relatives of Ossetians and Kipchaks could pass through the Gates without an order of the Georgian King“⁹. The fact, that Kipchaks of the Turkish origin were mentioned in the insertion, proves the lateness of the text which could not happen in the time of Vakhtang Gorgasali. „Karni Ovsetian“ indicates that entering of the Ossetians into the Kingdom of Kartli, as well as getting back to Ossetia occurred through the Dariali Gorge. Nowhere is indicated that the Dariali Gorge and the Gates („Aragvi Gates“), in this case called as „Dariani“, were located on the territory of Ossetia. This information suggests that before Vakhtang Gorgasali fortified the (already existing) Gates to Ossetia, it was already called the „Aragvi“ and „Dariali“ Gates.

In the „Torture of Abo Tfileli“, by IoaneSabanisdze, it is mentioned that NersesEristavi, who was going to Khazaret, „passed through the Gates of Ossetia, which is called Darialan“¹⁰. The text published by Sabinin says: „which is called Dariel“¹¹.

¹ Vakhushti. Ibid, p. 102.

² Comp. In the lists – Daralia: Old Armenian translation of Life of Kartli, published by Ilia Abuladze. Tb., 1953, p. 147.

³ Ibid.

⁴ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasal., p. 151.

⁵ Ibid, p. 152-153.

⁶ In this case, Juansher and the old Armenian translation of „The Life of Kartli“ name „Darial / Dariala“: Ibid, p. 157; Old Armenian translation of Life of Kartli... p. 151.

⁷ From the lists of „Life of Kartli“ by Teimuraz and those kept at the Kutaisi Historical Museum.

⁸ In „Nearby Mteulni“ S. Makalatia meant the Mokhevesia: Makalatia S. Ibid, p. 38.

⁹ Juansher, Ibid, p. 156.

¹⁰ Kekelidze K. Early Feudal Georgian Literature. Tb., 1935, p. 64 (in Georg.); Chrestomathy of Old Georgian Literature. I, compiled by Sol. Kubaneishvili, Tb., 1946, p. 61 (in Georg.); Monuments of Old Georgian Hagiographic Literature. I, Tb. 1963, p. 58 (in Georg.).

¹¹ Paradise of Georgia. Full description of the saints of Georgia and their deeds. Compiled chronologically and published by Gobron (Mikhail) Sabinin, candidate for the St. Petersburg Theological Academy. Pb., 1882, p. 339 (in Georg.).

Scholars believe that the „torture of Abo Tbileli“ is presented by lists dated back to the 9th-10th centuries¹. The forms „Darial“, „Darilan“, „Darian“ are preserved in the lists, which, as compared to Daryalan, K. Kekelidze referred to as options with mechanical errors². The text of „Conversion of Kartli“, the list of which is dated to the same period (Shatberd's collection –10th cent.), does not mention „Darial / Darialan“ regarding the „Gates of Ossetians“, which was fortified by the Persians³.

Logically, „he built the Gates of Ossetia“; „Passed through the Gates of Ossetia“, mean that the crossings of the Caucasus that led to Ossetia were fortified and the passage to Ossetia was made, as an extreme checkpoint at the northern border of the Kartlian Kingdom⁴.

The introduction of the Kipchaks through this way really took place during the reign of David the Builder, when the king, before leading the Kipchaks to Georgia, „opened the fortresses of Dariala and all the Gates of Ossetia and the Caucasus Mountain and paved the way of peace for the Kipchaks“⁵. Vakhushti Bagrationi mentions also that the king occupied the „Gates of Dariel“⁶. For this purpose, David the Builder had to build and fortify strategic fortresses not only in the Dariali gorge, but also in all the Gatesways to the Ossetia and the North Caucasus⁷.

Interpreting Dariali „as Dari + Alan“ (Persian: Dari Allan / Alan Gates) i.e. the „Ossetian Gates“ should have occurred relatively lately⁸. V. Goiladze connects en-

¹ Monuments of Old Georgian Hagiographic Literature. I, p. 6.

² Kekelidze K. Early Feudal Georgian Literature. pp. 12, 13, 86.

³ Monuments of Old.....p. 94.

⁴ There are many facts in „The Life of Kartli“, which confirm that Darial / Darialani in different periods of time was in the hands of the kings of Georgia (Kartli). For example, according to the chronicler, the Khan of Golden Horde, asked David the son of Lasha for the „way to Dariala“, even the Ilkhanate feared that the king would not give „the way to Daryalan“: Vakhushti... p. 220; Life of Kartli. II, Tb., 1959, p. 245; During the battle against Temur-Leng, George VII „brought through Darieli great number of Ovses and the Caucasians“: Vakhushti... p. 269.

⁵ Historian of David the Builder. Life of King David. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kauhchishvili, Tb., 1955, p. 336 (in Georg.).

⁶ Vakhushti... p. 159.

⁷ N. Berdzenishvili expresses a different opinion regarding this fact: „David's activity to take control of the Gates of Dariali - was not an act of defense against the invasion of nomads coming from the north, but a targeted measure to gain the influence over the peoples of the Caucasus Mountains and the Transcaucasus“: Berdzenishvili N. Roads in Rustaveli Epoch Georgia. Tb., 1966, p. 56 (in Georg.). S. Makalatia does not rule out that part of the Kipchaks, introduced through the Dariali gorge, were settled in Khevi by the king, possibly to protect the northern frontier: Makalatia S... p. 40.

⁸ M. Andronikashvili considers the „Gates of Ossetia“, mentioned in the „Torture of Abo Tbileli“, as the gloss of „Darialani“: Andronikashvili M. Names of Iranian Tribal Place in Old Georgian Historical Works. Proceedings of the Institute of Linguistics, Oriental Languages Series, I, Tb, 1954, pp. 20-21 (in Georg.); Andronikashvili M. Essays on Iranian-Georgian Linguistic Relations. I, Tb., 1966, p. 49 (in Georg.); Andronikashvili M. Names of Iranian Tribal Place in Old Georgian Historical Works, pp. 20-21; Andronikashvili M. Essays on Iranian-Georgian Linguistic Relations. I, p. 49.

tering „Darial“ as a name of the „Alan Gates“ with the Sassanid period, due to the appearance of the Alans and their advancing in the Sarmatian world¹. He considers the ethnic name „Alan“ to be the name of general meaning, similar to „Scythian“ and „Sarmatian“². J. Gvasalia considers that interpretation of „Alanta Kari“ as the Alans' Gates should have occurred in the later period. According to him the ancient name of the Caucasian Gates is the „Aragvi Gates“³. Mz. Andronikashvili noted that such names of Persian origin as „Darialani, Darubandi, Adarbadagani“ etc. due to their form, suggest that they were introduced in the epoch of Sassanid⁴. The researcher cites from the Georgian sources the forms of Darial/Darialan They are: „Dar-ialan, Daralan, Dariala, Dariealo, Dariel, Darialam“. She believed that the origin of these forms is „Dari Alan and Dariel from the Georgian folk. The other forms of Darialani must be the result of transcriber negligence“⁵.

The Arabic „Bab-al-Lan“, which is interpreted as the „Fortress of the Alans“ corresponds to the Persian „Dar-i-Alan“. According to Ibn Rust, after a 10-day journey from the Alan kingdom, passing the river valley, they could reach a fortress on the top of a mountain, surrounded by mountains, below which the road led. The walls of the fortress were guarded by 1000 native men day and night⁶. According to Masood, „Alan Fortress“ is located between the Alan Kingdom and the Caucasus ridge, over a huge river with a bridge. Masood emphasizes that the troops there were responsible for defending the road coming from the Caucasus from the Alans. The Fortress dominated this road. The castle was built on a rock and there was no way to take it. It was also impossible to travel on the road without the permission of the present guards⁷.

¹ Goiladze V. Ossetian ancestors 7th c. BC - 15th c. A.D. Tb., 2018, p. 78 (in Georg.); In Georgian historiography, some scholars accept that „Alan Gates“ (exit) is referred to in the inscription of „Zoroastrian Kaaba“ Shapur. However, as rightly remarked by T. Kaukhchishvili, „One Place of Inscription (‘I’nnTR’) turned out to be controversial among scholars: some interpreted it as the „AlanGates“, others as „Aran“ i. e. „the Albanian Gates“ - i. e. In one case Darial, in the other Derbent“: Kaukhchishvili T... p. 260. For more on this issue, see: Tsereteli G. Shapur inscription ‘I’nn TR’. Tbilisi State University, Anniversary collection dedicated to the 80th anniversary of G. Akhvlediani’s birth, Tb., 1969, pp. 327-329 (in Georg.); Луконин В. Г. Древний и раннесредневековый Иран. М., 1987, p. 220; Фрай Р. Наследие Ирана. М., 2002, p. 291. V. Goiladze considers it the „Albanian Gates“.

² Goiladze V. Ibid, p. 61.

³ Gvasalia J. Aragvi Gates (Darialani). Searches from the History of Georgia and the Caucasus, Tb., 1976, p. 144 (in Georg.); Gvasalia J. For the history of the Georgian military road. Matsne, 1972, №2, p. 30 (in Georg.).

⁴ Andronikashvili M. Names of Iranian Tribal Place in Old Georgian Historical Works. Proceedings of the Institute of Linguistics, Oriental Languages Series, I, Tb., 1954, p. 41 (in Georg.).

⁵ Ibid, p. 20-21.

⁶ СМММПК. 1903, в. 32, p. 51.

⁷ Yāqūt’s information about Georgia and the Caucasus. Part I, Arabic text with Georgian translation and introduction was published by Eter Sikharulidze, Tb., 1964, pp. 21, 81.

Yakut refers to Bab al-Lan as one of the „wonders of the world“¹. The data of the Arabic source are completely in line with the references of the above-mentioned writers of antiquity, who refer to Darialan as the „Gates of the Caucasus“. The Arab conquerors paid considerable attention to this exit. „The Darieli Gates“ was conquered by The Deaf Murvan, Bugha Turk brought in the Ossetians through „Darialani“ settling them in Dmanisi².

Movses Khorenatsi does not mention the Alan fortress, when he tells a story of the Prince Zareh's captivity; the Georgians put him in a „Fortress on the Caucasus Mountains“³. Leonti Mroveli calls this fortress „the fortress of Darialani“, Vakhushti Bagrationi – „Dariela“, and „the old Armenian translation of „the life of Kartli“ Dalarala⁴. But at one place, when Moses Khorenatsi, is speaking about St.Nino, he notes that „she preached [the gospel] from Klarjeti to the Alan and the Caspian Gates“⁵. He indicates that both the fortress and the Gates are in the hands of the kings of Kartli. According to the Armenian geographer, „AlanatsDur“ – „The Gates of Alans“ (exit) is indicated on the territory of Tsanars⁶.

The „Gates of Dariela“ and „Dariela“ are mentioned in both texts of the old Georgian translations of „Life of the Orbelians“ by St. Orbeliani (the Armenian text $\eta\mu\rho\acute{\iota}\nu\Gamma\alpha\rho\eta\lambda\alpha\iota$ „Durn Darialai“)⁷. The historian obtains a very important information that the Alan Gates earlier was called „Dariali“, and in his time it was already called the „Jasani Gorge“. According to the historian, the Khazars, Alans, Ossetians, Kipchaks“ and the troops of Berka's descendants from the northern Ulus used to penetrate by this way⁸. If we rely on the statement of Stefano Orbeliani, „Dariali“ was an older name for „The Alans Gates“, which is also supported by the data of the Georgian sources, and the various forms of „Daril / Dariel / Darial“ cannot be assumed only as distorted forms of „Darialan“.

Guldenstedt, who also considers Khevito be a Georgian community, refers to Dariali as Dariella, noting that opposite the old Dariali Fortress there are the Galenitev-

¹ СМОМПК. 1908, в. 38, p. 53.

² Juansher..., Ibid, p. 234; Life of Kartli. I, p. 256-257.

³ Movses Khorenatsi. History of Armenia. Translated from Old Armenian, Introduction and Notes by Alexander Abdaladze, Tb., 1984, p. 140

⁴ Leonti Mroveli... p. 49; Vakhushti... p. 65; Old Armenian translation of the Life of Kartli. p. 53.

⁵ Movses Khorenatsi... p. 172; Comp. Movses Khorenatsi refers to the pass as „Daranal“ in the Euphrates Valley, presumably as a passage: Movses Khorenatsi... p. 211.

⁶ Армянская география VII века (приписывавшаяся Моисею Хоренскому). Текст и перевод с присовокуплением карт и объяснительных примечаний издал К. П. Патканов. СПб., 1877, p. 37.

⁷ Old Georgian translations of Stefanoz Orbeliani „Life of the Orbelians“. Georgian-Armenian texts were prepared for publication, introduction and indexes were attached to by E. Tsagareishvili, Tb., 1978, p. 27, 116.

⁸ История Монголов по армянским источникам. I, перевод и объяснения К. Патканова, СПб., 1873, p. 62.

einlets¹. He also calls Dariel the „Gates of Aragvi“². Paul Tsitsianov himself refers to Dariel as the „Gates of the Caucasus“³.

It has been shown that Vakhushhti Batonishvili, the old Armenian translation of the „Life of Kartli“, and other Georgian sources mainly mention Darial / Dariela (Road and Gates). In addition to „Darial / Darialani“, in the lists of „The Life of Kartli“ Dariali is referred to as „Darula / Darala / Dariaelo“; „Da: Rghala / Darghalas / Darghalasi / Darghalisa / Darghalisasa“; „Darganisi / Darganisa“; „Darlanisa / Daralanissa“; „Darianisasa“. According to the research of R.Kiknadze, Farsadan Gorgijanidze applied two different lists of „The Life of Kartli“, where Dariali is mentioned in the form of „Daralam“. Georgians and Mongols had to protect „the Gates of Daralam and the roads of Dvaleti and Ossetia“ from the Ossetians spontaneous intrusions⁴. Here, „Daralami“ (Darial / Darialani) is not referred to as the Gates of Ovses“.

The above-mentioned forms of „Dariali“ cannot be discussed as distorted forms of „Dari + Alan“ (Alan Gates), which was established mainly in the Eastern sources. The river forming the mentioned gorge was called „Dariealo“ or „Aragvi“, before the Alans appeared in the Caucasus which is recorded in „The Life of Kartli“. The „Aragvi Gates“ and the „Dariali Gates“ points to the Gates leading into the Gorge, from where one could pass out and enter. According to Dictionary of Caucasian Languages, the Tushetian equivalent of the word „Enter“ is Dolar⁵. The Chechen equivalent of „Exit“ is Dalar, and of „Lead out“ is Daladar⁶. In the modern Ingush, „exit“ corresponds to Chahkdalar, Yehvalar, dlavahar. And in the modern Chechen „exit“ is Chekhkdalar, transition – Dala, passage – Dalar, attack – „Tielakhtare dalar“⁷, passage „in both languages – is Dehyadala. As we can see, the „Dalar“ segment figures in Vainakh languages to denominate the words „passage“ / „exit“, and related to them words. It cannot be ruled out that „Dalar / Dalara / Darala / Darula“, mentioned in the old Armenian translation of „The Life of Kartli“, and in some of the lists, should be not a distorted form of Darialan, but a concrete name of the exit, survived in the languages of the Vainakh people (comp. „Durdzuks“) which semantically corresponds to the name of the narrow and rocky Gates-exit of Dariali i.e. Terek Gorge, having the strategic importance.

Due to the function of the strategically important exit (Gates), the information

¹ Gamrekeli V. Map of Georgia of 1772. Tb., 1964, pp. 32, 88 (in Georg.).

² Guldenstedt's trip to Georgia. G. Gelashvili Edition, I, Tb., 1962, II, Tb., 1969. p. 189.

³ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. т. 2, Кавказ и Закавказье за время управления генерала от инфантерии, князя Павла Дмитриевича Цицианова, 1802-1806, под ред. Ад. Берже, Тфл., 1868, p. 224.

⁴ Chronograph. Centennial Chronicle, Revaz Kiknadze edition, Tb., 1987, p. 230 (in Georg.).

⁵ Халилов М. Ш., Климов А. Г. Словарь кавказских языков. Сопоставление основной лексики., М., 2003, p. 128.

⁶ Ibid, p. 167.

⁷ Tsotsanidze G. Dictionary of Tushetian dialect. Tb., 2012, p. 85 (in Georg.).

provided by the Georgian languages and some of its dialects, semantically is very interesting. „Dariel“, in the Tush dialect, means observation „secrete surveillance“, „Udariella-“ or „ambushed“¹. In the Kartlian dialect, „Daril“ means stalking, surveillance, guarding, „tracking from the cover“². In the Kakhetian dialect, „Dadarialeba“ means guarding, „being on the watch“, ambushing³, also, in the Kizik dialect, „Darieloba“ means guarding (comp. Idariele / Udariele)⁴. In this regard, observation of the researcher M. Chukhua is highly important, who restores the root „Dar“ – on the common Georgian level: The Svan Dar- // DR-, Kh-e-dr-al bz., Kh-e-dr-al (os-dar-al) bk., Kh-e-dar-al Int. „watches; watches over“⁵. He considers in the Zan Doris the equivalent, „E-Dor-ia“ the right time“, The Chan He-m-in-dor-as „at this time“. The researcher adds that due to the meaning the Svan Dar is closer to the Georgian Daril, Dadarileba, and the Zanuri roots show a close connection with the Georgian Dar- / time“⁶.

Thus, Daril / Dariel and its derivation / Darialoba „existing in the Georgian dialects, are derived from the common Kartvelian root – „Dar“.

Sulkhan-Saba Orbeliani has preserved one interesting word – „dadarneba“⁷ (dardarnebuli), which is explained as „Busunsjdoma“, and „Busun“⁸ itself is defined as „The enemy watches you where you do not expect“ or „extends the fight“⁹. The word „Darani“ is also interesting. In the mountain and lowland dialects of Georgia, it means a secret hole, a castle basement, a castle for captives, a hiding place in times of fear, or something dug up. Its corresponding word in the Gurian dialect is „Darna / Darne“, a pit or elon Gatesd excavated land¹⁰. Sulkhan-Saba Orbeliani defines it as „an entrance into a rock i.e. under the ground“ or „the earth and the rock dug invisibly“¹¹. Daran (Daran) also means „hiding place“ in Armenian (comp. Sadarno), Daranakal – ambush¹². Among the forms of „Dariali“, mentioned in the lists of „The Life of Kartli“

¹ Ibid.

² Glossary of Georgian Dialect-idiolectal words, compiled by Al. Glonti, Tb., 1984, pp. 184-185 (in Georg.).

³ Ibid, p. 170.

⁴ Menteshashvili St. Dictionary Kizik dialect. Tb., 1943, p. 53 (in Georg.).

⁵ Chukhua M. Comparative Dictionary of Kartvelian Language-Idioms. Tb., 2003, p. 91 (in Georg.).

⁶ Ibid.

⁷ Comp. „Darineba“: Sulkhan-Saba... p. 199. Comp. In Old Armenian – Մտանել ի դարան, դարանամուտլինել, ի դարանի բնակել – dadarneba/ to enter the ambush, to enter the ambush, to live in the ambush - to lie down – Abuladze I. Old Georgian, Old Armenian Dictionary. Tb., 2014, p. 217.

⁸ Comp. In the Imereti dialect - „Busun-iChumiKhma/low voice, Chami-Chumi“/tiny voice/not a sound: Glossary of Georgian Dialect-idiolectal words, compiled by Al. Glonti. Tb., 1984, p. 95.

⁹ Sulkhan-Saba... pp. 123, 186.

¹⁰ Glossary of Georgian Dialect-idiolectal words, compiled by Al. Glonti, Tb., 1984, pp. 183-185.

¹¹ Sulkhan-Saba... p. 97.

¹² Melikset-Beg L. Armenian-Georgian Dictionary. Edited by Merab Robakidze, Tb., 1996, p. 86;

we find interesting „Darghala“ (comp. „Darganisa / Darganisasa“), which according to Sulkhan-Saba Orbeliani’s interpretation means – „abuilt Daran“¹.

The explanatory dictionary of the old Georgian language, defines „Dadarneba“ as „hiding“, „gazing“, „living in a shelter“ – „Daidarna/Hid in the Gorge“; „Hid from them“; „Look at the back side of the city“. „Dadar (a) nebuli“ or „Gazing“ and „ambushing“ („dardarnebi/Gazing wererisenquickly from their place“²; It corresponds to „Edarna“, which is defined by Sulkhan-Saba Orbelianias „seating at Sadarno“ or „been in Darana“³. According to the researcher, „Sadarno“ is the same as sabusno⁴. „Sadarano / Sadarne / Sadarno“ are defined in the Explanatory Dictionary of the Old Georgian Language as „Samziri“-gazing and „Samstro / Samstoro / Samsturo / Samstovro“ and is derived from „Darani“ as a Sazveravi („come to lookout/Sadaran“ / „go to observation point/Samzira“ / „came to Samstorooft the desert“)⁵. It is associated with „stunva/stuanva“ – surveillance / stalking⁶.

According to Sulkhan-Saba Orbeliani, „the gaze is the burial of the heartbeat, which is Daril“, and „Daril is the wrath of the seeker for someone’s suffering“⁷. In this case, Daril, which is associated with malicious intent, is also associated with ambush⁸. According to N. Chubinashvili, „Darili“ (vudarileb) is a gaze or search of time⁹. „Darili, Dadarileba“ (vudarileb) also according to D. Chubunashvili, means: „I am pushing, I will select time, I am looking for time“¹⁰.

The afore mentioned is also confirmed by the vocabulary of the Georgian dialects. In the Kartlian dialect, „Udarila / Udarilebi / Udarileben“ means: „found a moment,

Abuladze I. Old Georgian, Old Armenian Dictionary. p. 217.

¹ Sulkhan-Saba Orbeliani, Dictionary Georgian, I, Tb., 1993, p. 199.

² Abuladze I. Dictionary Old Georgian Language. Tb., 2014, p. 217.

³ Sulkhan-Saba Orbeliani. Dictionary Georgian. I, p. 230.

⁴ Sulkhan-Saba Orbeliani. Dictionary Georgian. II, p. 25.

⁵ Abuladze I. Dictionary Old Georgian Language. pp. 354, 364.

⁶ In the dialects of the Georgian language we have interesting material about „Mzir“. One of its meaning is observer, overseer and spy in the Mokhebian and Tush dialects and due to other meaning in the Tushetian dialect it means army, and in Khevsurian it means „people who went for blood revenge or loot“: Glossary of Georgian Dialect-idioclectal words, compiled by Al. Glonti. p. 361. Abuladze I. Dictionary Old Georgian Language... p. 103.

⁷ Comp. „Darili / Dadarileba / Mzera/gaze“: Sulkhan-Saba... I, pp. 186, 199; „Mzir“ – an agent or a spy, „Imzira – Mziroba qo“ „Samzirali“ - the place of watching“, „Umzirda / Umzerda - was looking for to kill“): Sulkhan-Saba Orbeliani... I, pp. 177, 473. Comp. Darili in the Khevsurian dialect - „Betrayal, treachery“: Shanidze A. Georgian Dialects in the Mountains. Essays in Twelve Volumes, vol. I, Tb., p. 311.

⁸ Comp. „Rial“ - „evil saying“ / „evil intention“: Sulkhan-Saba Orbeliani... II, p. 10, comp. In Chechen –Dardala/Dardan- anger, rage: Pareulidze R. Chechen-Georgian Dictionary. Tb., 2003, p. 68.

⁹ Chubinashvili N. Georgian Dictionary 1812-1825, modern version, published by Tamaz Mchedlidze. Tb., 2010, p. 142.

¹⁰ Georgian-Russian Dictionary redesigned by David Chubinov, Грузино-Русский словарь. СПб., 1887, p. 403.

found time“, „seeks time to catch its evil“, is being watched, guarded, find time¹. This word is impressively considered by G. Shatberashvili, who notes that „Darili“ was not just mere surveillance, ambush, watching, „Darili“ is rage covered stealthily in the heart, indignation, pursuit of the right time for fulfillment of intent“².

Thus, based on the material discussed above, it can be assumed that „Darial / Dari-el“ appears as the name of the North Strategic Gates-Exit, which, proceeding from the function of the Gates, also semantically, includes the meaning of ambushing, reconnaissance and surveillance. Such understanding does not prevent its naming, also due to the tribal names, which is reflected even in ancient and Oriental sources.

¹ Glossary of Georgian Dialect... 1984, p. 184.

² Teimuraz Batonishvili made the first attempt to explain the geographical name „Dariali“ with this word, which is not shared, although it is considered careful: Shatberashvili G. Sample of splendid Georgian. Essays in 4 volumes, 4, Tb., 1975, p. 438. In the book edited by S. Qubaneishvili, „Teimuraz Bagrationi's letters to Acad. M. Brosset“ did not include some of the explanations which Teimuraz Bagrationi sent to Brosset, but are preserved in the archives of the St. Petersburg Institute of Oriental Studies, such as „Dariala, the definition of Dariala's Gates for cognition“: Literary Georgia. 1964, N45. This letter is indicated by E91 (E156) in the description of the Georgian manuscripts of the mentioned archive. According to the description, the issue concerns the short history of the place, the analysis of the name based on the data of Georgian sources. The paper must have been written in late 1838 in St. Petersburg: Орбели Р. Р. Грузинские рукописи института Востоковедения АН СССР. М-Л., 1956, pp. 42-43. Unfortunately, we do not have access to this document, which would have enriched and added more information to the etymology of „Darial-Daryalan“.

ვახტანგ I გორგასლის ლაშქრობა ჩრდილოეთ კავკასიაში

გაგა შურღაია

იტალია

ქართლის მეფე, ვახტანგ I გორგასალი (450-502 წწ.), ერთ-ერთი გამორჩეული პოლიტიკური და სამხედრო ფიგურაა V ს-ის მეორე ნახევრის კავკასიის ისტორიაში. ასე წარმოგვიჩენს ვახტანგის პიროვნებას მისი მეფობის ამსახველი ისტორიული წყაროები. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო საუკუნე-ნახევარზე მეტი ხნის განმავლობაში საქართველოსა და საზღვარგარეთ მას არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიეძღვნა, დღემდე ნაკლებად შესწავლილია ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებული, მათ შორის, ჩრდილოეთ კავკასიაში ლაშქრობის ცალკეული საკითხები. წინამდებარე გამოკვლევებში საფუძვლიანად არის გადმოცემული ამ მიმართულებით ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევის ძირითადი შედეგები.

შეუძლებელია, ჯუანშერის მიერ აღწერილი ქართლში „ოვსთა“ ურიცხვ სპათა შემოსევა, რომლის დროსაც მათ „მოტყუენეს ქართლი თავითგან მტკურისათ ვიდრე ხუნანამდე, და მოაოჯრნეს ველნი, არამედ ციხე-ქალაქნი დაურჩეს, თვნიერ კასპისა. ხოლო კასპი ქალაქი შემუსრეს და ტყუე ყვეს“, ეხმაურებოდეს V ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსისა და პოლიტიკური მოღვაწის, პრისკე პანიონელის (დაახლ. 410/20 – 472 წწ-ის შემდ.) „გუთების ისტორიის“ მე-8 ფრაგმენტს სკვითთა სამეფო გვარის წევრების, ბასიხისა და კურსიხის მედიაში, ანუ კავკასიის ჩრდილოეთ აზერბაიჯანში ლაშქრობის შესახებ. ჩვენ ნაშრომში დასაბუთებულია, რომ ჯუანშერის მიერ გადმოცემული „ოვსთა“ შემოსევა ქართლში გამოძახილი უნდა ყოფილიყო 460 წ. ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჰუნთა გადმოსვლისა, რაც ასახულია VII ს-ის სომეხი ისტორიკოსის, ელიშეს „ვარდანისა და სომეხთა ომის ისტორიაში“, სადაც ნათქვამია, რომ აჯანყებული ალვანთა მეფის დასასჯელად სპარსელებმა „განახვნეს ალანთა კარი, შეკრბეს ჰუნთა აურაცხელი ჯარი, ერთი წლის განმავლობაში ებრძოდნენ ალვანთა მეფეს“ და გაანადგურეს მისი ლაშქარი.

ნაშრომში გაზიარებულია და განტკიცებული სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში ვახტანგის მიერ გამართული ბრძოლა უნდა თარიღდებოდეს 466 წლით და წარმოადგენს პასუხს ამიერკავკასიაში სარაგურების თარეშზე, რომლის დროსაც, როგორც პრისკე პანიონელის თხზულების 37-ე ფრაგმენტშია გადმოცემული, მათ აკატირებსა და სხვა ტომებზე თავდასხმის

შემდეგ იბერია დაარბიეს. ქართლის იმდროინდელი პროტექტორის სპარსეთის წინააღმდეგ წამოწყებული ამ შეტევის საპასუხოდ, შაჰ პეროზის (459-484 წწ.) საგანგებო მისიითა და სპარსელთა საჯარისო შენაერთებით ქართლში მოვლინებულმა ვახტანგმა იმავე წელს ილაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიაში და ოთხთვიანი ბრძოლების შემდეგ მოპოვებული წარმატება სათავისოდ გამოიყენა. ჯერ ერთი, მან ამით საკადრისი პასუხი გასცა სპარსელთა მიერ ალვანეთის მეფის დასასჯელად ექვსიოდე წლის წინათ კავკასიაში გადმოყვანილ ჰუნებს, რომლებმაც ქართლიც დალაშქრეს და მეფის და, მირანდუხტი გაიტაცეს. ამასთან, რაც მთავარია, დარიალის ხეობა ვახტანგმა სპარსელებს კი არ გადასცა, არამედ სათავისოდ დაიჭირა: ხელახლა აღაშენა მისი წინამორბედის, მირიან I-ის მიერ აგებული ციხესიმაგრე და შიგ თავისი გარნიზონი ჩააყენა, რითაც კავკასიაში სასანიანთა ბატონობის დასასრულის წინაპირობა შექმნა. ამით სპარსელებს აღუკვეთა კონტროლი ჩრდილოეთიდან სამხრეთ კავკასიაში ერთ-ერთ უმთავრეს გადმოსასვლელ ხეობაზე და გაიმაგრა ზურგი, საიდანაც შეძლებდა, მოკავშირე ჩრდილო კავკასიელი ტომები სპარსელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩასაბმელად გადმოეყვანა.

EXPEDITION OF VAKHTANG I GORGASALI TO THE NORTH CAUCASUS

Gaga Shurgaia

Italy

The King of Kartli, Vakhtang I Gorgasali (450-502), is one of the outstanding political and military figures in the history of the Caucasus in the second half of the 5th century. This is how Vakhtang's personality is presented in historical sources reflecting his reign. Despite the fact that for more than 150 years a number of important works in Georgia and abroad have been devoted to him, little is known about his life and activities, including some of his travels in the North Caucasus. This paper presents in detail the main results of our research in this area. It is impossible that the invasion of countless Ossetian armies into Kartli, described by Juansher, during which they „came and captured Kartli from the head of the Mt'k'vari down to Khunani; they ravaged the valleys but ignored the fortress towns, with the exception of K'asp'i. They captured K'asp'i and devastated it“, is a reflection of the 8th fragment of the „History of the Goths“ by the Byzantine historian and politician of the 5th century Priscus of Panium (c. 410/20 – 472 AD) about the campaign of members of the Scythian royal family Basikh and Kursikh in Media, that is, in the Caucasus, in Northern Azerbaijan.

Our article substantiates that Juansher's information about the invasion of Ossetians in Kartli could overlap with the movement of the Huns from the North Caucasus in 460, which is reflected in the „History of Vardan and the Armenian War“ by the 7th-century Armenian historian Yeghishe, which says that in order to punish the rebellious king of Alvars, the Persians „opened the gates of the Alans, gathered an innumerable army of the Huns, fought with the king of Alvars for a year“ and destroyed his army.

The article shares and reinforces the hypothesis expressed in the scientific literature that the battle of Vakhtang in the North Caucasus should date back to 466 and is a response to the Saragur raids on the Transcaucasians, during which, according to the 37th fragment by Priscus of Panium, they raided Iberia after attacking the Akathirs and other tribes.

In response to the attack of the Persians (the then protector of Kartli), Vakhtang, who was sent to Kartli on a special mission by Shah Peroz (459-484), invaded the North Caucasus with the Persian troops in the same year and after four months of fighting, won and took advantage of their success.

First of all, he gave a proper answer to the Huns, who were transferred to the Caucasus by the Persians six years before, to punish the king of Albania, who al-

so invaded Kartli and kidnapped the king's sister Mirandukht. The most important thing is that Vakhtang did not give the Dariali gorge to the Persians, but captured it for himself: he restored the fortress built by his predecessor Mirian I, and placed his garrison inside, thereby preparing the ground for the end of the Sassanid rule in the Caucasus. By this, he prevented the Persians from gaining control over one of the main gorges, which ran from the north to the South Caucasus and strengthened the rear, from where they could mobilize the allied North Caucasian tribes to participate in the struggle against the Persians.

საქართველოს ჩრდილოეთის კარიბჭე – დარიალი/დარიალანი

მერაბ ჩუხუა

საქართველო

საქართველოს სახელმწიფოსათვის დარიალის ხეობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს; ასე იყო ისტორიულ წარსულში, ასეა დღესაც. ქვეყნისათვის რუსეთის იმპერიიდან მომდინარე საფრთხე რეალურია, ამიტომაც რუსული პროპაგანდა და ფსევდომეცნიერული მიდგომები ამ მიმართულებით გააქტიურებულია. უტევენ საქართველოს ჩრდილოეთ კარიბჭეს – დარიალსა და დარიალის ხეობას. ვინაიდან დარიალი ჩვენი სამშობლოსათვის უხსოვარი დროიდან სტრატეგიულად უალტერნატივოა, დროა ნათელი მოეფინოს ისტორიულ ვითარებას, დამთავრდეს სპეკულაციები ამა თუ იმ მტკივნეულ საკითხებთან დაკავშირებით და ადგილი დავუთმოთ საღ მეცნიერულ დისკუსიებს, რათა გაირკვეს ნამდვილი ისტორია ტერმინთა – დარიალ-/დარიალან-ის ურთიერთმიმართებისა და წარმომავლობის შესახებ, რომელიც გამყარებული იქნება უტყუარი სამეცნიერო არგუმენტებით.

რაც შეეხება საქართველოს ისტორიულ კუთხეს, – ხევს, რეგიონი, რომელშიც მდებარეობს დარიალის ხეობა, ისტორიულად ცნობილია ჭევის სახელწოდებით, ხოლო ადრინდელ შუა საუკუნეებში მოიხსენებოდა როგორც წანარეთი. „მოქცევაი ქართლისაი“-ს¹ ერთ-ერთ ცნობაში, რომელიც VI საუკუნის 30-40-იანი წლების ვითარებას უნდა ასახავდეს, მოხსენებულია „წანარეთის ჭევი“: „და ვითარცა მეფობაი დაესრულა ქართლსა შინა, სპარსნი გაძლიერდეს და ერეთი და სომხეთი დაიპყრეს, ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგეს, და ერთი პარჭუანს დურძუკეთისასა, და იგი მთიულნი გომარდად დაადგინნეს, და სხუაი ვინმე კაცი დაიდგინეს მთავრად წანარეთისა ჭევისა და მორჩილებაი დასდევს მისი“². მე-12 საუკუნემდე წანარების გვერდით მიმოქცევაში იყო ზოგადი ტერმინი ქართველი მთიელებისთვის, – ძველქართული მთეული, საიდანაც მომდევნო პერიოდში განვითარდა მისი ფონეტიკური ვარიანტი მთიული და დღემდე მიემართება მხოლოდ და მხოლოდ

¹ „მოქცევაი ქართლისაი“. ძველი ქართული ტექსტი ახ. ქართული პარალელური თარგმანით (ნ. ნიკოლოზიშვილის თარგმანი), ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები 3 ტომად, რედ. ლევან აბაშიძე, ტ. 1. თბ., 2008.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.), დასაბუთებად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 94-95.

თანამედროვე მთიულებს. ხოლო ჯევიდან ნანარმოები მოკვევე პირველად თამარის ეპოქაშია დამონმებული; ქართლის ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ თამარმა მიმართა „ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოკვევეთა, ჯადელთა...“¹ მოკვევეს უფრო არქაული (ამოსავალი) ფორმა დაცული ჩანს საკუთრივ მოხეურ დიალექტურ მეტყველებაში მაკვევე ვარიანტის სახით. ხევის მოსახლეობა ეკონომიკურად იმთავითვე მიბმული იყო საქართველოს სამხედრო გზას, რომელიც დარიალის ხეობას მიუყვება. ქვეყნისათვის ეს იყო ჩრდილოეთით გასასვლელი უმნიშვნელოვანესი დერეფანი.

ამ ეტაპზე ჩვენ გვინტერესებს დარიალის ხეობის ონომასტიკა, – ტოპონიმები და ჰიდრონიმები, თუ რამდენად ენდემურია, ლინგვისტური თვალსაზრისით, საქართველოს გეოგრაფიული სახელები დარიალი და დარიალანი. დარიალის ხეობაში მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირის მაღალკლდოვან მთაზე, რომლის ჩრდილო და აღმოსავლეთი მხარე მიუდგომელი იყო, ხოლო დასავლეთით მთის ყელი ბუნებრივი კედლებით არის გადაკეტილი, მდებარეობს ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლიც – დარიალის ციხე.

საერთოდ დარიალის შესახებ პირველ ცნობებს გვანვდის გეოგრაფოსი და ისტორიკოსი სტრაბონი (ძვ. წ. I-ახ. წ. I სს.). იბერიის (ქართლის) სამეფოს აღწერისას ნათქვამია, რომ იბერიაში მეორე გზა შემოდის ჩრდილოეთიდან, სადაც მესაქონლე ხალხი ცხოვრობს. გზა მეტად რთულია, სივინროვის გამო, რადგან მგზავრი თავდაპირველად სამ დღეს უნდება საშინელ და ვიწრო ქედზე ასვლას, შემდეგ კიდევ ოთხი დღე უნდა იაროს და ბოლოს შეხვდება მიუდგომელი ციხე, რომელიც იცავს ამ გზას². ქართულ სინამდვილეში კი ჩრდილოეთის ამ კარს (კარიბჭეს), გარდა დარიალისა, სხვა ქართული სახელიც მოეპოვება – არაგუის კარი. ლეონტი მროველი, რომელიც აღწერს საქართველოს ჩრდილოეთის გზებს, აზუსტებს: „არს ზღუის კარი – დარუბანდი და არაგუის კარი, რომელ არს დარიალანი“³. ძველ ქართულ სამწერლო ენაში ცნობილია კიდევ ერთი მყარი შესიტყვება კარი ოვსეთისად (=დარიალი). ეს უკანასკნელი სახეობა იოანე საბანისძის აბოტფილელში დასტურდება: ნერსე ქართლის ერისთავმა განვლო კარი ოვსეთისად, რომელსა დარიალან ერქუმის⁴. ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე ცნობილ დარიალის აღმნიშვნელ სახელწოდებებს ივანე ჯავახიშვილის მასალებში ემატება კიდევ ორი სხვა შესიტყვება; ესენია: „გზად დარიელი-სად“ და „გზად დარიალანისად“⁵.

¹ ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 2008, გვ. 478.

² ა. ჭყონია. ისტორიული ნარკვევი. ტფ., 1890, გვ. 210.

³ ქართლის ცხოვრება. გვ. 32.

⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I, გვ. 58.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. II, თბ., 1983, გვ. 69.

გამორჩეული ვარიანტი დარიელა ფორმის სახით დასტურდება ვახუშტის გეოგრაფიაში – „არს დარიელა, არაგვის აღმოსავლით კიდესა ზედა...“¹ საყურადღებოა, რომ ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობების აღწერისას ერთსა და იმავე ტექსტში დამონმებულია როგორც დარიალი, ისე დარიალა სახეობები. ეს ეხება თხრობის იმ მონაკვეთს, სადაც ისტორიკოსი საუბრობს მეხუთე საუკუნეში ოსების ქართლში შემოსვლის თაობაზე; როცა ოსებმა გადმოლახეს დარიალის სიმაგრეები და შეუტიეს ადგილობრივ მოსახლეობას. ამის შესახებ ქართლის ცხოვრებაში ნათქვამია, ვახტანგ გორგასალმა „განვლო კარი დარიალისა: შესავალსა ოვსეთად... მაშინ მეფეთა ოვსეთისათა შეკრიბნეს სპანი მათნი, მოირთეს ძალი ხაზარეთით და მოეგებნეს მდინარესა ზედა რომელი გავლის დარიალას, ჩავლის ველსა ოვსეთისასა და მასცა მდინარესა არაგვი ჰქვიან, რამეთუ ერთისა მთისაგან გამოვალს თავი ორთავე ქართლისა არაგვისა და ოვსეთისა“².

დარიალის ეტიმოლოგიის გარკვევა ცხოველი ინტერესის საგანია ქართველ-ალანთა ისტორიული თუ პრეისტორიული განსახლების პერიოდული თანმიმდევრობის დასადგენად. საკითხის ისტორიის კუთხით ფიქსირდება რამდენიმე მოსაზრება, რომელთაგან თითქმის ყველა მხოლოდ ერთ თვალსაზრისს, დარიალან-ის არაქართულ წარმომავლობას ამტკიცებს. ორიგინალური, მაგრამ ნაკლებსარწმუნოა, მოსე ჯანაშვილის აზრი დარიალან-ის ეტიმოლოგიის შესახებ. ავტორი გამოყოფილ დარ-სეგმენტს უკავშირებდა ოსურ სიტყვას დარლ „გრძელი“ (შდრ. დარლ-ხოხ = გრძელი მთა). ხოლო ალან- კი, მისი დაკვირვებით, სახელია ოსი ხალხისა. ამით ავტორს ასეთი ბუნდოვანი დანასაკვი გამოუვიდა – დარლ-ალან-კარი = გრძელი ალანთა კარი³.

ქართულ სინამდვილეში, პრაქტიკულად უალტერნატივოდ, დამკვიდრებულია აზრი იმის შესახებ, რომ დარიალი არის ალანთა კარი, კავკასიაში გადასასვლელი ან გადმოსასვლელი უღელტეხილი, მიდგომა გატარებულია სასკოლო სახელმძღვანელოთა დონეზეც კი⁴. ქართულ ენციკლოპედიებში ნათქვამია: სახელწოდება დარიალი წარმოდგება სპარსული შესიტყვებისაგან დარ-ი ალან (ალანთა კარი). ცნობილია, რომ ამ ზეკარს სხვადასხვა სახელით იხსენიებდნენ. მაგ., პლინიუს უფროსი (23-79 წწ.) მას „კავკასიის კარს“, „იბერიის კარს“ უწოდებდა; კლავდიოს პტოლემეაიოსი (დაახლ. 90-168 წწ.) – „სარმატიის კარს“; არაბი და სპარსელი ავტორები – „დარ-ი-ალანს“ და სხვ.

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. საქართველოს გეოგრაფია. დაიბეჭდა ვახუშტი ბატონიშვილის ხელნაწერ დედნიდამ, რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, ტფ., 1904, გვ. 98.

² ქართლის ცხოვრება. გვ. 164.

³ მ. ჯანაშვილი. წინასიტყვაობა ვახუშტის გეოგრაფიისა: ვახუშტი ბატონიშვილი. საქართველოს გეოგრაფია.

⁴ ი. გეგეჭკორი, ნ. მოლაშვილი. ისტორიულ ტერმინთა სასკოლო ლექსიკონი 6–11 [კლასები]. რედ. ნ. ბარდაველიძე, ზ. კვინიტრაძე, თბ., 2008.

ამის იქით ქართული სამეცნიერო აზრი არ წასულა, არავის უცდია ქართული ენის მიხედვით აეხსნა საქართველოში გავრცელებული გეოგრაფიული სახელები. არადა, გამოჩენილი ეთნოლოგი სერგი მაკალათია, რომელმაც გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში საფუძვლიანად შეისწავლა ხევის ყოფა და ისტორია, მოიხმობდა რა თვალსაზრისს დარიალანის სპარსული წარმომავლობის შესახებ, იქვე ამბობდა, რომ „საისტორიო მწერლობაში საბოლოოდ გამორკვეული არ არის თვით ამ გეოგრაფიული სახელწოდების (დარიალან-ის – მ. ჩ.) წარმოშობის სადაურობა“¹.

ჩვენ კი, როგორც თანამედროვე შედარებითი ლინგვისტიკის წარმომადგენელი, ვეთანხმებით სწორედ ასეთ დამოკიდებულებას და შეფასებას და ჩვენი მხრიდან დავძენთ, რომ საკითხი მოითხოვს კომპლექსურ მიდგომას და მწყობრ ლინგვისტურ ანალიზს.

მას შემდგომ კი, რაც გაირკვა და აღინერა ყველა ფონეტიკური ვარიანტი დარიალ-/დარიალან-ისა, რომელთაც ემატებათ საინტერესო დარილ-, დარილან-, დარიან- ალომორფები აბო თბილელის მარტვილობის ხელნაწერებიდან (პროფ. გ. არახამიას ზეპირი ცნობა), ვფიქრობთ, შესაძლებელი ჩანს ორივე ძირითადი ალომორფის ქართული ენის ნიადაგზე ეტიმოლოგიზება, ოღონდ, უნდა გავითვალისწინოთ ამ რეგიონისთვის დამახასიათებელი სიტყვანარმოების პრაქტიკა და მოდელები, რომლებითაც წარმოებია ხევის ონომასტიკა ცნობილი ტოპოფორმანტების მეშვეობით; კერძოდ, აღმოჩნდა, რომ მცხეთა-მთიანეთ-ხევში ძირი დარ- ერთდროულად ზედიზედ სამ გეოგრაფიულ სახელშია გამოყენებული, ესენია: დევ-დარაკ-ი, დარიალ-ი და დარიალანი. დიახ, ჩვენი აზრით, აქ ამოსავალი ძირი არის დარ-, საიდანაც იწარმოება დარ-აკ-ი, დარ-იელ-ი / დარ-იალ-ი // დარ-იელ-ა / დარ-ილ- / დარ-ილ-ან- / დარ-იან- / დარ-იალ-ან-ი. რა არის დარ-? იგი ცნობილი ქართული ძირია, რომლისთვისაც ძირითადია ნაპრალისა და ფარ-საფარის მნიშვნელობები. ამისათვის მოვიყვანთ სულხან საბას განმარტებებს სხვადასხვა დარ- ძირის შემცველი სიტყვებისათვის, შდრ.: დარ-ან-ი „კლდეში ანუ მიწას ქვეშ შესასვლელი“, დარ-აბა „საფარი ფიცარი“, დარ-აკა „ფარი“ (საბა). ანუ გამოდის, რომ ყველაზე პრობლემური დარიალან-ი ალანთკარი კი არ არის, არამედ დარიალ-ის -ან ადგილობრივ-სუფიქსიანი ფორმაა, რომელიც რეგიონში საკმაოდ გავრცელებული ტოპოსუფიქსი ჩანს. მცხეთა-მთიანეთ-ხევში -ან ტოპოფორმანტი, როგორც წესი, უკვე არსებული ადგილის სახელიდან აწარმოებს ახალ გეოგრაფიულ სახელს, – ხეობას; როგორც ეტყობა, ასეთებია: კარს-ე – კარს-ან-ი, კობ-ი – კობ-ან-ი (სოფ. და მდ. კობ-ან-ი, წინ-კობ-ან-ი ფასანაურის თემში) და ბოლოს დარ-იალ-ი – დარ-იალ-ან- (შდრ. კობ-ი – კობ-ან-ი). ქართულ წყაროებში კარსან-ი პირველად „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს იმ მონაკვეთ-

¹ ს. მაკალათია. ხევი. თბ., 1934, გვ. 36.

ში ჩნდება, სადაც მოთხრობილია უფლის კვართის შესახებ: „ესმათ სიტყვა და წარვიდნენ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი“. სიტყვა კარსე საბას ლექსიკონში განიმარტება როგორც „ზღურბლი და წყირთლი / წირთხლი“. სწორედ კარსე-ზე -ან სუფიქსის დართვითაა ნაწარმოები კარს-ან-ი, რატომ? – ვინაიდან გეოგრაფიულად კარსან-ი მდებარეობს არმაზ-ციხის სამხრეთით მდებარე კარის მიმდებარე ტერიტორიაზე.

ამ მოცემულობიდან გამომდინარე, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ დარიალ-ი ამ ხეობაში მხოლოდ კონკრეტული ტოპონიმი, ხოლო დარიალან-ი უდრის დარიალის ხეობას. დამთხვევა კი სრულიად შემთხვევითია, როგორც ვხედავთ, ალან- ეთნიკურ სახელთან, მისი გააზრება ოსთა კარად მეტაანალიზის შედეგია მხოლოდ და სხვა არაფერი. სხვათა შორის, ჩვენგან წარმოდგენილი ეტიმოლოგიის სამოტივაციო საფუძველი ცალსახად იკვეთება დარიალის ხეობის იმ დახასიათებაში, რაც ენციკლოპედიურ რეალობაშია მოცემული. როგორც აქ ხაზგასმითაა მითითებული, დარიალის ხეობა 1000 მეტრის სიღრმეზეა ჩაჭრილი კავკასიონის ღერძულ ზონაში და კლდოვანი დერეფნით გადის გვერდით ქედში. აბა, შევადაროთ ეს რეალობა ქართული სიტყვა დარანის საბასეულ განმარტებას – დარ-ან-ი „კლდეში ანუ მიწას ქვეშ შესასვლელი“ (=დარიალის ხეობა 1000 მეტრის სიღრმეზეა ჩაჭრილი). ე.ი. გამოდის, რომ დარ-იალ-ი / დარ-იელ-ა და ა. შ. ჯერ -იელ სუფიქსით გართულებული დარ- ძირია, რომელიც [დარ-იალ-ი] შემდგომში თვითონ ხდება საყრდენი ფუძე ახალი -ან სუფიქსიანი დერივაციისათვის – დარიალ-ან-ი. უფრო მეტიც, ქართულ დარ- ძირს კანონზომიერი შესატყვისი აღმოაჩნდა მეგრულ-ლაზურში, შდრ. ქართ. დარ-აკ- / დარ-აბ- / დარ-ან-: მეგრ. დორ-ა / დორ-ე / დორ-ან-ი „ნაპრალი“. დერივაციის მხრივ, როგორც ითქვა, ერთი რიგისაა: კარს-ე – კარს-ან-ი, კობ-ი – კობ-ან-ი. ეს უკანასკნელი [კობ-ი] შეიძლება უფრო ზუსტი მნიშვნელობით წარმოვადგინოთ. ვინაიდან კობ- ქართულში მნიშვნელობადაკარგული სიტყვაა, უნდა ვეძიოთ მისთვის ამოსავალი სემანტიკა ერთ-ერთ ლაზურ ლექსემაში – კუმბ-ურ-ი „ბურცობი; ამაღლებული ადგილი“, ანუ ქართ. კობ-ი – კობ-ან-ი: ზან. (ლაზ.) კუმბ-, კუმბ-ურ-ი.

და რომ ჩვენი ვარაუდი ზუსტია ქართული კობ- ძირის ამოსავალი მნიშვნელობის დაზუსტების მიმართულებით, კარგად მოწმდება მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჩვენების მოხმობით, როცა საკონტროლო საშუალებად ადვილად გამოდგება უდიური სიტყვა კობი, რომელსაც ფრი-ალო კლდის მნიშვნელობა უდასტურდება; ალბათ, ყველა დაგვეთანხმება, ქართული კობ-ის ადგილმდებარეობიდან გამომდინარე, მის ძირითად მნიშვნელობად მთა/კლდე/ბორცვის დასახვა პრობლემებს არ აწყდება. მაგრამ უმთავრესი ჩვენს შემთხვევაში მაინც ის არის, რომ კარს-ე – კარს-ან-ი, კობ-ი – კობ-ან-ი და დარ-იალ-ი – დარ-იალ-ან- ერთგვაროვანი სიტყვანარმოების უეჭველი ნიმუშებია ქართულ ონომასტიკაში.

NORTHERN GATE OF GEORGIA – DARIALI / DARIALANI

Merab Chukhua

Georgia

Dariali Gorge is vital for Georgia. So it was in the historical past, and so it is today. The threat posed to the country by the Russian Empire is real, and consequently, the Russian propaganda and pseudoscientific approaches in this direction are being intensified. They attack the northern gates of Georgia – Dariali and the Dariali Gorge. Since Darial in relation to our homeland strategically has had no alternative from time immemorial, it is time to shed light on the historical situation, put an end to speculation on this or that painful issue and give way to reasonable scientific discussions in order to find out the true history of the relationship and origins of the terms Dariali / Darialani which will be confirmed by reliable scientific arguments.

As for the historical province of Georgia – Khevi, the region in which the Dariali Gorge is located is historically known as Khevi¹, which must be related to the situation of the 530s-540s and is referred to as „Tsanaretiskhevi“:

„David did not end his reign in Kartli, the Persians became stronger and conquered Ereti and Armenia, and Kartli was mostly conquered and the Caucasians entered and took the Gates of Ossetia, and one in Parchuan of Durdzuketi, and he was appointed guardian of Mtiuls. And another man was appointed prince in Tsanaretiskhevi and they obeyed him“².

Until the 12th century, in addition to tsanarebi, there was a general term in circulation for Georgian mountaineers – old Georgian Mteuli, from which in the following period its phonetic variant Mtiuli was developed and to this day it refers only to modern Mtiuls. and the derived from the name Khevi Mokheve (lit. residents of Khevi) was first attested in the Tamar era; In the Life of Kartli it is said that Tamar addressed: „to all Mteuls: Dvals, Tskhrazmels, Mokheves, Khadels...“³ The more archaic (initial) form of Mokheve was preserved in the Mokhebian dialect itself as a variant of Makheve. From the very beginning, the population of the gorge was economically connected with the Georgian Military Road that passes along the Dariali Gorge. It has always been a corridor to the north for the country.

¹ „Conversion of Kartli“. Old Georgian text. Georgian parallel translation (translated by N. Nikolozishvili), Georgian hagiographic monuments in 3 volumes (ed. L. Abashidze), vol. 1, Tb., 2008 (in Georg.).

² Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature. I (5th-10th cc.), prepared for publication by Il. Abuladze, N. Atanelishvili, N. Gogvadze, L. Kajaia, Ts. Kurtsikidze, Ts. Chankiev and Ts. Jghamaia, under the direction and editing of Ilia Abuladze, Tb., 1963, pp. 94-95 (in Georg.).

³ Life of Kartli. I, Edited by R. Metreveli, Tb., 2008, p. 478 (in Georg.).

At this stage, we are interested in the onomastics of the Dariali Gorge – toponyms and hydronyms, how endemic, from a linguistic point of view, the Georgian geographical names – Dariali and Darialani are.

In the Dariali gorge, on the left bank of the Terek River on a high rocky mountain, the northern and eastern slopes of which are inaccessible, and the western part of the mountain is blocked by natural walls, there is also a monument of Georgian architecture – Dariali Fortress. The first information (description) about Dariali is given by the geographer and historian Strabo. In his Geography of the Kingdom of Iberia the author says that the second route to Iberia comes from the north, where cattlemen live. The road is very difficult due to the narrowness, because the traveler initially has to climb a terrible and narrow ridge for three days, then he has to walk for another four days and finally meets the inaccessible castle that protects this road¹. In Georgian reality, this northern gates, besides Dariali, has another Georgian name – Aragui Gates. Leonti Mroveli, who describes the northern roads of Georgia, clarifies: „There is a sea gates – Darubandi and Aragui gates, which is Darialani“². Another word collocation is known in the old Georgian written language (Kari Ovsetisa კარი ოვსეთისაჲ. lit. Door (gates) of Ossetia) (= Dariali). The latter is confirmed by Ioane Sabanisdze in his work Abo Tbileli: Nerse the Eristav of Kartli passed Kari Ovsetisa, which is called Darialan³. To the already known descriptive names of Dariali in Georgian historiography two more words are added in the materials of Ivane Javakhishvili; These are: the Road of Darieli (გზად დარიელისაჲ) and the Road of Darialan (გზად დარიალანისაჲ)⁴.

The distinctive variant _ Dariela is confirmed in the geography of Vakhushti – „Dariela, is at the top of the eastern edge of Aragvi...“⁵ It is noteworthy that when describing the campaigns of Vakhtang Gorgaslan, both Dariali and Dariala are mentioned in the same text. This refers to the part of the story where the chronicler tells us about the arrival of Ossetians in Kartli in the 5th century; when the Ossetians crossed the Dariali forts and attacked the local population. It is said about this in the life of Kartli, that Gorgaslan „passed the Dariali Gates: the entrance to Ossetia... Then the Ossetian kings gathered their army, united with the Khazars and met them at the river that passes Dariala, passes through the Ossetian valley and the river is also called Aragvi, for both rivers – the Aragvi of Kartli and the Aragvi of Ossetia flow from the same mountain“⁶.

¹ Chkonia A. Historical Essay. Tfl., 1890, p. 210 (in Georg.).

² Life of Kartli. I, p. 32 (in Georg.).

³ Old Georgian Hagiographic Lit. Monuments. I, p. 58 (in Georg.).

⁴ Iv. Javakhishvili. Works in 12 volumes, vol. II, Tb., 1983, p. 69 (in Georg.).

⁵ Vakhushti Batonishvili. Geography of Georgia. Published from the original manuscript of Vakhushti Batonishvili, edited by M. C. Janashvili, Tfl., 1904, p. 98 (in Georg.).

⁶ Life of Kartli, I, p. 164.

Understanding the etymology of Dariali is an object of animal interest in terms of determining the chronology of the historic or prehistoric settlement of the Georgian-Alans. There are several views on the history of the issue, almost all of which support only one view of Darialan's non-Georgian origin. Original, but less convincing, is Mose Janashvili's opinion on the etymology of Darialan. The author connected. The author connected the separated Dar segment with the Ossetian word Dargh-long (cf. Dargh-Khokh = long mountain). And Alan – according to his observations, is the name of the Ossetian people. Thus the author came to such a vague conclusion – Dargh-Alan-Kari = the gate of the long Alans¹.

In Georgian reality, there is practically no alternative to the well-established opinion that Dariali is Alanta kari (lit. Gate of the Alans), a pass to or from the Caucasus, an approach adopted even at the level of textbooks². Georgian encyclopedias say: The name Dariali comes from the Persian word Dar-i Alan (Alantakari; lit. Gate of the Alans). The gorge was known to geographers since ancient times: Pliny called it Porta Caucasiae (Gate of the Caucasus) and Porta Hiberiae (Gate of Iberia), Ptolemy, Sarmatikai Pulai (Gate of the Sarmatians), and the Arabs and Persians – Dar-i-alan (Gate of the Alans).

Georgian scientific opinion did not go further than this, no one tried to explain the geographical names widespread in Georgia according to the Georgian language. However, the eminent ethnologist Sergi Makalatia, who thoroughly studied the life and history of Khevi in the 1930s, referring to the opinion about the Persian origin of Darialan, wrote: „the origin of this geographical name (Darialan – M. Ch.) has not been finally clarified in historical writings“³. I, as a representative of modern comparative linguistics, agree with this approach and assessment; for my part, I argue that this issue requires an integrated approach and sequential linguistic analysis.

After all the phonetic variants of Darial- / Darialan have been identified and described, to which are added the interesting Daril-, Darilan-, Darian- allomorphs from Abo's manuscripts (Prof. G. Arakhamia's oral reference), we think it seems possible to etymologize both main allomorphs on the basis of the Georgian language; but we must take into account the practice of word production and models typical for this region, which have produced the onomastics of the gorge through well-known topoformants; In particular, it turned out that in Mtskheta-Mtianeti-Khevi the root Dar is used in three geographical names at the same time, namely: Dev-Darak-i, Darial-i and Darialan-i. Well, in our opinion, the starting point here is Dar-, from which Darak-i, Dar-iel-i / Dar-ial-i // Dar-iel-a / Dar-il- / Dar-il-an/ Dar-ian- / dar-ial-an-i are

¹ Janashvili M. Foreword to Vakhushti's Geography. Tfl., 1904, p. 98, cf. 184 (in Georg.).

² cf. School Dictionary of Historical Terms 6–11 [Grades], I. Gegechkori, N. Molashvili; Ed. N. Bardavelidze, Z. Kvintradze. Tb., 2008 (in Georg.).

³ Makalatia S. Khevi. Tb., 1934, p. 36 (in Georg.).

produced. What is Dar-? It is a well-known Georgian root, for which the main meanings are crack and cover, shield. For this, we will give the definitions of Sulkhan Saba for various words containing the root Dar, Compare: Dar-an-i „entrance to the rock or underground“, Dar-aba „board for covering“, Dar-aka „shield“ (saba). In other words, it turns out that the most problematic Darialan-i is not Alantkari, (ალანთკარი) but a local –an suffix form of Darial, which is a very common toposuffix in the region. In Mtskheta-Mtianeti-Khevi –an topoformant, as a rule, produces a new geographical name from the existing name of a place – the gorge; It seems that these are: Kars-e – Kars-an-i, Kob-i – Kob-an-i (village and river Kob-an-i, Tsin-Kob-an-i in Pasanauri community) and finally Dar-ial-i – Dar-ial-an- (cf. Kob-i – Kob-an-i). In Georgian sources, Karsan first appears in Conversion of Kartli in the section where the story of the Lord’s robe is told: „They heard the word and went to Elioz of Mtskheta and Longinoz of Karsani(Karsneli)“ The word Karse in the dictionary of Saba is defined as „threshold“. Just by adding suffix -an to Kars is the word Kars-an-i formed. Well, why? Because geographically, Karsan is located in the area near Kari, south of Armaztsikhe.

Based on these data, we can safely say that Darial-i is only a specific toponym in this gorge, and Darialan-i is equated to the Darial Gorge. As we can see, the coincidence with ethnic name Alan is completely accidental, its understanding as a Gate of Ossetians is the result of meta-analysis only and nothing else. By the way, the motivational basis of the etymology presented by us is clearly traced in the description of the Dariali Gorge, which is given in encyclopedias. As emphasized in the special description, the Dariali Gorge is cut at a depth of 1000 meters in the axial zone of the Caucasus and runs along a rocky corridor in the lateral ridge. and passes through a rocky corridor in the side ridge. Well, let’s compare this reality with Saba’s definition of the Georgian word Darani – Dar-an-i „entrance to a rock or under the ground“ (= Dariali gorge at a depth of 1000 meters). So, it turns out that Dar-ial-i / Dar-iel-a etc., is a root Dar, first, complicated by the suffix „iel“, which [Dar-ial-i] later becomes the base root for a new -an suffix derivation – Darial-an-i. Moreover, a regular match of the Georgian root dar was found in Megrelian-Laz, cf. Geo. dar-ak- / dar-ab- / dar-an-: Megr. dor-a / dor-e / dor-an-i „crack“. In terms of derivation, as has been said, there is one order: Kars-e – Kars-an-i, Kob-i – Kob-an-i. The latter [Kob-i] can be represented in a more precise sense. Since Kob- is a meaningless word in Georgian, we should look for the starting semantics for it in one of the Laz lexemes – Kumb-ur „bulging; elevated place“, or Georg. Kob-i-Kob-an-i: Zan. (Laz.) Kumb-, Kumb-ur-i.

And that our assumption is correct in the direction of clarifying the initial meaning of the Georgian root „kob“ is well attested by the display of related Iberian-Caucasian languages, when the Udi word kobi, meaning a cliff is easily used as a means of control; probably everyone will agree that due to the location of the Georgian

„Kobi“ there is no problem to present mountain / rock / hill as its main meaning. But the most important thing in our case is that Kars-e – kars-an-i, kob-i – kob-an-i and dar-yal-i – dar-yal-an-i are unmistakable examples of homogeneous word formation uniform in Georgian onomastics.

მთა და მთიელაჲი ქართულ იდენტობრივ ნარატივში

მარიამ ჩხარტიშვილი

საქართველო

პრობლემის დასმა

იდენტობრივი ნარატივი ეს არის დისკურსი, რომელიც წარმოადგენს პასუხს ერისათვის ეგზისტენციალური მნიშვნელობის კითხვებზე: „ვინ ვართ“? „ვინ ვიყავით“? „როგორია ჩვენი მომავალი“? „რა არის ჩვენი არსებობის საზრისი“?

ამ ნარატივს კოლექტიურ-კულტურულ იდენტობაზე აღმოცენებული ერთობის (ჩვენ-ჯგუფის) კულტურული ელიტა ქმნის: ხდება საზიარო ისტორიული გამოცდილების ფაქტების განსაზღვრა და მათი რეინტერპრეტაცია ერთიან კონტექსტში.

იდენტობრივი ნარატივის მეშვეობით ადამიანებს უყალიბდებათ ჯგუფური სოლიდარობის განცდა.

ეროვნული იდენტობრივი ნარატივები მრავალი თემის მომცველია. არსებითად ესაა თხრობანი მშობლიური ერის (უკვე რეალურის ან პოტენციურად არსებულის) რაობაზე. განიხილება ჩვენ-ჯგუფის წარსული, მისი სოციალური აღნაგობა და სოციალურ ჯგუფებს შორის ურთიერთობა, რეგიონალურ იდენტობათა მიმართება ეროვნულ იდენტობასთან, ფასეულობათა სისტემა, მორალურ ვალდებულებათა სქემა, კულტურული უნიკალურობა (ენა, რელიგია, მიღწევები ხელოვნებაში თუ ტექნიკაში), ეთნიკური რჩეულობა, გლობალური მისია, ერად ყოფნის ღვთაებრივი ნებით განპირობებულობა, საერთო ბედისწერა და მომავალი, ეროვნული ხასიათის თავისებურებანი, მიმართება „სხვებთან“ (ეთნიკურ ჯგუფებთან ქვეყნის შიგნით და სხვა ერებთან ქვეყნის გარეთ), მშობლიური მიწის საკრალურობა, და ა.შ. მოკლედ, იდენტობრივი ნარატივი მოიცავს ყველაფერს, რაც უკავშირდება კოლექტიური „მეს“ ანუ „ჩვენ“-ის განმარტებას.

თანამედროვე დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში იდენტობრივ ნარატივებს განსაკუთრებული ინტერესით სწავლობენ. საქართველოში კვლევის ეს მიმართულება ნაკლებად გამოკვეთილია. ამის მიზეზი ის გახლავთ, რომ ქართველ ჰუმანიტართა მნიშვნელოვანი ნაწილი ერის ფენომენს ხედავს ესენციალისტურად. პირადად მე ერის კონსოლიდების პროცესს განვიხილავ კონსტრუქციონისტული პოზიციით, აქედან გამომდინარე იდენტობრივი ნარატივის კვლევა ჩემთვის პრიორიტეტია.

ჩემს ადრე გამოქვეყნებულ გამოკვლევებში უკვე გავაანალიზე ქართულ იდენტობრივი ნარატივის სხვადასხვა საკითხი და განვსაზღვრე

თითოეული მათგანის კავშირი ნაციონალიზმის ფუნდამენტურ იდეალებთან¹. წინამდებარე ნაშრომში მე ვაგრძელებ ძიებას აღნიშნული მიმართულებით. კონკრეტულად, გავანალიზებ თემას, რომელსაც პირობითად შეიძლება ეწოდოს „ეროვნული ლანდშაფტის კონცეპტუალიზება“.

ტერიტორია კოლექტიურ კულტურულ იდენტობაზე დაფუძნებული ერთობების ერთ-ერთი უმთავრესი მარკერია, შესაბამისად, იდენტობრივ ნარატივებში სრულიად გამორჩეული ადგილი უკავია მშობლიურ მიწის შესახებ დისკურსს. საკრალიზებული ლანდშაფტები, რომელნიც ინიშნება ამ მიწაზე, არის „მეხსიერების ადგილები“². მათი ერთი ნაწილი ხელოვნურად იქმნება შესაბამისი დარგის პროფესიონალების მიერ, მეორე ნაწილი კი ბუნებრივი წარმოშობისაა. ისინი (ასევე სპეციალისტების ძალისხმევით) ეროვნულ სიმბოლოდ იქცევა და ივსება ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესისათვის ხელშემწყობი კულტურული საზრისით.

ამჯერად მე შევეხები მთას, მთურ ლანდშაფტს, როგორც ქართული იდენტობის მარკერს.

ეროვნული იდენტობრივი ნარატივი არის აბსტრაქცია, რომელიც გვევლინება სხვადასხვა ტექსტის ერთობლიობის სახით. ამ ტექსტების ერთ-ერთი სახე მხატვრული ლიტერატურაა. სწორედ მას გამოვიყენებ წყაროდ ამ გამოკვლევაში. დასმული პრობლემის კვლევისათვის ეს წყარო ყველაზე უფრო რელევანტურია

ფაქტობრივი მონაცემების ანალიზი.

ერთი შეხედვით მოულოდნელად, მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ათწლეულებიდან, ქართულ პოეზიასა და პროზაში მთების, მთური ლანდშაფტების, მთიელების მხატვრული რეპრეზენტირება აქტუალური ხდება. ქართველი მწერლები და პოეტები დიდი გამომსახველობით აღწერენ მთების მომწუსხველ სილამაზეს.

ქართველი მწერლების ყურადღებას განსაკუთრებით იპყრობს მთის მდინარეები, რომელთა უდიდესი ენერჯია, მუდმივად მოძრაობაში ყოფნა სანიმუშოდ დაუსახავთ. ამ მდინარეების შედარება ხდება ბარის მდინარეებთან და აშკარად უპირატესობა პირველებს ენიჭებათ. საერთოდაც მთას ბართან შედარებით ეძლევა უპირატესობა. მთის ჰავა ჯანმრთელია და მთაში ცხოვრება უკეთესია. არათუ მშვენიერი ტყიანი მთები, არამედ სალი კლდეებიც

¹ მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბ., 2009; მ. ჩხარტიშვილი, ქ. მანია. ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ასახვა ბეჭდურ მედიაში. ივერია და მისი მკითხველი საქართველო. თბ., 2011; მ. ჩხარტიშვილი. ზვიად გამსახურდიასეული ქართველი ერის ნარატივი (რეპრეზენტაცია და კომენტარები). ზვიად გამსახურდია - პოლიტიკა, მეცნიერება, ლიტერატურა, კონფერენციის მასალები, თბ., 2020, გვ. 7-27.

² Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations, 1989, № 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, გვ. 7-24.

კი ჯობია ბარის ყველა სიკეთეს. ქართველი მწერლები უსაზღვრო მიჯაჭვულობის გრძნობას ამჟღავნებენ მთების მიმართ, მათ ქმნილებებში მთები აშკარად მშობლიურ მინასთან ასოცირდება. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ მთიანი ლანდშაფტი განაპირობებს მთის ფლორისა და ფაუნის სიკარგესაც. მთის მოსახლეობა გამორჩეულია ზნეობრივი სიკეთეებით: ვაჟკაცობა, გონიერება, უღალატობა, მასპინძლობის უნარი, ფიზიკური სიჩაუქე – ეს ყველა მათი უპირობო მახასიათებელია. თუ გამოერია მოლაღატი, ის მოიკვეთება თემისაგან, როგორც მთური ეთიკური კოდექსის უგულვებელმყოფელი.

მთიელები ქართული ერთიანობის იდეის მატარებელნი არიან. საერთო მტრის მოსაგერიებლადაც ძალ-ღონეს არ იშურებენ. საქართველოს ბარის მოსახლეობას მხარში უდგანან. მათშია ენერგია, მათ შეინახეს ქართული ავთენტური თვითი.

ამ ყველაფრიდან მკითხველმა ის დასკვნა უნდა გამოიტანოს, რომ სწორედ მთის რეგიონები გადაარჩინენ საქართველოს და უზრუნველყოფენ მის ნათელ მომავალს.

ნათქვამის ილუსტრირება შეიძლება არაერთი მაგალითით. ნაშრომის შეზღუდული მოცულობა საშუალებას არ მომცემს გავზარდო წყაროთა ჩამონათვალი ან საილუსტრაციოდ მოვიყვანო ვრცელი ამონარიდები მათგან. თუმცა ის მცირე ნაწილი, რაც ამჯერად იქნება განხილული, ვიმედოვნებ, რომ ნათელ წარმოდგენას შეუქმნის მკითხველს.

მთის და მთური ლანდშაფტის კონცეპტუალიზების კუთხით ძალიან საინტერესოა ქართული რომანტიზმის უდიდესი წარმომადგენლის ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოემა „ბედი ქართლისა“ (1839). ამ პოემაში, როგორც ცნობილია, ბარათაშვილი, შესაბამისი მხატვრული სახეების საშუალებით, განიხილავს ქართველთა პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხს, კერძოდ, მეფე ერეკლე მეორის მიერ რუსეთზე გეზის აღებას და ამ ცვლილების ფონზე ქართული იდენტობის შენარჩუნების პრობლემას. აი, სწორედ ამ მიზანდასახულების პოემაში არის მონაკვეთი, რომელიც ფაქტობრივად მდინარე არაგვის ქებათა ქებაა. პოეტური გამომსახველობის თვალსაზრისით, ეს ერთ-ერთი ყველაზე შთამბეჭდავი ადგილია ამ პოემაში. ნ. ბარათაშვილი აღწერს მთის მდინარეს და მის გარშემო არსებულ ბუნებას და ამას უკავშირებს ეროვნულ ხასიათს: „ჰოი, ნაპირნო, არაგვის პირნო, / მობიბინენო, შვებით მომზირნო, / ქართველსა გულმან როგორ გაუძლოს, / ოდეს შვენება თქვენი იხილოს, / რომ თქვენს ბუჩქებში არა ჩამოხდეს, / რაც უნდა გზასაც ეშურებოდეს! / როგორ იქნება არ განისვენოს / სამჯერ ხომ მაინც გადაჰკრავს ღვინოს, / ცხენს მოაძოვებს, თვალს მოატყუებს, / გამოიღვიძებს – შუბლს განიგრილებს, / ერთს ქართველურად კიდევ შესძახებს, / არაგვო, მაგ შენს ამწვანებულ მთებს, / და მერმე თუნდაც დაუგვიანდეს, იგი იმისთვის აღარ დაღონდეს“!

აქ მთიანი ლანდშაფტის აპოლოგიაა. ის ადამიანის მსოფლხედვას თავის კვალს ამჩნევს. მისი გავლენა აშკარად დადებითია.

თუ გავითვალისწინებთ ამავე ავტორის მიერ რამდენიმე წლით ადრე დაწერილ ლექსს „ფიქრნი მტკვრის პირას“, ეს აზრი კიდევ უფრო დამაჯერებლად მოგვეჩვენება: მტკვრის პირას გასული პოეტი სულაც არ არის ისე ოპტიმისტურად განწყობილი, როგორც აღნიშნულ პოემაში დახატული ქართველი, რომელსაც არაგვისპირი შვებას ჰგვრის და ოპტიმიზმით ავსებს: „ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი?/მრავალ დროების მოწამე ხარ, მაგრამ ხარ უტყვი!/არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება/რად იყო ფუჭი და მხოლოდა ამოება“?

ნ.ბარათაშვილი ერთადერთი ქართველი მწერალი როდია მეცხრამეტე საუკუნეში, რომელიც აღწერს არაგვს და მისი, როგორც ქართული იდენტობის, ერთ-ერთი სიმბოლოს შესახებ აზრს გვიყალიბებს. ილია ჭავჭავაძის და ვაჟა ფშაველას მიმართვა არაგვისადმი არის უდიდესი ინტიმით სავსე: მთის მდინარე არაგვი განუყოფელია ქართველობისაგან. ილია შემდეგნაირად იხსენიებს არაგვს თავის პოემაში „აჩრდილი“ (1859. საბოლოო რედაქცია 1872): „ჩვენო არაგვო! რარიგ მიყვარხარ!/.ქართველის ცხოვრების მოწამე შენ ხარ.../ შენს კიდებზედ ჩემი მამული/იყო ერთ დროსა გამშვენებული“.

არაგვი, ეს უსულო არსი, პოეტის ხედვით, ცოცხალია და კიდევ მეტი, ის ქართველად ყოფნის აუცილებელი ატრიბუტია:

და აი, ნაწყვეტი ვაჟა-ფშაველას ლექსიდანაც „არაგვს“ (1886): „დამწუხრებულმა, არაგვო,/ რო გნახე, გავიხარეო,/სრულიად გამოვიცვალე,/წელშიაც ვავიხარეო./რა ლამაზია, წყეულო,/ შენთ ზვირთთა ლაღნი ჩქერანი,/ გააფთრებულსა ტალღასა/ კლდეს რო წაუვლენ თქერანი!/ შენ თვალს გარიდებ მაშინა,/ მთებისკე მწადის ცქერანი,/ უნდომლად მამინდებიან/ ბედკრულს ბედკრულნი მღერანი./ გულიც იქ იწევს, თვალიცა,/ იქ რო მაღალი მთებია,/ ვინც რომ გიჟმაჟი გაგზარდა,/ ვის ძუძუც პირში გდებია“.

არაგვის გარდა ქართველ მწერალთა თვალი მიპყრობილია მდინარე თერგს. თერგიც ისევ და ისევ მათი ინტერესის არეალში ექცევა იმის გამო, რომ მთის მდინარეა. თერგის განუმეორებელი სახის შექმნას იწყებს გრიგოლ ორბელიანი თავის ლექსში „სალამო გამოსალმებისა“ (1840). პოეტი თავიდან ხატავს კავკასიონს, მერე თერგს: „ბუმბერაზ მთანი მდუმარედ ცათამდის აყუდებულნი,/ ჰსხედან, ვით დევნი, სპეტაკის ყინულ გვირგვინით შემკულნი!/ მათ კლდოვან გვერდთა შავადა ღრუბელნი ზედდაჰსწოლიან,/ და მრისხანებით ქვეყანას წარღვნითა ემუქრებიან./...გაზაფხული-სა ველითა ტყე შემოსილი სიმწვანით,/ მთებისა კალთებს შეამკობს სატკბო სუნნელთა მოფენით./ წყალნი მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცვივიან,/ თერგი ჰრბის, თერგი ღრიალებს, კლდენი ბანს ეუბნებიან“.

გრიგოლ ორბელიანი გვთავაზობს მხოლოდ ბუნების მშვენიერ სურათს, ილია კი საზრისს უძებნის ამ სურათს, რითაც დისკურსი თერგზე, მთაზე და ბარზე იქცევა ქართული იდენტობრივი ნარატივის განუყოფელ ნაწილად. მხედველობაში მაქვს ილიას „მგზავრის წერილები“ (1861), რომელიც ქართული ნაციონალიზმის არსის გასააზრებლად ერთ-ერთი უმთავრესი ტექსტია. სხვა ბევრ საკითხთან ერთად სწორედ აქ ეხება ილია თერგსაც იმისათვის, რათა გამოხატოს მისთვის მნიშვნელოვანი იდეები: „ეგ დასალუპავი თერგი! რა ორპირი ყოფილა! დახე, როგორ მიმკვდარა. რაკი ზურგი ჩვენსკენ უქნია და პირი რუსეთისაკენ, რაკი გაუმინდვრებია და გაუვაკნია, როგორღაც ის დევგმირული ხმა ჩასწყვეტია. ჩვენი დამთხვეული თერგი ვლადიკავკასთან ის თერგი აღარ არის, რომელზედაც ჩვენს პოეტს უთქვამს: „თერგი ჰრბის, თერგი ჰღრიალებს, კლდენი ბანს ეუბნებიან...“ იქ ისე დამდოვრებულა, ისე მიმკვდარა, თითქო ან როზგქვეშ არის გატარებულიო, ან დიდი ჩინი მიუღიაო. მაგრამ იქნება თერგი იქ ეგრე იმიტომ მიჩუმებულა, რომ მობანე კლდენი გვერდით არ ახლავს, ის კლდენი, რომლის „კლდოვანთა გულთა ღრუბელნი შავადა ზედ დასწოლიან და მრისხანებით ქვეყანას წარღვნითა ემუქრებიან“. მაგრამ მაინცდამაინც ვაი შენ, ჩემო თერგო! შენ, ჩემო ძმობილო, ზოგიერთ კაცსავით, საცა მისულხარ, იქაური ქუდიც დაგიხურავს. ცოდვა არ არის, შენი ჭექა-ქუხილი, შენი ზარიანი ხმაურობა, შენი შფოთვა და ფოთვა, შენი გაუთავებელი ბრძოლა ქვე-კლდე-ღრესთან, თითქო შენი განიერი წადილი შენს ვინრო საწოლში ვერ მოთავსებულაო. ბევრი რამ საგულისყუროა შენში, ჩემო დაუმონავო თერგო, შენს ძლევამოსილს და შეუპოვარს დენაშია. აქ კი მიმრჩვალხარ დამარცხებულ და ნათრევ ლომსავითა. ცოდვა ხარ და ცოდვას შვრები“!

თერგით მოხიბლვის მიზეზი, როგორც ითქვა, მისი მთასთან კავშირია. ვაკეზე მდინარე თერგი პოეტის აღფრთოვანებას აღარ იწვევს. ილიაც აღწერს დიდი მონდომებით მყინვარს, მაგრამ არ იწონებს მის პირქუშობას, მედიდურობას და უძრაობას და მას ენერგიულ თერგს უპირისპირებს. თუმც ეს ენერგიულობა თერგს, სწორედ მთისაგან რომ აქვს, კლდის გულიდან ამონახეთქი რომაა, ეს საგანგებოდ აღნიშნულია: „ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულ მყინვარსა, რომელსაც ყაზბეგის მთას ეძახიან. დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი. აბა მაგას შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დედამინა ქალამნადაო. ცისა ლაჟვარდზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუმიღვრევლად. ერთის მუჭის ოდენი ღრუბელიც არა ჰფარავდა მის მაღალ შუბლსა, მის ყინვით შევერცხლილს თავსა. ერთადერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო მყინვარის დიდებულ სახეს განუცვიფრებიაო. მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მაღელვებს, მა-

ციებს და არ მათობს...- დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი, მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მიდის და მიბლავის და აბლავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამალებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა“.

მთის მთელ სამშობლოსთან ასოცირება უკვე კარგად ჩანს ილიას ადრეულ შემოქმედებაში. 1857 წლით თარიღდება მისი ლექსი „ყვარლის მთებს“. აქ ბუნება, ლანდშაფტი ილიას აინტერესებს იმდენად, რამდენადაც ის უკავშირდება ქართველად ყოფნის იდეას: „სამშობლო მთებო! თქვენი შვილი განებებთ თავსა, /მაგრამ თქვენ ხსოვნას ვერ მივცემ მე დავიწყებასა/ თქვენ ჩემთან ივლით განუყრელად, ვით ჩემი გული,/ თქვენთან, ჰე, მთებო, ბუნებითა შეუღლებული/ ან მომწონს თავი, მეგობრებო, რომ დაბადება თქვენს შორისა მხვდა,/ ბუნებისა თქვენის ვარ შვილი, /გრიგალთა, მეხთა, ქუხილთ შორის ქართველად გაზრდილი“.

ზემოთ მე მოვიყვანე ამონარიდი „მგზავრის წერილებიდან“, რომელიც თერგის, როგორც მთისა და ვაკის მდინარის, დახასიათებას შეიცავდა. მაგრამ ილიას ამ ქმნილების მონაცემები ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ ამით არ ამოიწურება. თხზულების მთავარი გმირი, ლელთ ღუნია მთიელია. ავტორი გვიჩვენებს, რომ ქართველობის შემნახველი სწორედ მთაა. მოხევური დიალექტითა და, ერთი შეხედვით, გულუბრყვილო მსჯელობებით ილია უბრალო მოხევს ქართული ნაციონალიზმის პროგრამას წარმოატქმევინებს. მთიელი ლელთ ღუნია არა მარტოდენ თავის კუთხის, არამედ ეროვნული საზრუნავითაა მოცული.

ილია წამოჭრის მთისა და ბარის შედარების თემასაც. ავტორი (//მგზავრი) ეკითხება ლელთ ღუნისა თუ, რომელია უკეთესი, მთა თუ ბარი. ლელთ ღუნია ჯერ გაურბის პირდაპირ პასუხს, თუმც შემდგომ არჩევანს მაინც მთის სასარგებლოდ აკეთებს: „მაშ ისევ ბარი სჯობნებია: იქ ხალხი უფრო მაძღარია. – ვინ უწყის? იქაითაც საჭირბოროტოია დარჩენა. ადგილ ჰხამობს. იქაველ კაცს ფერი არა აქვს, ჯანი არა აქვს. აქაველ ჯანმრთელი არს. ცარგვლის გამჩენმა განაგო იქაით-მაძღრობა, აქაით – სიმრთელე. – რომელი ქვეყანა სჯობია, მაძღარი თუ მრთელი? – ორივენ ერთადა. უერთურთოდ ქვეყანაი გონჯაა. – ორში რომ ერთი ამოგარჩევიონ? ორჩიდა? არჩევანზედ? ამ ღორღიან კლდეთ ვიჯობდი, ჯანმრთელია. ადამის ძეი ბალახითაც, გაჭირდის, გაძღების, სატკივარს რაი ყევის?“

უპირატესობა, როგორც ვხედავთ, კვლავ მთას ენიჭება, არამარტო ტყიან მთას, არამედ მწირ კლდესაც კი. თითქოს პროტესტია ცივილიზაციის და ურბანიზაციის, ახალი დროის მიერ მოტანილი ცვლილების მიმართ.

მთის კონცეპტუალიზების თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ვაჟა-ფშაველას პოემა „ბახტრიონი“ (1882-1892). ეს ტექსტი საინ-

ტერესო იმითაც, თუ როგორი დიდი რუდუნებით არის აღწერილი მასში მთის ლანდშაფტი: „მოგესალმებით, ქედებო,/ მომაქვს სალამი გვიანი,/ ჩემსამც სამარეს ამკობედ/ თქვენი დეკა და ღვიანი!/ თქვენგანა გულობს ეს გული,/ შიგ გრძნობა უდულს ღვთიანი./ თქვენი მიწოვავ მეც ძუძუ./ ღალიან-ბარაქიანი./ ნუმც გაჯავრდება პირიმზე,/ ნუმც დამწყველიან იანი,/ რომ იმათ დედის ძუძუთა/ ვსუქდები ცოდვილიანი“.

ამასთან ეს ქმნილება ყურადღებას იმსახურებს მთიელთა იდეალიზებული სახეების ძერწვის თვალსაზრისითაც. მთიელთათვის ბარის მტრის ძალადობისაგან მხსნელის მისიის მიწერაც, მთის კონცეპტუალიზების პროცესის ასევე ძალიან საინტერესო შტრიხია: „მთელი კახეთი ქცეულა/ ჩიქილა-მოხდილ ქალადა./ არა სჩანს ხელის შამქცევი,/ მტრის ამომყრელი ჯავრისა, / კაცი არ ჩნდება შამყრელი/ და წინ გამძლოლი ჯარისა.../ დაჯავრდენ თუშნი, რო ნახეს/ ქვეყანა ნაოხარია./ პირი ქნეს, იმათ წინ უძღვის/ ზეზვაი საოცარია./ სუყველამ ტანზე აისხა აბჯარი საომარია./ მე გამომგზავნეს საჩქაროდ/ ფშავს და ხევსურეთს მზირადა/ და დამაბარეს ხვენწითა/ სიტყვა, სათქმელი პირადა:/ ჩვენაც ხომ თქვენი ძმანი ვართ/ სისხლით, ხორციით და რჯულითა./ მტერმა დაგვჩაგრა, გვიშველეთ,/ გაუტეხელნო გულითა./ უბაროდ, განა არ იცით,/ მთანიც რო ვერა გვარობენ. გვიშველეთ, ფშაველ-ხევსურნო, ბარზე თათრები ხარობენ.../ ღმერთო და ჩვენო გამჩენო, ხატებო ფშავეთისაო“.

როგორც ვხედავთ, აქცენტია საქართველოს მთისა და ბარის მოსახლეობის წარმომავლობით ერთგვარობაზე და მათ საერთო რწმენა-წარმოდგენებზე. ფშავეთის ხატებს მთიელები კახეთის შველას შესთხოვენ: „აავსეთ თათრის სისხლითა/ ველები კახეთისაო“.

სამშობლო მიწის მთასთან ასოცირება თვალსაჩინოა რაფიელ ერისთავის ცნობილ ლექსში „სამშობლო ხევსურისა“ (1881): „არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,/ არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!.../ მე მირჩევნია შავი კლდე, თოვლიან-ყინულიანი,/ ორბი რომ ბუდობს, ჩანჩქერი გადმოჰქუხს ბროლიწყლიანი,/ ჯიხვი და არჩვი მეყოფა, ხორცი აქვს მარილიანი.../ არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,/ არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!.../ ბარად რომ ვიყო ლალადა, სული მთისაკენ იხარის,/ სალი კლდე ანდამატივით გულს სულ იქითკენ იხარის,/ იქ მიჯობს შავი სიკვდილი, ბარში სიცოცხლეს იმწარის!.../ ბარად რომ მომცე დიდება, ქონება უთვალავია,/ სასახლე ოქროს ტახტითა, ჯარი და ზღვაზე ნავია,/ არა ვინდომო ეგენი, არ მოკვდეს ჩემი თავია...“

ბარისა და მთის შედარებას და მთის უკეთესობის მტკიცებას რაფიელ ერისთავი განაგრძობს მოგვიანებით დანერგულ ლექსშიც „მეცხვარე თრი-

ალეთზე“ (1886): „ცხორი ავდენე შირაქით/ თრიალეთისა მთაზედა,/ მეც მოქანცული, მოღლილი,/ ჩამოვჯე ჩემდა ქვაზედა,/...გალაღდა გული, გალალდა,/ჩოლი ბარისგან სნეული,/...ალარ მნადს, ალარ, შირაქი.“

მთების გასულიერება, ერთობის ცოცხალ წევრებად გადაქცევის ტენდენცია კარგად ჩანს ვაჟა-ფშაველას ქმნილებაში „მთანი მალაღნი“ (1895): „იდგენ და ელოდენ. უსაზღვროა მთების მოლოდინი, უსაზღვრო ზღვადა სდგას იმათ გულში. ნითლად, სისხლისფრად შედედებული უთიმთიმებთ გულ-მკერდში. გარეთ, სახეზე-კი არაფერი ეტყობათ, გარდა მტერობისა. ეს არის კიდევ ნიშანი მოლოდინისა. ვინ რა იცის, რა ამბავია მთების გულში, რა ცეცხლი სდუღს და გადმოდის. მთებო, მთებო! რას ელით, ვის ელით? ნუთუ გყავთ სატრფო დიდი ხნის უნახავი? იქნება შვილი დაჰკარგეთ? იქნება ძმა, ან დედა გყავთ შორს წასული და არაფერი ამბავი მოგსვლიათ? პასუხი არ ისმის. სდგანან წარბშეუხრელად. ელოდენ, ელიან და კვლავ ექნებათ მოლოდინი. რა დააშრობს იმათ გულში იმ მოლოდინის ზღვას? არა აქვს იმას ბოლო, არც დასასრული, როგორც ღვთაებასროცა ყველა სულდგმულს, მწერს, ბალახს, ყვავილებს, მდინარეს და მოუსვენარს, დაუღალავს ნიავს დაეძინებათ, მაშინ, მხოლოდ მაშინ ამოიოხრებენ და ცრემლსა ღვრიან.... არა, არა. ხანდახან თქვენც გიხარიანთ, და ქვეყანას-კი ჰგონია, ვითომ თქვენ არაფერს ჰგრძნობთ. ხომ ვიცი თქვენს გულში სანთლები დაენტება, როცა ლაღი არწივი დაგთამაშებთ თავზე და დასასვენებლად თქვენს კალთაზედ ჩამოეშვება. რა ლამაზები ხართ მაშინ! როგორ გიხდებათ, რომ ის თქვენი აღზრდილი შვილი ისე მამაცი, შეუპოვარი და ლამაზია. ის ხომ შიკრიკიცაა თქვენი. ღმერთს უამბობს, ატყობინებს თქვენს ამბავსარა გაქვთ აზრი? იდეა? გრძნობა? არ ოცნებობთ? როგორ არა! მაშ რაა ის მშვენიერი ყვავილები, თქვენ რომ გულ-მკერდს გიმშვენებთ? ეგაა თქვენი ოცნება, იმედი, ნუგეში. რად იბურავთ თავს ხშირის ნისლებით, თუ ჩუმ-ჩუმად რასმე არა ჰფიქრობთ და მაგ ფიქრს არ გვიმალავთ ადამიანის შვილებს?! რად მოგყავთ ბალახი? რად ადენთ ცივთა წყაროთა? რად აქანებთ ზვავებს? რათა ზრდით ლაღთა ხარ-ჯიხვთა? ვის ატყუებთ, თქვე კარგებო“!

მთის და ბარის შეპირისპირება და ქართულ კულტურისათვის მთის განსაკუთრებული მნიშვნელობის დასაბუთება თვალსაჩინოდ აისახა აკაკისა და ვაჟა-ფშაველას „კაფიობაში“. ეს „კაფიობა“ დაიწყო აკაკის ლექსით, რომელშიც ის თითქოსდა ენას უწუნებდა ვაჟას მისი ფშავეური დიალექტიზმების გამო. არსებითად ეს იყო არა მთის დანუნება, არამედ, პირიქით, მისი აპოლოგია და, ფაქტობრივად, აკაკის მიერ ვაჟას პროვოცირება, რათა მას პასუხისას კიდევ უფრო დიდებულად წარმოეჩინა მთა და მთიელები, დაესაბუთებინა ლოკალური კულტურის ეროვნული განზომილება:

„ენას გინუნებ, ფშაველო,/ მგოსანო მაღალ მთისაო,/თუმც კი გვითესავ მარგალიტს!../ მკითხველიც იმას მკისაო!/ ჯერ არ ვყოფილვარ ფშავეთ-ში,/ მაგრამ კი ვიცნობ ცნობითა;/ შენ დამიხატე ის მხარე/ ფშაურის ქკუა-გრძობითა./ და რაც არ გადმოგიცია/ მის შვენებაზე ენითა,/ მე თვითონ მივხვდი ყოლიფერს,/ შენთანვე აღმაფრენითა./ ვიცი, რომ ფშავლის სო-ფელი/ წმინდაა, მაღალ მთისაო,/ენა – მეტყველი სიმართლის,/გულ-მკერ-დი – ფოლადისაო./ წინეთ რომ ხმალი უჭრიდათ,/ სადღეისოდ სჭრის კა-ლამი/გადაეც ბარის მგოსნისგან/ მთიულებს ძმური სალამი“.

ვაჟამ ადეკვატურად გაიგო აკაკის გამოწვევა: ისიც საუბრობს მთის უნი-კალურობაზე, ოღონდაც ოდნავ უფრო ვრცლად და ეროვნული კონსოლიდა-ციის პროცესის ხელშემწყობი ფაქტებზე უფრო მეტი აქცენტით. აი, ნაწყვე-ტი ვაჟას პასუხიდან: „მარგალიტების მფლობელი ენასა ხმარობს ღონედა, / და როცა მარგალიტს სთესავს, ან თუ ააგებს ყორედა, / მაინც ის არი, რაც არი, ჭორები მოაშორეთა! /იქნებ მე, ჩემმა ენამა, სამშობლო დავაღონეთა? /ფრთები შევკვეცეთ ოცნებას, დავამხეთ, დავამონეთა? /უვარგისობის მი-ზეზი ფშავლობა არის სწორედა. / მოძღვნილი არი მთის მიერ, ჩამოტანილი ქარისა, /რატომ არ ჰგუობს, არ ვიცი, ამ ჰანგს ბუნება ბარისა?! /აქაც ხომ ქართველები ვართ, ყვავილი აქაც ჰყვავისა,/ ხატად ჰყავ, სალოცავ ხატად, მთიელთ სამშობლო თავისა./ და ენა მთისა სიმტკიცით მსგავსია კლდისა სა-ლისა;/იქნებ, აკლია, არ ვიცი, ამ ლომს სინაზე ქალისა? /ამისთვის დასაგმო-ბია და წასაღები წყალისა?! /...გულს მისვენია ხატადა ენა მთისა და ბარისა. /მე არც ერთს კილოს არ ვუნუნობ, თუა ქართველის გვარისა, /მოთაყვანე ვარ ყოვლისა იმათ ტკბილის და მწარისა. /სხვა რამ მაშინებს, ისა ვსთქვათ, დამხობი მზის და მთვარისა,/სამშობლოს დამამხობელი და გამომჯრელი კარისა/ სჯობს, რომ იმაზე ვიტიროთ, მუდამ მთქმელი ვარ ამისა,/ ნუ შეგა-შინებსთ, არ გავნებსთ მთიდან ყვირილი ხარისა“.

სამშობლოს მთებთან ასოცირების ტენდენცია ჩანს უფრო მოგვიანო ხანის ქართულ მწერლობაშიც. მაგალითად, ეს ასეა გალაქტიონ ტაბიძის ლექსში „დაბრუნება“ (1918): „სილამოს ლანდები, ვით ბინდი ნიავის, /მიდა-მოს სდებია. /გინახავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის? /- ეს ჩემი სამ-შობლო მთებია! მე რაღაც იდუმალ მოლოდინს ვუნდები.../ ირგვლივ ზვირ-თებია /და გემი „დალანდი“, რომლითაც ვბრუნდები“.

მთიელთა იდეალიზება და მთის, როგორც ქართული ავთენტური, ხე-ლუხლებელი არსის შემნახველის თემა გრძელდება ქართულ საბჭოურ მხატვრულ ლიტერატურაშიც. ამის საინტერესო მაგალითია აკაკი ბელი-აშვილის რომანი „ვეფხია ხალიბაური“, რომელიც ეკრანიზებულიც იყო, ოღონდაც განსხვავებული სახელწოდებით („ისინი ჩამოვიდნენ მთიდან“). საბჭოთა ეპოქაში ამ თემის აქტუალურობაზე საბჭოთა ლერბში მთის გა-მოსახვაც შეიძლება მიუთითებდეს. მთა ამ ლერბზე ამკარად ქართულ

იდენტობრივ მარკერად არის გააზრებული. მისი ოპოზიცია ველიც ჩანს, მაგრამ ზღვა – არა.

რა უნდა იყოს ქართველ ხელოვანთა მთისადმი ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზი? რა თქმა უნდა, ეს პერმანენტული ინტერესი და იდეალიზების სურვილი არ შეიძლება იყოს შემთხვევითი.

როგორც ითქვა, ლანდშაფტების სოციალური შინაარსით ავსება და მათი კოლექტიური მეხსიერების არსენალში ჩართვა, არის ნაციონალიზმის იდეოლოგიის უნივერსალია, რომელიც ახასიათებს ერის ქმნადობის პროცესს ნებისმიერ ქვეყანაში. როგორც ირკვევა, მთის ეროვნულ მარკერად გააზრებაც, უნივერსალიაა. ამას აჩვენებს ბალკანეთის ქვეყნების ეროვნული ნარატივები, რომლებშიც მთები, მთის მოსახლეობა იდეალიზებულია¹. აქაც, როგორც ქართულ სინამდვილეში, მთა და მთური საზოგადოებები ავთენტური თვითის შემნახველად არის კონცეპტუალიზებული.

კავკასიაც და ბალკანეთიც რეალურად მთიანი რეგიონებია. ამიტომ მთები აქაური ხალხების ცხოვრებაში ისტორიულად დიდ როლს ასრულებდა. მაგრამ ჩანს, ეს არაა მარტო მიზეზი იმისა, რომ ნაციონალური კონსოლიდების პროცესში ეს თემა აქტუალური გახდა. ნაციონალიზმის იდეოლოგიაში და მისგან გამომდინარე ეროვნულ ნარატივებშიც განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება ტრადიციაზე. მთა, რომელსაც უფრო გვიან ეხება ცვლილებები, წარმოგვიდგება, როგორც ტრადიციის შემნახველი. ამიტომ ის იპყრობს ნაციონალიზმის იდეოლოგთა ყურადღებას. ამასთან, ერების მშენებლობა გულისხმობს შიდა ტიხრების მოშლას, კულტურული უნიფიცირების პროცესის გაშლას, რათა ერთობის ყველა წევრი შიდა ჯგუფური სოლიდარობის იდეოლოგიის თანაბრად მიმღები იყოს. ტრადიციის უნაკლოდ შემნახველი მთა და მთიელთა იდეალიზებული სახეები ამ უნიფიცირების სურვილის გამოსატყულებად უნდა მივიჩნიოთ. ეს იმას მიუთითებს, რომ ნაციონალისტები მოსახლეობის შედარებით განკერძოებული ნაწილის ინტეგრირებას ესწრაფვიან.

ამას გარდა, მთით ქართული იდენტობის მარკირება გამოწვეული უნდა იყოს რუსეთთან დაპირისპირებითაც. „ვიყავ რუსეთში, ვნახე ვაკენი“. ეს სტრიქონი აკაკი წერეთლის ერთ-ერთი ლექსიდან კარგად აჩვენებს, ქართველების თვალსაზრისით, თუ რა წარმოადგენს რუსეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მარკერს. შესაბამისად, ქართველი ნაციონალისტები მშობლიური ერის იდენტიფიკაციისათვის რადიკალურად განსხვავებულ სიმბოლოს ირჩევენ.

საბჭოთა პერიოდშიც რომ ერთხანს არ ნელდება მთებისადმი ქართველ ხელოვანთა ინტერესი, აიხსნება ქართულ საბჭოთა იდენტობაში მთიანე-

¹ Brunnbauer U., Pichler R. Mountains as „lieux de mémoire“. Highland Values and Nation-Building in the Balkans. *Balkanologie, Revue d'études pluridisciplinaires*, 2002, vol. VI, №1-2, გვ. 77-100.

თის ინტეგრირების სურვილით. წარსულიდან გადმოყოლილი წეს-ჩვეულებები უფრო მყარად შენახული იყო მთაში. საბჭოთა სახელმწიფო ესწრაფოდა მათ მოსპობას (მაგალითად, სისხლის აღების ადათი) და კულტურულ ჰომოგენიზაციას. ამიტომ ინერგებოდა იდეალიზებული მთის ხატი და ამ ფონზე იგმობოდა მავნე ჩვეულებები. საინტერესოა, რომ ესეც პოულობს გარკვეულ პარალელს ბალკანურ გამოცდილებაში. სოციალისტური რეჟიმების დროს მთის კონცეპტუალიზება, როგორც ეროვნული იდენტობრივი მარკერისა, იქაც გაგრძელდა.

დასკვნა

ამგვარად, ჩვენ თვალი გავადევნეთ ახალი დროის ქართული ლიტერატურის ზოგიერთ ძეგლში მთის და მთური ლანდშაფტების გამოსახვის ფაქტებს. დაფიქსირდა ქართველ მწერალთა პერმანენტული ინტერესი ამ თემისადმი. ირკვევა, რომ ეს ინტერესი არ არის შემთხვევითი და ის უკავშირდება ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესს. თხრობა მთის, როგორც ქართული ავთენტურობის შენახვის ადგილის და მთიელების, როგორც ქართული იდენტობის მცველთა, შესახებ ქართული იდენტობრივი ნარატივის განუყოფელ ნაწილად გადაიქცა.

მთის კონცეპტუალიზებას ქართულ სინამდვილეში აქვს ხანგრძლივი წინა ისტორია. უძველეს ქართულ ჰაგიოგრაფიული თხზულებაში, წმიდა ნინოს „ცხოვრების“ ვრცელ რედაქციაში (IV ს) ქართულ მწერლობაში პირველად დაისვა მთისა და ბარის კულტურული შეპირისპირების საკითხი. ბარში წმიდა ნინოს ქადაგებას წინააღმდეგობა არ შეხვედრია, მთიელები კი მის მიმართ აგრესიას გამოხატავდნენ („იღრჭენდნენ კბილთა“). მთიელთა ნაწილი, მეფის ერისთავის მხრიდან სადამსჯელო ღონისძიების განხორციელების მიუხედავად, მაინც არ გაქრისტიანდა. ეს აჩვენებს, რომ მთა იმ დროს სრულიად „სხვად“ თუ არ მოაზრებოდა (ენა ქართული ჰქონდა, აშკარად ქართულად ისმენდნენ განმანათლებლის ქადაგებას), გარკვეულად მაინც „სხვად“ იყო აღქმული. ასეთი გახლავთ მთის მოსახლეობის ხედვა გაქრისტიანებულ ქართლის საზოგადოების მიერ. ეს იყო მთის კულტურული ინტეგრაციის მცდელობის პირველი აღწერა.

მთიელთა აღქმა, როგორც ქართული ჩვენ-ჯგუფის მარგინალური თემისა, საუკუნეების განმავლობაში გაგრძელდა. თამარ მეფის ისტორიკოსს ეჭვი შეაქვს, რომ ფხოველნი ქართული იდენტობის ერთ-ერთ უმთავრეს მახასიათებელს – ქრისტიანობას, რეალურად იზიარებენ, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი, მისივე სიტყვით, თავს ქრისტიანებად თვლიან („ქრისტიანობასა იჩემებენ“). XVIII საუკუნეშიც კი ვახუშტი ბაგრატიონი აფიქსირებს კულტურული თვალსაზრისით მთიელთა ნაწილის ქართული ჩვენ-ჯგუფისაგან დაცილებას.

აი, სწორედ ეს ვითარება შეიცვალა მძლავრი კონსოლიდაციის პროცესის შედეგად მეცხრამეტე საუკუნიდან. ქართული ეროვნული ნარატივის შემქმნელნი გვარანმუნებდნენ, რომ ყველა თვალსაზრისით მთა ბარზე უკეთესია, რომ მთაშია დაუნჯებული ქართველი ერის სასიცოცხლო ენერჯია, რომ მთიელი ქართველი არათუ თანაბრად, ბარელი ქართველზე ბევრად მეტადაც კი არის „ჩვენ“.

MOUNTAINS AND MOUNTAINEERS IN THE GEORGIAN IDENTITY NARRATIVE

Mariam Chkhartishvili

Georgia

Problem statement

Identity narrative is a discourse that answers questions vital to the nation: Who are we? Who were we? What is our future? What is the sense of our existence?

This narrative is created by the cultural elite of a community (we-group), based on the collective-cultural identity: the facts of common historical experience are identified and reinterpreted in a single context.

Through the identity narrative, people develop a sense of group solidarity.

National identity narrative covers a variety of topics. In essence, this is a narrative about the identity of a native nation (already existing or potential). It discusses the past of we-group, its social structure and relations between social groups, the relationship between the regional and national identities, value system, the scheme of moral obligations, cultural uniqueness (language, religion, technology), ethnic electivity, global mission, divine providence of the nation, common destiny and future, national characteristics, attitudes towards „others“ (with ethnic minorities within the country and with others outside the country), sacrality of the native land, etc. In short, identity narrative includes everything that has to do with the definition of a collective „I“ or „We“.

Identity narratives are studied with a particular interest in Western secondary sources. In Georgia this is still less visited topic because the most of Georgian historians essentialize the phenomenon of nation. Personally, I consider the process of nation-building from a constructivist position; therefore, the study of the identity narrative is a priority for me.

In my previously published studies, I have already analyzed various issues of the Georgian identity narrative and identified the connection of each of them with the fundamental ideals of nationalism.¹ In this work, I continue my research in this direction. In particular, I will analyze a topic that can be conventionally called „conceptualization of the national landscape“.

Territory is one of the basic markers of communities based on collective cultural identity, therefore, the discourse about the native land occupies a completely prominent place in identity narratives. The sacred landscapes assigned to the native land

¹ Chkhartishvili M. Georgian ethnic in the epoch of religious conversion. Tb., 2009; Chkhartishvili M., Mania K. Coverage of the process of the Georgian national consolidation in print media. Georgians as readers of „Iveria“. Tb., 2011; Chkhartishvili M. Georgian Identity Narrative by Zviad Gamsakhurdia. Representation and commentaries. Zviad Gamsakhurdia. Politics, Science, Literature, Tb., 2020, pp. 7-27.

are „sites of memory“.¹ One part of them is artificially created by professionals in the field, and the other part is of natural origin. They (as well as the efforts of specialists) become a national symbol and are filled with a cultural sense that contributes to the national consolidation process.

This time I will touch on mountains and mountain landscapes as markers of the Georgian identity.

A national identity narrative is an abstraction represented through the different types of texts. One of them is literary fiction. I will use it as a primary source in this research. This type of sources is the most relevant for the study of the problem

Analysis of factual data.

At first glance, surprisingly, from the first decades of the 19th century, the artistic depiction of mountains, mountain landscapes and highlanders became relevant in Georgian poetry and prose. Georgian writers and poets began vividly describing the enchanting beauty of the mountains.

Georgian authors are especially attracted by mountain rivers, whose greatest energy and constant motion is an example for them. They were compared to the lowland rivers and the former is clearly preferred. In general, mountains are more preferable to them than lowlands. The mountain climate is healthy and living in the mountains is better. Not only beautiful forested mountains but even sheer cliffs are better than all the goods of the lowlands. Georgian writers express a sense of boundless attachment to the mountains; in their creations the mountains are obviously associated with the native land. It seems that the mountainous landscape contributes to the perfection of mountain flora and fauna. Highlanders are distinguished by moral virtues: courage, intelligence, loyalty, hospitality, physical agility – all these are their unconditional characteristics; if there is a traitor among them, he is expelled from society for disregarding the ethical code of highlanders.

Highlanders are the bearers of the idea of Georgian community. They spare no effort to repulse the common enemy. They support the population of the lowlands of Georgia. They have energy, they have preserved their authentic Georgian identity.

From all this, the reader must conclude that it is the mountainous regions that will save Georgia and ensure its bright future.

This can be illustrated by a number of examples. The limited space of the article does not allow me to expand the list of sources and provide extensive excerpts from them for illustration. However, the small part that will be discussed this time, I hope, will give the reader a clear idea of the whole.

The poem „The Fate of Kartli“ (1839) by Nikoloz Baratashvili, the greatest representative of Georgian romanticism, is very interesting in terms of conceptualizing

1 Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations, 1989, № 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, pp. 7-24.

mountains and mountain landscape. As it is known, in this poem through appropriate poetical images Baratashvili discusses the issue of the political orientation of Georgians, in particular the orientation of King Erekle II towards Russia and the problem of maintaining the Georgian identity against the background of such changes. It is in this poem with such a purpose that there is a passage, which, in fact, is the glorification of the Aragvi River. In terms of poetic imagery, this is one of the strongest points in this poem. Nikoloz Baratashvili describes the mountain river and the nature around it and links it with the national character: „Hey, shores of Aragvi, fluttering, bright meadows, how can the heart of a Georgian man endure when he sees your beauty, wherever he goes, he will get off a horse and have a rest there, he will let the horse graze, he himself will take a nap and after waking up, wet his forehead with water and then he will exclaim in Georgian with admiration, at least once, gazing at the green mountains of the blooming Aragvi gorge, and even if he is late, he will not regret“.

Here is the apology of the mountainous landscape. It affects a person's worldview. Its influence is clearly positive.

If we look at the poem „Meditations by the River Mtkvari“, written by the same author a few years earlier, this opinion seems even more convincing: the poet on the bank of the Mtkvari is not at all as optimistic as a Georgian depicted in the poem, who is relieved and optimistic by the banks of the Aragvi: What means your purl, O Mtkvari old, forebodes it joy or woe?/ You are witness true of bygone days, yet hum in speechless flow./ But why this life of maddening strife, if all its visions fair./ Are bubbles light, illusions bright, that burst and fade forever?/

N. Baratashvili is not the only Georgian writer in the 19th century who describes Aragvi and gives us an idea of its being one of the symbols of Georgian identity. The appeal of Ilia Chavchavadze and Vazha Pshavela to Aragvi is full of great intimacy: the mountain river Aragvi is inseparable from Georgianness. Ilia mentions Aragvi in his poem „The Ghost“ (1859. Final edition 1872): Our Aragvi! I love you so much! / You are an eyewitness to the life of Georgia... / My homeland at your banks / was flourishing at one time.

Aragvi, this inanimate essence, in the poet's view, is alive and even more, it is a necessary attribute of being Georgian.

Apart from Aragvi, the eyes of Georgian writers were upon the Terek River. The Terek was again and again in their area of interest because of its being a mountain river. Grigol Orbeliani begins to create the unique face of Terek in his poem the „Twilight of farewell“ (1840). The poet first depicts the Caucasus and then the Terek: Where mountains climbing to the sky are with a freezing crown/ And rivers throwing wave on waves with shout;/ Abysses – darkened, rocks – bigger than eye can see,/ Where a hunter chases ibex and clouds appear under him./ Where fields,

emerald-colored, become verdant tenderly,/ Delighted springs come running with laughing on them;/ Terek runs, Terek howls,Rocks give bass line...’/

Grigol Orbeliani introduces only a beautiful picture of nature, whereas Ilia Chavchavadze is looking for a purport of this picture; therefore the discourse about the Terek, about mountains and fields, becomes an integral part of the Georgian identity narrative. I have in mind Ilia’s „Traveller’s letters“ (1861), which is one of the main texts on Georgian nationalism. Among many other questions, Ilia here refers to Terek to express important ideas for him:„That baleful Terek! How two-faced it has been! See how dead it is. Whenever it turns its back to us and its face to Russia, when it gets into the plains and the flat country somehow that daemonic, heroic voice ceases. Is that our mad Terek at Vladikavkaz of which our poet sings: „Terek rushes, Terek thunders“ The rocks give back its bass“ There it is as spiritless, as dead, as if it dwelt under the rod or had received a high official post. But perchance Terek is so silent there because the echoing rocks are not by its sides, those rocks: „The clouds lie black upon the rocky heights „And wrathfully threaten the earth with a deluge“. But nevertheless, woe to thee, my Terek! Thou my foster brother, like some men, wherever thou goest thou donnest the hat of the country. No sin is thy thunder, thine awful noise, thy fury and fretting, thine eternal strife with boulders, rock and glen, as if thy large desire could not be contained in thy narrow bed. Much is there that is worthy of thought in thee, our unsubdued Terek, in thy victorious and obstinate course. But here thou art drowned like a slain lion dragged along. Thou art pitiable and thou doest sin!“

As already mentioned, the reason for admiration for the Terek is in its connection with the mountains. The Terek River on the plain no longer excites the poet. Ilia Chavchavadze also very diligently describes the glacier but does not approve of its gloom, mediocrity and immobility and contrasts it with the energetic Terek. However, this energy of the Terek that it receives from the mountain and is drawn from the heart of the rock is especially outlined: „I went out from my room and looked over at Mqinvari, which they call Mount Kazbek. There is something noble about Mqinvari. Truly can it say: the heavens are my head-dress and the earth my slippers. It rose in the azure sky, white and serene. Not a cloud, even of the size of a man’s hand, dimmed its lofty brow, its head silvered with frost. One solitary star of great brilliance shone steadily, as if marvelling at Mqinvari’s noble mien. Mqinvari! Great is it, calm and peaceful, but it is cold and white. Its appearance makes me wonder but doesn’t move me, it chills me and does not warm me – in a word it is Mqinvari / frozen/. Mqinvari with all its grandeur is to be admired but not to be loved. And what do I want with its greatness. The world’s hum, the world’s whirlwind and breezes, the world’s ill or weal makes not even a nerve in his lofty brow twitch. Although his base stands on mother earth his head rests: in heaven; it is isolated; inaccessible. I do

not like such height nor such isolation nor such inaccessibility. Thank God for the desperate, mad, furious, obstinate, disobedient muddy Terek! Leaping from the black rock's heart he goes roaring and shouting on his way. I love Terek's noisy murmur, its hurried struggle, grumbling and lamentation. Terek is the image of human awakened life..."

The association of the mountain with the whole homeland is already well seen in Chhavchavadze's early works. His poem „To Kvareli Mountains“ dates back to 1857. Here Ilia Chavchavadze is interested in nature and landscape as much it is connected with the idea of being Georgian: „Mountains of my homeland! Your son's leaving you behind,/ but memories of you stay as always fresh within my mind;/ You go with me, a part of me, as much me as my heart,/ Yes, mountains, you were fixed within my nature from the start!.../ I was young so self-respect to me was just a word./ But now my friends and I take pride in being one of you./ I am the son of nature. I am Georgian and I grew/ to manhood in the midst of storms by lightning addressed.

Above I quoted an excerpt from the „Traveller's Letters“, in which the Terek is described as both mountainous and lowland river. But the data of this work regarding the issues of our concern does not end there. The main character of this literary work, Lelt Gunia, is a highlander. The author has shown that it is the mountains that preserve Georgian identity. Through the speech of an ordinary peasant, with its Mochevian dialect and at first glance, naive reasoning, Ilia Chavchavadze has presented the program of Georgian nationalism. A mountaineer Lelt Ghunua is concerned not only with his region but also with national problems.

In the same story Ilia Chavchavadze also brings up the topic of comparing mountains and plains. The author (// traveller) asks Lelt Ghunia, which is better: a mountain or a plain. Lelt Gunia at first avoids a straight answer, but then still makes a choice in favour of the mountain: „Then it must be better in the plains; there the people have more to eat. – Who knows? There too there are ills. The climate is unhealthy. The folk thereabouts have no colour, they are not strong. Here we are healthy. The Maker of the round sky has decreed it; there Satiety, here health. – Which is better, the fat land or the healthy? – Both are alike. No place is bad. * Village shop. – If you were made to choose one of them? – One? To choose! I prefer these broken rocks. It is healthy. Adam's son is but grass, he has wants, he satisfies them, why should he suffer pain?“

The advantage, as we see, is still given to mountains, not only wooded mountains, but also to scarce rocks. It seems to be a protest against civilization and urbanization, the change brought about by the new time.

Vazha-Pshavela's poem „Bakhtrioni“ (1882-1892) is also of special interest in terms of conceptualizing mountains. This text is also interesting because of the great care the mountain landscape is described in it: „Hello, ridges! /Accept my belated

greetings./When I die, let your azaleas and junipers decorate my grave!/ Only with you, this heart is alive and becomes bolder“...

In addition, this work deserves attention in terms of creating the idealized faces of the highlanders. Attributing the mission of savior from violence to the mountaineer as an antagonist the plains is also a very interesting touch of the mountain conceptualization process.

The emphasis is on the homogeneity of the mountainous and lowland population of Georgia and their common beliefs. The highlanders ask the shrines of the Pshavs for help to the Kakhetians: / „Fill the fields with Tatar blood / Fields of Kakheti“.

The connection between the motherland and the mountains is evident in the famous poem by Raphiel Eristavi „The Motherland of Khevsur“ (1881): „Not for all the trees in Eden would I these rugged cliffs exchange,/ Nor for paradise undreamed of would I my native land exchange!/ I love the mounts that rear their heads adorned with never-melting snow,/ The crags where eagles dare not perch, where mighty torrents deafening flow,/ And there to banquet on deer’s flesh as did my fathers long ago./ Not for all the trees in Eden would I these rugged cliffs exchange,/ Nor for paradise undreamed of would I my native land exchange!/ Though beautiful are flowery vales where silver brooklets winding sigh,/ Yet towards Khevsuri’s rocky mounts my heart and soul with yearning fly,/ Life in the valleys I’d renounce for death midst native mountains high./ Not for all the trees in Eden would I these rugged cliffs exchange,/ Nor for paradise undreamed of would I my native land exchange!/ I never longed for wealth or fame that fortune lavishly can pour,/ Nor dreamed of golden palaces with warriors and slaves galore;/ My wish is but to live and die for the highlands I adore!

Raphael Eristavi continues the comparison of plains and mountains and proves the superiority of the mountain in his later poem „The Shepherd in Trialeti“ (1886).

Animation of mountains, the tendency to turn them into living members of community is clearly seen in the work of Vazha-Pshavela „The High Mountains“ (1895): „They were standing and waiting. The mountains’ waiting is boundless; like a boundless sea it lies in their heart; reddish, the color of blood, clotted, it quivers in their heart and chest. Yet outside, on their face, nothing is visible except hostility. This is also a sign of their waiting. Who knows, what goes on in the mountains’ heart, what fire boils, and spills over. Mountains, oh mountains! What are you waiting for, who are you waiting for? Do you really have a beloved whom you haven’t seen for a long time? Perhaps you’ve lost a child? Perhaps a brother, or your mother has gone far away, and you’ve had no news from either? No answer is heard. They stand without twitching their eyebrows. They waited, they are waiting, and again, they will continue to wait. What will dry up that sea of waiting in their heart? It has no end, and no conclusion, like a deity...When every animate being, every flying insect, the grass, flowers, river, and the restless, untiring wind fall asleep, then, only then will they

heave a sigh and shed tears. We, humans, at that point say: Ach, what sadness, like a heavy stone, lies on my heart. Why don't you sing, oh mountains?! Do I really have to die, and not hear your voice, your song? Why don't you laugh? At least show me your smile, my good mountains! How could a single thought have enslaved you, seized and subdued you in such a way that every other strength and sign of life is crushed in your heart and mind?! No, no. From time to time, you, too, rejoice, but the world thinks that you don't feel anything. And yet I know that candles are lit in your heart when a proud, wild eagle plays over your head, and swoops down to your lap to rest. How beautiful you are then! How it suits you, when your son, brought up well by you, is so courageous, fearless, and beautiful. He is, after all, your messenger. He talks to God, discusses your business with Him Do you not have thoughts? Ideas? Feelings? Do you not dream? Of course you do! After all, what are those beautiful flowers which adorn your breast? They are your dreams, hope, and consolation. Why do you surround yourself in thick mists, if you're not secretly thinking of something, and hiding this thought from us, the children of Adam?! Why did you give birth to grass? Why do you let the cold springs flow? Why do you send avalanches crashing down? Why do you raise the wild, free chamois?! Who are you fooling, you good ones“!¹

The antagonism between the mountain and the plains and the justification of the special importance of mountains in Georgian culture were vividly reflected in the poetic competition between Akaki Tsereteli and Vazha-Pshavela, the so-called „kapi-oba“. It began with a poem by Akaki Tsereteli, criticizing Vazha's language because of his Pshavian dialectisms. In fact, this was not a rejection of mountains, but, on the contrary, their apology and a provocation by Akaki Tsereteli in order to make Vazha Pshavela present the mountains and hills even more magnificently in response, to substantiate the national dimension of local culture.

Vaja adequately understood Akaki's challenge: he also talks about the uniqueness of the mountain, albeit in a little more detail and with more emphasis on facts that contribute to the process of national consolidation.

The tendency to associate the homeland with the mountains can be seen in later Georgian literature, for example, in Galaktion Tabidze's poem „Return“ (1918): /The shadows of evening, like breezes of twilight, / embraces all-round / If you have seen the foggy plums ever, These are my homeland's mounts!/

The idealization of the mountaineers and the theme of preserving the mountains as a genuine, pristine Georgian essence, has been continued in Georgian Soviet fiction. An interesting example of this is Akaki Beliashvili's novel Vepkhia Khalibauri, which was also screened under a different name („They Came from the Mountain“). The depiction of a mountain in the Soviet coat of arms may also indicate the rele-

¹ translated by Mary Childs <http://depts.washington.edu/dtcg/vp/vp12.html>

vance of this topic in Soviet times. The mountain on this coat of arms is clearly perceived as a Georgian marker. There is plain, as its opposition, but not the sea.

What should be the reason for such attitude of Georgian artists towards mountains? Of course, their permanent interest and desire for idealization cannot be accidental to mountains. As has been said, assigning social content to landscapes and including them in the arsenal of collective memory is the universal of the ideology of nationalism that characterizes the process of nation-building in any country. As it turns out, understanding the mountain as a national marker is also universal. This is shown by the national narratives of the Balkan countries in which the mountains, the mountain population are idealized.¹ Here, as in the Georgian reality, mountain and mountain societies are conceptualized as preserving the authentic self.

What should be the reason for this?

Both the Caucasus and the Balkans are actually mountainous regions. This is why mountains have historically played an important role in the lives of the people here. However, it seems that this is not the only reason why this topic has become relevant in the process of national consolidation. The ideology of nationalism (and the resulting national narratives) places particular emphasis on tradition. Highland societies that undergo change later than lowland ones, are presented as preservers of traditions. Thus, it attracts the attention of the ideologists of nationalism. At the same time, the creation of nations means breaking down the internal walls, the deployment of the process of cultural unification, so that all members of the community are equally susceptible to the ideology of internal group solidarity. The idealized faces of the immaculately preserved mountains and hillsides should be seen as an expression of this desire for unification. This indicates that nationalists are seeking to integrate a relatively isolated segment of the population.

Moreover, mountains' becoming a marker of Georgian identity could be caused by confrontation with Russia. „I was in Russia, I saw the fields“. This line from one of Akaki Tsereteli's poems shows well what the Georgians considered one of the markers of Russia. Accordingly, Georgian nationalists choose a radically different symbol to identify their native nation.

Even during Soviet times, the interest of Georgian artists in the mountains did not diminish, which is explained by the desire to integrate mountains into Georgian Soviet identity. The customs of the past are better preserved in the mountains. The Soviet state sought to eradicate them (for example, the custom of blood feud) and cultural homogenization. Interestingly, this also finds some parallels in the Balkan experience. During the socialist regimes, the conceptualization of the mountain as a national identity marker continued there as well.

¹ Brunnbauer U., Pichler R. Mountains as „lieux de mémoire“. Highland Values and Nation-Building in the Balkans. *Balkanologie, Revue d'études pluridisciplinaires*, 2002, v. VI, №1-2, pp. 77-100.

Conclusion

Thus, we have traced the facts of depiction of mountain and mountain landscapes in some monuments of modern Georgian literature. There is a permanent interest of Georgian writers in this topic. It turns out that this interest is not accidental and is associated with the process of national consolidation. The story about the highlands as a place of preservation of Georgian authenticity and the highlanders as defenders of Georgian identity has become an integral part of the Georgian identity narrative.

The conceptualization of the mountain in Georgian reality has a long history. In the ancient Georgian hagiographic works, in the extensive edition of St. Nino's „Life“ (the 4th c.), The issue of the cultural confrontation between mountain and plain was raised for the first time in Georgian literature. Saint Nino's sermons in the lowland regions of Georgia met with no resistance but the highlanders were aggressive against her („were gnashing their teeth“.). Some of the highlanders did not convert to Christianity, despite the punitive measures of King's Eristavs. This shows that, if the mountainous region at that time was not considered as completely „different“, (The language was Georgian, obviously she was preaching in Georgian), at least in some way it was perceived as „other“. This is how the Christianized community of Kartli perceived the mountain population. This was the first description of an attempt of cultural integration of the mountainous communities.

The perception of the mountaineers as a marginal community of the Georgian „we-group“ has lasted for centuries. Queen Tamar's historian(13th c) doubts that they actually shared one of the main markers of Georgian identity – Christianity, despite the fact that, in his words, they consider themselves Christians („attribute themselves to Christianity“). Even in the 18th century Vakhushti Bagrationi mentioned the cultural separation of a part of the mountaineers from the Georgian „We“-group.

Exactly this is the situation that has changed since the nineteenth century as a result of a strong consolidation process: the creators of the Georgian national narrative are trying to assure us that in every way the mountain is better than plain, that the vital energy of the Georgian nation is accumulated in the mountains, that the Georgian highlander is not just „equal“ to the Georgian lowlander, but is much more „we“.

რუსეთის მცდელობა ინგუშებს შორის „გამქრალი“ ქრისტიანობის აღსადგენად (XVIII-XIX სს.)

მარიელ ცაროევა

საფრანგეთი

თუკი რუსეთის რელიგიურ პოლიტიკას დავაკვირდებით, ივანე მრისხანის ეპოქიდან მოყოლებული XIX საუკუნის ბოლომდე – კავკასიაში რუსეთის დომინირების დამყარებამდე, შევნიშნავთ, რომ იგი მკაფიოდ განსხვავდებოდა მუსლიმი დამპყრობლების – თურქებისა და სპარსელების პოლიტიკისაგან: მათ მიერ დაკავებული ტერიტორიის მოსანიშნად, თურქეთი და ირანი იქ საკუთარ რელიგიას ამკვიდრებდნენ, შემდეგ უკან ბრუნდებოდნენ, ადგილზე კი თავიანთ წარმომადგენლებს ტოვებდნენ.

ცარიზმის ადმინისტრაციის ძირითადი მიზანი კი იყო მთელი კავკასიის ქრისტიანულ ქვეყნად გადაქცევა და ამ ტერიტორიაზე რუსეთიდან მიგრირებულთა დასახლება. ამ რეგიონის რუსიფიკაციის და ქრისტიანიზაციის გასამარტივებლად ადგილობრივი მოსახლეობა დაყვეს დამორჩილებულ და დაუმორჩილებელ ხალხებად. კავკასიაში რუსების ჩასახლებისას მეფის ხელისუფლება თავიდან იშორებდა დაუმორჩილებელ ხალხებს და მათ თურქეთში ამწესებდა, ხოლო მოსახლეობის იმ ნაწილში, რომელიც დამორჩილებულად მიაჩნდა, ქრისტიანობის დანერგვას ცდილობდა. ამ უკანასკნელთა შორის განიხილებოდნენ ბარში მცხოვრები ინგუშები და ოსები.

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, შეიტყო რა, რომ დამორჩილებულ მთიელთა ნაწილი წარსულში ქრისტიანობის მიმდევარი იყო, რუსულმა ადმინისტრაციამ გადაწყვიტა აღედგინა მათ შორის ან უკვე „გამქრალი“ რწმენა. ინგუშების, ოსების, ადიღე ხალხების, ბალყარელებისა და ყარაჩაელების რწმენა სინამდვილეში წარმოადგენდა სამი რელიგიის ნაზავს, რომლებსაც ისინი თავისი ისტორიული განვითარების სხვადასხვა პერიოდში აღიარებდნენ: ეს იყო პოლითეიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი; ამ უკანასკნელმა XVIII საუკუნიდან დაიწყო გავრცელება, თუმცა, საზოგადოების ცნობიერებაში ჯერ კიდევ არ იყო მყარად ფესვგადგმული; თუმცა, მეფის მთავრობამ მაინც ინგუშებსა და ოსებზე გააკეთა აქცენტი.

თუკი ამ ხალხების განსახლების გეოგრაფიულ მდებარეობას გავითვალისწინებთ, ადვილი ასახსნელია, თუ რით დაიმსახურეს მათ რუსების განსაკუთრებული ინტერესი: უძველესი დროიდან ინგუში ტომები სახლობდნენ ერთადერთი მოსახერხებელი გზის პირას, რომელიც დარიალის ხეობის გავლით ჩრდილო კავკასიასა და საქართველოს აკავშირებდა. მოგვიანებით რუსებმა მას „საქართველოს სამხედრო გზა“ უწოდეს.

მის გარკვეულ მონაკვეთს ინგუშები აკონტროლებდნენ და საჭიროების დროს აღდგენით სამუშაოებსაც ასრულებდნენ. მონღოლებისა (XIII-XIV საუკუნეებში) და თურქების (XV საუკუნეში) მიერ კავკასიისპირეთის სტეპებიდან გამოდევნილი ოსების მთებში გადმოსახლების შემდეგ, ინგუშები მათთან ერთობლივად აკონტროლებდნენ აღნიშნულ გზას. საქართველო-სა და ირანში გარკვეული მისიებით წარგზავნილი რუსი ელჩების საანგარიშო მოხსენებებით დასტურდება, რომ რუსეთი და საქართველო ამ გზას XVII საუკუნიდან იყენებდნენ კავშირურთიერთობისათვის¹. მეფის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა მთიელთა გაქრისტიანება, რათა ისინი თავისკენ მიემხრო და ამით უსაფრთხო გადაადგილების გარანტია უზრუნველყო. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ამ ხალხების გაქრისტიანების მცდელობა უწინარესად რუსეთის გეოპოლიტიკური ინტერესებით იყო ნაკარნახევი და არაფერი აკავშირებდა სულიერებასთან.

ინგუშებისა და ოსების გაქრისტიანება სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ამოცანად ითვლებოდა. ორი დედოფალი (ელისაბედი და ეკატერინე II) და ორი მეფე (პავლე I და ნიკოლოზ I) პირადად მეთვალყურეობდნენ მის რეალიზაციას. ამ მიზნით, 1744 წელს შეიქმნა საგანგებო სტრუქტურა – „ოსებისა და ინგუშების გაქრისტიანების კომისია“. თუმცაღა, რუსეთსა და თურქეთს შორის 1739 წლის 18 (29) სექტემბერს გაფორმებული ბელგრადის ზავით, ოსეთი და ინგუშეთი, მართალია ნომინალურად, მაგრამ მაინც ყაზარდოს გავლენის სფეროში იყვნენ, რომელიც თავის მხრივ თურქეთს ექვემდებარებოდა. რუსეთი ვალდებულივას კისრულობდა, არ ჩარეულიყო ყაზარდოს საშინაო საქმეებში; ინგუშეთისა და ოსეთის შემთხვევაში კი რუსეთის პირდაპირი ჩარევა გაართულებდა თურქეთთან მის ურთიერთობას.

იმისათვის, რომ როგორმე გვერდი აევლო საკუთარი გეგმების რეალიზაციისათვის ამ მეტად მოუხერხებელი ხელშეკრულებისათვის, რუსეთმა გადაწყვიტა ინგუშებისა და ოსების გაქრისტიანების საქმეში ჩაერთო ქართველი სასულიერო პირები ვახტანგ VI-ის ამალიდან: თავის დროზე, ქართველმა მეფემ, ირანის განუწყვეტელი თავდასხმებისა და ქართველთა ძალდატანებითი ისლამიზაციის გამო, რუსეთს შეაფარა თავი. ირანელთა აგრესიისაგან თავის დასაცავად ქართველი მეფეები არაერთგზის ითხოვდნენ დახმარებას რუსებისაგან – ერთმორწმუნე ძმებისაგან; კახეთისა (1606-1648 წწ.) და ქართლის (1625-1632 წწ.) წამებული მეფე თეიმურაზ I მრავალი წლის მანძილზე ებრძოდა ირანელებს. თავისი ზეობის ურთულეს პერიოდში მან არაერთი ელჩობა წარავლინა რუსეთს (1615, 1618, 1624, 1635, 1649 წწ.) ირანთან ბრძოლაში დახმარების თხოვნით; ამავე მიზეზით, 1658 წელს იგი პირადად ჩავიდა რუსეთში, მაგრამ რუსთა ხელმწიფემ იმე-

¹ Крупнов Е. И. Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, გვ. 731.

დები გაუცრუა. საბოლოოდ გულგატეხილი თეიმურაზი ტახტიდან გადადგა და მონასტერში განმარტოვდა. მოკლე ხანში იგი ირანში გამოიძახეს და ისლამის მიღება მოსთხოვეს, უარის მიღების შემდეგ კი ასთარაბადის ციხეში გამოამწყვდიეს, სადაც 1663 წ. აღესრულა. ამრიგად, მან ირანის ტყვეობაში დაღუპულ სხვა ქართველ ნამებულთა ბედი გაიზიარა: 1622 წელს იქ მოკლეს მეფე ლუარსაბ II, 1624 წელს – ქეთევან დედოფალი (თეიმურაზ I-ის დედა)... ერეკლე II-ის მამა თეიმურაზ II 1760 წ. რუსეთში ჩავიდა და იქ ერთი წლის შემდეგ გარდაიცვალა.

1743 წელს ქართული სამღვდლოების წარმომადგენლები – იოსებ სამებელი (ი. ქობულაშვილი) და არქიმანდრიტი ნიკოლოზი დედოფალ ელისაბედს (პეტრე I-ის ქალიშვილს) ეახლნენ თხოვნით, კავკასიაში სასულიერო მისიით გაეგზავნათ ვახტანგ VI -ის პირადი მოძღვარი პახომი. მათ თან ახლდათ მონასტრის ორი წინამძღვარი- ქრისტეფორე და ნიკოლოზი. ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანული მისიის დიდი მნიშვნელობის დასაბუთებისას ისინი იმონებდნენ იმ ფაქტს, რომ ახლო წარსულში ქრისტიანობის მიმდევარი ინგუშები და ოსები კვლავინდებურად თაყვანს სცემდნენ ძველ ტაძრებს და თავიანთ რწმენაშიც შენარჩუნებული ჰქონდათ ზოგიერთი ქრისტიანული რიტუალი. ვახტანგ VI-მ პახომი სასულიერო კომისიის ხელმძღვანელად დანიშნა¹.

კავკასიაში, კერძოდ – მოზლოკში ჩასვლისთანავე კომისია შეუდგა საქმიანობას; დაარსებულ იქნა მისი ფილიალები ოსეთში – ქურთათის ხეობაში და, გიულდენშედტის ცნობით, ინგუშეთის სოფელ ანგუშტში. 1745 წელს სასულიერო კომისიის შტაბი პახომმა ქალაქ ყიზლარში გადაიტანა. სათანადო განათლებით აღჭურვილი მღვდლების ნაკლებობის გამო, ქრისტიანიზაციის პროცესში ადგილობრივი კაზაკები ჩართეს.

კომისიის ხელმძღვანელად ქართლის მეფის პირადი მოძღვრის დანიშვნა მკაფიოდ მიანიშნებდა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ამ ორი მეზობელი ხალხის ქრისტიანიზაციას. გარდა ამისა, სენატის სხდომებზე სამი წლის განმავლობაში (1747-1749 წწ.) განხილულ იქნა პახომის მიერ წარმოდგენილი 17 საანგარიშო მოხსენება. აღნიშნული კომისიის მუშაობას ასევე ზედამხედველობას უწევდა ქალაქ ყიზლარის სამხედრო კომენდანტის ბიურო, ქალაქ ასტრახანის ხელმძღვანელობა, სამხედრო კოლეგიების, საგარეო საქმეთა სამინისტროს და წმინდა სინოდის მმართველი პირები.

1756 წელს მეფის ხელისუფლებამ ქრისტიანობის მიმღებ პირთა სტიმულირების მიზნით ყიზლარიდან და ასტრახანიდან გამოგზავნილი თანხის ნაწილი გამოჰყო: საზოგადოებათა მეთაურებს უხდიდნენ 10 კაპიკს, უბ-

¹ Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. СПб., 1869, 1, გვ. 453.

რალო ხალხს კი 3 კაპიკს. ქალებს საჩუქრად ურიგებდნენ სარკეებსა და მაკრატლებს; ყველა, ვინც ქრისტიანობას ეზიარებოდა, თავისუფლდებოდა ბაზარში პროდუქციის გასაყიდად დაწესებული გადასახადისაგან.

დიდი მცდელობისა და განუელი ხარჯების მიუხედავად, ეს ექსპერიმენტი წარუმატებლად დასრულდა: მისიონერმა-კაზაკებმა არც ადგილობრივთა ენა იცოდნენ და არც მათ წეს-ჩვეულებებს სცემდნენ პატივს, ხოლო ახლად მოქცეულებს ყოველგვარი სწავლებისა თუ რჩევა-დარიგების გარეშე ტოვებდნენ. ამასთანავე, დროთა განმავლობაში ისინი თავისებურად მოერგნენ სიტუაციას: მრევლისაგან საჩუქრებს ითხოვდნენ და ლოთობდნენ... საკუთარ ანგარიშებში კი გაქრისტიანებულთა გაზვიადებულ რაოდენობას ასახელებდნენ და აღნიშნავდნენ, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა „დიდი სიხარულით იღებს ქრისტეს რელიგიას“.

წარმართი ინგუშები ერთმანთს ადარებდნენ ქრისტიან მისიონერთა და საკუთარი ქურუმების ქცევას და, ცხადია, დასკვნა რუსებისათვის სასარგებლო ვერ იქნებოდა: ადგილობრივები აღარ ენდობოდნენ რუს მღვდლებს და თანდათანობით თავისი ძველი კულტების თაყანისცემას უბრუნდებოდნენ. საგულისხმოა, რომ მათივე თავკაცებმა, რომლებიც ყველაზე ადრე მოინათლნენ, რუსი მღვდლების აღმამფოთებელ საქციელზე საჩივრით მიმართეს ხელისუფლებას, თუმცა პასუხი არ მიუღიათ. მაშინ მოსახლეობამ თავად დაიწყო აულებიდან მღვდლების გამოძევება.

ამრიგად, ინგუშეთში ქრისტიანობის გამავრცელებელი საქმიანობა წარუმატებლად დასრულდა. ასევე წარუმატებელი აღმოჩნდა 1756 და 1764 წლებში ამ საქმიანობის განახლების მცდელობები. ამასთანავე, ამ ხალხების გაქრისტიანებას ეწინააღმდეგებოდნენ ყაზარდოელებიც: 1761 წელს ყაზარდოელი თავადები და მათი მეომრები თავს დაესხნენ რუს მღვდლებს, რომლებიც ინგუშეთისა და ოსეთის სოფლებში მოღვაწეობდნენ¹.

1764 წელს, ყაზარდოელ თავადთა ზემოქმედებით, თურქეთმა ყაზარდოში (მოზდოკში) სასულიერო კომისიის დაფუძნების თაობაზე საპროტესტო ნოტა გაუგზავნა რუსეთს, თუმცა ეს პროტესტი უპასუხოდ დარჩა. ხუთი წლის შემდეგ, 1769 წელს, ყაზარდოელებმა ინგუშეთსა და ოსეთში გადანვეს ეკლესიები და ქარვასლები. საქართველოსკენ მგზავრობისას მოკლეს არქიმანდრიტი გრიგოლი, რომლის ნაცვლად დანიშნულ იქნა მეორე ქართველი არქიმანდრიტი – პორფირი. ერთი მხრივ, ყაზარდოელები, მეორე მხრივ, კი ჩიჩნები შეიხ მანსურის მეთაურობით, კვლავინდებურად აგრძელებდნენ ინგუშებისა და ოსების გაქრისტიანების წინააღმდეგ ბრძოლას.

ამ შემთხვევის შემდეგ რუსეთი უკვე აღარ მაღავდა თავის მიზნებს; ქრისტიანიზაციის პროცესის მარცხი ქართულ სასულიერო მოღვაწეებს

¹ იქვე, გვ. 268; Генко А. Н. О культурном прошлом ингушей. Ингуши: Сборник статей и очерков по истории и культуре ингушского народа, сост. А. Х. Танкиев, Саратов, 1996, гв. 522.

დაბრალდათ. როგორც პ. ბუტკოვი აღნიშნავდა: „ოსებისა და ინგუშების გასაქრისტიანებლად შექმნილმა „ოსეთის სასულიერო კომისიამ“ ქართველთა ხელში ვერ შეძლო დიდი სარგებლის მოტანა; წმინდა სინოდის განკარგულებით უკვე საკმაო ხანია ინგუშ და ოს ხალხებში მიმდინარეობს ქრისტეს რჯულის ქადაგება, მაგრამ ქართველი სამღვდელოების გამო ამას მხოლოდ უმცირესი წარმატება მოჰყვა“¹. შემდგომში ყველა ქართველი მღვდელი რუსებით ჩაანაცვლეს.

1764 წლის 27 სექტემბერს საგარეო საქმეთა კოლეგიამ მიიღო გადაწყვეტილება, მთიელი ბავშვებისათვის „ქრისტეს რჯულისა და რუსული გრამატიკის“ შესასწავლად მოზდოკში სკოლის დაარსების შესახებ. ის მონონა ეკატერინე II-მ, რომელიც ამასთან დაკავშირებით ასტრახანის გუბერნატორს მიუთითებდა, რომ კავკასიაში რუსული პოლიტიკა დიდწილად სასულიერო, საეკლესიო ხასიათის უნდა ყოფილიყო, თუნდაც – ადგილობრივი მოსახლეობის თვალში. პ. ბუტკოვი წერდა, რომ „ოსების, ინგუშებისა და სხვა მთიელთა გასაქრისტიანებლად და ჩვენდამი მათი ერთგულების მოსაპოვებლად, საუკეთესო ხერხია მათი ახალგაზრდობისათვის განათლების მიცემა“².

1765 წელს იმხანად მოზდოკში მყოფმა პოლკოვნიკმა გაკმა სკოლის აშენების ნებართვა მიიღო. 1777 წელს მშენებლობა დასრულდა³ და მაშინვე დაფუძნდა მოზდოკელ ყაზარდოელთა ქრისტიანიზაციის კომისიაც. სკოლაში პირველ ნაკადზე მიღებული 200 ბავშვიდან უმეტესობა ოსი იყო. ვლადიკავკაზის სიახლოვეს, წმინდა სამების მონასტერში გაიხსნა კიდევ ერთი სასულიერო სკოლა, თუმცა ეს სკოლებიც ნაკლებად ეფექტურნი აღმოჩნდნენ.

მეფის მღვდელმსახურებმა ინგუშეთში მხოლოდ ანგუშეთისა და ტარსკის დაბლობის მცხოვრებთა მცირე ნაწილის გაქრისტიანება შეძლეს, მთიელთა დიდი უმრავლესობა კიდევ მრავალი წლის მანძილზე ქედმოუხრელი რჩებოდა. ინგუშეთის მთებში რუსეთმა პირველად მხოლოდ 1830 წელს შეაღწია: საუბარია სამხედრო ოპერაციაზე ლალაელთა საზოგადოების წევრთა წინააღმდეგ, რომლებმაც თავისთან მიიღეს დაღესტნელი მოღებები. თუმცა, როგორც გ. მარტიროსიანი აღნიშნავს, 1926 წლისთვისაც კი ეს მთაგორიანი ქვეყანა რუსეთისათვის კვლავაც terra incognita-დ (უცნობ მიწად) რჩებოდა.

ამ მარცხის შემდეგ რუსეთის ხელისუფლებამ გარკვეული ხნით მიატოვა ინგუშთა გაქრისტიანების საკითხი და მთელი ძალები მიმართა ოსებისაკენ, რომელთა ნაწილი უკვე მონათლული იყო. მიღებულ იქნა ყველა ზო-

¹ Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. გვ. 268.

² იქვე, გვ. 269.

³ იქვე, გვ. 268-269.

მა, რათა შეენარჩუნებინათ ქრისტიანობის ეს პატარა „კუნძული“ ჩრდილო კავკასიაში. ეკატერინე II-მ გენერალ გუდოვიჩის უბრძანა, ოსეთში ქრისტიანობის პოზიციების გასაძლიერებლად აეგოთ ახალი ტაძრები და გაეზარდათ მღვდელმსახურთა რიცხვი. ამის თაობაზე დედოფალი წერდა: „ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ ხალხის გაქრისტიანება ჩვენთვის პოლიტიკურად დიდად მომგებიანია; რამდენადაც მათი უმრავლესობა წინათ მაჰმადიანური რწმენისა იყო, ისინი მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩნენ. ასევე გიბრძანებთ, დაიცვათ ოსები სხვა მთიელი ხალხების მხრივ შევიწროვებისაგან, განსაკუთრებით – ჩვენი ქვეშევრდომი ყაზარდოელებისაგან...“¹

ოსეთში კომისია 1793 წლამდე ფუნქციონირებდა: ისედაც სუსტი მოზდოკის ეპარქიის გაუქმების შემდეგ ოსები თანდათანობით უბრუნდებოდნენ ისლამს. არსებული ვითარებით ისარგებლეს ყაზარდოელებმა და 300-კაციანი შეიარაღებული რაზმით თავს დაესხნენ სოფ. ყარაჯას, გაძარცვეს ეკლესია, გააძევეს რუსი ეპისკოპოსი და მისი მცველი კაზაკების რაზმი. მეფე პავლე I-მა(1754-1801 წწ.) ბრძანა მკაცრად დაესაჯათ ყაზარდოელები ამ თავდასხმის გამო. ყაზარდოში გაგზავნეს სადამსჯელო რაზმი გენერალ კნორინგის მეთაურობით, რომელმაც მიწასთან გაასწორა სამი აული. ოსების ნაწილში ქრისტიანობის გადარჩენა მოხერხდა.

XVIII საუკუნეში ინგუშთა შორის იყვნენ ისეთებიც, ვინც მიიღო ქრისტიანობა, მაგრამ ერიდებოდა ამის აფიშირებას თანამემამულეთაგან გაკიცხვის შიშით. რუსი მღვდლები თანადგომის ნიშნად დროდადრო მათთან მქადაგებლებს აგზავნიდნენ.

ინგუშთა გაქრისტიანების პირველი წარუმატებელი ექსპერიმენტის შემდეგ რუსეთმა XIX საუკუნეში ახალ მცდელობებს მიმართა. 1810 წლის 26 ივნისს გენერალი ტორმასოვი გენერალ ბულგაკოვს წერდა „ინგუშებში დაცემის გზაზე მდგარი ქრისტიანული რჯულის აღდგენის“ აუცილებლობის შესახებ. მისი წინადადებით, საწყის ეტაპზე რომელიმე მსხვილ დასახლებაში სახელმწიფო ხარჯით უნდა აეგოთ ეკლესია და იქ საქადაგებლად პატიოსანი და სამართლიანი მღვდელი გაემწესებინათ².

ინგუშებისა და ოსების ქრისტიანიზაციის მეორე ეტაპი 1816 წელს, კავკასიაში გენერალ ერმოლოვის ჩამოსვლით დაიწყო; მიხვდნენ რა, რომ წინამორბედი მისიონერული მოღვაწეობის მარცხი უკავშირდებოდა არა იმდენად ქართველი მღვდლების საქმიანობას, რამდენადაც – თვით ამ წამოწყების ორგანიზაციულ ნაკლოვანებებს, გადაწყდა, რომ კომისიის ხელმძღვანელობა კვლავ ქართველებისთვის ჩებარებინათ.

¹ Докунин Г. (Гедсон, Митрополит Ставропольский и Бакинский). История христианства на Северном Кавказе до и после присоединения его к России. М., 1992, 1: <http://www.krotov.info/libr-min/d/dokukin.html>

² Акты Кавказской Археографической комиссии. т. 4, док. №410, Тфл., 1870, გვ. 897.

წარსულის შეცდომების გათვალისწინებით, ხელისუფლებამ გადაწყვიტა მეტი თანხების სუბსიდირება ქრისტიანობის მიღების მსურველთა მოსაზიდად. ამჯერად ინგუშთა მამასახლისებს და ოს ალდარებს 20 მანეთს უხდიდნენ, უბრალო ხალხს კი საჩუქრად სთავაზობდნენ „თორმეტ არშინ“ ქსოვილის ნაჭერს ან პერანგს, ორ ხმელ (მზეზე გამომშრალ) ზუთხს, სპილენძის ჯვარს და 50 კაპიკს.

ინგუშები ინათლებოდნენ ამ საჩუქრების მიღების ხათრით, რადგან თავიდან ეგონათ, რომ ჯვრები ოქროსი იყო; ნიკოლაი გრაბოვსკი წერდა: „ერთმა მოხუცმა მომიყვა, რომ სხვების მსგავსად, ისიც რამდენჯერმე მოინათლა, რათა მიეღო ფული, პერანგი და ჯვარი. თავისთავად ცხადია, რომ ქრისტიანობის მიმღებთა ამგვარი დამოკიდებულება, ამ საქმის მესვეურთა – ღვთისმსახურთა მოუქნელობა და არაკეთილსინდისიერება, დაბოლოს, – ინგუშთათვის სრულიად უცნობი რუსული ენა, რომლის მეშვეობითაც მათ უფლის სიტყვას უქადაგებდნენ, ვერაფრით განამტკიცებდა ამ ხალხში ქრისტიანობას“. მიუხედავად მღვდლების დიდი ძალისხმევისა, ერთადერთი რამ, რაც მთიელებმა მათი ქადაგებიდან აითვისეს, პირჯვრის გადანერა იყო და ამას დიდი მონდომებითაც ასრულებდნენ, რათა სასურველი საჩუქრები მიეღოთ.

მისიონერული მოღვაწეობის მარცხის შემდეგ 1820-იან წლებში ადგილი ჰქონდა ინგუშების ძალისმიერი გაქრისტიანების მცდელობებს; ამით აღშფოთებულმა მოსახლეობამ რამდენიმე აჯანყებაც კი მოაწყო, რომლებიც უმკაცრესად ჩაახშეს¹.

წინა საუკუნის მსგავსად, ხალხის წარმომადგენლები არაერთგზის მიმართავდნენ რუსულ ადმინისტრაციას მღვდლებისა და მათი მცველი სამხედროებისა თუ კაზაკების თვითნებობის ასალაგმად; რაც უფრო უღმობელი იყო რუსების შემოტევა, მით უფრო იზრდებოდა ინგუშების კეთილმოსურნე დამოკიდებულება ისლამის მქადაგებლებისადმი, რომელნიც მათ ხშირად სტუმრობდნენ, მშობლიურ ენაზე ესაუბრებოდნენ და მათ ხვედრს იზიარებდნენ. 1831 წელს სოფელ ხულიში დახოცეს ქრისტიანი მღვდლები და გასამხედროებული ჯგუფის მეთაური კონსტანტინოვი. ღვთისმსახურთა ამ მკვლელობამ ინგუშეთში საბოლოოდ დაასამარა ქრისტიანიზაციის პროცესი. რუსულმა ჯარებმა გრაფ აფხაზოვის მეთაურობით დაარბია სოფლები, გაანადგურა ან ციმბირში გადაასახლა სახალხო მღვდლვარების ორგანიზატორები.

ამ დროიდან ინგუშები ჩეჩნებთან და დაღესტნელებთან ერთად ჩაებნენ ანტიკოლონიურ ბრძოლაში. 1832 წლის ივლისში დაღესტნის იმამ ჰაზი-მუჰამედის მონღობით მათ შეიარაღებული აჯანყება მოაწყვეს. მის ჩასახ-

¹ Мартиросиан Г. К. Нагорная Ингушия. Известия Ингушского научно-исследовательского института краеведения, в. 1, Владикавказ, 1929, გვ. 87-88.

შობად გადასროლილ იქნა მთელი არმია კავკასიის კორპუსის უფროსის – ბარონ როზენის მეთაურობით. იგი შემდეგნაირად აღუწერს გრაფ ჩერნიშოვს ინგუშეთის მთებში მის მიერ ჩატარებულ სადამსჯელო ექსპედიციას¹:

„ამ თვის (ივლისის) 22 რიცხვში ხანგრძლივი ნისლი გაის მიდამოებში რაიმე სამძებრო ოპერაციის ჩატარებას გამოორიცხავდა, ამიტომ მე მალე-კუ-გაის კლდოვანი ქედის გავლით უკან გავბრუნდი და სოფ. ცორისთან დავბანაკდი, რათა განმეგრძო ღალღაელთა სახლებისა და ნახნავეების განადგურება.

სოფელ ცორის ორი მცხოვრები ქვის მაღალ კოშკში ჩაიკეტა და ბევრი შეგონების მიუხედავად, არ გვენებდებოდნენ. მე ვუბრძანე გაემზადებინათ ნაღმი კოშკის ასაფეთქებლად; ამ სამუშაოების დროს ჩვენ ამბოხებულთაგან ნასროლი ქვებით დაგვიზარადა 4 მესანგრე, იარაღით დაიჭრა 4 ადამიანი, ის ორი ამბოხებული კი მხოლოდ მას შემდეგ დაგვენებდა, როცა ნაღმი მზად იყო; კოშკი მაინც ავაფეთქეთ.

23 რიცხვში გავანადგურეთ 8 სოფელი.

24 რიცხვში ვაგენბურგთან ჩავედი სოფ. თარგიში და კიდევ 9 სოფელი გავანადგურეთ.

25 რიცხვში ჯარს დღესამყოფელი ჰქონდა. 26-ში რაზმი დაიძრა უკან, თერგისაკენ, რომელიც 27-ში გადალახა და 28-ში ვლადიკავკაზში ჩავიდა [...]

ამრიგად, ასე დასრულდა ჩემ მიერ წამოწყებული ექსპედიცია ღალღაელთა წინააღმდეგ. ვიმედოვნებ, რომ მას სასარგებლო შედეგები მოჰყვება საქართველოს სამხედრო გზაზე სიმშვიდის დასამყარებლად [...]

ჩვენმა ჯარებმა შეაღწიეს მათ ყველაზე ფარულ, ჩვენთვის დღემდე მიუდგომელ თავშესაფრებში. თავად ღალღაელებმაც კარგად იცინან, რომ მხოლოდ ნისლმა, რომელიც ამ თვის 16 რიცხვიდან 27-მდე გრძელდებოდა, იხსნა მათი ოჯახები ტყვეობისაგან, ხოლო მათი დანარჩენი ქონება – სრული განადგურებისაგან“².

ამასთანავე, ბარონი როზენი ხაზს უსვამდა, რომ თავის სამხედრო რაზმში მიიღო ოსები და ქართველები, რათა „იმპერატორის მითითებისამებრ“ ამ გზით შუღლი ჩამოეგდო მთიელ ხალხებს შორის³. აქვე იგი დამატებით აღნიშნავს, რომ „ჩემი რაზმის ნევრმა ოსებმა და ქართველმა მთიელებმა უხვი ნადავლი ჩაიგდეს ხელში, რაც მათთვის ერთგვარი ჯილდო იყო. ეს ჩვენთვისაც სასარგებლოა: მეზობელ ხალხებთან მტრობის გაღვივებისას

¹ იქვე, გვ. 52.

² Акты кавказской археографической комиссии. т. VIII, док. 581, № 42, Тфл., 1881, გვ. 631.

³ Мартиросиан Г. К. История Ингушии. Многоликая Ингушетия, сост. Албогачиева М.С.-Г., СПб., 1998, გვ. 91.

ისინი იძულებულნი იქნებიან ჩვენი მხარე დაიჭირონ და ჩვენგან ელოდონ დაცვას“.

საქართველოს ქისტურ საზოგადოებაში ასევე იყო ძალადობრივი გზით ნათლობის შემთხვევები, როგორც ამას აღწერს მ. ალბუთაშვილი 1939 წელს თავის „მოკლე ბიოგრაფიაში“: 1845 წელს კახეთში ჩამოსახლებული მუსლიმი ქისტები 1866 წელს იძულებით მონათლეს, თუმცა ვისაც ჰკითხავდი, ამბობდა: ძალით მოგვნათლეს -ჩაფრებმა ერთად შეგვყარეს, წიგნში ჩაგვწერეს და ალაზნის ნაპირთან მიგვრეკეს. აქ გვიბრძანეს წყლის შესმა, შემდეგ ყველას გაგვახდევინეს ტანზე – ქალებსა და მამაკაცებს, მხოლოდ საცვლების ამარა შეგვყარეს წყალში, გვაყურყუმალეს კარგად გახურებული კამეჩებივით, შემდეგ გვიბრძანეს წყლიდან ამოსვლა, შუბლზე რაღაც ზეთი წაგვაცხეს, თან ბუტბუტებდნენ: შენ გქვია პეტრე, შენ – ივანე, პავლე, მიხა, გოგია და ა.შ. ახლა კი წადით, თქვენ უკვე მონათლულები ხართ, იარეთ ეკლესიაში, ხშირად გადაინერეთ პირფვარი, ილოცეთ, ეზიარეთ, გახდით ქრისტიანები, იხსენით თქვენი სულები... 1866 წელს ჯოყოლოსა და ომალოს მოსახლეობა ამგვარად ეზიარა ქრისტეს რჯულს“¹. გარდა ამისა, რუსული ადმინისტრაცია ცდილობდა დაბრკოლება შეექმნა ქართველი მთიელებისათვის იმ შემთხვევაში, თუ ისინი მუსლიმზე გადაწყვეტდნენ დაქორწინებას. 1838 წელს გენერალი გოლოვინი გენერალ ბრაიკოს წერდა, რომ აუცილებელია ქრისტიან თუშებს აკრძალოთ მუსლიმებთან მეგობრობა ან კიდევ – ქორწინება, სანამ მეორე მხარე ქრისტიანად არ მონათლება².

მთიელთა ქრისტიანიზაციის წარუმატებლობის ასახსნელად და საკუთარი მოუქნელი პროზელიტიზმის გამო თავის გასამართლებლად ყიზლარის კომისიის მღვდელმსახურები წერდნენ: „ჩვენ გვჯერა, დარწმუნებულნი ვართ, რომ ამ წარმართ ხალხებს არ ძალუძთ ქრისტიანული დოქტრინის მიღება და გაცნობიერება. ხშირ შემთხვევაში ისინი ინათლებოდნენ ანგარების მიზნით, ამის შემდეგ კი კვლავ უარყოფდნენ ქრისტეს“. თუმცაღა, მოგვიანებით, 1860-იან წლებში, „ოსებსა და ინგუშებში ქრისტიანობის აღდგენის საზოგადოებამ“ თბილისში აღიარა, რომ ქრისტიანიზაციის მარცხის ძირითადი მიზეზები იყო მისიონერთა არაკომპეტენტურობა და სისუსტე, რის გამოც ისინი ცდილობდნენ „მრევლისათვის თავს მოეხვიათ მკვდარი დოგმები ცოცხალი სიტყვის ნაცვლად“.

თავის მხრივ, აღნიშნული პირდაპირ კავშირში იყო თვით ეკლესიის სისუსტესთან ჩრდილოეთ კავკასიაში. ეპარქია, რომელიც თავდაპირველად ასტრახანში, შემდეგ კი სტავროპოლში დაარსდა, აღსავსე იყო შინაგანი

¹ Маргошвили Л. Ю. Культурно-этнические взаимоотношения между Грузией и Чечено-Ингушетией в XIX и нач. XX в. Кисты Панкисы, Тб., 1990, გვ. 231.

² იქვე, გვ. 40.

კონფლიქტებითა და სამხედროებთან და კაზაკებთან დაპირისპირებით. ღვთისმსახურები და სამხედრო ხელმძღვანელობა საკუთარი ინტერესების დასაცავად მუდმივად ექიშებოდნენ ერთმანეთს; მისიონერებად ქირობდნენ ადგილობრივ კაზაკებს, რომელთა უმრავლესობამ არამცთუ ქრისტიანობის საფუძვლები, არამედ ნერა-კითხვაც არ იცოდა. ქრისტიანიზაციის წარუმატებლობის არანაკლებ მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო ისიც, რომ რუსები ხიშტების ძალით ცდილობდნენ უფლის სიტყვის დანერგვას; რუსულმა ექსპანსიამ, მისეულმა „მათრახისა და თაფლაკვერის“ ტაქტიკამ და სამხედროების თავაშეებულობამ განაპირობა ის, რომ ინგუშებმა საბოლოოდ უარყვეს ქრისტიანული რელიგია და აირჩიეს ისლამი, რომელიც მათ ჩრდილო კავკასიის დანარჩენ ხალხებთან აერთიანებდა: ეს ერთიანობა მათი ფიზიკური გადარჩენისა და ეროვნული იდენტობის შენარჩუნების ერთადერთი გარანტია იყო.

RUSSIA'S ATTEMPTS TO RESTORE THE FADED CHRISTIANITY AMONG THE INGUSH (18th -19th CENTURIES)

Mariel Tsarovieva

France

If you trace the religious policy of Russia from the epoch of Ivan the Terrible to the establishment of Russian domination in the Caucasus at the end of the 19th century, you will notice that it differed from the policy of the Muslim conquerors: the Turks and the Persians. To mark the territory they conquered, Turkey and Iran brought in their religions and left, leaving their representatives in the conquered territory.

The main goal of the Tsarist administration was to turn the Caucasus into a Christian country, by settling it with immigrants from Russia. In order to make it easier for themselves the task of Russification and Christianization of the Caucasus, its population was subdivided into conquered and unconquered peoples. Populating the Caucasus with Russians, the Tsarist government got rid of the unconquered population, evicting them to Turkey, and tried to Christianize those who seemed subdued to it. Russia attributed the Ingush and Ossetians to the latter.

In the first half of the 18th century, the Russian administration seeing that some of the conquered highlanders professed the Christian religion in the past, decided to restore for them the „faded“ Christianity. The beliefs of the Ingush, Ossetians, Adyghean peoples, Balkars and Karachais were really syncretism of three religions, which they practiced in different periods of their historical development: polytheism, Christianity and Islam, which began to penetrate in the 18th century, but had not yet taken root in the public consciousness. However, the tsarist government put an emphasis on the Ingush and Ossetians.

It can be easily understood why these peoples evoked particular interest in Russia, if we look at their geographical location. Since ancient times, the Ingush tribes have lived along the only convenient road connecting the North Caucasus with Georgia, passing through the Darial Gorge. The Russians later called it the Georgian Military Road. The Ingush controlled and if necessary repaired it. After the arrival of the Ossetians in the mountains, exiled from the steppe regions of the Ciscaucasia by the Mongols (in the 13th and 14th centuries) and the Turks (in the 15th century), the Ingush began to control this road together with them. Russia and Georgia have used it in their relations since the 17th century, as evidenced by the reports of Russian ambassadors who went on missions to Georgia or Iran¹. The tsarist government de-

¹ Крупнов Е. И. Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, p. 731.

cided to Christianize the mountaineers and win them over to their side and guarantee themselves a safe movement. In other words, the attempts of Christianization of these peoples served primarily to the geopolitical interests of Russia and was less inspired spiritually.

The Christianization of the Ingush and Ossetians was considered strategically very important. Two queens (Elizabeth and Catherine II) and two tsars (Paul I and Nicholas I) personally followed the progress of its implementation. For this purpose, in 1744, a special Commission was created, called the Commission for the Christianization of Ossetians and Ingush. However, according to the Belgrade Treaty concluded between Russia and Turkey on September 18 (29), 1739, Ossetia and Ingushetia were under the influence, albeit nominal, of Kabarda, which, in turn, depended on Turkey. Russia pledged not to interfere in the internal affairs of Kabarda. Direct intervention of Russia in Ingushetia and Ossetia could complicate relations with Turkey.

Russia, to get around that treaty, inconvenient for the implementation of its plans, decided to involve Georgian priests from the retinue of Tsar Vakhtang VI in the Christianization of the Ingush and Ossetians, who had found refuge in Moscow due to the constant invasions of Iran into Georgia and its attempts to forcibly Islamize its people and rulers. Because of these incursions, Georgian Kings repeatedly turned to the Russians, brothers in faith, asking them for support. Teimuraz I, the martyr king of Kakheti (1606-1648) and Kartli (1625-1632), withstood Iranian invasions for many years. During the most difficult period of his reign, he sent ambassadors to the Russian Tsar (in 1615, 1618, 1624, 1635, 1649), asking for help against the aggression of Iran. In 1658 he went personally to Russia with the same intention. But the Russian Tsar did not meet his expectations. Frustrated and tired, Taimuraz I abandoned the throne and retired to a monastery. After a while, he was summoned to Iran to force him to convert to Islam. After the refusal, he was imprisoned in the Astrabad Fortress, where he died in 1663. Thus, he shared the fate of other Georgian martyrs who died in Iranian captivity: King Luarsab II in 1622, Queen Ketevan (mother of Taimuraz I) in 1624. Father of Erekle II, Taimuraz II, migrated to Russia in 1760, where he died one year later.

In 1743, Georgian priests – Archbishop Joseph Samabeli (I.T. Kabulashvili) and Archimandrite Nikolai – presented a petition to Queen Elizabeth (daughter of Peter I) to send Pakhomiy, the personal confessor of the Georgian king Vakhtang VI to the Caucasus for the Spiritual Mission. They were accompanied by two abbots Christopher and Nikolai. Justifying the importance of the Christian mission in the North Caucasus, they referred to the fact that the Ingush and Ossetians, who professed Christianity in the recent past, continued to venerate the old churches and retained

some Christian rituals in their beliefs. Vakhtang VI appointed Pachomius as the head of the Spiritual Commission¹.

The Commission started its activities after arriving in the Caucasus, in Mozdok. Its branches were also founded in the Kurtati gorge in Ossetia and, according to I.A. Guldenshtedt, at the Ingush village of Angusht. In 1745, Pakhomius moved the headquarters of the Spiritual Commission to the city of Kizlyar. Due to the lack of properly educated priests, local Cossacks were involved in the Christianization process.

The fact that the Commission was headed by the confessor of the king of Kartli testifies to the importance attached to the Christianization of these two neighboring peoples. In addition, the Senate at its meetings listened to Pachomius's reports 17 times for three years (in 1747-1749). This Commission was also under the close supervision of the bureau of the military commandant of the city of Kizlyar, the head of the city of Astrakhan, the military colleges, the Ministry of Foreign Affairs and the Holy Synod.

In 1756, the tsarist government allocated part of the money sent from Kizlyar and from Astrakhan to stimulate those who adopted Christianity: the heads of societies were given ten kopecks each and ordinary residents three kopecks each. Women also received gifts: mirrors and scissors. All who converted to Christianity were exempted from duties on the sale of products on the market.

Despite this effort and expense, the experiment failed, for the Cossack missionaries did not speak the language of the population, did not respect local customs, left those who were adopted to Christianity without any instruction. In addition, they gradually began to abuse privileges, demanding gifts from the parishioners and drinking... In their reports, they exaggerated the number of those who converted to Christianity and wrote that the majority of the population „accepts the religion of Christ with joy“.

The pagan Ingush compared the behavior of Christian missionaries with the behavior of their priests. And this comparison was not in favor of the Russian priests. The local population, who had lost confidence in them, gradually returned to their old cults. The heads of local communities, usually the first to be baptized, complained to the Russian authorities about the outrageous behavior of their priests. However, they remained unanswered. Then the inhabitants began to expel missionaries from their villages.

The spread of Christianity in Ingushetia has failed. Attempts, renewed in 1756 and 1764, were also unsuccessful. In addition, the Kabardians prevented the Christianization of these peoples. In 1761, the Kabardian princes and their horsemen attacked Russian priests operating in the Ingush and Ossetian villages².

¹ Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. СПб., 1869, 1, р. 453.

² Ibid, р. 268; Генко А. Н. О культурном прошлом ингушей. Ингуши: Сборник статей и очерков по истории и культуре ингушского народа, сост. А. Х. Танкиев, Саратов, 1996, р. 522.

In 1764, Turkey, under the influence of the Kabardian princes, presented a note of protest against the establishment of the Spiritual Commission on the territory of Kabarda (in Mozdok). The note went unanswered. Five years later, in 1769, Kabardians burned down churches and guesthouses in Ingushetia and Ossetia. Archimandrite Gregory was killed during his trip to Georgia. Another Georgian Archimandrite – Porfiry was appointed instead. The Kabardians, on the one hand, and the Chechens, on the other, led by Sheikh Mansur continued to oppose the Christianization of the Ingush and Ossetians.

After this incident, Russia no longer hid its intentions. Failures in Christianization have been attributed to the work of Georgian religious leaders. P.G. Butkov wrote: „The establishment of the Ossetian commission for the conversion of the Ossetians and Ingush to Christianity was in the hands of the Georgian clergy and did little good. Although for a long time, under the order of the Holy Synod, Christian law has been preached in the Ossetian and Ingush peoples, but this has had poor success from the Georgian clergy“¹. All Georgian priests were replaced by Russians.

On September 27, 1764, the Collegium for Foreign Affairs decided to establish a school in Mozdok and teach the children of the mountaineers „Christian law and Russian grammar“. Tsarina Catherine II, approving the opening of the school, wrote to the governor of Astrakhan to make Russian policy in the Caucasus more spiritual, at least in the eyes of local residents. P.G. Butkov also wrote that „there is no better way, due to the circumstances of the Ossetians, Ingush and other highlanders, to perpetrate them as direct Christians and adherents to the local side, as by enlightening young people from them“².

In 1765, Colonel Gak, who was then in Mozdok, received permission to build a religious school. In 1777 the school was built³. At the same time, the Commission for the Christianization of the Mozdok Kabardians was established. The first 200 children were admitted to the school, most of whom were Ossetian. Another theological school was opened at the Holy Trinity Monastery near Vladikavkaz. However, these schools also proved to be ineffective.

In Ingushetia, the tsarist clergy were able to Christianize only a small part of the inhabitants of Angushta and a part of the inhabitants of the Tara valley. The vast majority of the highlanders remained unconquered for many years. Russia was able to penetrate through the mountains of Ingushetia for the first time only in 1830. It was about a military operation against the inhabitants of the Ghalghai society, who received the Dagestani mullahs. However, even in 1926, G.K. Martirosyan writes, that this mountainous country remained terra incognita for Russia, an unexplored land.

¹ Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. р. 268.

² Ibid, p. 269

³ Ibid, pp. 268-269.

After this failure, the Russian leadership abandoned the Christianization of the Ingush population for some time, directing all its forces to the Ossetians, some of whom were Christianized. All measures were taken to preserve this small „island“ of Christianity in the North Caucasus. Catherine II instructed General Gudevich to strengthen the position of Christianity in Ossetia by building new churches and strengthening the body of priests. She wrote: „We consider the Christianization of this people to be politically beneficial to us. Since most of them professed the Mohammedan religion, they should be kept in sight. We also command to protect the Ossetians from the oppression of other mountain peoples, especially from the Kabardians, our subjects...“¹

The commission in Ossetia functioned until 1793. With the weakening of Christianity due to the abolition of the weak Mozdok Diocese, the Ossetians began to return to Islam again. About 300 armed Kabardians, taking advantage of the situation, attacked the village of Karadzha. They robbed the church and expelled the Russian bishop and the group of Cossacks who were guarding him. Tsar Paul I (1754-1801) ordered to severely punish the Kabardians for this attack. A punitive army was sent to Kabarda under the leadership of General Knorring, who destroyed three mountain villages to the ground. Christianity among some of the Ossetians was saved.

In the late 18th century, there were those who adopted Christianity, but did not show off this for fear of condemnation from their relatives. Russian priests tried to support them by sending preachers from time to time.

After the first failed experiment in the Christianization of the Ingush, the Russian government made new attempts in the 19th century. On June 26, 1810, the General Tormasov wrote to General Bulgakov about the need of „restoration of the Christian law, being in decline, among the Ingush“. Initially he proposed building of the Church in one of the large villages, at the expense of the state, and sending an honest and fair-minded priest to preach².

The second stage of the Christianization of the Ingush and Ossetians began in 1816, with the arrival of General Ermolov in the Caucasus. Realizing that the failure of the previous missionary activities were connected not so much with the Georgian priests, as with the very organization of this works, it was decided to ask them to head the Commission again.

Envisaging then past mistakes, the leadership decided to subsidize more money, to attract more people, willing to convert to Christianity. This time it was decided to give the Ingush foremen and the Ossetianaldars 20 rubles each; ordinary people re-

¹ Докунин Г. (Гедон, Митрополит Ставропольский и Бакинский). История христианства на Северном Кавказе до и после присоединения его к России. М., 1992, 1: <http://www.krotov.info/libr-min/d/dokukin.html>

² Акты Кавказской Археографической комиссии. т. 4, док. №410, Тфл., 1870, р. 897.

ceived a piece of cloth „twelve yards“ or a shirt, two dried sturgeons, a copper cross and 50 kopecks.

The Ingush were baptized to receive 50 kopecks, a shirt and a cross. At first, they thought that the crosses were gold. Nikolai Grabovsky writes, „One of the old men told me, that he was baptized several times, like others, to receive money, a shirt and a cross. It is needless to say, that such an attitude of those accepting Christianity, the awkwardness and dishonesty of the priests leading Christianization, and, finally, the Russian language, incomprehensible to the Ingush, to whom the word of God was preached, could not strengthen their faith in Christianity“. Despite all the efforts of the priests, the only thing that the mountaineers learned from their sermons was the ability to cross themselves. And they willingly did it in order to receive gifts.

After a failure in missionary activity in the 1820s, attempts were made to forcibly Christianize the Ingush. The outraged population organized several uprisings, which were brutally suppressed¹.

As in the previous century, representatives of the people repeatedly appealed to the Russian administration, demanding that the arbitrariness of the priests and the military and Cossacks guarding them be stopped. The tougher the onslaught of the Russians the more benevolent the Ingush were towards the preachers of Islam, who often visited them, spoke the same language with them and shared the same fate with them. In 1831, Christian priests and the leader of the paramilitary group Konstantinov were killed in the village of Khuli. This murder of priests in Ingushetia put an end to its Christianization. The army, under the auspices of Count Abkhazov, destroyed a number of villages, destroyed or exiled the organizers of popular unrest to Siberia.

Since that time, the Ingush joined the anti-colonial struggle along with the Chechens and Dagestanis. In July 1832, at the call of the imam of Dagestan Gazi-Magomed, they organized an armed uprising. To suppress it, an army was thrown under the leadership of the head of the Caucasian corps, Baron Rosen. This is how he describes to Count Chernishev his punitive expedition in the mountains of Ingushetia²:

„On the 22nd of this month (July), the continued fog did not allow me to make any searches in the vicinity of Gay, which is why I crossed back through the rocky ridge Malku-Gai and camped near the village Tsori, in order to continue the extermination of dwellings and arable lands of the Ghalghais.

In the village Tsori, the two residents locked themselves in a high stone tower and, despite all the admonitions, did not want to surrender. I ordered to make a mine to blow up the tower. During our work, 4 sappers were bruised by stones and 4 people

¹ Мартиросиан Г. К. Нагорная Ингушия. Известия Ингушского научно-исследовательского института краеведения, в. 1, Владикавказ, 1929, pp. 87-88.

² Ibid, p. 52.

wounded by shots from two rebels, who surrendered only when the mine was already filled; the tower was blown up.

On the 23rd, 8 villages were exterminated.

On the 24th, I arrived at Wagenburg, at the village Targim, destroying 9 more villages.

On the 25th, the troops had a day off.

On the 26th, the detachment set out back to the Terek,

On the 27th crossed it and on the 28th arrived at Vladikavkaz. [...]

Thus ended the expedition undertaken by me against the Ghalghais. I hope that it will have useful consequences for the tranquility of the Georgian Military Road. [...]

Our troops have penetrated into their most hidden shelters, hitherto considered impregnable to us. The Ghalghais know that only fog, which lasted from the 16th to the 27th of this month, saved their families from captivity and the rest of their property from complete extermination¹.

At the same time, Baron Rosen emphasized that he accepted Ossetians and Georgians into his military detachment in order to sow a quarrel between the mountain peoples, „according to the imperial order“². He also added that „the Ossetian and the Georgian highlanders from my detachment seized rich booty, which was a reward for them. It will be useful for us: renewing enmity with neighboring peoples, they will be obliged to stay on our side and seek our protection“.

In 1939 M.O. Albutashvili in his „Brief Biography“ noted that forced baptism underwent also in the Kist society of Georgia. According to him: „The Muslim Kists who had resettled to Kakheti in 1845 were forcibly baptized in 1866, but whoever was asked, they answered:“ How the guards baptized us – they forcibly collected, entered us into a book, drove to Alazani, ordered us to take a sip of water, then they undressed everyone, men, women, in the same underwear they drove into the water, sprinkled them like well-heated buffaloes, ordered them to go out, anointed our foreheads with some kind of oil, saying at the same time: your name is Petra, you – Ivana, Paul, Micah, Gogia and others. Go, now you are baptized, go to church, often overshadow yourself with the sign of the Cross, pray, receive communion, become Christians, save yourself. „[...] In this way in 1866 the population of Jokolo and Omalo adopted the Christian faith“³. The Russian administration also tried to interfere with the marriage of the Georgian highlanders, if they did not accept baptism. In 1838, General Golovin wrote to General Braiko that it was necessary to prohibit the Tush-Christians

¹ Акты кавказской археографической комиссии. т. VIII, док. 581, № 42, Тфл., 1881.

² Мартиросиан Г. К. История Ингушии. Многоликая Ингушетия, сост. Албогачиева М.С-Г., СПб., 1998, р. 91.

³ Маргошвили Л. Ю. Культурно-этнические взаимоотношения между Грузией и Чечено-Ингушетией в XIX и нач. XX в. Кисты Панкисы, Тб., 1990, р. 231.

from making friends with Muslims or tie the knot, until the other side accepts Christianity¹.

In order to somehow explain the failures in the Christianization of the mountaineers and to justify themselves in clumsy proselytism, the priests of the Kizlyar Commission wrote: „We are sure that these pagan peoples are not able to accept and understand the Christian doctrine. They were baptized most often for selfish purposes, and then again retreated from it. „However, later, in the 1860s, the Tiflis Society for the Restoration of Christianity among Ossetians and Ingush admitted that the main reasons for the failure of Christianization were the incompetence and weakness of missionaries who tried to „impose dead dogmas on the flock instead of a living word“.

The weakness of the missionary priests was associated, in turn, with the weakness of the Church itself in the North Caucasus. The diocese, founded first in Astrakhan, then in Stavropol, was torn apart by internal conflicts and confrontations with the military and the Cossacks. The clergy and the military leadership were in conflict and defended their interests. The missionaries hired local Cossacks who could not even read, or know the basics of Christianity. Failures in Christianization consisted in the fact that the Russians carried the word of God with bayonets. Russian expansion, its „carrot and stick“ /reward and punishment method and the atrocities of the military forced the Ingush to completely abandon the Christian religion. They chose Islam, which united them with other peoples of the North Caucasus. This union was their only guarantee of survival and preservation of their national identity.

¹ Ibid, p. 40.

ყაზბეგის რაიონი რუსული ჰიბრიდული ომის პროკაბანდისტული პოლიტიკის ჭრილში

ნათია ჯალაბაძე
საქართველო

2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ ყაზბეგის რაიონი კრემლის ინტერესების სფეროში მოექცა და დღემდე სამეცნიერო და პოლიტიკური დისკურსის მუდმივი ობიექტია. საქართველო-რუსეთის საზღვართან მიმდებარე გეოსტრატეგიულად ძალზე მნიშვნელოვანი ეს სივრცე, ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში წარმოადგენდა კავკასიის ქედის გასწვრივ გამავალი თავდაცვითი ზღუდის ერთ-ერთ მონაკვეთს. სსრკ თავდაცვის სამინისტროს გენერალური შტაბის მიერ დადგენილი თავდაცვითი გეგმა ნატოსთან სავარაუდო ომის შემთხვევისათვის შეიქმნა და მოიცავდა 3 თავდაცვით ზღუდეს: 1. სახელმწიფო საზღვრის პერიმეტრზე (დღევანდელი საქართველო-თურქეთის საზღვარი)¹ 2. კავკასიის ქედის გასწვრივ და 3. სიღრმეში, როსტოვის ოლქისა და სტავროპოლის მხარის ტერიტორიაზე. გეგმის თანახმად, კავკასიის ქედზე გამავალი ზღუდის სრულყოფილი დაცვა საჭიროებდა სამხრეთის მიმართულებით დაახლოებით 40 კმ-იანი ზოლის კონტროლს, რომლისგანაც 20 კმ. ქედიდან სამხრეთით აქტიური დაცვის სივრცეა, ხოლო შემდგომი 20 კმ. კი პასიური დაცვის. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება ყველაფერს აკეთებდა იმისთვის, რომ საზღვარი დაფიქსირებულიყო კავკასიის ქედის გასწვრივ, საქართველოს მთიანეთის კონტროლის პერსპექტივით. როგორც ქართველი ექსპერტები აღნიშნავენ, სწორედ აქედან გამომდინარეობს რუსეთის აქტიურობა კავკასიის ქედის მიმდებარე საქართველოს ტერიტორიის ხელში ჩასაგდებად².

საქართველოს საზღვრების შესახებ ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „თითქოს თვით ბუნებას შეუქმნია ქართველ ერისათვის ბუმბერაზი დარაჯი კავკასიონის მთავარი უღელტეხილი ჩრდილოეთით და მაღალი მთების ზღუდე სამხრეთით, დასავლეთით კი მის ტერიტორიას შავი ზღვის, ხოლო აღმოსავლეთით მდინარეების ზოლი აქვს შემოვლებული. ამ მხრივ საქართველო ერთს საუცხოვოდ გარემოზღუდვილს ქვეყანას წარმოადგენს. სხვათა

¹ „საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს ნატო-ზე ორიენტირების შემდეგ, რუსეთის გენერალური შტაბის სავარაუდო გადაწყვეტილებით, მეორე თავდაცვითი ზღუდე ავტომატურად იქცა ძირითად ზღუდედ, შესაბამისად მან შეიძინა განსაკუთრებული ფუნქცია“. მ. არემიძე. საქართველო-რუსეთის საზღვარი: არსებული მდგომარეობა და საფრთხეები. საქართველო-2009, ომისშემდგომი გამოწვევები და პერსპექტივები, დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი, თბ., 2010.

² იქვე, გვ. 42.

შორის ამ პირობების წყალობითაც შესძლო ქართველმა ერმა თავის ხანგრძლივ ისტორიულ არსებობის დროს მრავალ, ხშირად თავისზე გაცილებით უფრო ძლიერი მტრების მოგერიება და თავისი ეროვნების დაცვა. ეს გარემოება საქართველოს მტრებსაც ესმოდათ და ამიტომ არა-ერთხელ ყოფილა, რომ ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ მონაპირე კუთხის დაჭერა და ჩამოშორება უცდიათ¹. სწორედ ამ მონაპირე კუთხეების დაჭერა-ჩამოშორებას მიზანმიმართულად ახორციელებს კრემლი გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან დღემდე.

რუსეთის მცდელობა, არ გეშვა საქართველო თავისი კონტროლის სფეროდან, ჩვენი ქვეყნისთვის სავალალო აღმოჩნდა. 1990-იან წლებში ინიცირებული აფხაზეთის და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტები საბოლოოდ საქართველოს ამ ძირძველი კუთხეების ანექსიით და დამოუკიდებელ პოლიტიკურ (თუმცა არაღიარებულ) ერთეულებად ჩამოყალიბებით დაგვირგვინდა. ექსპერტი მ. არეშიძე აღნიშნავს, რომ 2004 წლის შემდეგ, როდესაც რუსეთის ხელისუფლებისათვის ნათელი გახდა, რომ საქართველოს ნატოსკენ ლტოლვამ შეუქცევადი ხასიათი მიიღო, მან აქტიურად დაიწყო მუშაობა საქართველოს ტერიტორიის ნაწილის ექსპანსიისათვის და საზღვრისპირა რეგიონების მიტაცებისათვის². საქართველო-რუსეთის საზღვრის აფხაზეთის და სამხრეთ ოსეთის მონაკვეთის ოფიციალური თბილისის კონტროლის მიღმა დარჩენაც ამ პოლიტიკის შედეგია. თუმცა, როგორც ზემოთაც ითქვა, კრემლის/ოსეთის ინტერესები კიდევ უფრო შორს მიდის და 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდგომ ყაზბეგის რაიონი მისი ახალი სამიზნე ხდება.

თავდაპირველად ჩვენი ოპონენტები აქცენტს ყაზბეგის რაიონის ოსებით დასახლებულ ტერიტორიებზე აკეთებდნენ, კერძოდ, თრუსოზე და კობზე (ასევე ლუდაზეც, არაგვის სათავეებში); როგორც ერთ-ერთ ინტერვიუში ნ. ნათაძე თრუსოს ხეობასთან დაკავშირებით აღნიშნავდა „...მას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი მტრისთვის. პრეტენზიები თრუსოზე არის რუსების მიერ „შახის“ თქმა საქართველოსთვის და საერთოდ, დასავლეთისთვის“³.

ძალიან მალე ცხინვალის/კრემლის პრეტენზიები მთელი ყაზბეგის რაიონზე გავრცელდა. 2009 წელს, კოკოითმა ოფიციალურად პირველად გააჟღერა თრუსოს ხეობასთან დაკავშირებული თავიანთი გეგმები, აღნიშნა, რომ აგვისტოს ომის დროს მათ შექმნეს ძლიერი სამხედრო დაჯგუფება,

¹ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს საზღვრები. ტფ., 1919, გვ. 2:
<https://javakhishviliinstitute.files.wordpress.com/2009/07/javakhishvilisazgvrebi.pdf>
² მ. არეშიძე. საქართველო-რუსეთის საზღვარი. გვ. 42.
³ ე. აბესაძე. ვისი მინაა თრუსოს ხეობა და რა სურთ სეპარატისტებს. 2014:
<https://for.ge/view/35728/visi-miwaa-Trusos-xeoba-da-ra-surT-separatistebs.html>

რომლის მიზანი იყო არამხოლოდ ლენინგორის რაიონის დაკავება, არამედ თრუსოს ხეობის და ყაზბეგის ისტორიული ოსური მიწების მიერთება ოსეთისთვის: „უკვე მზად მყავდა რაზმი, რომელიც ამ ამოცანას შეასრულებდა, ანუ ყაზბეგამდეც მივიდოდა“¹.

ცხადია, ამ სივრცეზე კონტროლის მოპოვების სურვილი საქართველოს სამხედრო გზის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მონაკვეთის ხელში ჩაგდების ინტერესითაა გამონჭვეული, რაც სამხრეთ კავკასიასთან მიმართებით რუსეთის შორსმიმავალი გეგმის ერთი ნაწილია; სხვა სარგებელთან ერთად, ეს გზა, რუსეთის სომხეთთან დამაკავშირებელი უმოკლესი მაგისტრალიცაა. ოპონენტთა მტკიცებით, ყაზბეგის რაიონში ოსების სამოსახლო ტერიტორია ოსების ისტორიული სამშობლოა, ე.წ. აღმოსავლეთ ოსეთი (ზოგჯერ ცენტრალურადაც მოიხსენიებენ) და პროპაგანდისტული ბერკეტების მეშვეობით ამკვიდრებენ აზრს რომ ეს „აღმოსავლეთ ოსეთი“ ისტორიულად ოსების კუთვნილება და ძირძველი ოსური ტერიტორიაა, რომელიც ბოლშევიკებმა ოსი ხალხის ნების საწინააღმდეგოდ, უკანონოდ მოგლიჯეს მათ სამშობლოს და 1920-იან წლებში საქართველოს საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკის ადმინისტრაციულ მმართველობას გადასცეს². ის არგუმენტები კი, რომელიც ოს სწავლულებს (და არამარტო მათ) ამ „კონცეფციის“ დასასაბუთებლად მოჰყავთ, მეცნიერულ საფუძველს არის მოკლებული და რეალობისგან შორს დგას.

2021 წელს გამოვიდა ქართველ მეცნიერთა კოლექტიური ნაშრომი „თრუსო – ისტორიული და ეთნოკულტურული პრობლემები“, სადაც ისტორიკოსების, ეთნოლოგების, ხელოვნებათმცოდნეების, არქეოლოგებისა და არქიტექტორების მიერ საფუძვლიანად არის შესწავლილი ეს მხარე და დასაბუთებულია, რომ ყაზბეგის რაიონი ყოველთვის საქართველოსგან განუყოფელი იყო. ოსები აქ გვიან მოსულები არიან, მათ თრუსოში მანამდე მცხოვრები დვალეები ჩაანაცვლეს, რომელთა ნაწილი ამ ტერიტორიიდან გადასახლდა, ხოლო ნაწილი ოსებს შეერწყა; ოსურმა ელემენტმა იმძლავრა ადგილობრივზე, თუმცა გაითავისა დამხვედური ეთნიკური ფგუფის კულტურის ელემენტები (საცხოვრებელი თუ სამეურნეო ნაგებობების ტიპები, მშენებლობის ტექნიკა, მეურნეობის ფორმები, ტოპონიმის, რელიგიური კულტები და ტრადიციები და სხვ.). ნაშრომის საფუძველზე ნათლად გამოჩნდა, რომ კრემლის მიერ ნაქეზებული ოსი სწავლულები, გაყალბებული ისტორიის მოშველიებით, იღწვიან ეს ტერიტორია ოსების

¹ გ. კალანდაძე. კოკოითმა „დიდი ოსეთის“ საზღვრები მოხაზა. 26 აგვისტო, 2013: <https://expert.ge/>

² თრუსო – ისტორიული და ეთნოკულტურული პრობლემები. რ. თოფჩიშვილის საერთო რედაქციით. თბ., 2021, გვ. 14.

უძველეს სამშობლოდ წარმოადგინონ¹; შესაბამისად, კანონიერად მიაჩნიათ ამ ტერიტორიების სამხრეთ ოსეთისთვის მიკუთვნების მოთხოვნა, რაც საბოლოოდ „ორი ოსეთის“ გაერთიანებით უნდა დასრულდეს; რუსეთი კი ამგვარად ჩაიგდებს ხელში მისთვის გეოსტრატეგიულად ძალზე მნიშვნელოვან არეალს.

2013 წელს დაიბეჭდა რუსი პოლიტოლოგის, სტრატეგიული კონიუნქტურის ცენტრის ექსპერტის, მ. ჩერნოვის წიგნი „Осетия: рождение большой мечты“ (ოსეთი, დიდი ოცნების დაბადება), რომელიც საქართველოსთან მიმართებაში კრემლის ოსური სცენარის ქარგად შეიძლება ჩაითვალოს. ეს „დიდი ოცნება“ რამდენიმე ეტაპისაგან შედგება და საბოლოოდ ისტორიულ ტერიტორიადაბრუნებული და გაერთიანებული ოსეთის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლით უნდა დაგვირგვინდეს. ავტორი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ ოსეთის პრობლემა რუსეთისთვის მეტწილად არა საგარეო, არამედ საშინაო პოლიტიკის საკითხია და თუ რუსეთის შემადგენლობაში რესპუბლიკა სამხრეთ ოსეთი არ შევა, რუსეთის მთელი კონსტრუქცია კავკასიაში დიდწილად დაინგრევა². მ. ჩერნოვის ამ წიგნის შესავალს ასეთი სათაური აქვს: Единая Осетия: объединение всех осетинских земель в составе Большой страны (ერთიანი ოსეთი: ყველა ოსური მიწის გაერთიანება დიდი ქვეყნის შემადგენლობაში), რაც ნაშრომის მთავარი იდეაა.

ი. ამელინა, დღეს კავკასიის გეოპოლიტიკური კლუბის მდივანი-კოორდინატორი და საინფორმაციო-ანალიტიკური ცენტრის „Границы Настоящего“-ს ხელმძღვანელი, რომელსაც პოლიტიკურ წრეებში ოსების ინტერესების დამცველად მოიაზრებენ, მ. ჩერნოვის წიგნის წინასიტყვაობაში იზიარებს ავტორის იდეას ერთიან ოსეთთან მიმართებაში და წერს: „ოსები გადაჭრიან დიდ ამოცანებს ერთიანი ოსეთის, რუსეთის და ხალხთა ევრაზიული კავშირის მასშტაბით. საქმე ეხება არამხოლოდ დღევანდელ სამხრეთ ოსეთს, არამედ ახლანდელ საქართველოში შემავალი თრიალეთის ოსეთის, ყაზბეგისა და გორის რაიონების მიწების, აგრეთვე ქალაქი ონის და მისი მიმდებარე ტერიტორიების ერთიანი ოსეთის შემადგენლობაში დაბრუნებას. ვლადიკავკაზში და ცხინვალში ამკარად ამაზე ჯერ საკმარისად არ ფიქრობენ, მაგრამ ისტორიული ტერიტორიის ერთიანობის აღდგენის გარეშე, ოსეთის მომავალი არც ისე ნათელია. მიხეილ ჩერნოვი ერთ-ერთი იმ მცირედთაგანია, ვინც უკვე მრავალი წელია ამ საკითხს სვამს...“³ როგორც ჩანს, იმ პერიოდისთვის ცხინვალის და ვლადიკავკაზის საზოგადოება სათანადოდ დამუშავებული ჯერ ვერ იყო, რასაც ხაზს უსვამს მოყვანილ პასაჟში ი. ამელინა და ამ იდეის აპოლოგეტებიც ცოტანი იყვნენ.

¹ იქვე.

² Чернов М. И. Осетия: рождение большой мечты. М., 2013, გვ. 5.

³ იქვე, გვ. 6.

საბჭოთა კავშირისდროინდელი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციული საზღვარი ყაზბეგის რაიონთან, საქართველოს სამხედრო გზის მიმდებარე ტერიტორიაზე გადის, ამდენად, გასაკვირი არ არის ცხინვალის/კრემლის პრეტენზიები ყაზბეგის რაიონის თრუსოს ხეობაზე, რომელსაც როგორც სამხრეთ, ისე ჩრდილოეთ ოსეთთან აქვს საზღვარი; ბუნებრივია „ორი ოსეთის“ გაერთიანების ვექტორმა თრუსოზე უნდა გაიაროს. თრუსო კი, მათეზურად „აღმოსავლეთ ოსეთი“, საქართველოს განუყოფელი ნაწილია. სწორედ ამიტომ გახდა ბოლო პერიოდში ყაზბეგის რაიონი, მისი ოსური მოსახლეობა და მათი ტერიტორიები, საინფორმაციო ომისა და კრემლის პროპაგანდის ინტენსიური სამიზნე. ჰიბრიდულ ომს მრავალფეროვანი პროპაგანდისტული მეთოდები აქვს: პროპაგანდა იქმნება სხვადასხვა ფორმატში (ტექსტი, აუდიო, ვიდეო, ფოტო მასალა). იგი ვრცელდება განსხვავებული არხებით – ინტერნეტი, სოციალური მედია, რადიო, ტელევიზია, ბეჭდური მედია, საზოგადოების წარმომადგენლებთან პირდაპირი შეხვედრებით და კომუნიკაციით; პროპაგანდა დაფუძნებულია შეთხზულ ამბებზე, რეალური ფაქტების დამახინჯებაზე; ის იქმნება სწრაფად და უწყვეტად. ხშირ შემთხვევაში, ხდება ძველი დეზინფორმაციის ხელახლა გავრცელება და ტირაჟირება; მთავარი ამოცანა არამარტო ტყუილის სიმართლედ წარმოჩენა, არამედ ფაქტების დამახინჯებით სამიზნე ობიექტის/ჯგუფის დაბნევაა, რათა მან ველარ დაინახოს რეალური სურათი¹.

რუსული ჰიბრიდული ომის პროპაგანდისტული პოლიტიკის გამოისობით, დღეს ჩრდილოეთ ოსეთსა და თვითაღიარებულ სამხრეთ ოსეთში თითქმის ვერ ნახავთ ადამიანს, ვინც „ორი ოსეთის“ გაერთიანების მოსურნე არ იყოს; ოსების ძირძველი ტერიტორიის დაბრუნების და ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის იდეით შეფუთული პროპაგანდა სოციალურ ქსელებში პიკს აღწევს, სადაც თვალშისაცემია აღნიშნული ხასიათის სოციალური გვერდების მომხმარებელთა რაოდენობის სწრაფი ზრდა და საზოგადოების სხვადასხვა ფენების აქტიური ჩართულობა. ამ შინაარსის მოთხოვნები პოლიტიკოსებისგანაც უფრო და უფრო რადიკალური ხდება, უფრო ფართო მასშტაბებს იძენს ყაზბეგის რაიონის მიწების ოსეთისთვის მიკუთვნების კამპანია. როგორც ცნობილია, სოციალური ქსელები პროპაგანდის საუკეთესო, სწრაფი და ეფექტური გავრცელების საშუალებაა. მომხმარებელთა რაოდენობის ზრდის პარალელურად იზრდება მისი გავლენა საზოგადოების სხვადასხვა ფენებზე და საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების მასშტაბებზე.

¹ ჰიბრიდული ომი რუსულ სამხედრო თეორიაში:
<http://eugeorgia.info/ka/article/637/hibriduli-omi-rusul-samxedro-teoriashi/>

აღნიშნული მიმართულებით განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩევა ვლადიკავკაზელი ოსების ფეისბუქ გვერდი – Казнегский район – часть Осетии-Алании!!!, რომლის სახელწოდებამაც პირდაპირ იკითხება ყაზბეგის რაიონის ხელში ჩაგდების განზრახვა. სამწუხაროდ, ამ გვერდის შესახებ მეცნიერთა ჯგუფმა მხოლოდ 2020 წელს თრუსოში სამეცნიერო ექსპედიციაში ყოფნისას შეიტყო. არადა, ეს ორენოვანი (რუსული და ოსური) ჯგუფი სამი წლით ადრე – 2017 წელს არის შექმნილი. ადგილობრივი მთხრობლის თქმით: „ჩვენა გვაქვს ჩვენი გვერდი – „ყაზბეგი, თრუსო, კობი“, მაგათ აქეთ თავისი – „Казнегский район – часть Осетии-Алании!!!“ და მიდის მაგარი პაექრობა“. ანუ, ეს ჯგუფი იმ პერიოდში ჩამოყალიბდა, როდესაც ოსეთის პოლიტიკურ, სამეცნიერო და საზოგადოებრივ ფრონტზე თრუსოს და, ზოგადად, ყაზბეგის რაიონის საკითხი განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს. თავად ჯგუფის შესახებ მოკლე ანოტაციაში ვკითხულობთ: „ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთი-ალანიის აღმოსავლეთი ნაწილი დარჩა ახლადშექმნილი საქართველოს სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ და ეკონომიკურ მმართველობაში. ეს ტერიტორია პრაქტიკულად ოსეთის ორ რესპუბლიკას შორის მდებარეობს და საბჭოთა პერიოდში ყაზბეგის რეგიონს უწოდებდნენ. ამ რეგიონის ოსური სოფლები მთლიანად განადგურდა იმის გამო, რომ თბილისის რეჟიმმა ოსებისთვის დისკრიმინაციული საცხოვრებელი პირობები შექმნა... გარდა ამისა, მათი (გულისხმობს ყაზბეგის ოსებს, ნ.ჯ.) ძირითადი ნაწილი მოკლებულია ე.წ. საქართველოს საზღვრის გადაკვეთის უფლებას“.

ჯგუფში განევრიანების მსურველმა უნდა უპასუხოს შეკითხვებს; მათ შორის პირველი ასეთია: „თვლით თუ არა, რომ საქართველო ოკუპანტია?“. ჯგუფს ჰყავს 2400 წევრი და მისი ადმინისტრატორი არის გაირბეკ სალბითი, იგივე გაირბეკ სალბიევი, რუსეთის შსს-ს ყოფილი მაღალჩინოსანი, ორგანიზაცია დარიალის ხელმძღვანელი. ქართული საზოგადოების საქმეში ჩახედული ნაწილისთვის ეს ორგანიზაცია და მისი ლიდერიც, თავისი ანტიქართული საქმიანობით და რეაქციული გამოსვლებით, კარგად არის ცნობილი. სალბიევის პოზიციით, არა მარტო კობი და თრუსო, არამედ მთელი ყაზბეგის რაიონი, ანუ „აღმოსავლეთ ოსეთი“, ოსების კუთვნილი მიწებია და ეს ტერიტორიები საქართველოს მიერ არის ოკუპირებული¹.

თუ აღნიშნულ გვერდს დავათვალიერებთ, აშკარად დავინახავთ, რომ მისი მესვეურები მრავალი მიმართულებით „მუშაობენ“: აქ განთავსებულია ქსენოფობიური განცხადებები ქართველების და საქართველოს ხელისუფლების მისამართით, განხილულია საქართველოს მიერ ოსებისთვის მოწყობილი გენოციდის, ისტორიული ტერიტორიების წართმევის, მათი საკუთარი მიწებიდან გამოდევნის, საქართველოს მიერ ოსების ტერიტო-

¹ <http://www.frontnews.ge/ge>

რიების ანექსიის თემატიკა. თითოეული ფორმულირება გამყარებულია ერთობ სენსიტიური ვიზუალური მასალით, ძირითადად დოკუმენტური ფილმებით და ვიდეო ჩანახატებით; გვერდი აკრიტიკებს საქართველოში მიმდინარე პროცესებს, ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკას, პოლიტოკოსებს და საზოგადო მოღვაწეებსაც კი. მაგალითად, პოზნერის საქართველოში ვიზიტთან დაკავშირებულ ბოლო დროის მასობრივ ვნებათაღელვას და სხვ. ძირითადად კი ეს პროპაგანდისტული გვერდი ოსეთისთვის „თავისი მიწების“ დაბრუნების, ორი ოსეთის გაერთიანების და ერთიანი ოსეთის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის მოწოდებაა. ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩვენი რესპონდენტის მიერ ზემოთ ნახსენები პაექრობა ქართველ და ოს ფეის-ბუქმომხმარებლებს შორის ამ გვერდზე ნაკლებად შეიმჩნევა.

რაც შეეხება თავად ორგანიზაცია „დარიალ“, ცნობილია, რომ მის უახლოეს გეგმაში ჯერ საქართველოსთვის თრუსოს ხეობის და გუდაურის წაგლეჯა, მერე თრუსოს ხეობის გავლით სამხრეთ ოსეთის მიერთება კობსა და გუდაურთან, ხოლო უფრო შორსმიმავალ გეგმაში – ორი ოსეთის გაერთიანება უკვე დასაკუთრებული ქართული ტერიტორიებით და რუსეთის შემადგენლობაში შესვლაა. ამ ორგანიზაციას, სავარაუდოდ, აქვს სომეხი ფსევდო-მეცნიერების იმედი, რომელთა დახმარებითაც „მოიპოვებს“ სათანადო სომხურ ისტორიულ წყაროებს, რითაც დამტკიცდება, რომ ყაზბეგის რაიონი ალანთა ძირძველი მიწაა...¹ ეს ფაქტი დაგვიდასტურა ჩვენმა ყაზბეგელმა რესპონდენტმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ ოსებს სომეხი მეცნიერების იმედი აქვთ და ისინი მხარს უჭერენ ოსებს. სომხური ფაქტორი კიდევ ცალკე თემაა რუსული ჰიბრიდული ომის პროპაგანდისტულ ნარატივში. ორგანიზაცია „დარიალი“ სალბიევის თაოსნობით ზემო ლარსის სასაზღვრო პუნქტთან ბოლო დრომდე პერმანენტულად აწყობდა პიკეტებს წარმოშობით კობელი და თრუსოელი (დღეს უკვე რუსეთის მოქალაქე) ოსი ეროვნების პირთა ყაზბეგის რაიონში ტრადიციულ რელიგიურ დღეობებზე დასასწრებად და წინაპართა საფლავების მოსანახულებლად შეშვების მოთხოვნით. 2010 წელს, ლარსის საბაჟოს გახსნის შემდეგ, ოფიციალურმა თბილისმა ყაზბეგის რაიონში დესტაბილიზაციის მოსურნე პოლიტიკურად ანგაჟირებულ პირებს ვლადიკავკაზიდან საქართველოში შესვლა აუკრძალა. ოპონენტები ამას „ადამიანის უფლებების დარღვევად“ აფასებენ. არსებობს სიები, რომლის მიხედვითაც საქართველოს შესაბამისი უწყება სიაში დაფიქსირებულ პირებს საზღვარზე არ ატარებს. ამ ე.წ. შავ სიაში დღეს დაახლოებით 200-მდე ადამიანია შეყვანილი, თუმცა თავიდან ის ამ რაოდენობის არ ყოფილა. ამ საკითხს ეხება 2019 წელს ჟურნალისტი ვ, თოხსიროვი და ხაზს უსვამს, რომ ე.წ. შავ სიებში შეყვანილ ჩრდილოეთ ოსეთის მოქალაქეებს რამდენიმე წელია საქართველოს ხელისუფლება

¹ <http://expertclub.ge>

არ აძლევს მცხეთა-მთიანეთის სასაზღვრო ზოლში მდებარე მათი წინაპრების სახლებისა და სასაფლაოების მონახულების უფლებას, რადგანაც მათ ყაზბეგის მუნიციპალიტეტის თვითმმართველობისაგან მოითხოვეს ამონაწერები საოჯახო დავთრებიდან და მოინდომეს თავიანთი მიწების და სახლების დაკანონება. როგორც დღევანდელი მონაცემებით ირკვევა, საზღვრის გადაკვეთის უფლებას არ აძლევენ დიდწილად ორგანიზაცია „დარიალის“ მხარდამჭერებს; ყაზბეგელი რესპონდენტის ინფორმაციით, სინამდვილეში ამ სიებში შეყვანას სულ სხვა საფუძველი აქვს: „ორგანიზაცია „დარიალის“ ამბები ალბათ იცით. თვითონ დადეს თავიანთი მონაცემები. ჩვენ უშიშროებას 5-6 წელი რო უნდა ებრძოლა და ამ ხალხის სია დაემტკიცა, ამათ აიღეს და გამოაქვეყნეს თავის გვერდზე შემონაწერების სია, რო, ვინ რამდენი შესწირა ჩვენი ორგანიზაციის წევრებმაო და ამათაც ამოყარეს“ (საველე მასალა, ყაზბეგის რაიონი 2010). ასე რომ, მიწების და სახლების დაკანონების თემა პროვოკაციული სატყუარაა, რაზედაც ორივე მხარე შეიძლება წამოეგოს.

დარიალის გარდა, ვლადიკავკაზში სხვა ანტიქართული საზოგადოებრივი ორგანიზაციებიც („გაერთიანებული ოსეთისთვის“ „ყაზბეგი“...) ფუნქციონირებენ, რომლებიც ანალოგიურ საქმიანობას ეწევიან. ამ ორგანიზაციათა პროპაგანდისტული საფუძველიც გაყალბებული ისტორია და ანტიქართული რიტორიკაა. მაგალითად, როგორც აცხადებს „გაერთიანებული ოსეთისთვის“ ლიდერი ა. ხუგაევი, ოსები ცხოვრობდნენ თრუსოს ხეობაში, კობის ქვაბულში, ლუდას ხეობაში, ხოლო ქართველები ამ რეგიონში XIX საუკუნეში გამოჩნდნენ. აქ ყველა ტოპონიმი ოსური წარმოშობისაა: მდინარეები, მთები, ხეობები. აქ არ არსებობს 120 წელზე უფრო ადრინდელი არცერთი ქართული არქეოლოგიური ძეგლი¹.

პრობლემას „დაკარგული მიწების“ შესახებ მუდმივად განიხილავს ჩრდილოეთ ოსეთის პრესასა და ტელევიზიაში ჟურნალისტი ა. თუაევა, რომელიც წარმოშობით კობიდანაა და ისიც ე.წ. შავ სიაშია შეყვანილი. იგი ირწმუნება, რომ ამ ტერიტორიაზე ქართველებს საერთოდ არ უცხოვრიათ და არც მათი ოდესლაც ამ მიწებზე ბინადრობის მტკიცებულება არსებობს, იგი წარმოგვიდგენს „აღმოსავლეთ ოსეთს“, როგორც ოსების საკრალური ტერიტორიას, წმინდა ადგილს, სადაც საუკუნეების მანძილზე თანამედროვე ოსების წინაპრები ცხოვრობდნენ. ამ იდეითაა გაჟღერებული თუაევას დოკუმენტური ფილმებიც², სადაც ავტორი ცდილობს, მეცნიერული არგუმენტებით გაამყაროს პრესაში გაჟღერებული აღნიშნული ფორმულირებები, ერთ-ერთი ასეთი არგუმენტი თრუსოს ხეობაში ღმერ-

¹ Тарханова Ж. Осетины никогда не смиряются с потерей своих земель. 10 Февраль, 2015: <https://www.ekhokavkaza.com/a/26840770>

² Путешествие в трусовское ущелье; Родина ставшая за границей; Трусовское ущелье.

თის ცრემლის დაცემის ადგილზე თარანჯელოზის სალოცავის წარმოქმნის ნართული თქმულებაა, რასაც პოპულისტურ-პროპაგანდისტული ხასიათის მედია ამ ტერიტორიის ოსების ისტორიულ სამშობლოდ და მათ საკრალურ ადგილად წარმოდგენის „საბუთად“ იყენებს. ნართი ბათრადის დაღუპვის შემდეგ ღმერთმა ძუარებსა და ანგელოზებს უბრძანა ჭაბუკი სოფიოს აკლდამაში დაეკრძალათ, მაგრამ ვერც მათ და ვერც თორმეტმა უღელმა ხარმა ბათრადის ცხედარი ვერ დაძრეს. მაშინ ღმერთის რჩევით, ძუარებმა თუთირის დღესასწაულზე დაბადებული ორი მოზვერი შეაბეს უღელში და ბათრადის ცხედარი აკლდამამდე აიტანეს. მიცვალებულის შიგ შეტანა რომ გაუჭირდათ. ანგელოზებმა ისევ ღმერთს მიმართეს; ღმერთმა ციდან სამი ცრემლი ჩამოაგდო, ანგელოზებმა თავისუფლად შეიტანეს აკლდამაში ცხედარი და დამარხეს. ხოლო იქ, სადაც ღმერთის სამი ცრემლი დაეცა, სამი სალოცავი აღიმართა: თარანჯელოზი, მიქალგაბირთა და რექომი¹. თარანჯელოზი კი, რომელიც მთავარანგელოზის დამახინჯებული ფორმაა, ამ სალოცავის ქართულ წარმოშობაზე მიუთითებს, რის გასაქარწყლებლადაც შეუძლებელია რაიმე მეცნიერული არგუმენტის მოპოვება.

ასე რომ, რუსული ჰიბრიდული ომის პროპაგანდისტული აპარატი, ქართულ მიწებზე პრეტენზიების მქონე მხარესთან ალიანსში, ობიექტური რეალობის უგულებელყოფით, გაყალბებული ისტორიის, დამახინჯებული ფაქტების და ძველი დეზინფორმაციის ხელახლა გავრცელება-ტირაჟირებით ცდილობს გზა გაიკაფოს ერთიანი ოსეთის იდეის რეალიზაციისკენ.

¹ ნართები. ოსურიდან თარგმნა მ. ცხოვრებოვამ, ცხინვალი, 1988, გვ. 272; ხ. მამისიმედიშვილი. ოსური ფოლკლორი. თბ., 2015, გვ. 94-95.

KAZBEGI DISTRICT IN THE CONTEXT OF THE PROPAGANDA POLICY OF THE RUSSIAN HYBRID WARFARE

Natia Jalabadze

Georgia

After the August 2008 war, the Kazbegi region turned out to be in the interests of the Kremlin; however, it remains a constant subject of scientific and political debate. This very important geostrategic area near the Georgian-Russian border was part of the defense line in the Greater Caucasus back in Soviet times. The defense plan of the General Staff of the Ministry of Defense of the USSR was created in case of an alleged war with NATO and included 3 lines defense: 1. On the perimeter of the state border (modern Georgian-Turkish border)¹. 2. Along the Greater Caucasus Range and 3. In the depths, on the territory of Rostov Oblast and Stavropol Krai. According to the plan, full protection of the line along the Greater Caucasus required control of approximately 40 km south of the ridge, of which 20 km was an active protection zone and 20 km south to it – a passive one. After the collapse of the Soviet Union, the Russian government has been doing its best for establishing the border along the Great Caucasus, with the prospect of controlling the Georgian highlands. According to Georgian experts, this is the reason for Russia's activity in seizing the territory of Georgia adjacent to the Greater Caucasus Mountains².

Ivane Javakhishvili wrote about the borders of Georgia: „As if nature itself created the watchman Goliath for the Georgian people – the Greater Caucasus Mountain range to the north and high mountains to the south; Georgia is bordered by the Black Sea on the west and by rivers on the east. in this respect Georgia is one of the magnificently limited countries. By the way, thanks to these conditions, the Georgian people were able to repulse many enemies, often much stronger than themselves, and defend their nationality throughout their long history. Georgia's enemies were well aware of this fact, therefore they repeatedly tried to seize and take away this or that border territory of our country“³. Since the 1990s, the Kremlin has been deliberately taking over these border territories.

The Kremlin's attempt not to let Georgia out of its control turned out to be disastrous for our country. The conflicts in Abkhazia and Ossetia, initiated in the 1990s,

¹ „After the collapse of the Soviet Union and Georgia's orientation toward NATO, according to the alleged decision of the Russian General Staff, the second defense border automatically became the main border, therefore it acquired a special function“ (M. Areshidze, see below).

² Areshidze M. Georgian-Russian Border: Current Situation and Threats, in Collection: Georgia-2009, Post-War Challenges and Prospects, Club of Independent Experts, Tbilisi 2010, p. 42.

³ Iv. Javakhishvili, Borders of Georgia, Tfl., 1919, p. 2:

<https://javakhishviliinstitute.files.wordpress.com/2009/07/javaxishvilisazgvrebi.pdf>

eventually culminated in the formation of the independent political (albeit unrecognized) entities from these indigenous parts of Georgia. According to expert Mamuka Areshidze, when, after 2004, Georgia's aspiration for NATO became irrevocable, the Russian authorities began to actively work for the seizure of some lands and Georgia's border regions¹. The fact that the section of Abkhazia and Ossetia of the Georgian-Russian border is outside the control of official Tbilisi is also a result of this policy. However, as mentioned above, the interests of the Kremlin / Ossetia have gone even further, and the Kazbegi region has become their new target after the August 2008 war.

Initially, our opponents focused on the Ossetian-populated areas of the Kazbegi district, namely Truso and Kobi (as well as Ghuda, at the headwaters of Aragvi); as the chairman of the People's Front N. Natadze mentioned in his interviews concerning the Truso Gorge: „... it is of great strategic importance for our enemy. Claims to Truso is the same as announcing „check“ to Georgia and generally the West by the Russians“².

Very soon, the claims of Tskhinvali / the Kremlin covered the entire Kazbegi region. In 2009, Kokoity for the first time officially announced his plans for the Truso gorge, noting that during the August war they formed a strong military group aimed not only at capturing the Leningor region but also at the annexation of the historical Ossetian lands of Truso and Kazbegi: „I already had a detachment ready to carry out this task, that is, to reach Kazbegi“³.

It is obvious that the desire to control this area is motivated by the interest of seizing a strategically important section of the Georgian Military Road, which is part of Russia's far-reaching plan regarding the South Caucasus; among other benefits, this road is the shortest highway connecting Russia with Armenia. Opponents claim that the territory of Ossetian settlement in the Kazbegi district is the historical homeland of the Ossetians, the so-called East Ossetia (sometimes called Central Ossetia) and using propaganda leverage, enroot the idea that „East Ossetia“ historically belonged to Ossetians and is the original Ossetian territory, which the Bolsheviks, against the will of the Ossetian people, illegally torn away from their homeland and handed over to the Soviet Socialist Republic of Georgia in the 1920 s.⁴ The arguments used by Ossetian scholars (and not only them) to justify this „concept“, have no scientific basis and are far from reality.

¹ Areshidze M. Thesis, *ibid*.

² Abesadze E. Whose land is Truso gorge and what do the separatists want, 2014: <https://for.ge/view/35728/visi-miwaa-Trusos-xeoba-da-ra-surT-separatistebs.html>

³ Kalandadze G. Kokoity outlined the borders of „Great Ossetia“. August 26, 2013: <https://expert.ge/>

⁴ Truso - Historical and Ethnocultural Problems. Collective of Authors, R. Edited by Topchishvili, Tb., 2021, p. 14.

In 2021, the collective work of Georgian scholars „Truso – Historical and Ethno-cultural Issues“ was published. Historians, ethnologists, art historians, archaeologists and architects have thoroughly studied this area and substantiated that Truso has always been inseparable from Georgia. The Ossetians came here late, they replaced the Dvals who had previously populated this area; part of the Dvals moved from Truso, while some were assimilated by the Ossetians; though the Ossetian element was prevalent, they still adopted elements of culture of the local ethnic group (types of residential or agricultural buildings, construction techniques, forms of agriculture, toponyms, religious cults and traditions, etc.). It became clear from the book that the Ossetian scholars incited by the Kremlin, using falsified history, try to present the area as the ancient homeland of the Ossetians; consequently, they consider it legitimate to demand the assignment of these territories to South Ossetia, which should ultimately end with the unification of „two Ossetias“¹; Russia will thus capture a geostrategically important area.

In 2013, Mikhail Chernov, a Russian political scientist and expert at the Center for Strategic Conjecture, published the book *Ossetia: The Birth of a Great Dream* (Осетия: Рождение Большой Мечты), which can be viewed as the plot of Russia's ossetian scenario against Georgia. This „big dream“ consists of several stages and should end with the return of the historical Ossetian territories and the annexation of the United Ossetia to Russia. The author directly points out that the problem of Ossetia for Russia is in many ways not a question of foreign, but of domestic policy, and if the Republic of South Ossetia does not join Russia, the entire structure of Russia in the Caucasus will be largely destroyed..² The preface to M. Chernov's book is entitled: *United Ossetia: the unification of all Ossetian states into a Great State* (Единая Осетия: объединение всех осетинских земель в составе Большой страны)“, which is the core idea of the book.

Yana Amelina, today secretary-coordinator of the Caucasian Geopolitical Club and Head of the Information and Analytical Center Border of the Present, which in political circles is considered the defender of the interests of Ossetians, in the preface to Michail Chernov's book shares the author's idea regarding united Ossetia. She writes: „Ossetians will solve great problems throughout the united Ossetia, Russia and the Eurasian Union of Peoples. The matter concerns not only present-day South Ossetia, but also the return of the lands of Trialeti Ossetia, Kazbegi and Gori regions of current Georgia, as well as the city of Oni and its environs into a single Ossetia. Vladikavkaz and Tskhinvali, apparently, are not yet thinking enough about this, but without restoring the unity of the historical territory, the future of Ossetia is not so clear. Mikhail Chernov is one of the few who has been raising this question for many

¹ Ibid.

² Чернов М. И. Осетия: рождение большой мечты. М., 2013. p. 5.

years...“¹ It seems that then the society of Tskhinvali and Vladikavkaz was not yet properly brainwashed, which is emphasized in the passage by Amelina; there were few apologists for this idea either.

The administrative border of the Soviet-era South Ossetian Autonomous District runs along the territory adjacent to the Georgian Military Road in the Kazbegi region, so it is not surprising that Tskhinvali / Russia claims to the Kazbegi Truso gorge, which borders both South and North Ossetia; Naturally, the vector of unification of „South and North Ossetia“ must pass through Truso. Truso“, „East Ossetia“ in their way, is an integral part of Georgia. That is why the Kazbegi region, its Ossetian population and their territories have recently become a constant target of information warfare and Kremlin propaganda. Hybrid warfare has a variety of propaganda methods: propaganda is created in different formats (text, audio, video, photo material). It is spread through various channels – Internet, social media, radio, television, print media, through direct meetings and communication with members of the public; Propaganda is based on fabricated stories, distortions of real facts; It is created quickly and continuously. In many cases, old misinformation is redistributed and replicated; The main task is not only to present the truth as a lie but also to confuse the target object/group by distorting the facts so that he can no longer see the real picture².

Due to the propaganda policy of the Russian hybrid war, today in North Ossetia and the self-proclaimed South Ossetia there is hardly anyone who does not want the unification of „two Ossetias“; The propaganda aimed at returning the territory of the indigenous Ossetians and restoring historical justice reaches its peak on social networks, where there is a rapid increase in the number of users of these social sites and the active participation of various sectors of society. Demands of this type from politicians are becoming more and more radical, the campaign for the transfer of lands of the Kazbegi region to Ossetia is gaining momentum. As it is known, social networks are the best, fast and effective way of spreading propaganda. As the number of consumers grows, so does its impact on various segments of society and the scale of public opinion formation.

The Facebook page of the Vladikavkaz Ossetians – Kazbegi region is part of Ossetia-Alania!!! is especially active in this direction. Its name openly speaks of the intentions to seize the Kazbegi region. This bilingual (Russian-Ossetian) group was created in 2017. According to a local narrator from Kazbegi: „We have our own page – „Kazbegi, Truso, Kobi“, they have their own – „Kazbegi district is part of Ossetia-Alania!!!“ And there is a fierce discussion between us“. This group was formed at a time when the issue of Truso and the Kazbegi region, in general, was gaining more significance on the Ossetian political, scientific and social front. In a brief annotation

¹ Ibid, p. 6.

² Hybrid warfare in Russian military theory: <http://eugeorgia.info/ka>

of the page we read about the group itself: „The eastern part of North and South Ossetia-Alania¹ remained under the administrative and economic control of the newly formed Georgian state. This region is practically located between the two republics of Ossetia and in Soviet times was called the Kazbegi region. Ossetian villages in this region were completely destroyed due to the fact that the Tbilisi regime created discriminatory living conditions for the Ossetians... In addition, most of them (meaning the Ossetians of Kazbegi, N.J.) are deprived of the so-called Right to cross the Georgian border“.

Anyone wishing to join the group must answer questions; the first of them is: „Do you think that Georgia is an occupier?“. The group has 2400 members and its administrator is Gairbek Salbiti, the same Gairbek Salbiev, a former high-ranking official of the Russian Ministry of Internal Affairs, head of the organization Darial. For the knowledgeable Georgian public, this organization and its leader are well known for their anti-Georgian activities and reactionary speeches. According to Salbiev, not only Kobi and Truso, but the entire Kazbegi region, or „East Ossetia“, are lands belonging to Ossetians, and these territories are occupied by Georgia².

If we view this page, we will clearly see that its leaders are „working“ in many directions: xenophobic statements against the Georgians and the Georgian government, the genocide committed by Georgians against the Ossetians, the seizure of historical territories, their expulsion from their lands, the annexation of the Ossetian territories by Georgia are posted here. Each formulation is backed by sensitive visual material, mainly documentaries and video sketches; the page criticizes the ongoing processes in Georgia, the policy of our country, politicians and even public figures. For example, the recent mass unrest related to Posner’s visit to Georgia, etc. Basically, this propaganda page is a call for Ossetia to return „its lands“, unite the „two Ossetia“ and annex United Ossetia to Russia. It should also be noted that the dispute between the Georgian and Ossetian Facebook users on this page mentioned by our respondent is not so fierce.

As for the organization Darial itself, it is known that its immediate plan is to seize the Truso gorge and Gudauri, then join South Ossetia to Kobi and Gudauri via the Truso gorge, and in a more far-reaching plan – unite two Ossetias, with already occupied Georgian territories, and become part of Russia. This organization, presumably, relies on Armenian pseudo-scientists, with the help of which they will „obtain“ the corresponding Armenian historical sources, proving that the Kazbegi region is the ancestral land of the Alans³. This fact was confirmed by our respondent from Kazbegi, who noted that Ossetians confirmed that they rely on Armenian scientists and are

¹ This inappropriate concept could be written mechanically or deliberately.

² <http://www.frontnews.ge/ge>

³ <http://expertclub.ge>

supported by them. The Armenian factor is another separate topic in the propaganda narrative of the Russian hybrid war.

Until recently, the organization Darial, led by Salbiev, held regular pickets at the Upper Lars border crossing, demanding to give the right to Ossetians, former residents of Kobi and Truso, now the citizens of Russia, to cross the border to attend their religious holidays and visit the cemeteries of their ancestors. After the opening of the Lars checkpoint, the Georgian government has banned politically motivated persons from Vladikavkaz from entering Georgia for the fear of destabilization. Opponents assess this as a violation of human rights. There are lists according to which the Georgian Security Service does not allow the listed persons to cross the border. About 200 people have been included in this so-called blacklist, although at first there were not so many of them. Journalist V. Tokhsirov addresses this issue in 2019 and emphasizes that the blacklist citizens of North Ossetia are not allowed to visit the houses and cemeteries of their ancestors in the border region of Mtskheta-Mtianeti because they demanded extracts from the family books from the Kazbegi Municipality and wanted to legalize their lands and houses.

As can be seen from today's data, mostly supporters of the Darial are not allowed to cross the border. According to a respondent from Kazbegi, in fact, the principle of their inclusion in these lists is completely different: „They themselves revealed their data. Ours would have to struggle to make this list for 5-6 years, but they took and published it on their page - a list of donations, how much and who donated to the organization, and ours recorded all this“ (Field material, Kazbegi district, 2010). So the topic of the legalization of land and houses is a provocative bait that both sides can fall for.

In addition to Darial, there are other anti-Georgian public organizations in Vladikavkaz (For United Ossetia, Kazbeg...) that carry out similar activities. Their propaganda is also based on falsified history and anti-Georgian rhetoric. For example, according to the leader of the organization For United Ossetia A. Khugaev, Ossetians lived in Truso, the Kobi Basin and the Guda Gorge; Georgians appeared in this region in the 19th century. All toponyms here are of Ossetian origin: rivers, mountains, valleys. There are no Georgian archeological monuments that are more than 120 years old¹.

The issue of „lost lands“ is constantly discussed in the North Ossetian press and television by journalist A. Tuaeva, who is originally from Kobi and is also black-listed. She asserts that Georgians did not live in the area at all and that there was no evidence that they ever inhabited the land. Tuaeva's documentaries are also imbued

¹ Тарханова Ж. Осетины никогда не смиряются с потерей своих земель. Февраль 10, 2015: <https://www.ekhokavkaza.com/a/26840770>

with this idea¹, where the author tries to support the above-mentioned formulations voiced in the press with scientific arguments.

One of these arguments is the narrative of the formation of the Taranjeloz shrine at the place where one tear of God fell in the Truso Gorge. This story is used by the populist-propaganda media as a „document“ to present these territories as the Ossetian historical homeland and their sacred place. After the death of Nart Batradz, God ordered local deities and angels to bury the young man in Sophia crypt. But neither they nor the twelve oxen could move Batradz’s body. Then, on the advice of God, the local deities harnessed two oxen born on the day of Tutir and carried Batradze’s body to the grave. When it was difficult to bring in the dead, the angels again asked God for help. God shed three tears from heaven, angels brought the corpse into the crypt and buried it. And where three tears of God fell, three shrines were erected: Tarangeloz, Mikalgabirta and Rekom². The name Tarangelos, which is a distorted form of an Archangel (მთავარანგელოზი), indicates the Georgian origin of this shrine, which cannot be refuted by any scientific argument.

Thus, the propaganda apparatus of the Russian hybrid warfare, in alliance with the party claiming the Georgian lands tries to prepare the ground for the implementation of the idea of a united Ossetia, through ignoring objective reality, spreading false history and distorted facts.

¹ Путешествие в трусовское ущелье; Родина ставшая за границей; Трусовское ущелье.

² Narts. translated from ossetian by Tskhovrebova, Tskhinval, 1988, p. 272; Mamisimedishvili Kh. Ossetian Folklore. Tb., 2015, pp. 94-95.

თრუსოს ეთნოდემოგრაფიული დინამიკის ზოგიერთი ასპექტი

ლავრენტი ჯანიაშვილი

საქართველო

2000-იანი წლების დასაწყისიდან რუსულ ანალიტიკურ წრეებში შემუშავდა კავკასიაზე მესამე რუსული შეტევის კონცეფცია, რომელშიც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საქართველოს საკითხს. რუსული შეტევის საბოლოო მიზანს საქართველოს დაშლა და მისი ტერიტორიის დიდი ნაწილის: რაჭის, შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილის (ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი), ყაზბეგის მუნიციპალიტეტისა და ბორჯომის ხეობის (ე.წ. თრიალეთის ოსეთი) „ერთიან ოსურ სახელმწიფოში“ შეყვანა წარმოადგენს. შედეგად, რუსეთი სარკინიგზო და საავტომობილო მაგისტრალით უშუალოდ დაუკავშირდება სომხეთს და ბათუმის პორტს, ასევე მნიშვნელოვნად გაიზრდება რუსული სამხედრო მობილობა სამხრეთის მიმართულებით¹. ამგავრ გეოპოლიტიკურ პერსპექტივში, მნიშვნელოვანი როლს ანიჭებენ თერგის ზემო წელის „სამხრეთ ოსეთისათვის“ გადაცემას, რაც ფაქტობრივად დარიალის ხეობის გაკონტროლების და საქართველოსათვის უძველესი ისტორიული ფუნქციის ჩამორთმევის წინაპირობას წარმოადგენს. სასურველი რეალობისათვის ნიადაგის შემზადების მიზნით, გახშირდა პუბლიკაციები, რომლებშიც ცდილობენ „ერთიანი ოსური სახელმწიფოს“ შემადგენლობაში ყაზბეგის რეგიონის შეყვანა, ისტორიული სამართლიანობის აღდგენად მონათლონ². ამრიგად, გაუკაცრიელებული თერგის ზემო წელი, (ისტორიული ქართული პროვინცია, თრუსო, სადაც XVII საუკუნეში ოსები დამკვიდრდნენ), „აღმოსავლეთ ოსეთად“ გამოაცხადეს, აქედან ოსების „განდევნაში“ ქართველებს ადანაშაულებენ და

¹ Чернов М. Осетия - Рождение большой мечты. М., 2013, გვ. 9, 18, 20-21.

² Остаев С. Восточная Алания. Никто не забыт, ничто не забыто, 11.02.2019:

<https://respublikarso.org/analytics/2416-vostochnaya-alaniya-nikto-ne-zabyt-nichto-ne-zabyto.html>; Козаев С. Отрезанная от дома Восточная Осетия: вернуть нельзя забыть... газета «Южная Осетия», 24.08.2017: <http://www.nykhas.ru/340439/otrezannaya-ot-doma-vostochnayaosetiya-v/>; Восточная Осетия: дискриминация осетин продолжается. газета „Южная Осетия“ (Главная), 12.09.2018:

<https://ugo-osetia.ru/obshhestvo/vostochnaya-osetiya-diskriminatsiya-osetin-prodolzhaetsya> Медоев прокомментировал проблему Восточной Осетии, которая была „отторгнута большевиками в ходе создания Юго-Осетинской автономии“. „Южная Осетия“, 30.01.2019: <https://sputnik-ossetia.ru/SouthOssetia/20190130/7992449/Glava-MID-Yuzhnoy-Osetii-rano-ili-pozdno-my-vernem-zemli-Vostochnoy-Osetii.html> <https://sputnikossetia.ru/SouthOssetia/20190130/7992449/Glava-MID-Yuzhnoy-Osetii-rano-ili-pozdno-my-vernemzemli-Vostochnoy-Osetii.html>

ნიადაგს ამზადებენ რათა იგი „ოსურ სახელმწიფოს“ დაუბრუნდეს. ასეთი კონიუნქტურის ზეგავლენით ზოგმა თანამედროვე ავტორმა თრუსოსა და ლუდას ოსური მოსახლეობისაგან დაცლა უპირობოდ დაუკავშირა ქართული ხელისუფლების პოლიტიკას, რომელიც, მათ თანახმად, ხანგრძლივად და მიზანმიმართულად ცდილობდა ოსთა აყრას „აღმოსავლეთ ოსეთის ისტორიული მიწებიდან“.

ცალკეულ ინტერნეტ გვერდებზე წერენ, რომ ქართულმა ხელისუფლებამ ოსების ისტორიული სამკვიდრო იძულებით შეუერთა ყაზბეგისა და დუშეთის რაიონებს. ოსთა გაძევების მიზნით იგი ახორციელებდა: დისკრიმინაციას ეთნიკური ნიშნით, საკუთრების უფლების უხემ დარღვევებსა და ეკონომიკური და ინფრასტრუქტურული განვითარების ხელოვნურ დამუხრუჭებას. 2018 წელს ცხინვალში გამართული ოსების X სახალხო ყრილობის მიმართვაში ნათქვამია: „ქართველები ბარბაროსულად ანადგურებენ ოსურ ისტორიულ-არქიტექტურულ ძეგლებს აღმოსავლეთ ოსეთში, იტაცებენ ოსთა საკუთრებას, ანგრევენ ან ისაკუთრებენ საცხოვრებლებს, ბილწავენ საფლავებს“. ნეგატიური განწყობის გამძაფრების მიზნით არ ერიდებიან ოფიციალური სტატისტიკის და რეალური სურათის გაყალბებას. წერენ, რომ: 1989 წლისათვის ყაზბეგის რაიონში 4969 ოსი ცხოვრობდა, ხოლო 2002 წლისათვის მათი ოდენობა 189-მდე შემცირდა¹ (სინამდვილეში ყაზბეგის რაიონის ოსი ეროვნების მოსახლეობა 1989 წლის აღწერის მიხედვით შედაგენდა – 445, 2002 წლისთვის კი 89 ადამიანს);² მდინარეების თერგისა და არაგვის ზემო წელი თრუსო, კობი და ლუდა მიჩნეულია ოსი ეთნოსის ფორმირების მთავარ კერად, რომელიც 1922 წლამდე „სამხრეთ ოსეთის განუყოფელ ტერიტორიას“ წარმოადგენდა; აცხადებენ, თითქოს აქ მდებარეობს ოსური ტრიპოსტატის მნიშვნელოვანი სინმინდე „თარანჯელოსის“ [ქართ. მთავარანგელოზი – ლ.ჯ.] სალოცავი; მდ. სუატისის მარჯვენა ნაპირას აღმოჩენილი წარწერა მიიჩნის უძველეს (1326 წ.?) ალანურ წარწერად; ოსებს მიაკუთნეს მატერიალური კულტურის ძეგლები, ტოპონიმისა და ა.შ.³

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, თერგის ზემო წელიდან ოსთა გადასახლების გამომწვევი ფაქტორების შესწავლამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა. მათ გამოსაკვლევად წინამდებარე სტატიაში განხილულია ოსთა ადგილმონაცვლეობის დინამიკის რამდენიმე ასპექტი: 1. დემოგრაფიული პროცესები დიაქრონულ ქრილში 2. სამეურნეო ყოფა სხვადასხვა

¹ Восточная Осетия: дискриминация осетин продолжается, 12.09.2018:

<https://ugo-osetia.ru/obshhestvo/vostochnaya-osetiya-diskriminatsiya-osetin-prodolzhaetsya>

² Каберты Н. Динамика численности и расселения осетин в Грузии между переписями населения 1989 и 2002 годов. Известия СОИГСИ, 2013, 9 (48), გვ. 96.

³ Грузинские миражи или осетинские реалии, 24.07.2015:

<http://cominf.org/node/1166505685>; Калоев Б. Осетины: Историко-этнографическое исследование. М., 1967, გვ. 53.

პერიოდში და მისი გავლენა მოსახლეობის რაოდენობაზე 3. სისტემური (პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური) ტრანსფორმაციის კორელაცია მიგრაციულ პროცესთან.

ისტორიული წყაროების და სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ რომ თრუსოში ოსები XVII საუკუნის შუა ხანებიდან დამკვიდრდნენ¹. 1780 წლის აღწერის მასალის თანახმად, აქ შედიოდა შემდეგი სოფლები: რესი (5 საკომლო მამულით), ტეფი (6 საკომლო მამული), გიმარა (11 საკომლო მამული 12 კომლზე), ყაყიდური (7 საკომლო მამული 8 კომლზე), ქარათყაუ (8,5 საკომლო მამული 9 კომლზე), დესი (6 საკომლო), ქვემო დესი (4 საკომლო), ზაქაგორი (2 საკომლო), საოტი [სუატისი? – ლ. ჯ.] (5 საკომლო), აბანო (7 საკომლო), ქეთერი [ქეთრისი – ლ.ჯ.] (9 საკომლო). სულ ხეობის 11 სოფელში აღწერილია 73 კომლი². ეს მონაცემები ცხადყოფს, რომ ხეობაში XVIII საუკუნის ბოლოს ცხოვრობდა არცთუ მრავალრიცხოვანი ოსური ჯგუფი, სულ 73 კომლი (დაახლოებით 350-500 ადამიანი), რომელთა ერთი ნაწილი ეთნიკურად ქართველი იყო³. 1802 წლის მონაცემებით თრუსოს 12 სოფელში, რომელიც ვახტანგ (ალმასხან) ბატონიშვილის სამფლობელოს შეადგენდა, 158 კომლი და 991 სული იყო აღრიცხული; 1831-1832 წლების კამერალური აღწერის დავთრით, თრუსოში 190 კომლი და 955 სული ცხოვრობდა; 1860 წელს თრუსოში 216 კომლი (1.304 სული) იყო; 1873 წელს შესაბამისად – 226 კომლი (1.393 სული). 1886 წლისათვის კი – 240 კომლი (1.627 სული)⁴.

1926 წელის აღწერით მთლიანად ყაზბეგის რაიონში (ძირითადად თერგის ზემო წელი და ლუდა) ცხოვრობდა 2.514 ოსი (რაიონში სულ მკვიდრობდა – 8 033 ადამიანი); 1939 წლის აღწერით – 3529 ოსი (სულ – 10183 ადამიანი); 1959 წ. – 2007 ოსი (სულ – 7 927); 1970 წ. 983 – ოსი (სულ – 7 139); 1989 წ. – 445 ოსი (სულ – 6376); 2002 წ. – 89 (სულ – 5264); 2014 წ. – 13 (სულ – 3795)⁵. ამრიგად, XVII საუკუნიდან გასული საუკუნის 40-იან წლებამდე თერგის ზემო წელზე ოსთა რაოდენობა განუხრელად იზრდებოდა, შემდეგ კი დაიწყო მათი რიცხვის სწრაფი შემცირება. 1939-2014 წწ. ყაზბეგის რეგიონის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის ტრანსფორმაციას და რაოდენობის ცვლილებას თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს ქვემოთ მოტანილი სქემა.

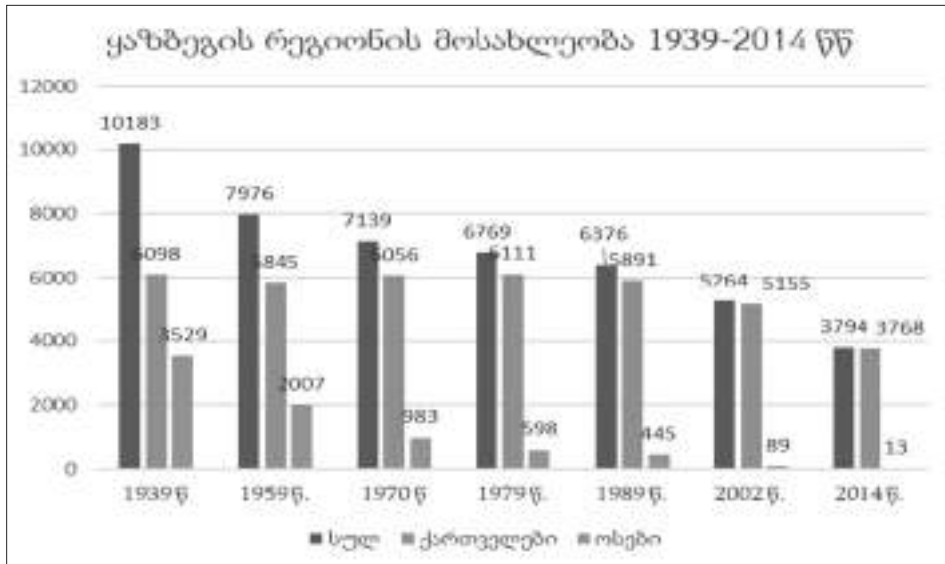
¹ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოსტორიის საკითხები. თბ., 1997, გვ. 216.

² გ. თოგოშვილი. საქართველო ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. თბ., 1969, გვ. 196.

³ ვ. ითონიშვილი. ხევი. გზამკვლევი. თბ., 1984, გვ. 4.

⁴ რ. თოფჩიშვილი. თრუსო საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე (თრუსოელები XVII საუკუნის შუა ხანებამდე და შემდეგ). თბ., 2019, გვ. 22-23.

⁵ საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, მოსახლეობის აღწერის შედეგები; Население Грузии: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/mgeorgia.html>; რ. თოფჩიშვილი. თრუსო საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე. გვ. 23; Каберты Н. Динамика численности и расселения осетин в Грузии между переписями населения 1989 и 2002 годов. გვ. 96;

გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან ყაზბეგის რეგიონში ქართველების რიცხვი განახევრდა, ოსები კი ფაქტობრივად აღარ ცხოვრობენ. ოსთა რაოდენობის ნახტომისებური კლება აშკარაა გასული საუკუნის 40-60-იან წლებში (3529-დან 983 ადამიანამდე).

თერგის ზემო წელის ოსური მოსახლეობის დემოგრაფიის დინამიკაში გამოიყოფა ოთხი ეტაპი: I. XVII ს – XIX საუკუნის პირველი ნახევრი (ოსთა რაოდენობა მცირედ გაიზარდა); II. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან 1944 წლამდე (მათმა რიცხვმა მნიშვნელოვანად მოიმატა); III. 1944 წლიდან 1989 წლამდე (ოსთა რაოდენობა ნახტომისებურად შემცირდა); IV. 1989 წლიდან დღემდე (ოსებმა მთლიანად დატოვეს რეგიონი).

მოსახლეობის რიცხოვნება ყველა ეტაპზე უკავშირდებოდა ბუნებრივ-სამეურნეო რესურსების ოდენობასა და მათი ათვისების ტექნოლოგიას. თრუსოს მკაცრად შემოფარგლული ეკოსამეურნეო გარემო თავისთავად ზღუდავდა მოსახლეობის ზრდას. თერგის ზემო წელი (თრუსო, ხევი) მაღალმთიან ზონაშია მოქცეული, თუმცა პირობითად აქაც განასხვავებდნენ მთისა (ფერდობებზე შეფენილ) და ბარის (თერგისპირა დაბლობის) სახნავ-სათესებს. მე-19 საუკუნემდე მინათმოქმედებას აქ უფრო აქტიურად მისდევდნენ და სახნავ-სათესებადაც უფრო მეტი ფართობი იყო გამოყენებული. მოსავლიანობის თვალსაზრისით საუკეთესოდ მზიანი, მზორე ადგილები, ოსურად „ხუშარი“ მიწები ითვლებოდა. ნაკლებმოსავლიანი იყო ჩრდილოეთი ფერდის „ცაგათა“ ნაკვეთები¹. მთის სიმწირისა და მცირემიწი-

¹ გ. ჯალაბაძე. მინათმოქმედება თერგის ხეობაში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 1961, 22-II, გვ. 230.

ანობის გამო ნიადაგი ყოველწლიურ განოციერებას მოითხოვდა. ძლიერ დაფერედებული სავარგული მის დამუშავებას ართულებდა, ამიტომ შედარებით მცირე ზომისა და პრიმიტიულ სახნისს იყენებდნენ. სამინათმოქმედო იარაღი და მიწის დამუშავების ხერხები ხევის მოსახლეობის მსგავსი იყო¹. მიუხედავად იმისა, რომ მიწათმოქმედებას მეურნეობაში საკმაოდ მაღალი ხვედრითი წილი ეჭირა, თერგის ზემო წელის მოსახლეობას ხვნა-თესვით მიღებული მოსავალი არ ჰყოფნიდა და დანაკლისს საქართველოს ბარის რეგიონებიდან ივსებდა. ამასთანავე, მართალია, მესაქონლეობას (მოგვიანებით უფრო მეცხვარეობას) მნიშვნელოვანი წილი ეჭირა საოჯახო მეურნეობაში, მაგრამ ზამთარში საქონლის გამოკვების სირთულისა და საზამთრო საძოვრების ძნელადმისანვდომობის გამო, ეს დარგი შეზღუდული იყო და XIX საუკუნემდე ზამთრისა და ზაფხულის საძოვრების მონაცვლეობა არ დასტურდება. ხევისა და თრუსოს მესაქონლეები კახეთის ველებზე კონკურენციას ვერ უწევდნენ კახელებთან მჭიდრო სამეურნეო კონტაქტში მყოფ თუშებს, ხოლო ქართლის ზამთრის საძოვრებზე – მთისწინა ზოლის მოსახლეობას². ბაგურ კვებაზე დიდი რაოდენობით ცხვრის შენახვა შეუძლებელია, ამიტომ თუ ოჯახს ორ ათეულ სულზე მეტი ცხვარი ჰყავდა უკვე ბართან კავშირზე უნდა ეზრუნა³. ამგვარ სამეურნეო პირობებში რეგიონს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული ოდენების გამოკვება შეეძლო, რის გამოც XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე იგი არც თუ ხალხმრავალი იყო. ამასთანავე, ქართლის ბართან სამეურნეო კავშირების აუცილებლობა ზრდიდა აქაური ოსების ქართულ სახელმწიფოს ორგანიზმში ინტეგრაციის ხარისხს. საქართველოში რუსთა გაბატონების დროისათვის თერგისა და არაგვის ზემო წელის ოსური მოსახლეობა თავს ქართული პოლიტიკური ორგანიზმის წევრად მიიჩნევდა, რაც მკაფიოდ ჩანს XIX საუკუნის მწერლის, ოსური პროზის ფუძემდებლად სახელდებული სეკა გადიევის ნაწარმოებებში⁴.

თერგის ზემო წელის ოსური მოსახლეობის დემოგრაფიული პროცესების დინამიკაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა სოციალური და სამეურნეო-ეკონომიკური გარემოს რადიკალურმა ტრანსფორმაციამ XIX საუკუნეში. საქართველოში რუსეთის გაბატონების შემდეგ სამეურნეო ურთიერთობის ვექტორი სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით შეიცვალა, რაც ტრადიციული ყოფის და სოციალ-ეკონომიკური გარემოს რადიკალუ-

¹ გ. გელაშვილი. იულიუს კლაპორტი ოსების შესახებ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2012, № 1, გვ. 284; გ. ჯალაბაძე. მიწათმოქმედება თერგის ხეობაში. გვ. 203-230; ვ. ითონიშვილი. მოხვევების ყოფა-ცხოვრება. თბ., 2015, გვ. 31; Очерки Юго-осетинской автономной области. Ред. Робакидзе А., Тб., 1985, გვ. 131-132.

² ვ. ითონიშვილი. მოხვევების ყოფა-ცხოვრება. გვ. 43-44.

³ ვ. ითონიშვილი. ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა. თბ., 1969, გვ. 224.

⁴ Гадиев С. Арагвинский Князь, Рассказы, Азая: <http://biblio.darial-online.ru/text/Seka-Gadiev/stories-rus.shtml>

რი ცვლილებების ფონზე განხორციელდა. როგორც თრუსოს, ისევე ხევის სოფლების, მინათმოქმედებაში XX საუკუნის დასაწყისისათვის შემცირდა ტრადიციული სასოფლო სამეურნეო მარცვლეული კულტურების მასშტაბი და წამყვანი როლი კარტოფილმა დაიჭირა. ჩრდილო კავკასიასთან ინტენსიური ეკონომიკური კავშირების დამყარების შემდეგ თრუსოში იქედან დაიწყო სიმინდის და პურის ფქვილის შემოტანა. რაციონში მნიშვნელოვან საკვებად იქცა მჭადი. შემოტანილმა ხორბლის ფქვილით გამომცხვარმა პურმა თანდათანობით ჩაანაცვლა ქერისა და ქერსვილის პური. შედეგად, შემცირება დაიწყო პურეული კულტურების სათესმა ფართობებმა, რომელთა დამუშავება განსაკუთრებით მძიმე შრომას მოითხოვდა¹. უფრო მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა მესაქონლეობამ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ დროისათვის დასრულდა კავკასიის ომები და ხელმისაწვდომი გახდა ჩრდილოკავკასიის ზამთრის საძოვრები, რამაც წვრილფეხა მესაქონლეობის (მეცხვარეობის) პერსპექტივა შეუდარებლად გაზარდა.

მეცხვრამეტე საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან ხევისა და თრუსოს მოსახლეობამ ფართოდ აითვისა ჩაჩნეთისა და ყიზლარის ზამთრის საძოვრები, სადაც ცხვარს ოქტომბრიდან აპრილის ბოლომდე ამყოფებდნენ. ამასთან, კაპიტალისტური ურთიერთობის თანდათანობით განვითარების გამო, მეცხვარეობა ვიწრო შინამოხმარების ჩარჩოებიდან გამოდიოდა, მისი ხვედრითი წილი ადგილობრივ ეკონომიკაში განუზომლად იზრდებოდა და მთელ სამეურნეო ინტერესებს იქვემდებარებდა². ზამთრის საძოვრებზე ცხვრის გარეკვისას, პირველ წლებში, ოსები მოულოდნელ წინააღმდეგობას წააწყდნენ. როდესაც ცხვარი ყიზლარში გამოაზამთრეს, აღმოჩნდა რომ ბევრი პირუტყვი დაუავადდათ და დიდი ზარალი ნახეს. ცხვრის ავადმყოფობის მიზეზად ადგილობრივები თვლიან იმას, რომ შედარებით თხელმატყლიანი ოსური ჯიშის ცხვარი სიცივეში, ღია საძოვარზე, უფრო ადვილად ავადდებოდა. ამის შემდეგ თრუსოელ ოსებს თუშური ჯიშის ცხვრის მოშენება დაუწყიათ და ზოგჯერ ერთ ცხვარში ორ ცხვარსაც ცვლიდნენ. ოსების მეცხოველეობის პროდუქტების შემსყიდველი ძირითადი პუნქტი XX საუკუნის 30-იან წლებამდე ფასანაური ყოფილა³. ეკონომიკური განვითარება მოსახლეობის რაოდენობრივი მატების შესაძლებლობას იძლეოდა. ასე რომ, XX საუკუნის 30-იან წლებამდე თრუსოში მოსახლეობის რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რაც, ეკონომიკური საქმიანობის არეალის გაფართოებისა და მეურნეობის რადიკალურ ცვლილებების შედეგად სამეურნეო რესურსების ბაზის გაზრდამ განაპირობა⁴.

¹ ვ. ითონიშვილი. მოხვევების ყოფა-ცხოვრება. გვ. 37.

² გ. ჯალაბაძე. მინათმოქმედება თერგის ხეობაში. გვ. 201-202.

³ იქვე, გვ. 229.

⁴ რ. თოფჩიშვილი. თრუსო საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე. გვ. 10-11.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. თერგის ზემო წელში მნიშვნელოვნად შემცირებული სამინათმოქმედო კულტურები მოსახლეობის მოთხოვნებს ველარ უზრუნველყოფდა. საქართველოს ბარის რაიონებთან ძველად არსებული ეკონომიკური კავშირები და კომუნიკაცია შესუსტებული იყო, ჩრდილოეთ კავკასიასთან საზღვარს კი მკაცრად აკონტროლებდა ხელისუფლება, რომელმაც კოლექტივიზაციის პარალელურად თითქმის მთლიანად აიღო ხელში სასოფლო-სამეურნეო საქონლის რეალიზაცია. გლეხები ვალდებული იყვნენ ჭირნახულის ძირითადი ნაწილი დამამზადებელ ორგანიზაციებში ჩაებარებინათ¹. ყაზბეგის რაიალმასკომმა აკრძალა ნებართვის გარეშე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შემოტანა-გატანა². შედეგად, არნახულად გაიზარდა ფასი სიმინდსა და ხორბალზე, მომრავლდა კონტრაბანდული გზით სოფლის მეურნეობის პროდუქტის გადაზიდვისა და კორუფციის ფაქტები, რამაც მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა მოსახლეობა³.

XX საუკუნის 30-იან წლებში გატარებულმა სოფლის კოლექტივიზაციამ კიდევ უფრო გაართულა თრუსოს მცხოვრებთა მდგომარეობა. კერძო პირებს ცხვრის ფარები და მსხვილფეხა საქონლი ჩამოართვეს და საკოლმეურნეო ფერმებში გააერთიანეს, მთის ფერდობებზე შეფენილი ტერასები არარენტაბელურად მიიჩნიეს და მთლიანად სათიბებად აქციეს. ამიერიდან ხვანა-თესვა მხოლოდ ქვედა ზოლში განლაგებულ ნაკვეთებში წარმოებდა. ასეთი მიწის ნაკვეთები შედარებით მოსახერხებელი იყო ტრაქტორით დამუშავებისათვის და კოლმეურნეობების საშუალებით ზღუდავდა როგორც ტრადიციული მარტივი შრომის იარაღების გამოყენებას, ისე ინდივიდუალურ მეურნეთა აქტივობას. საკოლმეურნეო მოძრაობის საწყისი ეტაპი დაიწყო სხვადასხვა ტიპის სამეურნეო ორგანიზაციების ჩამოყალიბებით, როგორც იყო: „თერგის ხევის მერძვე-მესაქონლეობის რაიონის კავშირი“, „მატყლის კავშირი“, „ხევის რაიონის აგროპუნქტი“, „მერძვეთა კოლექტივი“⁴.

მოსახლეობა შეძლებისდაგვარად ეწინააღმდეგებოდა საქონლისა და მიწების არტელებში გაერთიანების პროცესს და ამისათვის ადგილობრივი მმართველობის ორგანოებსაც კი იყენებდა. მაგალითად 1931 წლის თრუსოს საბჭოს მიმართავაში ყაზბეგის რაიალმასკომისადმი ნათქვამია: „მუშა საქონლის განსაზოგადოება არ შეიძლება, ცხვრის ფარა ყიზლარშია და არც ძროხების გაერთიანება შეიძლება“. ასე რომ, საბჭოს აზრით, არტე-

¹ ყაზბეგის რაიალმასკომის სხდომის ოქმები. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 284, საქმე 1942, ფურც. 14.

² იქვე.

³ იქვე, ფურც. 20-21.

⁴ ს. მაკალათია. ხევი. ტფ., 1934, გვ. 72-83.

ლის დაარსება თრუსოს ხეობაში ზედმეტი¹. ამგვარი დამოკიდებულების მიუხედავად მოსახლეობის უმეტესობა არტელებში გაართიანეს და ხორცზე, მატყლზე, რძის პროდუქტებზე გეგმები დაუნესეს. ცალკე გამოყვეს შეძლებული მეურნეები, კულაკები, მათ შედარებით მაღალი გამოსაღები დაუნესეს², შეუზღუდეს სამოქალაქო უფლებები³, მოგვიანებით კი ნაწილი დააპატიმრეს.

მთლიანად მოიშალა ტრადიციული სავაჭრო სისტემა. თუ ადრე ოსები, როგორც კერძო პირები, მეცხოველეობის პროდუქტს საქართველოში (ძირითადად ფასანაურში) ასაღებდნენ, ამიერიდან მას სახელმწიფო იბარებდა. ამასთანავე, შემცირდა სამეურნეო კონტაქტები ოსებსა და მოხევეებს შორის. კომპაქტურად დასახლებულ ოსურ სოფლებში საკოლმეურნეო საქმიანობაში ჩაბმული რიგითი ადამიანებიც და ხელმძღვანელობაც ადგილობრივი ოსები იყვნენ, მათ აღარ ჰქონდათ მეზობელ ქართველებთან წინანდებურად ხშირი ურთიერთობა.

თრუსოს ხეობის სოფლების შენობები და დასახლების ტიპი მდებარეობითა და ნაგებობების ესპლოატაციის ხასიათით შეესაბამებოდა უფრო შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელ სოციალურ ყოფას. ამგვარ დასახლებას თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა, ერთ სივრცეში ადამიანების მოზრდილი ჯგუფი, დიდ გაერთიანებებად ცხოვრობდა და ელემენტარული საცხოვრებელი პირობებით კმაყოფილდებოდა. XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან შეცვლილი სოციალურ-ეკონომიკური მოთხოვნებისათვის ამგვარი დასახლება სრულიად გამოუსადეგარი იყო. ინდივიდუალურ ოჯახებად ცხოვრება მოითხოვდა გამოცალკეებულ საცხოვრებელ ნაგებობას, რაც სოფლის ახლებურად განვითარებას გულისხმობდა. ხანგრძლივმა მშვიდობიანობამ, ეკონომიკური პროფილის ცვლილებამ და საცხოვრებლის ირგვლივ საკარმიდამო ნაკვეთის გაჩენამ დასახლების ფორმის ცვლილების აუცილებლობა გამოიწვია, რაც გორიდან ჩამოვაკების და სოფლის სივრცული განფენილობის ზრდის ტენდენციაში გამოიხატა. მაგ., სოფელ სიონს (ხევში) გასული საუკუნის 60-იან წლებში უკვე ერთი კილომეტრის სიგრძის და ნახევარი კილომეტრის სიგანის ტერიტორია ეჭირა (ამჟამად მას ბევრად დიდი ტერიტორია უკავია), მაშინ როდესაც მე-20 საუკუნის დასაწყისში ეს სოფელი 0,5 ჰა ბორცვზე იყო დასახლებული.⁴ თრუსოში სოფლების სივრცობრივი ზრდა ლანდშაფტისა და სამეურნეო გარემოს გამო მრავალ სირთულესთან იყო დაკავშირებული. მართალია, ზვავისაგან

¹ ყაზბეგის რაიადმასკომის სხდომის ოქმები. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 284, საქმე 1942, 9.06.1931-3.12.1932, ფურც. 14.

² იქვე, ფურც. 18-19.

³ იქვე, ფურც. 41.

⁴ ვ. ითონიშვილი. ხევი ძველად და ახლა. თბ., 1967, გვ. 66-75.

მიუწვდომელ ადგილებში მდინარის ხეობის მოშორებით განლაგებული ძველი დასახლებები კარგად იყო დაცული მდინარის ადიდებისა ზვავსა-შიშროებისაგან, მაგრამ ახალი დასახლებული პუნქტების გაჩენა, ან ძველი სოფლების სივრცობრივი განვითარება, ლანდშაფტური თავისებურები-დან გამომდინარე, პერსპექტივას მოკლებული იყო, რაც თრუსოს მნიშვნე-ლოვნად განასხვავებდა ხევის სოფლებისაგან.

XX საუკუნის 20-იან წლებში მწვავედ დადგა განათლების პრობლემაც. მთის რთული რელიეფი, მკაცრი ბუნებრივი გარემო და უგზოობა აფერ-ხებდა სკოლების მშენებლობას. 1932 წლისათვის ყაზბეგის რაიონში სულ 34 სკოლა ფუნქციონირებდა, თუმცა აქედან მხოლოდ ორი აკმაყოფილებ-და მოთხოვნებს. თრუსოს ცალკეულ სოფლებში სკოლები კი გახსნეს, მაგ-რამ შენობებს გლახებისაგან ქირაობდნენ და სრულიად შეუსაბამო იყო სასწავლებლისათვის როგორც ფართობისა და საკლასო ოთახების მოწ-ყობის, ასევე ჰიგიენური თვალსაზრისით¹.

ამგვარ პირობებში გაიზარდა ოსი მოსახლეობის ჩრდილოეთისაკენ ლტოლვა. მით უფრო, რომ ამას საბჭოთა ხელისუფლებაც უწყობდა ხელს და მათი ეროვნული ინტერესებიც. ოსური მიგრაციის პირველი ტალღა (1921-1928 წწ.) ხელისუფლების მიერ იყო ორგანიზებული. როგორც ბ. კა-ლოვეი მიიჩნევს, ჩრდილო კავკასიის ველზე და სამხრეთ მთისწინეთში მთიელი ოსების ჩასახლებამ ოსთა ეროვნული განვითარებაში განსაკუთ-რებულად დადებითი როლი ითამაშა². ამ პროცესის ერთგვარ გაგრძელე-ბას წარმოადგენდა 1940-იან წლებში თრუსოელი ოსების ჩრდილოეთ კავ-კასიიდან დეპორტირებული ინგუშების ნასახლარებზე დამკვიდრება.

1944 წლის 7 მარტს, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებუ-ლებით გააუქმეს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ და მისი ტერიტორია გადაანა-წილეს მეზობელ რესპუბლიკებს შორის. თითოეულ მათგანს დაევალა 1944 წლის 15 აპრილამდე გადაესახლებინა კოლმეურნეები დაცარიელებულ სოფლებში და უზრუნველყოთ საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყება. ამასთანავე, მათვე დაევალათ ყოფილი ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკის შემდგომი დასახლებისა და ათვისებისათვის ღონისძიებების შემუშავება³.

1944 წლის გაზაფხულზე დაიწყო ყაზბეგის რეგიონის ოსების სტიქიუ-რად აყრა და ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასახლება. ისინი ვლადიკავკაზის

¹ ყაზბეგის რაიადმსკომის სხდომის ოქმები. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 284, საქმე 1942, 9.06.1931-3.12.1932, ფურც. 49-51.

² Калоев Б. Осетины - Историко-этнографическое исследование. გვ. 63.

³ სსრკ-ს სახალხო კომისრთა საბჭოს 1944 წლის 9 მარტის №225-74 სს დადგენილება. მოს-კოვი, კრემლი. საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 600, საქმე 6942, ფურც. 76; Патиев И. Ингуши, депортация, возвращение, реабилитация: 1944-2004: документы, материалы, комментарии. Магас, 2004, გვ. 109-110.

მიდამოებში სტალინური რეჟიმისაგან დეპორტირებული ინგუშების ნა-სახლარებზე ბინადებოდნენ. მონათესავე ოსებთან უშუალოდ გამეზობ-ლება, ეკონომიკური სარგებელი, შედარებით ხელმისაწვდომი განათლება, ახლო ნათესაური და მეგობრული კავშირები მათი გადასახლების მოტი-ვაციას ზრდიდა. თრუსოსა და ლუდას მკაცრი გარემო პირობები და გაუ-მართავი ინფრასტრუქტურა კიდევ უფრო აცხოველებდა ამ ადგილების დატოვების სურვილს. თერგის ზემო წელის ოსური მოსახლეობის ძირითა-დი ნაწილი უშუალოდ ჩრდილო ოსეთში გადავიდა და არა საქართველო-სათვის გადმოცემულ ტერიტორიაზე. ამის გამო გართულდა მიგრაციული პროცესის მონესრიგება და კონტროლი. საჭირო გახდა რაიონიდან ჩრდ. ოსეთში გასახლებული კომლების რაოდენობის დაზუსტება, მათი აღრიც-ხვიდან მოხსნა, ახალ საცხოვრებელ ადგილზე პირადი ქონების გატანის ორგანიზება, დაშლილი ოჯახების გაყრის ოფიციალურად გაფორმება. უნ-და ითქვას, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება რეგიონის მოსახლეობისა-გან დაცლას არასასურველ მოვლენად მიიჩნევდა. გამოითქვა მოსაზრება, სასტიკად აკრძალულიყო რაიონიდან სხვა ადგილზე საცხოვრებლად გა-დასვლა¹. თუმცა, ამას მიგრაციის მასშტაბის შემცირება არ მოჰყოლია.

ოსები ცდილობდნენ ახალ ადგილებშიც ერთმანეთის მეზობლად და-სახლებულიყვნენ. სოფ კობიდან ოსები გადავიდნენ შემდეგ სოფლებში: დლინდალინა, ბაზურკინა, კანტიმი, ბალთა, გიზელი. ჩერნოვჩიე; სო-ფელ ოქროყანიდან სოფლებში: ბაზურკინა, კანტისი, ალიურტა, ეკანსოვა, არიკიყაუ, კოსტ-ყაუ, ბალთა, ყობანი; სოფელ აბანოდან გარეუბნის სოფ-ლებში: ჩერმეკი, ნარტოვი, თერეკი, კოსტა ხეთაგუროვის რაიონი სოფ. ნართოვი²; სოფ გიმარადან გადასახლდნენ ასევე ძირითადად გარეუბნის რაიონის სოფლებში: ჩერმენი, კოსტა ხეთაგუროვის რ-ნი სოფ. ნართოვი, ჩალუქსკის რაიონი სოფ. კანტისი³.

გადასახლებულებს მიჰქონდათ პირადი მოხმარების ნივთები და მიჰ-ყავდათ საკუთარი და კოლმეურნეობის საქონელი⁴. ოჯახებს კერძო სა-კუთრებაში ჰყავდათ მხოლოდ 1-2 მსხვილფეხა საქონელი და 2-3 ცხვარი. კოლმეურნეობა კი ძირითადად მეცხვარეობაზე იყო ორიენტირებული. რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო და სამეურნეო პირობები ამ-გვარი რესურსებით ოჯახების არსებობას თითქმის შეუძლებელს ხდიდა

¹ საპატაკო ჩანანერები ჩრდ. ოსეთის ცენტრალური კომიტეტის (ბ) საქართველოს კპცკ-ს სახელზე და სხვა მასალები ყაზბეგის რაიონის ჩრდ. ოსეთში გადასახლებული კოლმეურნეობის საჩივრები. შინაგან საქმთა სამინისტროს არქივი (ყოფილი პარტიუ-ლი ორგანოების არქივი), 10.03.1945-31.07.1945, ფონდი 14, აღწ. 19, საქმე 207, ფურც. 3.

² შინაგან საქმთა სამინისტროს არქივი (ყოფილი პარტიული ორგანოების არქივი) ცხრილი, ფონდი 14, აღწ. 19, საქმე 207, ფურც 61.

³ იქვე, ფურც. 64-68.

⁴ იქვე, ცხრილი, ფურც. 56-57.

და ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასახლება ამ მოსახლეობისათვის ერთგვარ გამოსავალს წარმოადგენდა.

1944 წელს ოსთა ნაწილის ჩრდილოეთ ოსეთში გადასახლების შემდეგ თრუსოს დემოგრაფიული მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა. დაიწყო ხეობის სწრაფი დაცარიელება. მოსახლეობის იმ ნაწილს რომელიც ადგილზე დარჩა, ჩრდილო კავკასიაში გაუჩნდა მრავალრიცხოვანი სანათესაო, სადაც ყოველთვის შეეძლო განათლების მისაღებად ახალგაზრდების გაგზავნა, სამსახურის შოვნაში შემწეობის მიღება ან უბრალოდ, საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებისათვის გადასვლა. უნდა ითქვას, რომ ოსების გასახლებას არ გამოუწვევია ყაზბეგის რეგიონის მესაქონლეობის დაკნინება, პირიქით ამგვარი სიტუაცია ხელსაყრელიც კი იყო მეცხვარეობის გაფართოებისათვის. მეცხვარეობის ხვედრითი წილი ამ პერიოდში კიდევ უფრო გაიზარდა.

ოსური ოჯახების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიშალა. ხშირად ძირითადი შემადგენლობა ჩრდილო ოსეთში ცხოვრობდა, თრუსოში კი მხოლოდ მოხუცები იყვნენ დარჩენილი. კოლმეურნეობებში დასაქმებული ოსი მწყემსები საკოლმეურნეო ფერმების და კერძო მეურნეთა საკუთრებაში მყოფ ცხვრის ფარებს ზაფხულში ყაზბეგის რაიონის მთის ფერდობებზე აძოვებდნენ, ზამთარს კი ჩრდილოეთის ველებზე ატარებდნენ. ამ ვითარებაში გამოთავისუფლდა ბევრი შენობა-ნაგებობა და კოლმეურნეობებს საშუალება მიეცა მათთვის უკვე ახალი ფუნქციები დაეკისრებინა¹.

1957 წლის 9 იანვარს, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა ჩეჩენი და ინგუში ხალხების რეაბილიტაცია მოახდინა, ისინი კავკასიაში დააბრუნა. აღადგინა მათი ავტონომია და 1944 წლის 7 მარტამდე არსებული საზღვარი². თუმცა ყაზბეგის რეგიონიდან ოსების მიგრაციის პროცესი არ შენელებულა, პირიქით – უფრო გაძლიერდა და ოსების რაოდენობა 10 წელიწადში განახევრდა, 2007 ადამიანიდან (1959 წ.) 983 -მდე (1970 წ.) ჩამოვიდა.

სპეციალური ლიტერატურის და საველე მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან თრუსოს ოსები ძირითადად ზაფხულის საძოვრებად და სააგარაკოდ იყენებდნენ, ხოლო მუდმივად მცხოვრებთა (ძირითადად ხანდაზმულები) რიცხვი საკმაოდ შემცირებული იყო. ეს თავისებურება ასახულია თერგის ზემო წელზე არსებულ სასაფლაოებზეც. კასარის გასასვლელს ზემოთ მდებარე სოფლები – რესი, თეფი, ზაქაგორი, გიმარა, სუატისი, ქართაყაუ, დესი, ცოცოლთა, აბანო ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იან წლებამდე დაცლილა მოსახლეობისაგან და ამის შემდეგი წლების საფლავის ქვები თითქმის აღარ გვხვდება. კასარის აქეთ

¹ გაზეთი „ახალი ხევი“, 25 მაისი, 1945 წ.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 1165, აღწ. 8, საქმე 1343.

სოფლებში: ნოგყაუ. შევარდენი, ოქროყანა კი რამდენიმე საფლავის ქვა გასული საუკუნის 80-90-იანი წლებითაც თარიღდება.

საბჭოთა სისტემის კრახის და საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებამ კიდევ ერთხელ შეცვალა თერგის ზემონელის მოსახლეობის სამეურნეო ვექტორი და მნიშვნელოვნად შეზღუდა თრუსოდან წასული ოსების ეკონომიკური კავშირის შესაძლებლობა რეგიონთან. გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასწყისში გამეფებულმა განუკითხაობამ გარკვეული გავლენა იქონის ოსთა დარჩენილი ნაწილის გადინებაზე და მათ თითქმის მთლიანად დატოვეს ეს კუთხე. რუსეთის ფედერაციასთან ჩაკეტილი საზღვრის პირობებში, გადასახლებულებისათვის მიუწვდომელი გახდა თრუსოს ზაფხულის საძოვრები. ასევე წარსულს ჩაბარდა გასული საუკუნის ბოლოს ჩამოყალიბებული ურთიერთობები, რაც ყაზბეგის რაიონში განვითარებული სასათბურე მეურნეობისაგან მიღებულ პროდუქციის გატანაში საქართველოდან წასული ოსების, როგორც მთავარი დისრიბუტორების მონაწილეობას გულისხმობდა. დღეისათვის შექმნილ პირობებში, როცა მეცხოველეობას და მინათმოქმედებას აღარ შეუძლია ყაზბეგის რეგიონის მოსახლეობის ცხოვრების მთლიანად უზრუნველყოფა, ერთადერთ პერსპექტიულ დარგად ტურიზმი რჩება. მართალია ტურიზმის სფეროში ოსების მონაწილეობას გარკვეული დადებითი როლი შეიძლება ჰქონდეს, მაგრამ მის განხორციელებას საფუძვლიანად ზღუდავს ნეგატიური ოსური ფაქტორი ამჟამინდელ გეოპოლიტიკურ სიტუაციაში.

SOME ASPECTS OF THE ETHNODEMOGRAPHIC DYNAMICS OF TRUSSO

Lavrenti Janiashvili

Georgia

Since the early 2000s, Russian analytical circles have been developing the concept of a third Russian attack on the Caucasus, in which special attention is drawn to the problem of Georgia. The ultimate goal of the Russian attack is to disintegrate Georgia and incorporate most of its territory: Racha, northern Shida Kartli (formerly South Ossetian Autonomous Okrug), Kazbegi municipality and Borjomi Gorge (so-called Trialeti Ossetia) into a „single Ossetian“ state¹. As a result, Russia will be directly connected with Armenia and the port of Batumi by rail and highway; this will also significantly increase the mobility of Russian troops to the south¹. In such a geopolitical perspective, an important role is assigned to the transfer of the upper reaches of the Terek to „South Ossetia“, which is actually a precondition for establishing control over the Dariali Gorge and depriving Georgia of its ancient historical function. To pave the way for the desired reality, publications have become more frequent in which they try to include the Kazbegi region in the „United Ossetian State“ in order to restore historical justice². Thus, the uninhabited upper reaches of the Terek (historic Georgian province of Truso, where Ossetians settled in the 17th century) was declared „East Ossetia“; the Georgians are accused of „expelling“ the Ossetians from this territory, thereby paving the way for the return of „East Ossetia“ to the „Ossetian state“.

Under the influence of such a conjuncture, some contemporary authors unconditionally link the depopulation of Truso and Guda with the policy of the Georgian government, which as they say, had long and purposefully sought to expel Ossetians from the „historic lands of East Ossetia“.

¹ Чернов М. Осетия - Рождение большой мечты. М., 2013, pp. 9, 18, 20-21.

² Остаев С. Восточная Алания. Никто не забыт, ничто не забыто, 11.02.2019:

<https://respublikarso.org/analytics/2416-vostochnaya-alaniya-nikto-ne-zabyt-nichto-ne-zabyto.html>; Козаев С. Отрезанная от дома Восточная Осетия: вернуть нельзя забыть... газета „Южная Осетия“, 24.08.2017: <http://www.nykhas.ru/340439/otrezannaya-ot-domavostochnayaosetiya-v/>; Восточная Осетия: дискриминация осетин продолжается. газета „Южная Осетия“ (Главная), 12.09.2018:

<https://ugo-osetia.ru/obshhestvo/vostochnaya-osetiya-diskriminatsiya-osetin-prodolzhaetsya>;

Медоев прокомментировал проблему Восточной Осетии, которая была „отторгнута большевиками в ходе создания Юго-Осетинской автономии“. „Южная Осетия“, 30.01.2019:

<https://sputnik-ossetia.ru/SouthOssetia/20190130/7992449/Glava-MID-Yuzhnoy-Osetii-rano-ili-pozdno-my-vernem-zemli-Vostochnoy-Osetii.html>

<https://sputnikossetia.ru/South-Ossetia/20190130/7992449/Glava-MID-Yuzhnoy-Osetii-rano-ili-pozdno-my-vernemzemli-Vostochnoy-Osetii.html>.

According to some on-line information, the Georgian government forcibly annexed the historical dwelling place of the Ossetians to the Kazbegi and Dusheti regions. For the purpose of expelling the Ossetians, their policy was based on: ethnic discrimination, gross violations of property rights and an artificial slowdown in economic and infrastructural development. The appeal of the 10th Congress of the Ossetian people, held in Tskhinvali in 2018, says: „The Georgians are barbarously destroying Ossetian historical and architectural monuments in East Ossetia, seizing Ossetian property, destroying or owning houses, desecrating graves“. To reinforce negative sentiments, they do not shy away from falsifying official statistics and the real picture. They write that: by 1989, 4969 Ossetians lived in the Kazbegi region, and by 2002 their number decreased to 189¹ (in fact, according to the 1989 census, the Ossetian population of the Kazbegi region was 445 people; by 2002—89 people)².

They assert, that the main centers of the formation of the Ossetian ethnos are the upper reaches of the rivers Terek and Aragvi, Truso, Kobi and Guda, which until 1922 was „an integral territory of South Ossetia“; They say that an important shrine of the Ossetian tripostas Tarangelos [Georg. მთავარანგელოზი L.J.] is located here; the inscription found on the right bank of the Swatis River is considered the oldest (1326?) Alanian inscription; Monuments of material culture, toponyms, etc. were assigned to Ossetians, etc.³

Based on the foregoing, the study of the factors that caused the migration of Ossetians from the upper reaches of the Terek has acquired particular relevance. To study them, this article examines several aspects of the dynamics of the Ossetian migration: 1. Demographic processes in a diachronic context 2. Economic situation in different periods and its impact on the population number 3. Correlation of systemic (political, social, economic) transformation with the migration process.

Analysis of historical sources and scientific literature shows that Ossetians settled in Truso from the middle of the 17th century⁴. According to the 1780 census, the following villages were included in its composition: Resi (5 households), Tefi (6 households), Gimara (11 households, 12 families), Qaqiduri (7 households, 8 families), Karatqau (8.5 households, 9 families), Desi (6 families), Kvemo Desi (4 families), Zakagori (2 families), Saoti [Swatis? L. J.] (5 families), Abano (7 families), Keteri

¹ Восточная Осетия: дискриминация осетин продолжается, 12.09.2018:

<https://ugo-osetia.ru/obshhestvo/vostochnaya-osetiya-diskriminatsiya-osetin-prodolzhaetsya>

² Каберты Н. Динамика численности и расселения осетин в Грузии между переписями населения 1989 и 2002 годов. Известия СОИГСИ, 2013, 9 (48), p. 96.

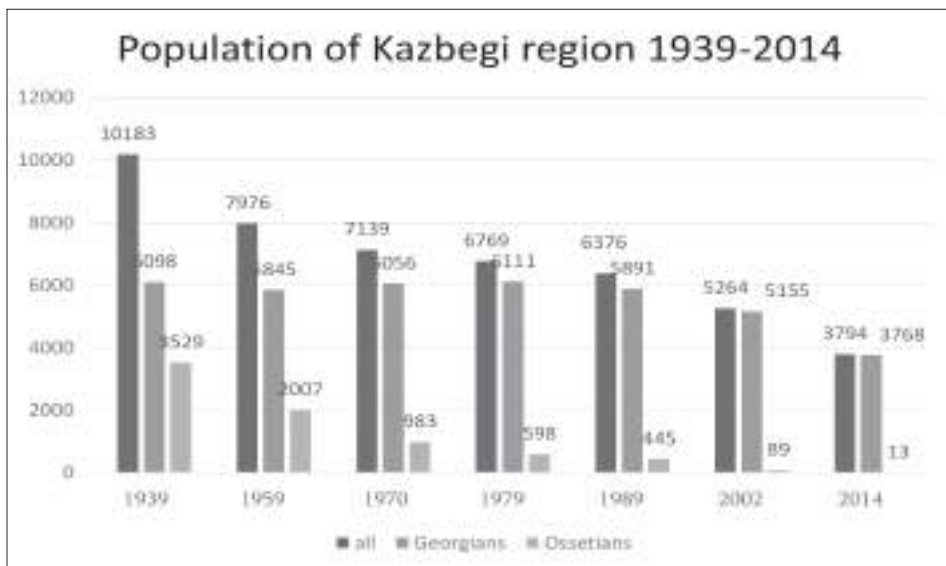
³ Грузинские миражи или осетинские реалии, 24.07.2015:

<http://cominf.org/node/1166505685>; Калоев Б. Осетины: Историко-этнографическое исследование. М., 1967, p. 53.

⁴ Topchishvili R. Issues of Ossetian Settlement in Georgia and Shida Kartli Ethnohistory. Тб., 1997, p. 216.

[Ketrisi – L.J.] (9 families)¹. These data show that at the end of the 18th century, few Ossetian groups, only 73 courtyards (about 350-500 people) lived in the gorge, some of whom were ethnic Georgians². According to 1802 data, in 12 villages of Truso, which were the possessions of Vakhtang (Almaskhan) Batonishvili, there were 158 households and 991 people; According to the 1831-1832 census, 190 families and 955 people lived in Truso; In 1860, there were 216 households in Truso (1304 people); In 1873, respectively – 226 households (1393 people). By 1886, 240 households (1627 people)³.

According to the 1926 census, there were 2,514 Ossetians living in the Kazbegi district (mainly in the upper reaches of the Terek and in Ghuda) [a total of 8,033 people lived in the district]; According to the 1939 census – 3529 Ossetians (total – 10183 people); in 1959 – 2007 Ossetians (total – 7976 people); 1970 – 983 Ossetians (total – 7139); 1989 – 445 Ossetians (total – 6376); 2002 – 89 Ossetians (total – 5264); 2014 – 13 Ossetians (total – 3794)⁴. Thus, from the 17th century to the 1940s, the number of Ossetians in the upper reaches of the Terek grew steadily, and then their numbers began to decline rapidly. The diagram below shows the transformation and change in the ethnic composition of the population of the Kazbegi region in 1939-2014.

¹ Togoshvili G. Georgia Ossetian Relations XV-XVIII centuries. Tb., 1969, p. 196.

² Itonishvili V. Khevi. Guidebook, Tb., 1984, p. 4.

³ Topchishvili R. The Historical-Ethnographic province of Truso Georgia (Trusoians before and after the middle of the 17th century). Tb., 2019, pp. 22-23.

⁴ National Statistics Office of Georgia, census results; Население Грузии, online version: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rngeorgia.html>; Topchishvili R. The Historical-Ethnographic province....., p. 23; Каберты Н. Динамика численности и расселения осетин в Грузии между переписями населения 1989 И 2002 годов. p. 96.

The number of Georgians in the Kazbegi region has halved since the 1940s, and today Ossetians practically do not live here. A sharp decline in the number of Ossetians was observed in the 1940s-1960s (from 3529 to 983 people).

There are four stages in the demographic dynamics of the Ossetian population of Truso: I. the 17th century – the first half of the 19th century (the number of Ossetians increased slightly); II. From the second half of the 19th century to 1944 (their number increased significantly); III. From 1944 to 1989 (the number of Ossetians intermittently decreased); IV. From 1989 to the present (Ossetians have completely left the region).

The number of Population at all stages was linked with the amount of natural resources and the technology of their use. Truso's severely restricted eco-agricultural environment in itself limited population growth. The upper reaches of the Terek (Truso, Khevi) is located in the highland zone. However, here, too, mountain (on the slopes) and plain (of the riverside) arable land were conventionally distinguished. Until the 19th century, agriculture was more actively practiced here, and more land was used for crops. In terms of yield, the best were sunny places – „khushari“ lands in Ossetian. The Tsagata plots on the northern slope were less productive¹. Due to the lean soil and land scarcity in the mountains, the soil necessitated annual fertilization. Highly sloping terrain made it difficult to cultivate the soil, so relatively small and primitive ploughs were used. Farming tools and tillage techniques were similar to those from Khevi². Although agriculture made up a fairly high share in the economy of the Truso population, they lacked the harvest from plowing and sowing, and they made up for the deficit in the lowland regions of Georgia. It is true that cattle (later more sheep breeding) held a significant share in the household, but due to the difficulty of feeding cattle in winter and the difficult access to winter pastures, this activity was limited and the alteration between the winter and summer pastures did not occur until the 19th century. The herdsmen of Khevi and Truso could not compete with the Tushetians, who were in close agricultural contact with the Kakhetians on the plains of Kakheti, and the population of the foothills in the winter pastures of Kartli³. If the family had more than two dozen sheep, they already had to take care of the contacts with the plain⁴. In such

¹ Jalabadze G. Agriculture in Tergi Gorge. Moambe of the Georgian State Museum, E 22-II, 1961, p. 230 (in Georg.).

² Gelashvili G. Julius Claport on Ossetians. Issues of New and Recent History, 2012, 11, No. 1, p. 284; Jalabadze G. Agriculture in Tergi Gorge. pp. 203-230; Itonishvili V. The Life of the Mokheves. Tb., 2015, p. 31; Очерки Юго-осетинской автономной области. Ред. Робакидзе А., Тб., 1985, pp. 131-132.

³ Itonishvili V. The Life of the Mokheves. pp. 43-44.

⁴ Itonishvili V. Family Life of the Mountaineers of the Central Caucasus. Tb., 1969, p. 224 (in Georg.).

economic conditions, Truso could feed only a certain amount of the population, therefore, until the second half of the 19th century its population was not large. At the same time, the need for economic ties with the Kartli lowland increased the degree of integration of local Ossetians into the Georgian state. During Russian rule in Georgia, the Ossetian population of the upper reaches of the Terek and Aragvi considered themselves part of the Georgian political organism, which is clearly seen in the works of Seka Gadiev, the 19th century writer, named as the founder of Ossetian prose¹.

The dynamics of the demographic processes of the Ossetian population of the upper reaches of the Terek was significantly influenced by the radical transformation of the social and economic environment in the 19th century. After the Russian domination of Georgia, the vector of economic relations changed from the south to the north, which occurred against the background of radical changes in the traditional way of life and the socio-economic environment. By the beginning of the twentieth century in both Truso and Khevi villages, the scale of traditional agricultural grain crops has been reduced in agriculture, replacing it with potato farming. After the establishment of intensive economic ties with the North Caucasus, they began to import corn and bread flour to Truso. Machadi (corn cake) has become an important food in the diet. Bread baked from imported wheat flour was gradually replaced by bread from barley and rye. As a result, the sown area of grain crops, requiring especially hard labor, began to decline². In the second half of the 19th century, animal husbandry underwent more significant changes. By this time, the Caucasian wars ended and winter pastures of the North Caucasus became available, which incomparably increased the prospects for small-scale cattle breeding (sheep breeding).

From the 1870s and 1880s, the population of Khevi and Truso intensively used the winter pastures of Chechnya and Kizlar, where sheep were kept from October to the end of April. However, due to the gradual development of capitalist relations, sheep breeding went beyond the narrow framework of domestic consumption, its share in the local economy increased immeasurably, gradually subordinating the entire economic interests³. In the first years of their stay on the winter pastures, the Ossetians ran into unexpected problems. While overwintering sheep in Kizlar, many sheep became ill and the sheep farmers suffered heavy losses. The reason for the illness of the sheep, according to local residents, was that the sheep of the Ossetian breed with thin wool got sick more easily in cold, on open pastures. Since then, the Truso Ossetians began to raise sheep of the Tushetian breed. Until the 1930s, Pasanauri was the main

¹ Гадиев С. Арагвинский Князь, Рассказы, Азау:
<http://biblio.darial-online.ru/text/Seka-Gadiev/stories-rus.shtml>

² Itonishvili V. Family Life of the Mountaineers of the Central Caucasus. p. 37 (in Georg.).

³ Jalabadze G. Agriculture in Tergi Gorge. pp. 201-202.

purchasing center for Ossetian livestock products¹. Economic development has led to an increase in the population. Thus, until the 1930s, the population of Truso increased significantly, aided by an increase in the agricultural resource base as a result of the expansion of economic activity and radical changes in agriculture².

The situation changed radically in the first years of Soviet rule. In the upper reaches of Terek the cultivation of agricultural crops significantly decreased; it could no longer meet the needs of the population. The old economic ties and communication with the lowlands of Georgia were weakened, and the border with the North Caucasus was strictly controlled by the government, which, in parallel with collectivization, almost completely took over the sale of agricultural goods. The peasants were obliged to hand over the bulk of the harvest to manufacturing organizations³. The Kazbegi region committee has banned the import and export of agricultural products without permission⁴. As a result, corn and wheat prices rose sharply, and agricultural smuggling and corruption increased, putting the population in a quandary⁵.

Rural collectivization in the 1930s further complicated the situation of the inhabitants of Truso. Individuals were deprived of sheep herds and cattle and they were united into collective farms; Terraces on the slopes of the mountains were considered unprofitable and completely turned into pastures. From then on, plowing and sowing was carried out only on plots in the lower zone. Such plots were relatively convenient for tractor cultivation and through collective farms, the use of both traditional simple tools and the activities of individual farmers were limited. The initial stage of the collective farm movement began with the formation of various types of agricultural organizations, such as: Terek Gorge Dairy-Cattle Union, Wool Union, Khevi Agro Point, Dairy Collective⁶.

The population opposed the process of transferring cattle and lands to the Artels as much as possible and even used local government for this. For example, in the 1931 appeal of the Truso Council to the Kazbegi regional executive committee, it is said; „Socialization of draft animals is impossible, a flock of sheep is in Kizlar, and cows cannot be reunited“. So, in the opinion of the Council, the establishment of Artel in the Truso Gorge is superfluous⁷. Despite such attitudes, most of the population

¹ Ibid, p. 229.

² Topchishvili R. The Historical-Ethnographic province of Truso Georgia. pp. 10-11 (in Georg.).

³ National Archives of Georgia, Minutes of the meeting of Kazbegi Rayexcom, f. 284 Case 1942, paper 14.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Makalatia S. Khevi. Tb., 1934, pp. 72-83.

⁷ National Archives of Georgia, Minutes of the meeting of Kazbegi Rayexcom, f. 284 Case 1942 9/06 / 1931-3 / 12/1932, paper 14.

was united in the arteles, plans for delivery on meat, wool and dairy products were set. Wealthy farmers and kulaks were separated, they were charged with relatively high taxes¹, their civil rights were restricted², and some of them were even arrested later.

The traditional trading system was completely destroyed; if earlier the Ossetians, as private persons, imported livestock products into different regions of Georgia (mainly in Pasanauri), from then on they transferred it to the state. At the same time, economic contacts between the Ossetians and the Mokheves decreased. In densely populated Ossetian villages, both ordinary people and the leadership who were involved in the collective activities were local Ossetians, they no longer had frequent contacts with neighboring Georgian population.

The types of settlements and buildings of the Truso villages corresponded to the social life characteristic of the Middle Ages in terms of the planning and exploitation of the buildings. Such a settlement had a defensive significance, a solid group of people lived in a common space, in large communities and they were content with basic living conditions. Such a settlement was completely useless for the changed sociocultural demands of the 1920s. Separate families required a separate dwelling space. That meant the development of the village in a new way. The long peaceful life, the change of economic profile and the emergence of a homestead plot around the dwelling, have necessitated a change of the settlement type, which has manifested itself in a tendency to come down from mountains and increase rural spatial distribution. For example. The village of Zion (in Khevi) already in the 1960s occupied an area of one kilometer in length and half a kilometer in width (now it occupies a much larger area); at the beginning of the twentieth century this village was located on a hill of 0.5 hectares³. The spatial growth of the villages in Truso was associated with many difficulties due to the landscape and agricultural environment. It is true that in settlements inaccessible to avalanches, old settlements far from the river valley were well protected from avalanches, but the emergence of new settlements or the spatial development of old villages was not promising, due to their landscape features, which significantly distinguished them from villages of Khevi.

The problem of education also intensified in the 1920s. The difficult topography of the mountain, the harsh natural environment and the lack of roads prevented the construction of schools. By 1932, there were 34 schools in the Kazbegi region, but only two of them met the requirements. Schools were even opened in some villages of Truso, but the buildings were rented from the peasants and were completely un-

¹ Ibid, paper 18-19.

² Ibid, paper 41.

³ Itonishvili V. Khevi the Past and Present. Tb., 1967, pp. 66-75 (in Georg.).

suitable for the school, both in terms of space and arrangement of classrooms, as well as in terms of hygiene¹.

In such conditions, the thrust of the Ossetian population to the north intensified. Moreover, this was facilitated by the Soviet government and their national interests. The first wave of Ossetian resettlement (1921-1928) was organized by the authorities. According to B. Kaloev, the entire settlement of the Ossetians in the North Caucasian valley and southern foothills has played a particularly positive role in the national development of the Ossetians². The continuation of this process was the resettlement of the Ossetians in the Ingush settlements deported from the North Caucasus in the 1940s.

On March 7, 1944, by order of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR, the Chechen-Ingush ASSR was abolished and its territory was redistributed among the neighboring republics. Each of them was instructed to relocate the collective farmers to the deserted villages by April 15, 1944, and ensure the start of spring works. In addition, they were instructed to develop measures for the further settlement and development of the former Chechen-Ingush Autonomous Republic³.

In the spring of 1944, the spontaneous eviction of Ossetians from the Kazbegi region and their resettlement to the North Caucasus began. They settled in Ingush villages in the vicinity of Vladikavkaz, whose inhabitants were deported by the Stalinist regime,. Close proximity to kindred Ossetians, economic benefits, relatively affordable education, close kinship and friendship increased the motivation for their resettlement. The harsh environmental conditions and malfunctioning infrastructure of Truso and Guda further fueled their desire to abandon these places. Most of the Ossetian population of the upper reaches of the Terek moved directly to North Ossetia, and not to the territory transferred to Georgia. This made it difficult to regulate and control the migration process. There was a need to clarify the number of families resettled from Truso to North Ossetia, to remove them from the register, organize the removal of personal property to a new place of residence, to formalize the divorce of divorced families. It should be noted that the local authorities considered the evacuation of the region's population undesirable⁴. An opinion was expressed to

¹ Georgian National Archive. 284 Case 1942 Minutes of the meeting of the Kazbegi Rayexcom 9/06/1931-3 / 12/1932, pp. 49-51.

² Калоев Б. Осетины - Историко-этнографическое исследование. p. 63.

³ National Archives of Georgia, Resolution №225-74 of the Council of People's Commissars of the USSR of March 9, 1944. Moscow Kremlin, f. 600 or 1 case 6942 sheets. 76; Патиев И. Ингуши, депортация, возвращение, реабилитация: 1944-2004: документы, материалы, комментарии. Магас, 2004, pp. 109-110.

⁴ Archives of the Ministry of Internal Affairs of Russia (archives of former party bodies), patrol records of the North Ossetian Central Committee (b) to the Georgian KPCC and other materials of complaints of collective farmers deported from Kazbegi district to North Ossetia. 10/03 / 1945-31 / 07/1945.) Fund 14, Rev. 19, Case 207, p. 3

categorically prohibit moving from one area to another. However, this did not lead to a decrease in the scale of migration.

The migrants from Truso also tried to settle next to each other in new places. Ossetians from the village of Kobi moved to the following villages: Dлиндalina, Bazurkino, Kantimi, Balta, Gizel. Chernorechiye; from Okroqhana, in the villages: Bazurkino, Kantisi, Aliurta, Ekansovo, Arikiqhau, Kost-qhau, Balta, Kobani; from Abano to the suburban villages: Chermek, Terek, Nartov, Khetagurov district¹; from Gimara mainly to the suburban villages: Chermen, Kosta Khetagurov village. Nartov, Chaluksky district, Kantis².

In addition to personal items, the migrants took their own and collective farm cattle³. Families owned only 1-2 cattle and 2-3 sheep in private ownership. The main activity of the collective farm was sheep breeding. The natural and geographical environment and economic conditions of the region made the existence of families with such resources almost impossible, and relocation to the North Caucasus was a solution for them.

After the relocation of part of Ossetia to North Ossetia in 1944, Truso's demographic situation changed radically. The rapid depopulation of the valley began. The part of the population that remained in Truso had numerous relatives in the North Caucasus, where they could always send young people to get an education, find work, or simply move on to improve their living conditions. It should be noted that the migration of Ossetians did not lead to a decline of livestock farming in the Kazbegi region, on the contrary, such a situation was even favorable for the expansion of sheep farming. The share of sheep breeding increased even more during this period.

A significant part of Ossetian families fell apart. Often, most of them lived in North Ossetia, and only elderly people remained in Truso. Ossetian shepherds employed on collective farms grazed sheep herds owned by collective farms and private farmers on the mountain slopes of the Kazbegi district in summer and in the northern plains in winter. In this situation, many buildings were vacated and collective farms were allowed to impose new functions on them⁴.

On January 9, 1957, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR rehabilitated the Chechen and Ingush peoples and allowed them to return in the Caucasus. It restored their autonomy within the borders existing until March 7, 1944⁵. However, the process of Ossetian migration from the Kazbegi region did not slow down, on the

¹ Archives of the Ministry of Internal Affairs (Archive of former party bodies). Table, Fund 14, Rev. no. 19, case 207, sheet 61.

² Ibid, Fund 14, Rev. no. 19, Case 207, pp. 64-68.

³ Table, Archives of the Ministry of Internal Affairs (Archive of former party bodies) Fund 14, Ag. 19, Case 207, pp. 56-57.

⁴ Newspaper „Akhali Khevi“, May 25, 1945.

⁵ National Archives of Georgia. p. 1165, ref. 8, case 1343.

contrary – it intensified and the number of Ossetians halved in 10 years, from 2007 (1959) to 983 (1970).

According to special literature and field material, from the second half of the twentieth century, Ossetians visited Truso mainly as summer pastures and summer cottages, while the number of permanent residents (mostly the elderly) was quite reduced. This peculiarity is also reflected in the cemeteries in the upper reaches of Terek. The villages above the pass of Kasara – Resi, Tepi, Zakagori, Gimara, Suatisi, Kartakau, Desi, Tsotsolta, Abano, had been emptied of population until the 1960s and the tombstones of the following years are almost not found. However, in the villages on opposite side from Kasara: Nogkau, Shevardeni and Okroqhana several tombstones date back to the 1980-1990s.

The collapse of the Soviet system and the declaration of independence of Georgia once again changed the economic vector of the population of the upper reaches of Terek and significantly limited the possibility of economic union of the migrated Ossetians with the region. The disorder that reigned in the early 1990s somehow influenced the outflow of the rest of the Ossetians, and they almost completely left Truso. In the conditions of the closed border with the Russian Federation, the summer pastures of Truso became inaccessible to the migrants in North Ossetia. The relations that developed at the end of the last century and assumed the participation of the Ossetians who left Georgia as the main distributors of export of greenhouse products in the Kazbegi region are also a thing of the past. In the current situation, when livestock and agriculture can no longer fully support the population of the Kazbegi region, tourism remains the only promising sector. Yes, the participation of Ossetians in the tourism sector may have certain prospects, but its implementation is fundamentally limited by the negative role of the Ossetian factor in the current geopolitical situation.

www.caucasiangate.tsu.ge

